Statistics Norway

Sosialt utsyn 1998

Statistisk sentralbyrå

Sosialt utsyn 1998

Statistisk sentralbyrå • Statistics Norway
Oslo-Kongsvinger

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

Statistical Analyses

In this series, Statistics Norway publishes analyses of social, demographic and economic statistics, aimed at a wider circle of readers. These publications can be read without any special knowledge of statistics and statistical methods.

© Statistisk sentralbyrå, mars 1998
Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen, vennligst oppgi Statistisk sentralbyrå som kilde.

ISBN 82-537-4497-8
ISSN 0804-3221

Emnegruppe
00.02 Levekår

Emneord
Levekår
Sosiale indikatorer

Omslag: Enzo Finger Design
Trykk: Lobo Grafisk

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Oppgave mangler foreløpig	...
Tall kan ikke offentliggjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpig tall	*
Brudd i den loddrette serien	—
Brudd i den vannrette serien	|
Rettet siden forrige utgave	r

Forord

Sosialt utsyn 1998 beskriver levekårene i Norge på midten av 1990-tallet og hvordan de har utviklet seg gjennom de 10-15 siste årene. I en oversiktlig og lett tilgjengelig form samler og presenterer boka informasjon om levekårene fra ulike statistiske kilder.

Det er sjuende gang siden 1974 at Statistisk sentralbyrå utgir publikasjonen *Sosialt utsyn.* Denne utgaven av har en noe annen form enn tidligere utgaver. Vi har redusert antall sider og antall artikler, men tar fra nå av sikte på å utgi en ny og oppdatert utgave av *Sosialt utsyn* annethvert år. Nytt av året er dessuten et sett av sosiale indikatorer som viser hvordan sentrale trekk ved befolkningens levekår har utviklet seg fra 1980 og fram til i dag. De sosiale indikatorer vil bli oppdatert og publisert årlig.

Sosialt utsyn 1998 består av 11 artikler eller kapitler der vi beskriver befolkningens sammensetning og familieforhold, helse og omsorg, utdanning, arbeid, inntekt og forbruk, sosial trygghet, boforhold, sosial og politisk deltaking, fritid og kultur og kriminalitet. Til hvert av disse kapitlene svarer et sett av sosiale indikatorer i et tabellvedlegg. I en spesialartikkel beskrives ungdoms levekår.

Sosialt utsyn er ment å være en inngangsport til statistikken om personer og husholdninger, et aktuelt oppslagsverk for alle samfunnsinteresserte og et viktig supplement til lærebøkene i samfunnsfag i videregående og høyere utdanning. Det er lagt vekt på en framstillingsform som ikke krever at leseren har erfaring i å bruke statistikk.

Jan Lyngstad har, i samarbeid med et redaksjonsutvalg bestående av Arne S. Andersen, Dag Ellingsen, Randi Kjeldstad og Jan Erik Kristiansen, ledet arbeidet med publikasjonen.

Solveig Hofossbråten og Anne Skarateppen har redigert teksten. Liv Hansen har laget figurene.

Statistisk sentralbyrå,
Oslo/Kongsvinger, 26. mars 1998

Svein Longva

Innhold

Ungdoms levekår 7

1. Befolkning 23

2. Helse 41

3. Omsorg 57

4. Utdanning 71

5. Arbeid 83

6. Inntekt og forbruk 99

7. Sosial trygghet 115

8. Boforhold 131

9. Sosial deltaking 143

10. Fritid og kultur 157

11. Kriminalitet 169

Vedlegg

1. Sosiale indikatorer 1980-1997 185
2. Hvordan finne fram til statistikk om levekår 235
3. Detaljert innhold 237

Utgitt i serien Statistiske analyser 245

Kari-Mette Roalsø og Dag Ellingsen*

Ungdoms levekår:

Utelukkelser, utsettelser og uforpliktende relasjoner

Hvorfor er ungdoms levekår viktige?

Ungdomsfasen er først og fremst kjennetegnet ved at den går over, at den er en mellomfase, og at levekårene deretter på mange måter endrer seg. Hvorfor er det da viktig å studere denne gruppens levekår? Vi mener temaet er viktig av minst tre grunner.

For det første er det av selvstendig interesse å se hvordan ulike aldersgruppers levekår endrer seg og står i forhold til hverandre, det gjelder også ungdom. Myndighetene bør kjenne til hvilke levekår de forskjellige aldersgruppene har, før de utformer sin fordelingspolitikk.

Særlig viktig er det at ungdomstiden har et potensiale i seg. Den peker framover og er avgjørende for det senere livsløpet. Det som skjer i ungdomsårene, legger grunnlaget for den mer etablerte tilværelsen som voksen. I disse årene velges utdanning, og for mange, samlivspartner og livs- eller samlivsform. Noen av disse valgene har grunnleggende betydning for de videre levekårene, til en viss grad også for den generasjonen som har eller vil få dagens ungdom som foreldre. Dette vil vi belyse underveis.

For det tredje blir ungdommen ofte fokusert som problemgruppe. Ungdom knyttes til negative fenomener som vold, rus, vinningskriminalitet og arbeidsledighet. Deres omgivelser opplever dem som truende i sin atferd, men også som en trussel mot ungdommens egne muligheter: "Hvordan skal det gå i framtiden når vi har en ungdom som oppfører seg slik?"

Hvor lenge er man ungdom?

I dagens samfunn kan ikke ungdomstiden avgrenses ut fra biologiske kriterier alene. Den er i høy grad knyttet til en sosial tilstand. Ungdomstiden er en "sosial mellomfase". Man fjerner seg fra de roller og sosiale bånd som kjennetegner barndommen, samtidig som man gradvis tildeles roller og forpliktelser som hører til den etablerte voksentilværelsen. Ungdomsperioden vil derfor variere i betydelig grad med sosiale skillelinjer. Eksempelvis vil ungdom som tar høyere utdanning ofte få en lengre ungdomstid i form av en sosial mellomfase, enn ungdom som går rett fra grunnskolen eller videregående utdanning til arbeidslivet.

Variasjonen over tid vil være like betydelig. Vi skal for eksempel se at dagens ungdom gifter seg senere, får barn

* Kapitlet bygger på og oppdaterer en tidligere analyse av ungdoms levekår (Roalsø 1997)

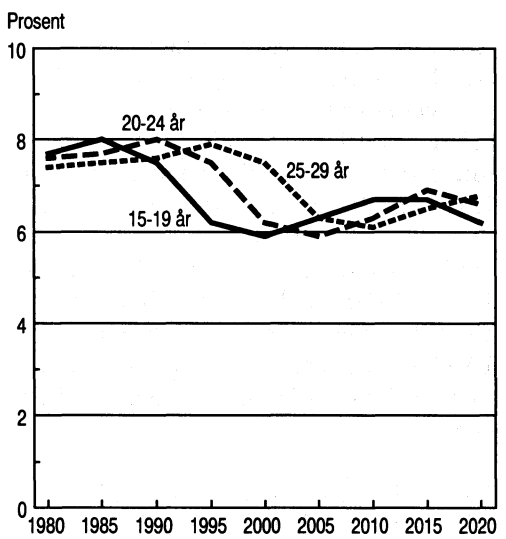
senere, og kommer senere ut i arbeidslivet enn ungdom gjorde for bare 10-20 år siden. Slik blir ungdomstiden som sosial mellomfase forlenget.

I denne artikkelen har vi i hovedsak latt aldersgruppen 16-24 år representere ungdommen. I noen tilfeller har vi forlenget aldersspennet, noe som i seg selv er et tegn på at ungdomstiden er vanskelig å avgrense. For eksempel er aldersgruppen 25-29 år stadig mer interessant hvis vi ser på når kvinner får sitt første barn, eller hvis vi er interesserte i å analysere hvem som begår det som vanligvis har vært oppfattet som ungdomskriminalitet.

Ungdomskullene blir mindre

Ungdom trenger utdanning og arbeid for å være i stand til å etablere seg som selvstendige og økonomisk uavhengige voksne. Det er blant annet fødselskullenes størrelse som avgjør hvor mange som skal konkurrere om disse (knappe) goder.

Figur 1. **Andelen unge 15-29 år i befolkningen. 1980-2020. Prosent**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

ene. Ved siden av kapasiteten i utdanningssystemet og de økonomiske konjunkturene, har ungdomskullenes størrelse betydning for den enkelte ungdoms muligheter for å få utdanning og arbeid.

De store ungdomskullene som ble født på 1960-tallet, er nå i trettiårene, mens kullene som kommer etter, er mindre. På 1960-tallet var fruktbarhetsraten høy. Da ble det født nesten tre barn pr. kvinne. Siden den gang har fødselsratene sunket, og har fra 1990 og fram til i dag ligget på omtrent 1,9 barn pr. kvinne. Unge mellom 15 og 29 år utgjør derfor en stadig mindre andel av befolkningen. I 1990 utgjorde denne aldersgruppen 23 prosent av befolkningen. Den vil være på det laveste i 2005, 19 prosent. Deretter vil gruppens andel av befolkningen bli noe større igjen.

Denne utviklingen kan bidra til at nye ungdomsgenerasjoner møter mindre konkurranse om utdanning og arbeid. Universiteter og høyskoler vil ikke oppleve det samme presset, og arbeidsmarkedet vil ha plass til en større andel av ungdomskullene.

Ungdom bor lenger hjemme

Unge menn bor lenger hjemme i foreldrehjemmet enn unge kvinner. Mens annenhver unge mann i alderen 20-24 år (55 prosent) bodde hjemme i 1997, var det bare hver fjerde (23 prosent) av kvinnene i samme alder som ikke hadde flyttet. Andelen ungdom som bor sammen med foreldrene, har økt de senere årene. I 1997 var andelen omtrent like høy som i det tidligere toppåret 1987. I 1987 og 1997 var boligprisene høyere enn i de mellomliggende årene (se kapittel 8.1). Det kan altså se ut til at ungdom flytter tidligere hjemmefra i perioder med lave boligpriser enn i perioder hvor prisene er høye.

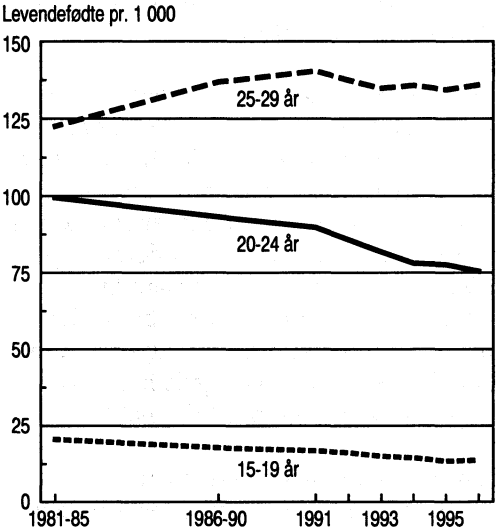
Tabell 1. **Menn og kvinner 20-24 år som bor hos foreldrene.[1] 1980-1997. Prosent**

	1980	1983	1987	1991	1995	1997
Menn						
20-24 år ..	46	49	53	49	42	55
Kvinner						
20-24 år ..	24	23	26	18	21	23

[1] Andelen som på spørsmål om hvor ofte de treffer sine foreldre, har svart at de bor sammen med dem

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Figur 2. **Levendefødte pr. 1 000 kvinner for utvalgte aldersgrupper. 1981-1996**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

I spredtbygde strøk er det spesielt stor forskjell mellom unge menns og unge kvinners flyttemønster (Roalsø 1997). Unge menn ser i større grad ut til å være knyttet til bygdesamfunnet, mens unge kvinner flytter fra distriktene hvor det er vanskeligere å få jobb eller utdanning. Svært få unge i storbyene flytter over kommunegrensene. Det er hovedsakelig distriktsungdom som flytter. Nesten halvparten av de unge mennene og nærmere 65 prosent av de unge kvinnene flytter fra den utkantkommunen de vokste opp i. Det viser en undersøkelse blant 35-åringer født i 1956-1960 i distrikts-Norge (Sørlie 1996). Ungdoms valg av ny og selvstendig status har viktige implikasjoner for bosettingsmønsteret i landet.

Mindre familieforpliktelser i dagens ungdomsliv

Ungdom, og særlig unge kvinner, velger i økende grad å bo en periode alene før de etablerer seg i et samliv, og blant dem som flytter sammen, utsetter stadig flere giftermålet til senere og lever som samboende. På slutten av 1980-tallet var 54 prosent av kvinnene i alderen 20-24 år gift eller samboende, mot 42 prosent i 1996. Størst nedgang har det vært i andelen som gifter seg. I 1977 var nesten halvparten av alle kvinner i alderen 20-24 år gift, mot 8 prosent i 1996. Svært få 20-24-årige menn lever i samliv, og utviklingen så langt på 1990-tallet tyder på en fortsatt svak nedgang i andelen gifte og samboende unge menn. Denne tendensen gjelder også for menn 25-29 år.

For dagens unge kommer første barnet betydelig senere i livsløpet enn for tidligere generasjoner av kvinner. I første halvdel av 1970-tallet ble det årlig født rundt 44 barn pr. 1 000 kvinner i alderen 15-19 år, i 1996 var denne raten sunket til drøyt 13 pr. 1 000. En tilsvarende tendens gjelder for kvinner i alderen 20-24 år: I 1996 ble det født 75 barn pr. 1 000 kvinner i denne aldersgruppen. 10-15 år tidligere var den samme raten snaut 100 pr. 1 000 for denne aldersgruppen.

Aborttallene har sunket på hele 1990-tallet, og særlig blant kvinner i aldersgruppene under 25 år. Det er særlig yngre kvinner som velger å ta abort. Mens det i

de siste årene har vært 13-14 aborter pr. 1 000 kvinner i alderen 15-49 år, er frekvensen om lag dobbelt så høy blant kvinner i aldersgruppen 18-24 år. Også kvinner mellom 25 og 29 år har en høy abortfrekvens, mens 16-17 åringene ligger nærmere gjennomsnittet for alle kvinner.

Ikke minst i forbindelse med familieetablering ser vi tendensen til at ungdomstiden i større grad enn tidligere preges av uforpliktende relasjoner som lett kan gjøres om. Ungdomstiden som ventefase eller mellomfase utvides. Tiden fra de løsriver seg fra foreldrene, og fram til de etablerer seg i et nytt og forpliktende forhold, er blitt lengre. For mange vil denne ventefasen gi en verdifull periode med mye frihet og selvstendighet. Men en fristilling i forhold til de plikter, normer og verdier knyttet til rollen som voksen, er heller ikke uten omkostninger. Det er ikke alltid like lett å "finne seg sjæl".

Utdanning fyller stadig mer av ungdomstiden

Flere unge enn tidligere er i utdanning, og de bruker mer tid i utdanning enn hva som var vanlig på begynnelsen av 1980-tallet, viser tall fra Levekårsundersøkelsene. I 1996 var 57 prosent av ungdommene mellom 16 og 24 år under utdanning, en økning fra 44 prosent i 1983. Nesten alle unge går i dag på videregående skoler, og de aller fleste har et sammenhengende utdanningsforløp. Ungdom går nå fra grunnskolen og over til videregående skole uten pause eller avbrudd i utdanningen, og relativt mange fortsetter direkte fra videregående skole til utdanning på høyskole- og universitetsnivå (se kapittel 4.4).

Selv om studiefrekvensen blant unge menn også har økt siden 1980, er det først og fremst unge kvinner som søker seg til høyskoler og universiteter. I 1980 var 12 prosent menn og 10 prosent kvinner i aldersgruppen 19-24 år under utdanning på universitets- og høyskolenivå. 16 år senere var 23 prosent menn og 31 prosent kvinner i samme aldersgruppe studenter på dette nivået. Men selv om fordelingen av kvinner og menn i utdanning er forandret, foretar mange fremdeles tradisjonelle fagvalg både i videregående skole og på universiteter og høyskoler. I videregående skole velger først og fremst guttene fag knyttet til industri, håndverk og teknikk og studieretninger knyttet til en framtid i primærnæringene. Jentene er i klart flertall på studieretninger som peker mot en framtid innen undervisning, helsevern, humaniora og estetikk, altså først og fremst servicenæringene. Hvis sysselsettingsveksten fortsetter å komme i servicenæringene, må det være jentene som gjør det "riktigste" utdanningsvalget på dette skoletrinnet.

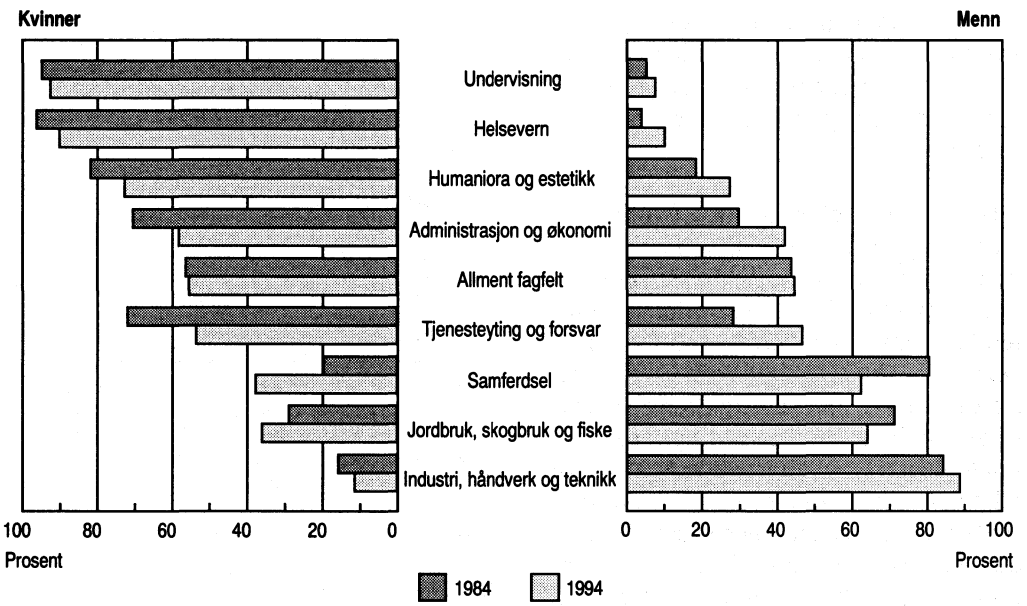
Tabell 2. **Ungdom 16-24 år, etter viktigste gjøremål. 1983, 1987, 1991, 1995 og 1996. Prosent**

	1983	1987	1991	1995	1996
Sum	100	100	100	100	100
Skoleelever/ studenter	44	44	50	55	57
ikke sysselsatt	29	27	34	35	43
sysselsatt	15	17	16	20	14
Sysselsatt	42	47	34	32	29
deltid	7	7	6	6	8
heltid	35	40	28	26	21
Annet	14	9	15	12	14

[1] Sysselsatte er personer som vanligvis utfører inntektsgivende arbeid av minst én times varighet pr. uke, eller som var midlertidig fraværende fra slikt arbeid. Skoleelever/ studenter er personer som går på skole eller studerer, vanligvis i 10 timer eller mer pr. uke

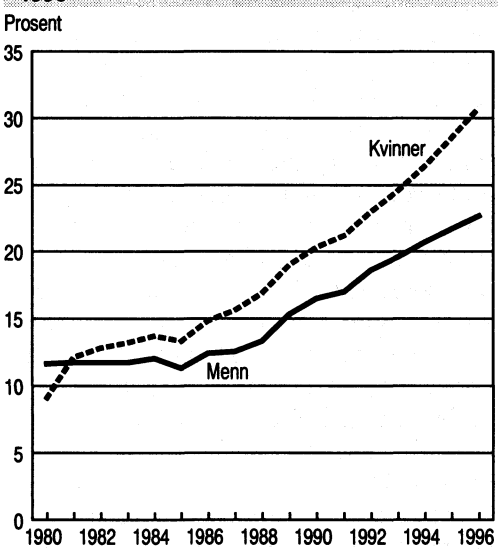
Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Figur 3. **Andelen menn og kvinner på ulike studieretninger i videregående skole. 1984 og 1994. Prosent**

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Figur 4. **Studenter 19-24 år på universitet og høyskole i prosent av registrert årskull. 1980-1996**

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Det er liten variasjon mellom fylkene i andelen unge som er i utdanning. Finnmark har færre unge under utdanning enn andre fylker, selv om stadig flere unge finnmarkinger tar videregående og høyere utdanning. For Oslo er det en relativt ny tendens at andelen elever i videregående skole er lavere enn i andre fylker. Endringen skyldes at Oslo har relativt mange innvandrere, og i denne gruppen er andelen i videregående utdanning lav.

Når stadig flere velger høyere utdanning, kan det medføre at utdanningens verdi på arbeidsmarkedet reduseres. Men økt ungdomsledighet har medført at utdanning er blitt en viktig forutsetning for å få adgang til arbeidsmarkedet på et mer varig grunnlag. Kvalifikasjonskravene for å komme inn på arbeidsmarkedet øker.

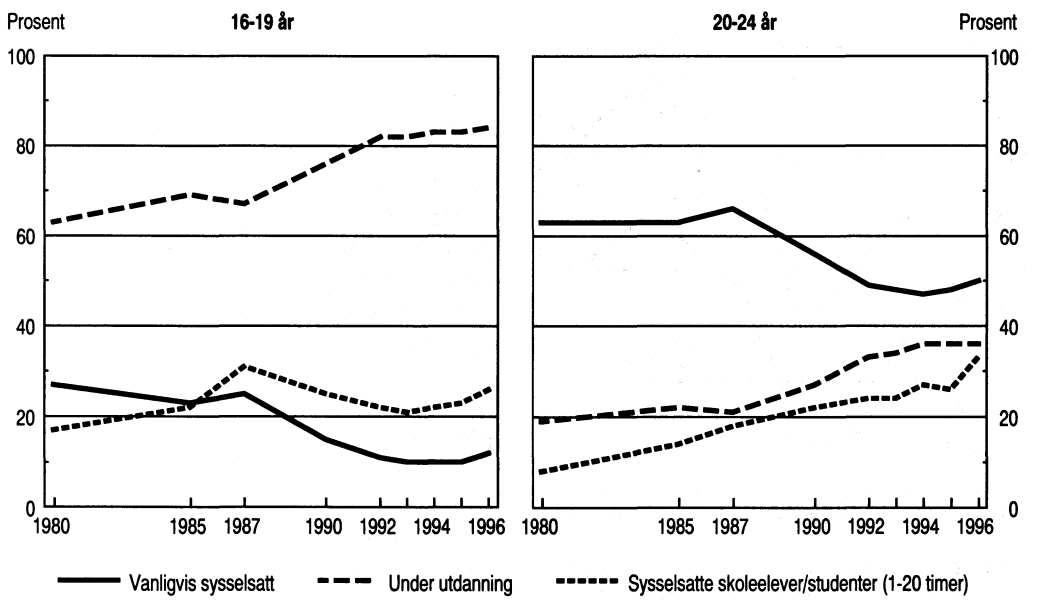
Økte krav til utdanning bidrar til at mange påtar seg økonomiske forpliktelser i utdanningstiden. Kravet til utdanning er en viktig faktor i forlengelsen av ungdomstiden.

Ungdom har en utsatt posisjon på arbeidsmarkedet

Ungdoms tilknytning til arbeidslivet er blitt løsere. Deltidsarbeid ved siden av skole og studier er blitt mer vanlig, og færre unge er i heltidsarbeid nå enn på 1980-tallet. Arbeidsmarkedet har forandret seg siden begynnelsen av 1980-årene. Det er nå større behov for arbeidstakere som kan ta arbeid utenfor normal arbeidstid, og som lettere kan akseptere en mer uforpliktende tilknytning til arbeidet.

Mange unge deltar på et arbeidsmarked med dårligere betingelser enn for sysselsatte i andre aldersgrupper. Sysselsatt ungdom har oftere jobber av midlertidig karakter, mange har ubekvem arbeidstid og et dårlig arbeidsmiljø. Ifølge Levekårsundersøkelsen 1996 var 12 prosent av alle sysselsatte midlertidig ansatt, mot 33 prosent av 16-24-åringene. 17 prosent av alle sysselsatte hadde klimatiske arbeidsmiljøproblemer (varme, kulde, trekk) på arbeidsplassen, blant 16-24-åringene var det 25 prosent som rapporterte slike problemer. De yngre sysselsatte var også mer utsatte for forurensninger på jobben (21 mot 14 prosent) og ergonomiske arbeidsmiljøproblemer som for eksempel ubekvemme og belastende arbeidsstillinger (88 mot 80 prosent). Lite selvbestemmelse og lite variasjon i arbeidet er også kjennetegn ved ungdoms arbeidsplasser i større grad enn for de voksnes. Mens hver tredje sysselsatte (36 prosent) gav uttrykk for at de "gjentar de samme arbeidsoppgavene time etter

Figur 5. **Hovedaktivitet blant unge 16-19 år og 20-24 år. 1980-1996. Prosent**

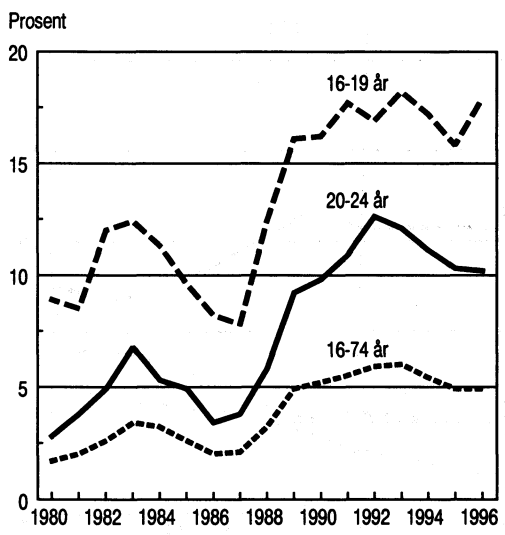

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

time", gjaldt dette annenhver 16-24-åring (52 prosent). Halvparten av alle sysselsatte svarte at de "i høy grad kan planlegge sitt eget arbeid", mens bare en av tre 16-24-åringer (35 prosent) sa det samme.

Arbeidsledigheten har lenge vært høyere for ungdom enn for eldre arbeidstakere, og i perioder med økende arbeidsledighet har økningen vært størst blant yngre arbeidssøkere. De siste årene har arbeidsledigheten sunket for alle grupper, men i 1996 hadde 16-19 åringene fremdeles en arbeidsledighet på hele 18 prosent, og blant 20-24 åringene er 10 prosent ledige. Ledigheten for hele aldersgruppen 16-74 år er til sammenligning 5 prosent. Det er blant ungdom 20-24 år at ledigheten har steget mest de siste drøyt 15 årene, fra 3 prosent i 1980 til 13 prosent i toppåret 1992 for deretter å falle til 10 prosent i 1996. Dette er en indikasjon på at ungdoms utsatte posisjon på arbeidsmarkedet har forplantet seg oppover i aldersklassene.

Figur 6. **Arbeidsledighet i prosent av arbeidsstyrken i ulike aldersgrupper. 1980-1996. Prosent**

[1] Inkluderer arbeidssøkere som ikke registrerer seg ved arbeidsformidlingen, og en del av dem som går på arbeidsmarkedstiltak. Arbeidssøkende skoleungdom er også inkludert. Se for øvrig ramme 5.1

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Perioden med større vekst i arbeidsledigheten blant unge falt sammen med den sterke økningen i unge som søkte seg til høyere utdanning (se kapittel 4). Slik sett har utdanningsinstitusjonene avlastet et arbeidsmarked som mange unge ble utestengt fra da tidene var vanskelige. Sysselsettingen blant unge er svært konjunkturfølsom, og når konjunkturene nå er bedret, øker sysselsettingen blant ungdom igjen.

Selv om mange unge har problemer på arbeidsmarkedet, er andelen langtidsledige lav. Det skyldes den sterke utbyggingen av skoleplasser, og at ungdom under 20 år er prioritert på arbeidsmarkedstiltak.

Ungdom er langt sjeldnere fagorganiserte enn andre arbeidstakere. Mens 57 prosent av alle sysselsatte var fagorganiserte i 1996, var bare 24 prosent av sysselsatte 16-24 år medlem av en fagforening. Fagorganiseringen blant unge har vært synkende i de siste 15 årene, mye som en følge av at unge i økende grad er deltidssysselsatte og kombinerer arbeid og utdanning.

Ungdom sakker akterut økonomisk

Sett i forhold til situasjonen på midten av 1980-tallet har ungdoms inntektsnivå sunket, samtidig som eldre aldersgrupper har fått bedre økonomi. Dette skyldes både den økte arbeidsledigheten blant unge, og at flere unge er under utdanning.

Tabell 3 viser hvordan inntektene til ulike grupper av husholdninger utviklet seg i perioden 1986-1995. Tabellen viser utviklingen i inntekt *pr. forbruksenhet.* På denne måten er det tatt hensyn til at husholdninger av ulik størrelse og sammensetning ikke trenger like høy inntekt for å kunne unne seg det samme forbruket. Endringer i størrelsen og sammensetningen av husholdningene skulle dermed *i prinsippet* ikke påvirke tallene (se ramme 6.3, kapittel 6 for nærmere forklaring).

Tabell 3 viser at husholdningene i gjennomsnitt har fått økt sin inntekt i faste kroner med 4 prosent fra 1986 til 1995. For husholdninger med inntektstakere under 25 år har utviklingen gått i motsatt retning: Her har inntektene sunket med 18 prosent i perioden. De aldersgruppene som kommer best ut av denne sammenligningen, er de middelaldrende (45-54 år) og de yngste pensjonistene (67-79 år).

Noe av ungdommens svake inntektsutvikling skyldes at stadig flere er under utdanning, og at de mottar studielån som ikke blir registrert som inntekt. Mange studenter vil derfor ha et høyere forbruksnivå enn den registrerte inntekten gir rom for. Når stadig flere ungdommer studerer, vil dette, isolert sett, føre til at ungdoms gjennomsnittsinntekt går ned, uten at dette dermed fører til at deres økonomiske velferd reduseres i samme grad. Men selv om vi holder studenthusholdningene utenfor tallgrunnlaget i tabell 3, finner vi fremdeles en inntektsnedgang på 6 prosent for gruppen under 25 år, mens utviklingen for aldersgruppene over 34 år naturlig nok ikke påvirkes nevneverdig av at vi fjerner studenthusholdningene.

Inntektsstatistikken tyder altså på at ungdoms inntekter og økonomiske velferd er blitt redusert i perioden 1986-1995, mens andre grupper har opplevd en inntektsforbedring i samme perioden. Utgangspunktet var heller ikke det aller beste for ungdom. I 1986 utgjorde gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for husholdninger med hovedinntektstaker under 25 år tre firedeler (74 prosent) av gjennomsnittet for alle husholdninger. Ni år senere var denne andelen sunket til 58 prosent. Ser vi bort fra studenthusholdningene, var gjennomsnittet for de under 25 år da 97 600 kroner, eller 68 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger.

Tabell 3. **Utviklingen i inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for husholdninger, etter hovedinntektstakerens alder. 1986-1995. 1986=100**

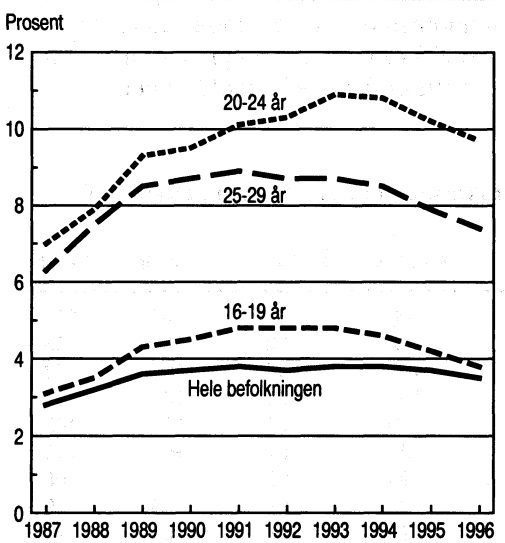
	Alle	Under 25 år	25-34 år	35-44 år	45-54 år	55-66 år	67-79år
1986	100	100	100	100	100	100	100
1987	104	111	103	102	108	101	103
1988	103	113	101	101	106	101	102
1989	101	93	99	100	102	103	103
1990	100	90	99	99	103	101	105
1991	104	96	100	99	107	103	110
1992	103	92	101	98	107	107	108
1993	105	91	100	101	109	109	109
1994	102	83	96	99	108	105	110
1995	104	82	97	101	110	107	116

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Det er ikke bare inntektsstatistikken som tyder på at ungdom har en dårligere økonomisk situasjon enn andre grupper, og at de har sakket akterut i løpet av de senere årene. Levekårsundersøkelsene viser for eksempel at andelen lavtlønte har økt blant unge i alderen 16-24 år, mens andelen er redusert blant andre sysselsatte. Med lavtlønte menes sysselsatte som har en timelønn som er under 85 prosent av gjennomsnittlig timefortjeneste i industrien, og i Levekårsundersøkelsen 1995 falt 81 prosent av de sysselsatte kvinnene i alderen 16-24 år inn under denne definisjonen. Blant menn i samme aldersgruppe var andelen lavtlønte 55 prosent. I Levekårsundersøkelsen 1980 ble 38 prosent av de sysselsatte unge mennene og 79 prosent av kvinnene regnet som lavtlønte.

Økningen i andelen som mottar sosialhjelp, har også vært betydelig større blant unge enn i resten av befolkningen. Snaut 10 prosent av befolkningen mellom 20 og 24 år mottok sosialhjelp i løpet av 1996. Ingen annen aldersgruppe har en høyere andel sosialhjelpsmottakere. Andelen med sosialhjelp har gått ned for alle grupper under 30 år siden 1993.

Figur 7. **Andel sosialhjelpsmottakere i ulike aldersgrupper. 1987-1996. Prosent**

Kilde: Sosialhjelpsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

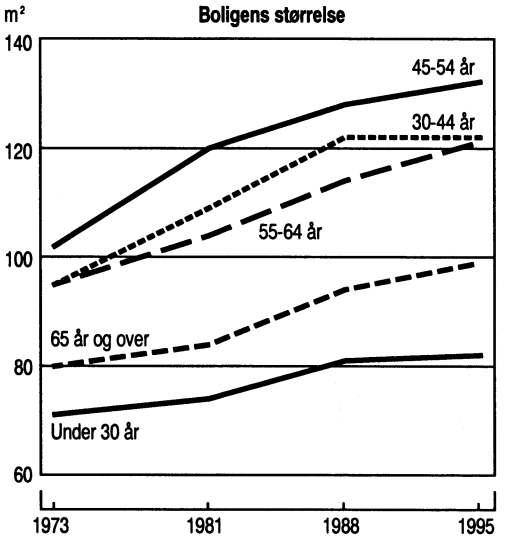
Færre eier egen bolig

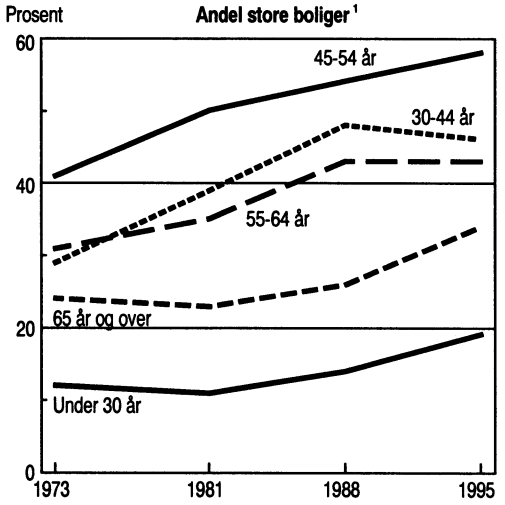
I Norge er det vanlig at man eier, ikke leier, sin bolig. I 1987 eide 60 prosent av 16-29 åringene som hadde flyttet fra foreldrehjemmet sin egen bolig, enten gjennom et borettslag eller direkte i form av en selveierbolig. I 1995 var eierandelen i samme aldersgruppe sunket til 48 prosent, noe som gjenspeiler at de usikre tidene på boligmarkedet i særlig grad har påvirket ungdoms boligetablering. Eierandelen blant de yngre er nå den samme som i 1981, viser boforholdsundersøkelsene.

Stadig flere unge leier altså sin første bolig, men leiemarkedet er relativt lite i Norge i forhold til i andre land. Presset på dette markedet er økende, blant annet fordi de profesjonelle boligutleierne har en svinnende del av markedet (Nordvik 1996, se også kapittel 8.1. her). Utleiemarkedet består i stadig større grad av sokkelleiligheter i private eneboliger, eller av leiligheter som enkeltpersoner leier ut for kortere eller lengre tid (se tabell 8.1, kapittel 8.1). Dette er et mindre stabilt leiemarked. Utleieboliger har lenge utgjort en synkende del av boligmassen, selv om det kan synes som om denne tendensen har snudd på 1990-tallet.

Aldersgruppen under 30 år bor i de minste boligene. Dette henger delvis sammen med at mange av dem bor alene eller i andre relativt små husholdninger. Men mange av dem bor også direkte trangt, og de har ofte boliger med dårlig standard. I Levekårsundersøkelsen 1995 svarte 44 prosent av de enslige mellom 16 og 24 år

Figur 8. **Endringer i boligstørrelse for grupper av husholdninger, etter hovedpersonens alder. 1973-1995. Kvadratmeter og prosent**

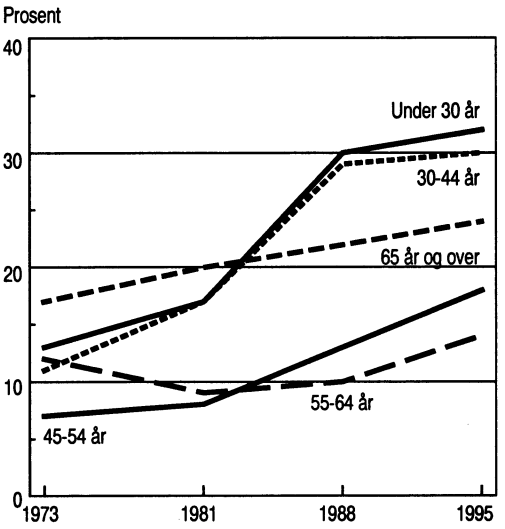

[1] Boliger med fem eller flere rom

Kilde: Ås 1996; Boforholdsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Figur 9. **Andel husholdninger med stor boutgiftsbelastning[1], etter hovedpersonens alder. 1973-1995. Prosent**

[1] En husholdning har store boutgifter når boutgiftene (inklusive renter og avdrag på lån) utgjør over 25 prosent av husholdningens brutto samlede inntekter

Kilde: Ås 1996; Boforholdsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

som ikke bodde hos foreldrene, at de bodde umoderne og/eller trangt. De fleste av dem opplevde trangboddhet. I hele befolkningen var den samme andelen 13 prosent. Det var bare 1 prosent av den norske befolkning som i 1995 oppgav å bo i boliger uten bad eller wc, mens 5 prosent av de enslige 16-24-åringene som ikke bodde hjemme, bodde på denne måten.

Men selv om ungdom oftere enn andre grupper bor i små boliger med dårlig standard, er det blant dem vi finner den største andelen med høy boutgiftsbelastning, det vil si med store boutgifter (inklusive avdrag på boliglån) i forhold til inntekten (se figur 9). Figur 9 tyder på at andelen med høy boutgiftsbelastning har økt i alle aldersgrupper gjennom 1980-tallet og første halvdel av 1990-tallet, men at den har vært størst for de yngste aldersgruppene på boligmarkedet (Ås 1996). Avdrag på boliglån regnes som en form for sparing. Man øker sin

nettoformue ved å betale ned på gjeld. Dersom avdrag på boliglån hadde vært holdt utenfor boutgiftene ved beregning av boutgiftsbelastningen, ville neppe andelen med høy boutgiftsbelastning ha fortsatt å øke på 1990-tallet (se kapittel 8.3 og tabellvedlegget, indikator 8.10).

Risikofylt livsstil blant unge menn

Ungdom har god helse og er lite plaget av sykdommer går det fram av helseundersøkelsene. Andelen som har drukket alkohol har gått noe ned, hovedsakelig blant unge menn. Det er i dag like mange kvinner og menn som har drukket alkohol, men alkoholforbruket er størst blant menn. Det har også vært positive endringer i unges røykevaner. Færre unge er dagligrøykere i dag enn for 20 år siden, viser undersøkelser foretatt av Statistisk sentralbyrå og Statens tobakkskaderåd. Blant 16-19-åringene var det i 1975 38 prosent som var dagligrøykere, en andel som var redusert til 26 prosent i 1997. For aldersgruppen 20-24 år utgjorde dagligrøykerne 46 prosent i 1975 og 33 prosent i 1997. Reduksjonen i andel dagligrøykere blant ungdom stoppet imidlertid opp mot slutten av 1980-tallet og har deretter ligget omkring 30 prosent for alle 16-24-åringer under ett fram til midten av 1990-tallet. Fra da av kan det se ut til at det igjen er blitt noe flere dagligrøykere blant ungdom.

Det er en minoritet blant ungdommen som har brukt narkotika. 13 prosent av ungdommen i alderen 15-20 år oppgir noengang å ha smakt cannabis (Rusmiddeldirektoratet og Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA) 1997). Rundt 1-2 prosent av ungdommen oppgir å ha brukt stoffer som amfetamin, heroin, kokain, ecstasy eller LSD. I motsetning til alkoholbruk, bruker ungdommen i Oslo betydelig mer av alle narkotiske stoffer enn ungdom i resten av landet. Det har skjedd en viss økning i registrert bruk av narkotika blant ungdom de siste årene (1994 -1997). Bruksfrekvensen for cannabis i Oslo var relativt stabil fra midten av 1970-årene og fram til midten av 1990-årene. For resten av landet har vi ikke løpende data så langt tilbake. Fra 1995 til 1997 har imidlertid en økende andel Osloungdom i alderen 15-20 år oppgitt å ha brukt marihuana og hasjisj, en økning fra 21 til 26 prosent. Narkotikabruken har i hele den siste 20-årsperioden vært større for gutter enn jenter, men i de siste årene har jentenes bruksmønster i større grad begynt å ligne guttenes.

Trafikken er den største trusselen mot ungdoms liv og helse. Ungdom er en svært utsatt gruppe i trafikken, og unge menn er mer utsatt for trafikkulykker enn unge kvinner. Statistikken for veitrafikkulykker viste i 1996 at ungdom i alderen 16-25 år utgjorde 30 prosent av alle drepte og skadde. Tallene for unge som er skadd og drept i trafikken, gikk ned i den første halvdelen av 1990-tallet, gikk noe opp i 1995, men viser nå tegn på en nedadgående tendens igjen.

Selvmord er den andre store dødsårsaken blant ungdom, og forekommer hyppigere blant unge menn enn blant unge kvinner. Fra starten av 1970-tallet har det vært en jevn økning i antall selvmord blant unge menn, men de siste årene har tallene vært stabile for denne gruppen. Sammen med økningen i selvmordstallene har det også vært en økning i andelen unge menn som oppgir symptomer på depresjon. I Levekårsundersøkelsen 1980 oppgav 14 prosent av mennene i alderen 16-19 år psykiske plager, denne andelen var steget til 20 prosent i 1995. Tilsvarende oppgav 11 prosent av mennene mellom 20 og 29 år at de hadde følt seg deprimerte og

Tabell 4. **Selvmord pr. 100 000 innbyggere blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1971/75-1994**

	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1991	1992	1993	1994
Menn								
15-19 år	7	12	15	17	21	18	17	19
20-29 år	14	21	27	30	32	30	24	26
Alle menn	14	17	21	23	24	21	21	18
Kvinner								
15-19 år	2	3	4	5	5	6	4	5
20-29 år	6	8	7	7	7	6	7	5
Alle kvinner	5	6	7	8	8	8	7	7

Kilde: Helsestatistikk, Statistisk sentralbyrå

nedfor i Levekårsundersøkelsen 1980, mot 17 prosent i 1995.

Ungdom har i hele perioden fra 1980 vært mer utsatt for vold og trusler om vold enn resten av befolkningen. I Levekårsundersøkelsen 1997 oppgav 6 prosent av de spurte at de hadde vært utsatt for vold eller trusler om vold det siste året. Den tilsvarende andelen blant ungdom 16-24 år var 12 prosent. Tidligere var det først og fremst unge menn som var utsatt for vold eller trusler om vold (Roalsø 1997). Nå kan det se ut til at forskjellen mellom unge menn og unge kvinner er i ferd med å bli borte. Men fortsatt er det slik at de unge mennene i større grad enn de unge kvinnene blir utsatt for direkte vold, mens de unge kvinnene i større grad utsettes for trusler om vold. Det er også de unge kvinnene som er mest urolige for å bli utsatt for slike handlinger.

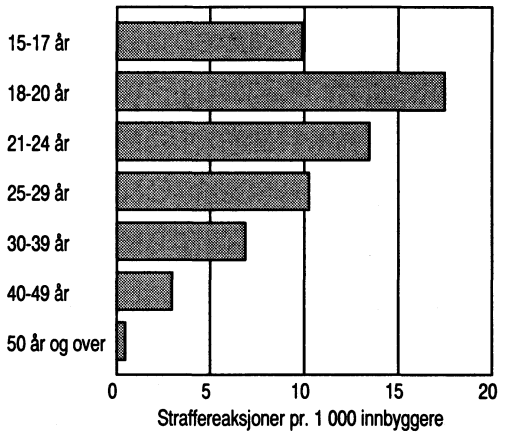
Registrerte ungdomslovbrytere blir eldre

Over 40 prosent av dem som siktes og straffes for forbrytelser, er ungdom mellom 15 og 25 år. Sett i forhold til befolkningen var det 19-åringene som var den hyppigst representerte årsklassen, med drøyt 18 siktede pr. 1 000 innbyggere på samme alder i 1996. 18- og 19-åringene har vært ledende det siste tiåret, mens 15-åringene tidligere dominerte. Antall siktelser blant de yngste har gått klart tilbake det siste tiåret. Mest har siktelsene økt i aldersklassene over 18 år. Det er blitt flere voksne og færre unge i kriminalstatistikken.

Det er et åpent spørsmål om dette skyldes at ungdom faktisk begår mindre kriminalitet. En alternativ forklaring er at politiets oppklaringsprosent er lav og synkende og da særlig for vinningslovbruddene, "ungdomslovbrudd" nr. 1. Tradisjonelt har ungdomskriminell atferd vært noe man vokste av seg når voksenlivets plikter og utfordringer kallet. Den økte registreringen av lovbrytere over 20 år kan være en ytterligere indikasjon på at utvidelsen av ungdomsfasen har sosiale ringvirkninger. Man blir gående lengre i en sosial mellomfase, og flere oppnår aldri å stifte familie eller å få jobb eller utdanning. Mange lovbrytere vil også ha et forbruk av illegale rusmidler som krever stadig tilgang til kontanter. Slik kan kriminalitet bli en "levevei" over lengre tid, og ikke bare en tenåringsforeteelse.

De typiske ungdomsforbrytelsene er tyveri, skadeverk og innbrudd og generelt mindre alvorlig kriminalitet, mens voksne over 25 år oftere blir siktet for grovere

Figur 10. **Straffereaksjoner pr. 1 000 innbyggere i forskjellige aldersgrupper. 1996**

Kilde: Kriminalstatistikk 1996, Statistisk sentralbyrå

volds- og sedelighetsforbrytelser, underslag og bedragerier. Ungdom begår ofte kriminalitet sammen med andre, i gjenger eller sammen med noen få, mens de voksne stort sett opptrer alene.

Unge kvinner har flest venner

Tidligere deltok unge menn noe oftere enn unge kvinner i ulike typer fritidsaktiviteter, men siden begynnelsen av 1980-årene er forskjellene blitt mindre, og på enkelte områder helt borte, viser levekårsundersøkelsene. Det skyldes hovedsakelig at unge kvinner nå er mer aktive enn tidligere. Når unge kvinner venter med å få barn, har de dermed mer tid og anledning til å være sammen med venner og delta i aktiviteter utenfor hjem og nærmiljø.

Flere unge kvinner er nå medlem i en organisasjon. Særlig blant kvinner mellom 16 og 19 år har andelen steget, fra 66 prosent i 1980 til 73 prosent i 1995, og flere er aktive medlemmer i slike organisasjoner. Samtidig er andelen unge menn med organisasjonsmedlemskap blitt mindre: 77 prosent av menn 16-19 år var medlemmer i minst én organisasjon i 1980, i 1995 var andelen 71 prosent. Det er i idrettsorganisasjoner jenter i størst grad har økt sin deltaking, og i dag trener unge kvinner like mye som unge menn. I 1980 viste Levekårsundersøkelsen at 53 prosent av kvinnene i alderen 16-24 år hadde drevet med sports-, idretts- og mosjonsaktiviteter 10 ganger eller mer i løpet av de siste 12 månedene. I 1995 var denne andelen økt til 72 prosent, bare 2 prosentpoeng lavere enn blant menn i samme aldersgruppe.

Fritidsaktiviteter som tidligere var typiske tenåringsaktiviteter, er nå blitt mer vanlige også blant litt eldre ungdom. Flere unge i aldersgruppen 20-24 år går på diskotek, og ikke minst gjelder det unge kvinner. Nesten dobbelt så mange 20-24-årige jenter går ofte på dans og diskotek i dag som for 15 år siden. Ni av ti unge menn og kvinner i alderen 16-24 år hadde vært på dans eller diskotek i løpet av det siste året, viser Levekårsundersøkelsen 1995.

I levekårsundersøkelsene stiller man også en serie spørsmål for å kartlegge sosial kontakt. Unge mennesker ser generelt ut til å ha mange og nære sosiale relasjoner. Særlig gjelder dette for jentene. Bare 5 prosent av jentene mellom 16 og 24 år mangler en fortrolig venn, viser 1995-undersøkelsen, mens 13 prosent av guttene på samme alder har dette problemet. Blant de eldre mennene og kvinnene (67-79 år) er det henholdsvis 40 og 35 prosent som ikke har en fortrolig venn. De unge har i tillegg ofte gode venner på bostedet, og hyppig familie- og vennekontakt. Nabokontakten ligger omtrent på samme nivå som for de eldre aldersgruppene, antakelig fordi mange av de unge har flyttet hjemmefra og dermed forlatt sitt opprinnelige nabolag.

Unge menn går oftere på kulturarrangementer

I 1983 hadde 61 prosent av mennene i alderen 16-24 år besøkt teater, opera, konsert eller kunstutstilling i løpet av de siste 12 månedene, mens denne andelen i 1995 hadde steget til 76 prosent. Dermed har mennene tatt igjen kvinnene på dette området, siden 68 prosent av de unge kvinnene deltok i disse aktivitetene i 1983, mot 74 prosent i 1995. Nesten alle unge menn og kvinner mellom 16 og 24 år har vært minst én gang på kino i løpet av det siste året, viser Levekårsundersøkelsen 1995.

Men en annen kulturaktivitet, lesing av bøker, er i økende grad blitt en kvinnedominert aktivitet. I 1980 var det omtrent like vanlig blant unge menn og kvinner å lese bøker. Da var det bare rundt 15 prosent av begge kjønn i alderen 16-24 år som ikke hadde lest en bok i løpet av det siste året. Ifølge Levekårsundersøkelsen 1995 har andelen som ikke har lest en bok, økt til 25 prosent blant de unge mennene, mens den har sunket til under 10 prosent blant de unge kvinnene.

De aller fleste unge ser daglig på TV, og i gjennomsnitt brukte en ungdom i alderen 16-24 år i underkant av to timer foran apparatet hver dag, viste Kultur- og mediebruksundersøkelsen i 1997. Ungdom bruker også video i langt høyere grad enn eldre. De er flittige til å lytte på stereoanlegget hjemme. Jentene leser forholdsvis ofte ukeblader, mens guttene foretrekker tegneserier og hjemme-pc.

Var det bedre før?

Hvordan er det å være ung i dag sammenlignet med da foreldrene og besteforeldrene til dagens ungdom var unge? Dette vet vi lite om, i hvert fall er det lite statistikken kan hjelpe oss. Men noe vet vi: På mange måter kan man si at dagens ungdom har hatt en mindre problematisk oppvekst enn tidligere ungdomsgrupper. Det er svært få (6 prosent) av 16-24-åringene som ifølge Helseundersøkelsen 1995 (Barstad 1997) rapporterer at de har opplevd dårlig økonomi i barndomshjemmet, at en av foreldrene døde før de selv fylte 16 år (3 prosent), eller at det har vært problemer med å skaffe nok mat til familien (3 prosent). På disse feltene har andelen med oppvekstproblemer vært betydelig høyere i tidligere generasjoner. Blant dem som var født i 1916-1928 og i 1929-1950 hadde henholdsvis 26 og 27 prosent opplevd dårlig økonomi i hjemmet, og i begge gruppene kunne 16 prosent fortelle at det hadde vært problemer med matforsyningen. Helseundersøkelsen 1995 viste også at 14 prosent av dem som var født i 1916-1928 hadde opplevd at foreldrene døde før de selv fylte 16 år. Aldersgruppen som er født i 1951-1970, oppgir oppvekstproblemer i omtrent samme grad som de yngste, bortsett fra at flere (13 prosent) kan huske at det var dårlig økonomi hjemme.

Men særlig på ett område kommer dagens ungdommer dårligere ut enn tidligere kull. Blant dem som vokste opp på 1970-tallet, hadde 18 prosent opplevd alvorlige motsetninger i hjemmet, i form av alkoholbruk, skilsmisse, slåssing eller mishandling, mens bare 5 prosent av dagens pensjonister sier at de har opplevd slike problemer i oppveksten. Denne tendensen gjelder også for barn som har vokst opp i hjem der det ikke har vært skilsmisse mellom foreldrene. Det er altså ikke bare følgene av en økt skilsmissefrekvens vi måler. Men motsetningene i hjemmet har rimeligvis vært størst der barna har vokst opp med foreldre som har skilt seg.

Litteratur

Barstad, Anders (1997): Frihetens århundre? Levekår i Norge i et 100-årsperspektiv, Notater 97/11, Statistisk sentralbyrå

Nordvik, Viggo (1996): Mot et mer ustabilt leiemarked? *Samfunnsspeilet* 1996, 4, Statistisk sentralbyrå, 15-18

Roalsø, Kari-Mette (1997): *Ungdoms levekår i 1990-årene*, Statistiske analyser 15, Statistisk sentralbyrå

Rusmiddeldirektoratet og Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (1997): *Rusmidler i Norge*, Rusmiddeldirektoratet, Oslo

Sørlie, Kjetil (1996: Noen kommer og noen går - Flytting som problem eller gode, for hvem? NFR-seminaret "Kjønns- og kvinneforskning under Kyst- og bygdeforskningsprogrammet", Oslo Plaza. 20.11.1996

Ås, Dagfinn (1996): Boligstandard og boutgifter 1973-1995: Vinnere og tapere i boligmarkedet, *Samfunnsspeilet* 1996, 4, Statistisk sentralbyrå, 3-8

Lars Østby og Halvard Skiri

1. Befolkning

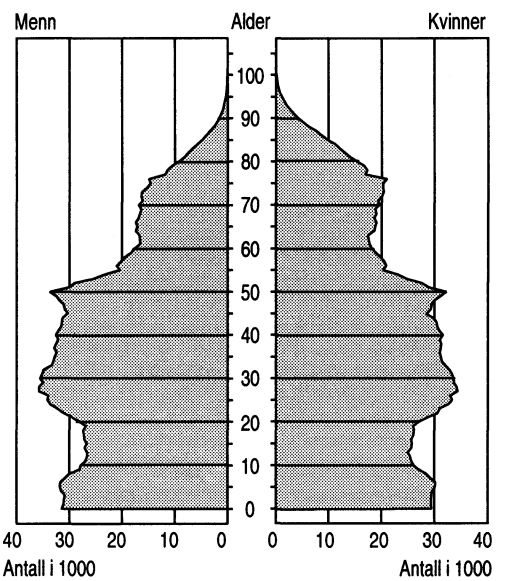
Veksten i folketallet i Norge har vært noe svakere de siste 25 år enn tidligere. Det var en relativt stor befolkningsøkning på grunn av mange fødsler og få dødsfall i de tre første tiårene etter 2. verdenskrig. Så sank veksten fra nesten 1 prosent pr. år til en tredels prosent tidlig på 1980-tallet. Deretter har tilveksten økt litt, både som følge av økende fruktbarhet, synkende dødelighet og betydelig netto-innvandring fra utlandet. I likhet med resten av det vestlige Europa er fruktbarheten for lav til å holde folketallet oppe på lang sikt uten innvandringsoverskudd. Veksten i folketallet er nå likevel større hos oss enn i de fleste andre vesteuropeiske land fordi fruktbarheten er høy, fordi aldersstrukturen er relativt gunstig og fordi det skjer en viss nettoinnvandring fra utlandet. I dette kapitlet beskrives de prosessene som ligger bak endringene i folketallet og befolkningens sammensetning de siste tiårene.

1.1. Befolkningens sammensetning

Aldersstrukturen påvirkes av fødsler, død og flytting ...

Figur 1.1 viser befolkningen i Norge ved inngangen til 1997 fordelt etter alder og kjønn. Formen på alderspyramiden, det vil si aldersstrukturen, er et resultat av fødslene i det meste av dette århundret, dødeligheten i disse fødselskullene og inn- og utflytting fra landet. Innvandringen de siste tiårene har ført til en ikke ubetydelig vekst i det enkelte årskull født etter 1950.

Figur 1.1. **Folkemengden, etter kjønn og alder. 1. januar 1997**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.1. **Folkemengde og befolkningsvekst 1901-1996**

Periode	Middel-folke-mengde	Befolk-nings-vekst 0/00	Alders-fordeling i prosent 0-14	15-59	60+
1901-05 ...	2 285	5,6			
1911-15 ...	2 448	9,9	35[1]	54[1]	11[1]
1921-25 ...	2 710	7,0			
1931-35 ...	2 857	5,6	30[1]	59[1]	11[1]
1941-45 ...	3 037	9,0			
1951-55 ...	3 361	9,8	23[1]	63[1]	13[1]
1961-65 ...	3 667	7,8			
1971-75 ...	3 958	6,5	24	57	19
1981-85 ...	4 127	3,3	21	58	21
1986-90 ...	4 206	4,3	19	60	21
1991-95 ...	4 311	5,6	19	60	21
1996	4 381	5,2	20	60	20
1997[2]	4 406	5,8	20	60	20

[1] Tallene basert på det foregående femåret
[2] Foreløpige tall

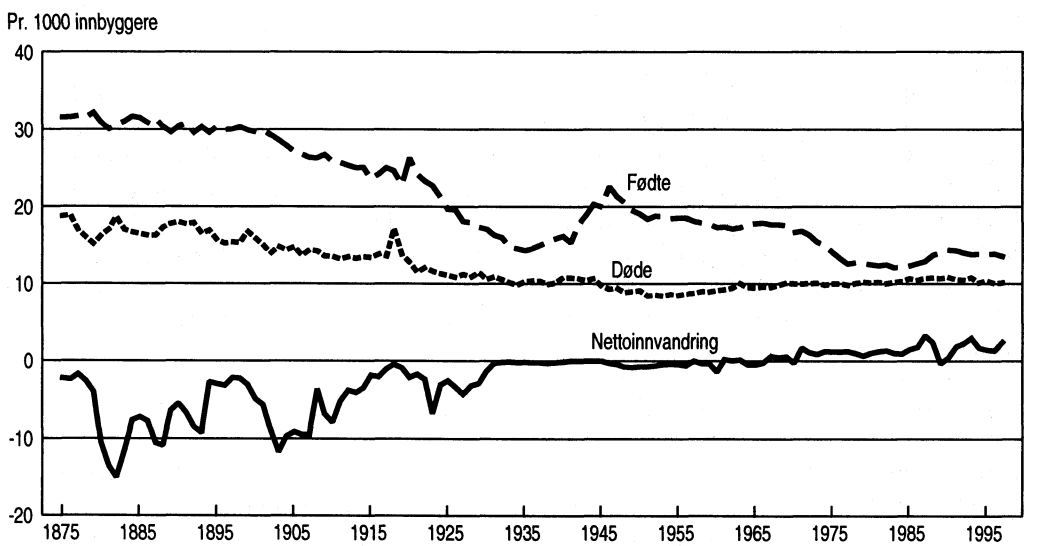
Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Mens årskullene tidligere raskt ble mindre etter fødselen, har innvandringen fra utlandet etter 1970 sørget for at hvert fødselskull nå *vokser* fram mot fylte 40-45 år, til tross for at det fortsatt er en del som dør i ung alder. De små kullene som ble født i perioden 1977-1984 vil trolig øke med 10-15 prosent før de minker igjen. Når de blir pensjonister litt før år 2050, vil det fortsatt være igjen om lag 51 000 personer i hvert årskull, det vil si flere enn i noe pensjonistårskull født før 1945 (Skiri 1995).

... men variasjoner i fruktbarhet betyr mest

Til tross for økt innvandring er det likevel først og fremst variasjoner i fruktbarhet, og i noen grad nedgang i dødelighet, som har mest å si for aldersstrukturen. Gjennom det meste av forrige århundre var

Figur 1.2. **Fødte, døde og nettoinnvandring[1] pr. 1 000 innbyggere. 1875-1997[2]**

[1] Før 1951: Utvandring til andre verdensdeler, deretter nettoinnflytting (innflytting minus utflytting) til alle land
[2] Foreløpige tall for 1997

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

aldersfordelingen i befolkningen ganske stabil, med ca. 35 prosent av befolkningen under 15 år, 55 prosent mellom 15 og 60 år og om lag 10 prosent over 60. Men fra 1930 til 1980 ble andelen i den eldste gruppen fordoblet. Videre har andelen barn sunket i nesten hele vårt århundre, til 19 prosent midt på 1980-tallet. Andelen i den mellomliggende aldersgruppen økte til godt over 60 prosent tidlig på 1950-tallet, men sank så igjen til 60 prosent da de små fødselskullene fra mellomkrigstiden ble voksne.

Ved fødselen er det nokså stabilt 106 gutter pr. 100 jenter. Senere påvirkes forholdet av guttenes overdødelighet og av inn- og utvandring. I dag er det kvinneoverskudd i aldersgruppene over 57 år.

1.2. Fødselstall og fruktbarhet

Høyere fruktbarhet på 1990-tallet
Tidlig på 1980-tallet var fødselstallet i Norge lavt og svakt synkende. Som i mange andre land i Vest-Europa var det en viss bekymring for at dette lave nivået skulle synke ytterligere, og at folketallet ganske snart skulle komme til å gå ned. I 1983 var fødselstallet under 50 000, like lavt som i 1854 med bare en tredel av folkemengden. Dette fødselstallet svarte til 1,66 barn pr. kvinne (samlet fruktbarhetstall, se ramme 1.1), som er 25 prosent under reproduksjonsnivået (se ramme 1.1). Utover på 1980-tallet steg imidlertid det samlede fruktbarhetstallet til 1,89 i 1989, og har siden variert med bare noen få hundredeler rundt dette

1.1. Definisjoner av fruktbarhet

Det finnes ikke ett godt mål som er tilstrekkelig for å vise utviklingen i fruktbarheten. *Fødselstallet* er det årlige antall levendefødte barn i landet. Det påvirkes av blant annet størrelsen og alderssammensetningen av mødregenerasjonen.

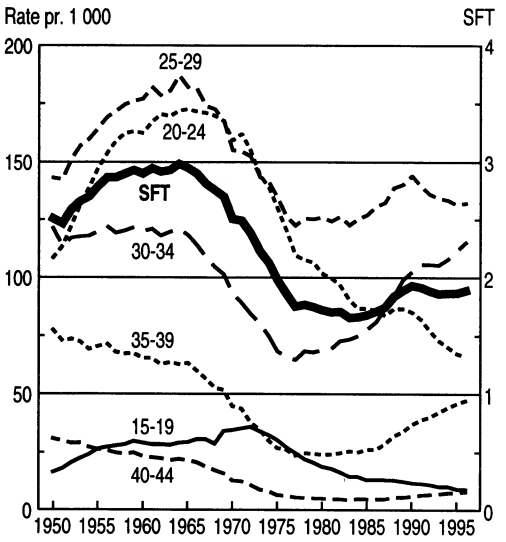
Fruktbarhet kan måles ut fra fødslene i ett eller flere kalenderår, som *periodefruktbarhet. Samlet fruktbarhetstall* (SFT) er et uttrykk for det gjennomsnittlige antall levendefødte barn som vil bli født av en kvinne som gjennomlever hele den fødedyktige perioden. SFT beregnes som summen av alle ettårige aldersavhengige *fruktbarhetsrater* (årlig antall levendefødte barn pr. 1 000 kvinner) 15-49 år. SFT er et hypotetisk mål som ikke viser hvor mange barn kvinnene faktisk har fått, men hvor mange de vil komme til å få hvis fruktbarhetsmønsteret fortsetter i samme spor. *Kohortfruktbarhet* derimot, måler fruktbarheten til et bestemt årskull (fødselskohort) av kvinner.

Reproduksjonsnivået er den verdien av samlet fruktbarhetstall (SFT) som i det lange løp fører til at befolkningens størrelse forblir uendret (dersom inn- og utvandring ikke forekommer). I Norge tilsvarer reproduksjonsnivået et samlet fruktbarhetstall på noe under 2,1. Når tallet ikke er nøyaktig 2 (det er altså ikke nok at kvinner får to barn hver), skyldes det både at det blir født litt færre jenter enn gutter, og at noen må kompensere for kvinner som dør før de har avsluttet sin fruktbare alder. I land med høy dødelighet er reproduksjonsnivået derfor betydelig høyere enn 2,1. Spesielt har høy spedbarnsdødelighet sterk innvirkning på reproduksjonsnivået.

nivået. I europeisk sammenheng er dette nå svært høyt. Av de større landene er det bare Irland som ligger på samme fruktbarhetsnivå. Det mest påfallende med det norske nivået er kanskje at det har variert så lite de siste ni årene. Fødselstallet i 1997 var 2 prosent lavere enn i 1996, men det er for tidlig å si om dette er begynnelsen på en fallende trend. Til sammenligning har fruktbarheten i Sverige variert mye; fra 1990 til 1997 sank samlet fruktbarhetstall fra 2,15 til nær 1,5. Denne nedgangen sees i sammenheng med den sterke økonomiske nedgangskonjunkturen i Sverige.

Bak de senere års utvikling i samlet fruktbarhetstall ligger det betydelige variasjoner i fruktbarhetsmønsteret. Viktigst er kanskje at de fødende er blitt stadig eldre. Gjennomsnittsalderen ved nedkomsten er steget med tre år siden begynnelsen av 1970-tallet. Fruktbarheten blant kvinner under 25 år er midt på 1990-tallet mer enn halvert siden perioden 1955-1975, da fruktbarheten blant de yngre var spesielt høy.

Figur 1.3. **Aldersavhengig fruktbarhet 1950-1996**

Kilde: Brunborg og Mamelund 1994 og senere oppdateringer

Kvinner i slutten av 20-årene hadde sin laveste fruktbarhet på slutten av 1970-tallet. Det har sammenheng med at disse kvinnene økte sin utdannings- og yrkesaktivitet i en periode da det ennå ikke var lagt særlig godt til rette for å kombinere barneomsorg og yrkesliv. Senere steg fruktbarheten moderat, for så å stabilisere seg. I perioden med stabilt fruktbarhetstall (siden 1989) har fødslene blant kvinner i 30-årene økt nok til å motvirke nedgangen blant de yngre. Fruktbarheten blant kvinner over 40 år har også steget de siste tiårene, men deres fødselshyppighet er altfor lav til å kunne påvirke det samlede fødselstallet. I 1996 utgjorde barn født av kvinner eldre enn 40 år fortsatt under 1 prosent av det samlede antall fødte. Andelen 100 år tidligere var om lag 10 prosent (Brunborg og Mamelund 1994).

Det kan være variasjoner i årlige fødselstall og aldersavhengig fruktbarhet uten at dette nødvendigvis får betydning for det barnetallet et årskull av kvinner ender opp med (se kohortfruktbarhet i ramme 1.1). Fruktbarhetsnivået målt på denne måten endrer seg langsommere enn de årlige fødselstallene fordi det ikke i samme grad påvirkes av kortsiktige endringer i (periode)fruktbarheten. De kvinnekull som nå nærmer seg slutten av sin reproduktive periode (50 år), har alle holdt seg over reproduksjonsnivået, men dersom fødselsmønsteret utvikler seg slik det ser ut til å gjøre i 1997, vil de som er født i 1953-1955 og fra 1964 av kunne bli de første siden kullet født i 1924 som ikke reproduserer seg selv (Brunborg og Mamelund 1994 og Statistisk sentralbyrå 1997).

Innvandrernes fruktbarhet er avtakende

Det spørres ofte om hvor stort innvandrernes bidrag til Norges relativt høye fruktbarhetsnivå er (for definisjoner av innvandring, se ramme 1.3). Mange innvandrergrupper, særlig fra vestlige land, har lavere fruktbarhet enn gjennomsnittsbefolkningen, mens mange grupper fra land i Asia, Afrika og Latin-Amerika har høyere fruktbarhet. Innvandrere med bakgrunn fra Pakistan hadde for eksempel et samlet fruktbarhetstall på 3,60 i 1994-1995, mens det for innvandrere fra land i den tredje verden under ett var 2,93 (Vassenden 1997). Beregner vi SFT for Norge og holder innvandrerne utenfor, blir tallet 3-4 hundredeler lavere enn det faktiske tallet. Innvandrernes innflytelse på den samlede fruktbarheten i Norge er altså relativt beskjeden, og er ingen viktig årsak til at landets fruktbarhet ikke har sunket de senere år. Også erfaringer fra andre land gir grunn til å tro at innvandrerne nærmer seg norsk fruktbarhetsmønster mer og mer jo lenger de har bodd i landet. Ett tegn på dette er at samlet fruktbarhetstall for innvandrerkvinner fra land i den tredje verden som kom til Norge i voksen alder, er 3,06, mens det for dem som kom som barn, er 2,16 (ibid.).

Regionale variasjoner i fruktbarhet

Variasjonen i fruktbarhet mellom fylkene er i hovedsak den samme nå som for 30 år siden. Fruktbarheten i alle fylker på Østlandet ligger under landsgjennomsnittet, mens alle andre fylker ligger over. Riktignok har Vestlandet tatt over Nord-Norges rolle som landsdelen med høyest fruktbarhet, men forskjellene har hele tiden vært små. Sammenligner vi fruktbarheten i 1996 med det lave nivået tidlig på 1980-tallet, har stigningen vært ganske jevnt fordelt over landet, med relativt beskjeden vekst på Sør-Vestlandet og størst i Oslo. Forskjellene i utviklingen for tallet på fødte er større enn forskjellene i samlet fruktbarhetstall, fordi endringer i flyttemønsteret i økende grad har ført til at kvinner i fruktbar alder slår seg ned i sentrale strøk og føder barna sine der. Tendensen til at kvinner får sine barn senere enn før, har i det siste forsterket denne effekten (Sørlie 1995).

1.3. Dødelighet

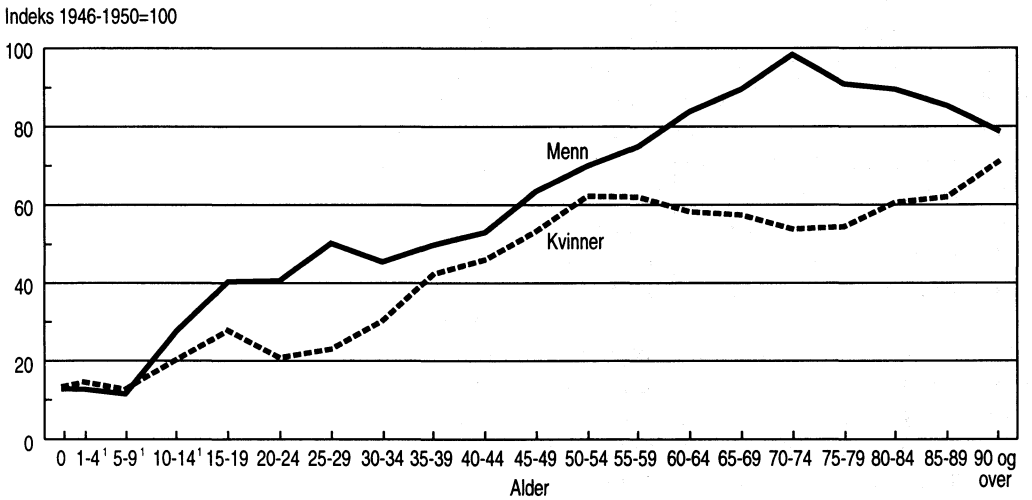
Levealderen øker mest for menn

På 1970- og 1980-tallet opplevde Norge en relativt langsom forbedring av levealderen sammenlignet med andre industrialiserte land. Den tidligere forholdsvis ugunstige dødelighetsutviklingen må sees i sammenheng med økningen i hjerte- og karsykdommer i Norge i løpet av 1950- og 1960-tallet, noe som først og fremst rammet middelaldrende og eldre menn. Blant kvinner i samme alder fortsatte imidlertid dødeligheten å synke også i disse årene. Siden 1980 har det vært en langt mer gunstig utvikling på grunn av redusert hjerte- og kardødelighet, spesielt for menn. I perioden 1980 til 1996 økte forventet levealder med tre år til 75,4 år for menn og med knapt to år til 81,1 år for kvinner. Dødeligheten blant eldre menn er blitt redusert i denne perioden, men ikke før midt på 1990-tallet kom den igjen ned på samme nivå som rett etter krigen.

1.2. Forventet levealder

Forventet levealder er den beregnede gjennomsnittlige gjenstående levetid ved fødselen.

Figur 1.4. **Dødelighet i 1996 sett i forhold til dødelighet i perioden 1946-1950. Kvinner og menn i ulike aldersgrupper. 1946-1950=100**

[1] Nivået på dødeligheten er fra 1996, mens kjønnsfordelingen er basert på gjennomsnittet for årene 1992-1996
Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Én viktig faktor bak økningen i forventet levealder fram til i dag, uansett kjønn, er den sterke og stabile nedgangen i spedbarns- og barnedødeligheten. De første årene etter krigen døde i gjennomsnitt 30 pr. 1 000 av alle nyfødte barn før fylte ett år (Mamelund og Borgan 1996). Nå er spedbarnsdødeligheten nede i 4 pr. 1 000 fødte. Etter å ha sakket litt akterut på 1980-tallet i forhold til våre naboland når det gjelder dødelighet generelt og spedbarnsdødelighet spesielt, er vi igjen kommet på deres nivå.

Store regionale forskjeller i dødelighet

Sogn og Fjordane er fylket med høyest levealder i Norge. Det gjelder både for kvinner og menn, med 1,5 års høyere forventet levealder enn landet under ett. Også i nabofylkene til Sogn og Fjordane lever folk lenge. Dårligst an ligger Finnmark, med nesten to år lavere levealder enn landsgjennomsnittet for kvinner og hele 3,5 år lavere for menn. I Finnmark er levealderen for menn lavere enn alle landsgjennomsnitt i Vest-Europa, men høyere enn i hele i Øst-Europa. *Innenfor* fylkene er det enda større variasjon. Særlig gjelder dette mellom ulike bydeler i Oslo. Mens levealderen i Vindern bydel ligger hele 5,5 år over landsgjennomsnittet for menn og to år for kvinner, har enkelte bydeler i Indre Øst 6-7 år lavere levealder for menn og 4-5 år lavere for kvinner (Sosial- og helsedepartementet mfl. 1997).

1.4. Inn- og utvandring

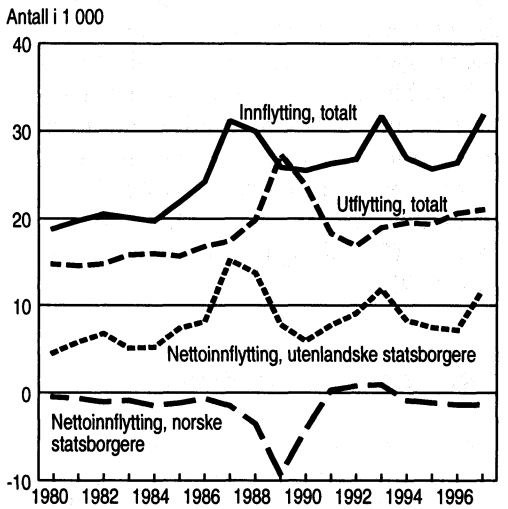
Flere inn- enn utvandringer

I antall utgjør innvandringene (egentlig flyttinger til Norge, se ramme 1.3) i løpet av et år mindre enn halvparten av fødselstallet, og utvandringene som regel

snaut halvparten av antall døde. Inn- og utvandringen varierer imidlertid mye mer fra år til annet enn fødsler og dødsfall. Etter 1980 har nettoinnvandringen på det meste utgjort om lag halvparten av folketilveksten (i 1987, 1988 og 1993). Innvandrerne i Norge bidrar til veksten i folketallet også gjennom at de har langt flere fødsler enn dødsfall i Norge. Regnes dette med, stod innvandrerne for akkurat halvparten av befolkningsveksten i Norge i perioden 1986-1995 (Vassenden 1997).

Figur 1.2 viser at Norge i historisk perspektiv er et forholdsvis nytt innvandringsland. Tidligere tiders utvandring var mye større enn dagens nettoinnvandring, både relativt og i absolutte tall. Fra slutten av 1960-tallet har Norge hatt flere inn- enn utvandringer. Omslaget skyldtes primært behov for arbeidskraft: Ufaglærte kom fra land som Pakistan, Tyrkia, Marokko og Jugoslavia, spesialister fra USA og Storbritannia til den begynnende oljevirksomheten, og mange fra våre naboland til arbeid i servicesektor og anleggsvirksomhet. Dette innvandringsoverskuddet holdt seg stabilt nær 1 promille av folketallet fram til 1985. Siden dette var en periode med synkende fødselsoverskudd, betydde innvandringen stadig mer for veksten i folketallet. De siste ti årene har det vært store svingninger i innvandringen, knyttet til mottak av asylsøkere og flyktninger, og til sterkt varierende behov på arbeidsmarkedet. Asylsøkere og flyktninger har særlig kommet fra Bosnia-Hercegovina, Iran, Sri Lanka og Chile, mens det fortsatt har kommet mange fra land som Tyrkia, Pakistan, Vietnam og Filippinene for å bli gjenforent med familien. Innvandrere som primært kommer for å få jobb, kommer nå oftest fra våre nordiske naboland. Nettoinnvandringen fra land i den tredje verden er blitt kraftig redusert, fra over 10 000 hvert år i 1987 og 1988 til om lag 2 500 i 1993, og opp igjen til nærmere 5 000 i 1997. Ett år (1989) var det nettoutvandring fra Norge fordi mange nordmenn da flyttet til et svært stramt svensk arbeidsmarked, og mange svensker flyttet hjem igjen. År om annet er det nå om lag 10 000 innvandringer og litt flere utvandringer blant *norske* statsborgere.

Figur 1.5. **Nettoinnflyttinger, utflyttinger og nettoflytting, etter statsborgerskap. 1980-1997**[1]

[1] Foreløpige tall for 1997

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Hvem er innvandrerne i Norge?

Av de tre vanligste definisjonene av "innvandrere" (se ramme 1.3), foretrekker vi å bruke *innvandrerbefolkningen*, som består av dem med to utenlandsfødte foreldre. Ved inngangen til 1997 var dette 232 200 personer eller 5,3 prosent av folkemengden. 197 400 var selv født i utlandet og flyttet til Norge. 34 800 var født i Norge og omtales ofte som annengenerasjonsinnvandrere, eller førstegenerasjons nordmenn. Personer med bakgrunn i Asia (medregnet Tyrkia), Afrika eller Latin-Amerika utgjør knapt

halvparten av innvandrerbefolkningen. Av de øvrige utgjør innvandrere med bakgrunn i andre nordiske land litt mer enn gruppene fra resten av Vest-Europa eller fra Øst-Europa. I Norge bor dessuten 150 000 norske statsborgere med én utenlandsfødt og én norskfødt forelder, de fleste av disse født i Norge. Hele 40 prosent av dem hadde den utenlandsfødte forelderen fra et annet nordisk land, mens like mange hadde denne fra et annet vestlig land. Det samlede antall med en eller annen bakgrunn fra utlandet er 411 400 eller 9,4 prosent av folketallet.

Innvandrerbefolkningen er fordoblet de siste 11 årene, og en stadig større andel av tilveksten skyldes annengenerasjonen. Selv uten nettoinnvandring vil derfor innvandrerbefolkningen vokse en viss tid framover.

1.3. Definisjoner av innvandring

Innvandring: Det at en person skifter bosted fra utlandet til Norge (registrert innflytting til Norge).

Utvandring: Det at en person skifter bosted fra Norge til utlandet (registrert utflytting til utlandet).

Nettoinnvandring: Differansen mellom innvandring og utvandring (nettoinnflytting).

Innvandrer: Brukes om personer bosatt i Norge, med en "viss" utenlandsk bakgrunn. Tre definisjoner er vanlige:

1) *Innvandrerbefolkningen:* Omfatter førstegenerasjonsinnvandrere (personer som er født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre), og annengenerasjonsinnvandrere (personer født i Norge av to utenlandsfødte foreldre). Dette begrepet brukes oftest i Statistisk sentralbyrås statistikk. Økte med 8 400 (3,7 prosent) i 1996.

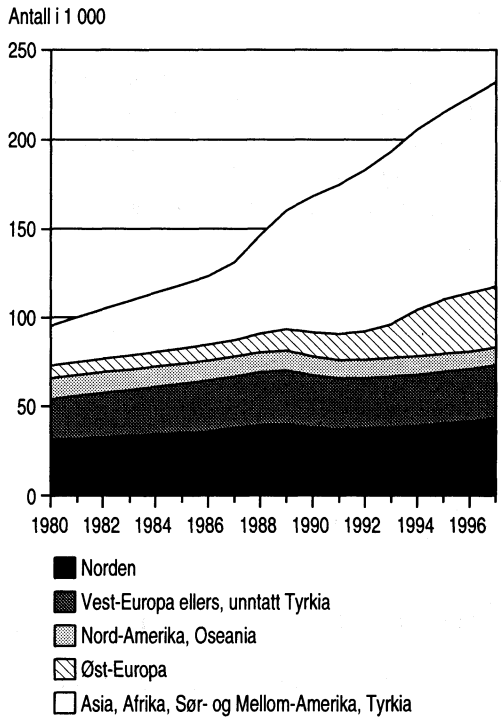
2) *Utenlandsfødte:* Personer som selv er født i utlandet (regnet ut fra morens registrerte bosted ved fødselen). Økte med 6 700 (2,8 prosent) i 1996.

3) *Utenlandske statsborgere:* Personer som ikke har norsk statsborgerskap. Norsk statsborgerskap erverves ved fødselen for barn av norske statsborgere. Ellers kan det normalt innvilges etter sju års botid. Redusert med 3 300 (2 prosent) i 1996.

Asylsøker: Person som henvender seg til Norge for å få beskyttelse på grunn av forfølgelse eller reell frykt for forfølgelse på politisk, religiøst eller etnisk grunnlag i sitt hjemland. Svært få får innvilget asyl på politisk grunnlag, mens langt flere får bli av humanitære grunner.

Flyktning: Person som har fått innvilget asyl/flyktningstatus i Norge. De som ikke har søkt asyl, kommer som regel som overføringsflyktninger fra leire under FNs Høykommisær for flyktninger.

Figur 1.6. **Innvandrerbefolkningen 1. januar, etter landbakgrunn. 1980-1997**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Flyktninger blir i landet, våre naboer reiser igjen

Av dem som kom til Norge for første gang i perioden 1986-1990, var det fortsatt 57 prosent som befant seg i landet ved utgangen av 1995. Blant innvandrere fra Vest-Europa og Nord-Amerika var det bare én av fire som fortsatt var i landet, mens andelen var tre av fem for dem som kom fra Øst-Europa og fire av fem for dem fra resten av verden. De som kom som flyktninger, er mest bofaste, men også de fleste innvandrere fra land som Pakistan og Marokko synes å ha slått seg ned permanent (Tysse og Keilman 1997).

Av 60 000 norske statsborgere som flyttet ut av Norge 1986-1990, var det ved utgangen av 1995 fortsatt vel en tredel som befant seg i utlandet (ibid.).

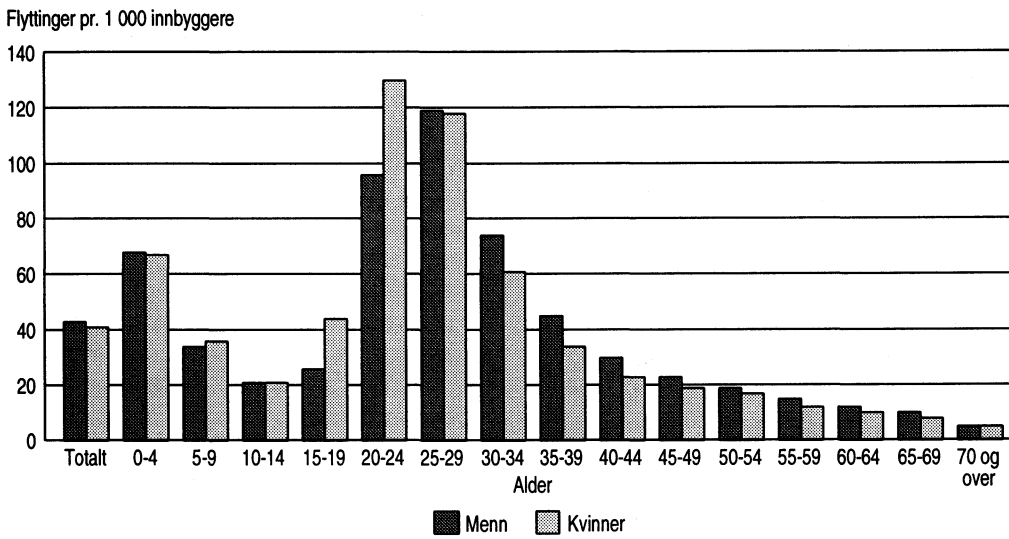
1.5. Regional befolkningsutvikling

Langsiktig synkende geografisk mobilitet

En hører ofte at geografisk mobilitet (se ramme 1.4) er karakteristisk for et moderne samfunn, og at problemer forbundet med manglende sosial stabilitet gjerne skyldes økende geografisk mobilitet. Så langt bakover flytting mellom kommuner er blitt registrert løpende i Norge, det vil si etter 1950, er imidlertid hovedtrenden synkende geografisk mobilitet. I løpet av 1996 skiftet omtrent 4 prosent av befolkningen bostedskommune ifølge Det sentrale folkeregister. Dette er en noe høyere andel enn den laveste som er registrert (1992). Siden flytting er vanligst blant unge voksne (se figur 1.7) vil andelen som flytter til enhver tid være avhengig av aldersstrukturen i befolkningen. Grovt sett er dagens mobilitet slik at hver person i gjennomsnitt skifter bostedskommune to-tre ganger i løpet av livet. Dette tallet har sunket gjennom hele etterkrigstiden. Lenge var mobiliteten en god del høyere for kvinner enn for menn, men dette har i løpet av 1990-tallet snudd, slik at menn nå flytter oftere enn kvinner. Fra slutten av tenårene til midt i 20-årene er det fortsatt langt flere kvinner enn menn som flytter. Dette henger blant annet sammen med at kvinner forlater oppvekshjemmet og etablerer seg i parforhold tidligere enn menn.

Flyttinger *innenfor* kommunene er ikke regnet med i det målet på mobilitet som er brukt her. Så langt bakover det fins tall, er det flere slike flyttinger enn *mellom* kommuner. Tas alle flyttinger med,

Figur 1.7. **Aldersavhengig mobilitet for menn og kvinner. Innenlandske flyttinger. 1996**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

skifter hver person i gjennomsnitt bosted om lag seks ganger i løpet av livet.

Konjunkturer påvirker flyttemønsteret

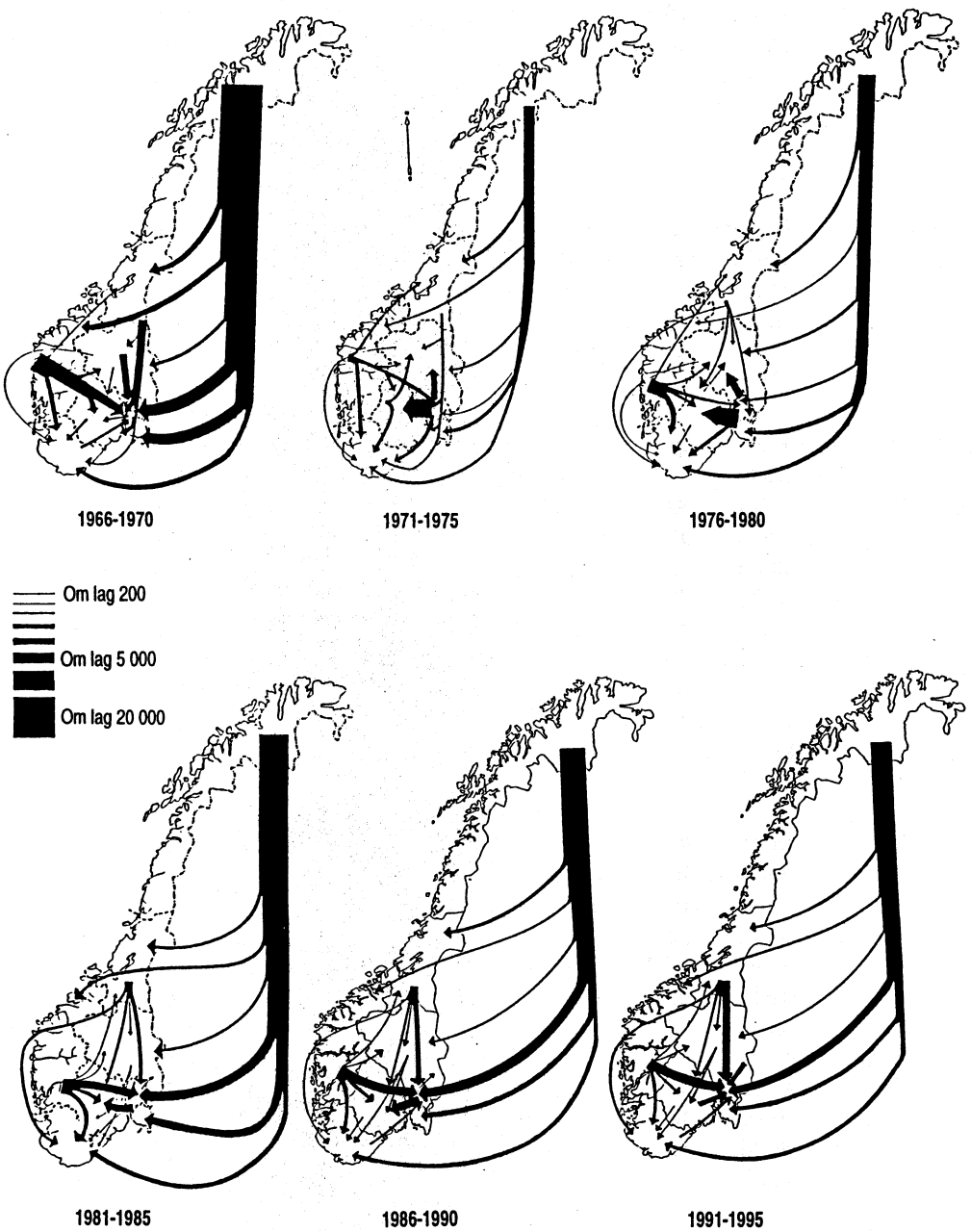
Samtidig med den langsiktige nedgangen i mobilitet er det mer kortsiktige variasjoner som må sees i sammenheng med de økonomiske konjunkturene. Mobiliteten steg med nesten 10 prosent da etterspørselen etter arbeidskraft økte med høykonjunkturen i perioden 1984-1987. Da arbeidsledigheten steg mot slutten av 1980-tallet (se kapittel 5), sank mobiliteten med hele 15 prosent fram til 1992. Mye av denne nedgangen er tatt inn igjen fra 1992 til 1997.

Det regionale mønsteret i flyttingene er også i noen grad avhengig av konjunkturene. Nettoutflyttingen fra Nord-Norge til resten av landet har økt gjennom hele 1990-tallet. Den var i 1997 større enn i sentraliseringsperioden 1985-1986, og like stor som under den sterkeste sentraliseringen på slutten av 1960-tallet. Kartene i figur 1.8 viser hvordan perioder med sterk sentralisering har vært avløst av perioder med større balanse i flyttingene. Siden alle femårsperioder etter 1980 har innslag av år med både sterkt og svakt sentraliserende flyttemønster, blir utslagene de tre siste periodene ikke så store. Om flyttemønsteret 1996-1997 var framstilt på samme måte, ville strømmen ut fra Nord-Norge blitt enda bredere enn i 1966-1970. Hele tiden har det vært en viss nettotilførsel til de sentrale strøk på Østlandet. Den høye arbeidsledigheten, også i sentrale strøk, synes å ha bidratt til å holde ikke bare mobiliteten, men også nettoutflyttingen nede.

Økt sentralisering

Mens det i tidligere perioder med stor nettoutflytting var stort nok fødselsoverskudd i fraflyttingsområdene til at deres andel av landets folketall holdt seg

Figur 1.8. **Netto flyttestrømmer mellom landsdelene for femårsperioder. 1966-1995**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

noenlunde stabil, fører dagens flyttemønster til en relativt sterk økning i folketallet i sentrale strøk, særlig på Østlandet. Oslo og Akershus' samlede andel av landets folketall økte fra 20,0 til 21,6 prosent fra 1980 til 1998. Nord-Norges andel sank samtidig fra 11,5 prosent til 10,5 prosent. Dette er usedvanlig store endringer i historisk sammenheng. Sammenlignet med 1980 har det vært nedgang i folketallet i Hedmark, Nordland og Finnmark. De nordnorske fylkene hadde befolkningsnedgang i høykonjunkturen midt på 1980-tallet, og en viss oppgang under lavkonjunkturen på første halvdel av 1990-tallet.

Det er flere ulike prosesser som bidrar til denne sentraliseringen: Flyttemønsteret de siste tiårene har medvirket til at en stadig større andel av kvinnene i fødedyktig alder befinner seg i sentrale strøk, og de får også sine barn der. Tidligere var det vanlig at unge innflyttere fra distriktene til byene flyttet tilbake til ett av hjemstedene når de skulle etablere seg med familie. Det nye bosettingsmønsteret innebærer dermed at fødselshyppigheten stiger raskere i sentrale strøk enn i utkantene. I tillegg virker flyttemønsteret når konjunkturene bedres, sterkt sentraliserende i seg selv. Innvandring fra utlandet fører også til økt konsentrasjon i de mest sentrale strøkene, selv om også Nord-Norge har en betydelig innvandring, og enkelte utkantkommuner kan få stor innflytting knyttet til asylmottak.

1.4. Flytting

Flytting: Registrert skifte av bosted for en person fra en norsk kommune til en annen.

(Geografisk) mobilitet: Antall flyttinger i en gruppe pr. 1 000 bosatte personer i gruppen.

Færre barn i distriktene

Grunnlaget for det sterkt sentraliserende flyttemønsteret i etterkrigstiden har vært de store barne- og ungdomskullene i distriktene. Nå er denne situasjonen endret. For første gang på 50 år er den unge voksengenerasjonen mindre enn foreldregenerasjonen, og det er i større grad tilfellet i distriktene enn i sentrale strøk. I dagens Norge utgjør barn en synkende andel i distriktene allerede fra fødselen av. Det at det ikke lenger er "så mange å ta av", vil antakelig svekke flyttingenes bidrag til sentraliseringen i årene som kommer, men det regionale fødselsmønsteret gjør at sentraliseringen likevel vil fortsette. I den nye situasjonen vil folketallet i distriktene gå ned, selv om ingen flytter.

Til tross for at landets folketall har økt med 3-5 promille pr. år siden 1980, er det mange kommuner som har opplevd nedgang i folketallet. Etter 1980 er det år om annet mellom 40 og 70 prosent av kommunene som har hatt nedgang i folketallet.

1.6. Endring i familie- og husholdningsmønster

225 000 samboerpar

Tilknytningen den enkelte har til familie og husholdning har mye å si for levekårene, og familien og husholdningen er i seg selv en viktig kilde til sosial kontakt. Det foregår mange endringer i familie- og husholdningsstruktur i Norge i dag. Den viktigste endringen etter 1980 er trolig at de mange samboerforholdene for alvor setter sitt preg på familielivet, særlig blant unge mennesker. Antall samboerpar

1.5. Datakilder

Mye av stoffet i dette avsnittet bygger på opplysninger fra to større intervjuundersøkelser: *Fruktbarhetsundersøkelsen 1977* og *Familie- og yrkesundersøkelsen 1988*. Nyere tall for samboerforhold er hentet fra *Omnibusundersøkelsene 1993-1997*, som også er intervjuundersøkelser.

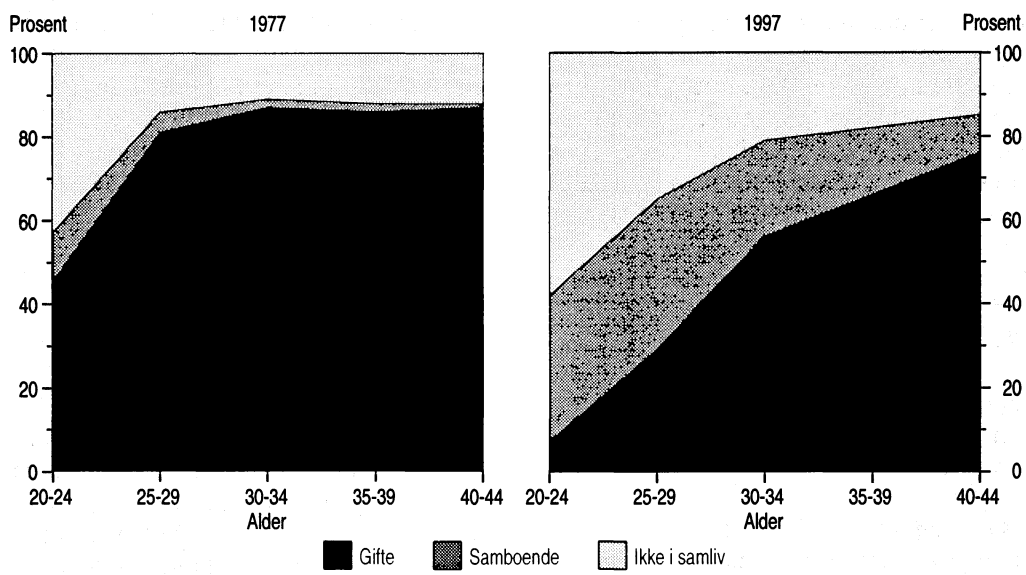
Informasjon om husholdninger kommer hovedsakelig fra folketellingene, som har vært gjennomført hvert tiende år, siste gang i 1990. Ved de siste folketellingene har bostedet i folkeregisteret vært lagt til grunn, noe som har resultert i for få små husholdninger i statistikken - blant annet fordi ugifte studenter i folkeregisteret fortsatt ble registrert bosatt i foreldrehjemmet.

er anslått til om lag 225 000 i 1997, mens det er registrert 850 000 ektepar. Av dem som lever i et parforhold, er samboerne i flertall blant personer under 30 år, mens andelen gifte øker med alderen. Det er relativt flest samboere i Nord-Norge og Trøndelag, men de gifte er i flertall i alle landsdeler.

Mens ekteskapsinngåelser registreres med stor nøyaktighet i grunnlaget for befolkningsstatistikken, er det mindre detaljerte og pålitelige kilder til informasjon om samboerforhold. I figur 1.9 er data fra ulike utvalgsundersøkelser satt sammen for å gi et best mulig bilde av hvordan omfanget av samboerforhold har utviklet seg.

For 20 år siden var samboerforhold ikke uvanlig blant de yngre (12 prosent av kvinnene 20-24 år levde i samboerforhold). 20 år senere er det blitt vanlig i

Figur 1.9. **Kvinner 20-44 år, etter samlivsform. 1977 og 1997**

Kilde: Fruktbarhetsundersøkelsen 1977 og Omnibusundersøkelser 1997, Statistisk sentralbyrå

1.6. Definisjoner av familie og husholdning

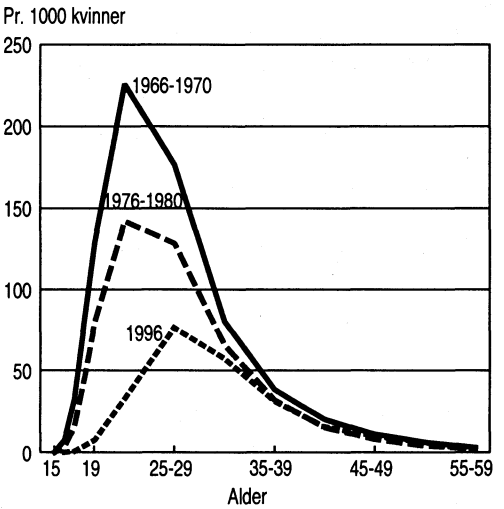
For å tilhøre en og samme *familie*, slik begrepet brukes her, må følgende to betingelser være oppfylt: Personene må bo i samme husholdning, og båndet til de øvrige husholdningsmedlemmene må enten være ekteskap eller et foreldre/barn-forhold. Barn omfatter også adoptiv- og stebarn.

Husholdninger kan deles i privathusholdninger og felleshusholdninger (for eksempel institusjoner). Her benyttes begrepet husholdning i betydningen privat bohusholdning. Alle personer som har samme adresse og bor i samme bolig, regnes til én og samme bohusholdning.

Et *samboerpar* består av to personer som har oppgitt å bo på samme adresse i et ekteskapslignende forhold uten å være formelt gift med hverandre.

Giftermålshyppighet er antall giftermål inngått ett år blant ugifte personer i en gitt gruppe, i forhold til (pr. 1 000 av) det gjennomsnittlige antall ugifte i denne gruppen dette året.

Figur 1.10. **Giftermålshyppigheter for ugifte kvinner i ulike aldersgrupper. 1966-1970, 1976-1980 og 1996**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

alle aldere under 45 år, og det er heller ikke sjeldent blant dem som er eldre. Ved å sammenligne de to diagrammene i figur 1.9 ser vi også at det blant kvinner 20-44 år er blitt vanligere å leve alene. Andelen som er gift, har sunket sterkt i perioden.

Antall inngåtte ekteskap har økt på 1990-tallet

Det har skjedd en dramatisk nedgang i giftermålshyppigheten de siste tiårene. Blant 1 000 19-årige jenter var det hvert år på slutten av 1960-tallet 130 som giftet seg. I 1996 var det derimot bare 7 pr. 1 000. Det har vært nedgang i alle aldersgrupper, minst blant de eldste. Gjennomsnittsalderen ved inngåelse av første ekteskap har økt for kvinner med fem år siden begynnelsen av 1970-tallet, fra 23 til 28 år. De aller siste årene har antall ekteskap økt, og det har også vært oppgang i giftermålshyppigheten i alderen 30-44 år for begge kjønn, for kvinner allerede fra 25 år. Oppgangen er likevel ikke sterkere enn at vi må gå ut fra at samboerforhold for mange nok etter hvert oppfattes som et permanent alternativ til ekteskap. At det har vært stigning i antall inngåtte ekteskap i løpet av 1990-tallet, henger også sammen med at det inngås stadig flere ekteskap blant tidligere gifte. Økningen skyldes at det er blitt flere skilte, ikke at deres giftermåls*hyppighet* øker. Gjengifte er vanligere blant menn enn blant kvinner.

Annethvert barn fødes utenfor ekteskap

Andelen barn som fødes utenfor ekteskap er et uttrykk for hvordan samlivsstrukturen endrer seg. Denne andelen er nå på rask vei mot 50 prosent, etter å ha ligget mellom 5 og 10 prosent helt fram til midt på 1970-tallet. Tall fra Medisinsk fødselsregister viser at det aller meste av oppgangen skyldes fødsler der foreldrene er samboende. Fødte av enslige mødre i tradisjonell forstand utgjør under 10 prosent.

Lavere vekst i antall skilsmisser på 1990-tallet

Antall oppløste ekteskap økte fortsatt gjennom 1980-årene, men oppgangen har ikke vært særlig stor etter 1990. Heller ikke innenfor de enkelte aldersgruppene er det lenger noen klar økning i skilsmissehyppigheten. Den er høyest blant kvinner i slutten av 20-årene og menn i begynnelsen av 30-årene. Det skilsmissemønster vi hadde i 1996 tilsier at dersom det holder seg, vil 44 prosent av dem som giftet seg det året, før eller senere bli skilt. Så høye skilsmisseandeler er foreløpig ikke registrert for noe ekteskapskull. Det høyeste så langt er 26 prosent for ekteskap inngått i 1974, og denne andelen må antas å vokse noe i årene som kommer. Vi har ingen tilsvarende statistikk for samboere som flytter fra hverandre. Utvalgsundersøkelser tyder likevel på at samboerforhold er langt mindre stabile enn ekteskap. Studier av samboerskap inngått på 1970- og 1980-tallet har påvist at samboerforhold i gjennomsnitt blir oppløst fire ganger så hyppig som ekteskap, men at forskjellen er mindre dersom samboerskapet har vart noen år (Texmon 1995).

Mindre husholdninger

En rekke forhold fører til at den gjennomsnittlige husholdningsstørrelsen blir mindre: Den langsiktige nedgangen i fødselshyppigheten (inntil 1983) og i alderen ved flytting hjemmefra, og økningen i ekteskapsalder, i skilsmissehyppighet og levealder. Disse prosessene har pågått stort sett gjennom hele vårt århundre, og takten i endringene er trolig minst like høy nå som før.

Det blir stadig flere énpersonhusholdninger. Ifølge Inntekts- og formuesundersøkelsen 1995 bestod 40 prosent av husholdningene av bare én person. Det

Tabell 1.2. **Privathusholdninger, etter størrelse. 1970, 1980 og 1990. Prosent**[1]

Antall personer i husholdningen	1970	1980	1990
I alt	100	100	100
1	21	28	34
2	25	26	26
3	19	16	15
4	18	18	16
5[2]	10	8	8
6 eller flere	7	4	
Antall husholdninger i 1 000	1 297	1 524	1 751
Gjennomsnittlig antall personer pr. husholdning	2,9	2,7	2,4

[1] Andelene en- og topersonhusholdninger er i realiteten noe høyere enn det som kommer fram i tabellen. Opplysninger om husholdninger fra folketellingene er basert på registrert bosted. Grunnen til at registrert bosted kan avvike fra faktisk bosted er at ikke alle flyttinger blir registrert:

- Ifølge folkeregisteret regelverk skal enkelte faktiske flyttinger ikke registreres. Det gjelder først og fremst enslig ungdom under utdanning som har flyttet hjemmefra. De blir fortsatt stående som bosatt i foreldrehjemmet
- Ikke alle som har plikt til å melde flytting til folkeregisteret, gjør det. Det antas særlig å gjelde den første tiden etter inngåelse av samboerforhold og samlivsbrudd

[2] Gjelder 5 eller flere i 1990

Kilde: Folke- og boligtellingene 1970, 1980 og 1990, Statistisk sentralbyrå

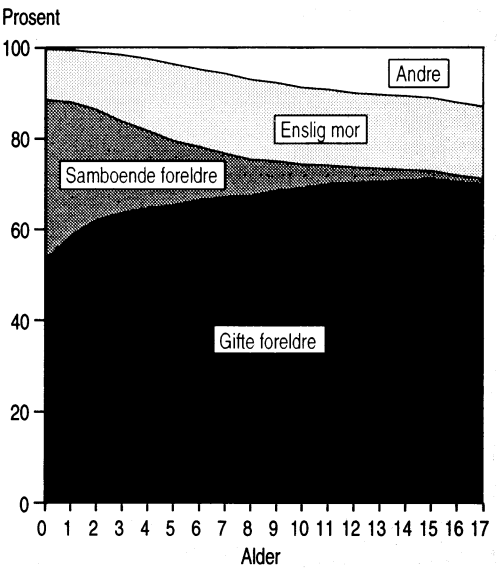
Tabell 1.3. **Personer, etter husholdningsstørrelse. 1970, 1980 og 1990. Prosent**[1]

Antall personer i husholdningen	1970	1980	1990
I alt	100	100	100
1	7	10	14
2	17	19	22
3	20	18	19
4	25	27	27
5[2]	17	15	18
6 eller flere	14	11	
Antall personer i 1 000	3 819	4 046	4 206

[1] Se note 1 til tabell 1.2
[2] Se note 2 til tabell 1.2

Kilde: Folke- og boligtellingene 1970, 1980 og 1990, Statistisk sentralbyrå

Figur 1.11. **Barn 0-17 år, etter alder og familietype. 1997. Prosent**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

var likevel vanligst å bo i fireperson-husholdninger. Flere enn en av fire personer gjorde det.

Ifølge folketellingen i 1990 bodde en av fire personer i Norge sammen med ektefelle og egne barn under 18 år, en av fem var barn som bodde sammen med begge foreldrene, og en av seks bodde sammen med ektefelle, men ikke mindreårige barn. I alt utgjorde disse tre gruppene 60 prosent av befolkningen. Av de øvrige utgjorde halvparten aleneboere eller unge voksne som bodde sammen med foreldrene. Resten fordelte seg jevnt mellom enslige forsørgeres familier, samboere med og uten barn og en restgruppe, som for eksempel eldre hjemmeboende barn.

De fleste barn har gifte foreldre

For barna har den nye familie- og husholdningsstrukturen ført til at deres familieliv er preget av mange flere endringer enn tidligere. Fortsatt er det likevel slik at av om lag én million barn i alderen 0-17 år, lever to av tre sammen med gifte foreldre, ytterligere en av ni lever sammen med samboende foreldre, en av seks lever sammen med enslig mor og bare en av seksti sammen med enslig far. Gruppen 'enslig mor' omfatter her også mødre som er samboende med en annen enn barnets far. I alt levde 79 prosent av de hjemmeboende barna sammen med begge sine foreldre, en andel som har sunket fra 83 prosent i 1986 og 81 prosent i 1991. 82 prosent av barna har søsken i familien.

Det er store aldersvariasjoner i dette mønsteret. Blant barn under ett år lever 53 prosent sammen med gifte foreldre og ytterligere 35 prosent med samboende foreldre. Andelen som lever med samboende foreldre, synker jo eldre barnet er. Det skyldes dels at mange av foreldrene gifter seg når barna blir eldre, og dels at samboerskap ikke har vært like utbredt

blant foreldrene til de eldste barna. Bare vel 1 prosent av 17-åringene har samboende foreldre. Nesten tre av fire hjemmeboende 17-åringer bor sammen med begge sine foreldre.

Andelen som lever sammen med gifte foreldre har sunket ganske jevnt de siste tiårene, men denne familieformen er fortsatt den klart vanligste for barn i alle aldere. I årene som kommer vil nok andelen som bor sammen med begge foreldrene, fortsette å synke fordi stadig flere barn vil oppleve at foreldrene skilles eller flytter fra hverandre.

Litteraturliste

Brunborg, Helge og Svenn-Erik Mamelund (1994): *Kohort- og periodefruktbarhet i Norge 1820-1993,* Rapporter 94/27, Statistisk sentralbyrå

Mamelund, Svenn-Erik og Jens-Kristian Borgan (1996): *Kohort- og periodedødelighet i Norge 1846-1994,* Rapporter 96/9, Statistisk sentralbyrå

Skiri, Halvard (1995): Nå vokser det enkelte alderskull med årene, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Statistisk sentralbyrå, 28-32

Sosial- og helsedepartementet mfl. (1997): *Styrings- og informasjonshjulet for helse- og sosialtjenesten i kommunene. Sammenligningstall for kommunene 1997*

Statistisk sentralbyrå (1997): *Framskriving av folkemengden 1996-2050. Nasjonale og regionale tall,* NOS C 414

Sørlie, Kjetil (1995): Norsk bosettingsutvikling ved et generasjonsskille, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Ekstranummer, Statistisk sentralbyrå, 33-37

Texmon, Inger (1995): Instability of marriages and consensual unions: Norwegian experiences from the 1970s and the 1980s, Paper presentert på Nordisk demografisk symposium, Helsinki 11.-13. juni

Tysse, Tone Ingrid og Nico Keilman (1997): Utvandring blant innvandrere: Flyktninger forblir, nordboere reiser hjem, *Samfunnsspeilet* 1997, 4, Statistisk sentralbyrå, 30-35

Vassenden, Kåre (red.) (1997): *Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de?* Statistiske analyser 1997, 20, Statistisk sentralbyrå

Jorun Ramm, Finn Gjertsen, Anne Mundal, Merete Thonstad og Jon Erik Finnvold

2. Helse

Flere gode leveår for alle
Dårlig helse har store konsekvenser både for den enkelte og for samfunnet. For den enkelte og hans/hennes nærmeste betyr dårlig helse redusert livskvalitet, og reduserte muligheter for inntekt, arbeid og opplevelser. For samfunnet betyr det tap av ressurser, og utgifter til behandling og trygd. Derfor oppfatter folk helse som en av de viktigste sider ved levekårene, og som et av de viktigste områder for politikken i samfunnet.

Hovedmålet for helsepolitikken er formulert som "å skape flere gode leveår for alle" (NOU 1991:10). En slik formulering innebærer at en vellykket helsepolitikk krever tiltak på de fleste samfunnsområder. Flere satsingsområder er pekt ut: tiltak som kan bidra til å forebygge sykdom og skader, bedre behandlingsmetoder, kurative tiltak. En forutsetning for forebygging av sykdom er å skape bedre livsbetingelser for den enkelte.

En viktig del av målet er lengre levetid. Det har vært en klar økning i forventet levealder i befolkningen. I løpet av perioden fra 1986 til 1996 har gjennomsnittlig levealder økt med henholdsvis 2,5 år for menn og 1,4 år for kvinner (se kapittel 1.3). Men fortsatt lever kvinner 6 år lenger enn menn.

Reduksjon i for tidlig død er særlig viktig for å oppnå lengre levetid. Det har vært en nedgang i flere av årsakene som fører til for tidlig død, blant annet spedbarnsdødelighet, dødsulykker og selvmord.

Redusert spedbarnsdødelighet har tidligere betydd mye for økende levealder. Det har vært en betydelig nedgang i spedbarnsdødeligheten i første halvdel av 1990-årene, fra 7 til 4 døde pr. 1 000 levendefødte i perioden 1990-1995 (se kapittel 1.3). De fleste dødsfall i første leveår skjer i nyfødtperioden (fire første uker). Det har imidlertid vært størst reduksjon i dødeligheten etter de fire første ukene. Medfødte misdannelser, sykdomstilstander med begynnelse i den perinatale perioden (like før og etter fødselen) og krybbedød er de hyppigste årsakene til dødsfall i første leveår. Krybbedødsfall omfatter de tilfeller hvor man ikke har kunnet påvise noen sykdom eller skade som kan forklare dødsfallet. På 1970- og 1980-tallet økte antall krybbedødsfall betydelig, i 1989 ble det registrert hele 142 krybbedødsfall. Deretter gikk antallet ned, til 32 krybbedødsfall i

1995. Antakelig ble noen tilfeller av krybbedødsfall i 1960- og 1970-årene registrert som kvelningsulykke.

Ulykker og selvmord er andre viktige årsaker til for tidlig død. Det har vært en nedgang i dødsulykker og andre voldsomme dødsfall. Vel 5 prosent av dødsfallene skyldes voldsom død.

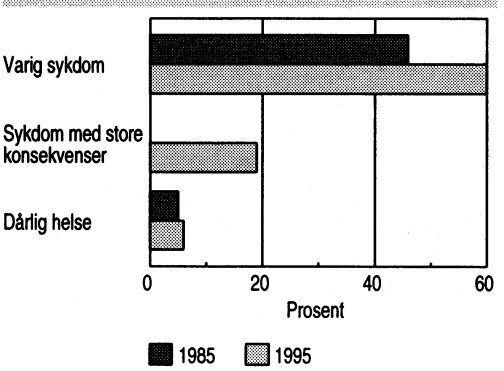
2.1. Sykelighet og dødelighet

Hvor syke er vi?

Det er langt vanskeligere å svare på om vi har fått bedre helse enn om vi lever lenger. Helsebegrepet er svært sammensatt. Det er derfor vanskelig å beskrive helsetilstanden på en enkel måte. Dødeligheten sammenfattes vanligvis ved hjelp av forventet levealder. Det fins ikke noe tilsvarende mål som sammenfatter helsetilstanden på grunnlag av opplysninger om helse for den levende befolkningen.

Skal en svare på spørsmålet om hvor syke vi er, avhenger svaret i stor grad av hvilke kriterier en bruker for å måle helsetilstanden. Vi skal presentere tre ulike måter å sammenfatte sykeligheten i befolkningen på (se figur 2.1).

Figur 2.1. **Andel av befolkningen som har varig sykdom, som har sykdom med store konsekvenser i hverdagen, eller som har dårlig helse. 1985 og 1995. Prosent**

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Det første sammenfattende sykelighetsmålet (varig sykdom) tar utgangspunkt i medisinske diagnoser. Det viser hvor stor del av befolkningen som har et diagnostisert syketilfelle. Inngående registreringer av syketilfeller og syketilfellenes art i spørreundersøkelser viser at tre av fem hadde en langvarig sykdom, virkning av skade eller funksjonshemming i 1995. Det betyr ikke at over halvparten av befolkningen kan betraktes som syke. Bare en liten del av dem som har et syketilfelle, oppfatter sin helse som dårlig. Dessuten vurderer bare en mindre del det slik at syketilfellene i betydelig grad virker inn på deres hverdag.

Det andre sammenfattende målet (sykdom med store konsekvenser) viser hvor stor del av befolkningen som har syketilfeller som i betydelig grad virker inn på deres hverdag, for eksempel i form av smerter, angst eller aktivitetsbegrensninger. I 1995 gjaldt dette nær én av fem, 21 prosent blant kvinnene og 16 prosent blant mennene. De færreste barn (4 prosent) har sykdommer med betydelige konsekvenser.

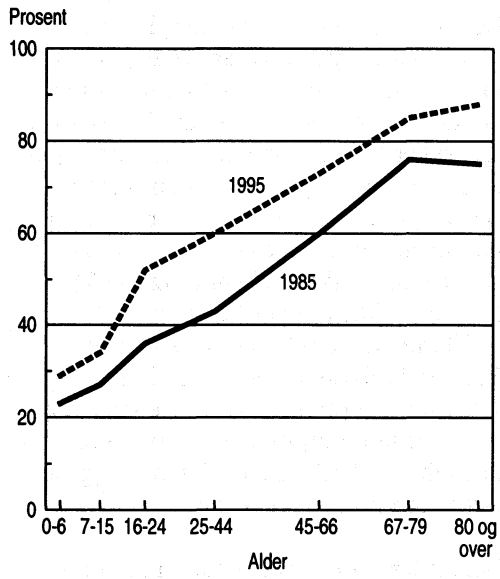
Det tredje sammenfattende målet på sykelighet (dårlig helse) tar utgangspunkt i folks egen vurdering av sin helse. Fire av fem nordmenn sa i 1995 at helsen var god, mens 6 prosent anså sin helse for å være dårlig.

Er vi blitt sykere?

Det er vanskelig å gi et entydig svar på dette spørsmålet. De ulike sammenfattende mål på sykelighet og ulike undersøkelser gir til dels forskjellig svar.

Helseundersøkelsen 1995 registrerte flere personer med ett eller flere syketilfeller

Figur 2.2. **Andel med varig syketilfelle i ulike aldersgrupper. 1985 og 1995. Prosent**

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

enn tidligere helseundersøkelser. Det var særlig yngre (16-44 år) som i større grad rapporterte om syketilfeller, men det har vært en økning innenfor alle aldersgrupper. Nærmere ni av ti pensjonister, hver andre voksne og hvert tredje barn hadde varige syketilfeller av varierende alvorlighetsgrad i 1995. Økningen omfatter for en stor del sykdommer som reduserer livskvaliteten og som kan medføre plager og ulemper i levetiden, men som sjelden er livstruende. I likhet med tidligere år rapporterer kvinner oftere syketilfeller enn menn.

Levekårsundersøkelsene viser også en viss økning i andelen med langvarig sykdom, men økningen er langt svakere enn ifølge helseundersøkelsene. Andel voksne (16 år og over) med langvarig sykdom økte fra 47 prosent i 1980 til 52 prosent i 1987. I 1995 var andelen 55 prosent.

Levekårsundersøkelsene viser ingen endring i det andre sammenfattende målet på sykelighet (sykdom med store konsekvenser). I 1995 hadde 22 prosent av den voksne befolkningen sykdom med betydelige konsekvenser i hverdagen, samme andel som i 1987. I 1985 sa 5 prosent av befolkningen ifølge helseundersøkelsen at helsen var dårlig. Ti år senere gjaldt det 6 prosent.

Oppfatter vi sykdom og helse annerledes i dag enn tidligere?

Endringer i hvordan vi oppfatter sykdom, og økt oppmerksomhet om helse generelt, medvirker sannsynligvis til høyere

2.1. Registrering av syketilfeller

Levekårsundersøkelsen 1995 viser at 55 prosent av den voksne befolkning (16 år og over) har langvarig sykdom, mens helseundersøkelsen samme året viser 66 prosent av alle voksne. Årsaken til den høye sykelighetsrapporteringen i helseundersøkelsen kan i noen grad tilskrives at intervjuene er gjennomført med ny teknologi (CAPI: Computer Assisted Personal Interviewing). Tidligere ble det benyttet spørreskjema på papir. Nå ligger spørsmålene på en PC, og intervjueren taster svarene direkte inn på denne PCen. En annen årsak kan være at helseundersøkelsen er ensidig helsefokusert. Både i levekårs- og i helseundersøkelsen blir intervjupersonene forelagt en "huskeliste" av diagnoser. Denne listen er mer omfattende i helseundersøkelsen. En del av diagnosene som inngår i helseundersøkelsens, men ikke i levekårsundersøkelsens liste, blir da også registrert hyppigere i helseundersøkelsen enn i levekårsundersøkelsen.

sykelighetsrapportering i spørreundersøkelser. Stikkord for de senere års helsepolitikk er forebygging på flere nivåer. Målet er en generell bedring av folks levekår og levevaner. Utgangspunktet er at "hver og en er sin egen fremste helsearbeider" (Sosial- og helsedepartementet 1996). Overfor risikogrupper skal det i tillegg satses på særskilte forebyggende tiltak. Folk oppfordres med andre ord til å ta medansvar for egen helse og ha tiltro til egen dømmekraft. En konsekvens av dette er trolig at folk blir "flinkere" til selv å kjenne etter, og til å ta kontakt med lege ved gryende mistanke om helseproblemer.

Kanskje er det også blitt større åpenhet omkring helsespørsmål - og spørsmål av privat og intim karakter?

Sykdomsmønster i forandring

Tradisjonelt har hjerte- og karsykdommer, kreft og smittsomme sykdommer preget sykdomsbildet (Sosial- og helsedepartementet 1996). I dag domineres bildet i tillegg av sykdommer og lidelser som i noen tilfeller er vanskelig å avgrense, blant annet muskel- og skjelettsykdommer og astma og allergiske lidelser. Fire hovedgrupper av helseplager er utpekt som prioriterte innen helsefremmende arbeid. For det første belastningslidelser, for det andre psykiske lidelser og psykososiale problemer, for det tredje ulykker og skader, og endelig astma-, allergi- og inneklimasykdommer (Sosial- og helsedepartementet 1996).

Økning i muskel- og skjelettlidelser?

Mange har sykdom og plager i tilknytning til muskel- og skjelettsystemet. Nærmere 26 prosent hadde denne typen plager i 1995, mot 15 prosent i 1985. Det er vanskelig å si om denne økningen er et resultat av at registreringen av sykefallene var bedre i Helseundersøkelsen 1995 enn i 1985-undersøkelsen (se ramme 2.1). Levekårsundersøkelsene tyder ikke på at muskel- og skjelettlidelsene har økt siden midten av 1980-tallet.

Tabell 2.1. **Andel med muskel- og skjelettlidelser, etter kjønn og alder. 1985 og 1995. Prosent**

	1985			1995		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Alle	15	13	16	26	22	29
0-15	3	2	4	4	3	5
16-24	8	8	9	13	11	16
25-44	13	13	14	24	24	24
45-66	24	21	28	42	36	47
67-79	26	21	30	48	39	55
80-	28	25	29	40	31	46

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Kvinner rammes i noe større grad enn menn av muskel- og skjelettlidelser. Det gjelder særlig personer over 45 år. Kvinner er også overrepresentert blant uføretrygdede med muskel- og skjelettlidelser. I 1996 var én av tre uføretrygdede trygdet med årsak i diagnoser knyttet til muskel- og skjelettsystem og bindevev (én av fire i 1983) (Rikstrygdeverket 1996).

Muskel- og skjelettlidelser utvikles over tid, og har i mange tilfeller sammenheng med ensidig fysisk belastning. Lidelsene gir ofte smerter i muskler og ledd. Ifølge Helseundersøkelsen 1995 var om lag 14 prosent av den voksne befolkningen (16 år og over), nesten dobbelt så mange kvinner som menn (henholdsvis 18 og 10 prosent), plaget[1] av smerter i nakke, armer eller skuldre. Én av åtte voksne hadde mye ryggsmerter, og én av ti hadde mye smerter i knær eller føtter.

[1] Tallene refererer til ganske mye eller veldig mye smerter i løpet av en nærmere angitt 14-dagersperiode

Tabell 2.2. **Andel med nervøse lidelser eller symptomer, etter kjønn og alder. 1985 og 1995. Prosent**

	1985			1995		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Alle	5	4	7	7	5	8
0-15	1	1	1	2	3	1
16-24	2	2	3	5	3	6
25-44	5	3	7	7	5	8
45-66	8	6	11	9	7	11
67-79	12	9	13	13	10	16
80-	8	9	8	10	9	10

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Liten endring i omfanget av nervøse lidelser

Psykisk helse er nært relatert til levekår og sosiale forhold. Utvalgsundersøkelser er best egnet til å avdekke de lettere psykiske lidelsene. Det er grunn til å tro at antallet personer med tunge psykiske lidelser blir sterkt underrepresentert i slike undersøkelser. Helseundersøkelsen viser at nærmere 7 prosent av befolkningen (tilnærmet 300 000 personer), og flere kvinner enn menn, hadde en nervøs lidelse eller nervøse symptomer i 1995. Omfanget har endret seg lite de siste ti årene. Tallene tyder på at det har vært en svak økning blant unge, og blant eldre kvinner.

Nærmere 22 prosent av de uføretrygdede var trygdet med "psykoser og nevroser" som diagnose i 1996 (en tredel i 1983) (Rikstrygdeverket 1996).

Stadig flere nye krefttilfeller ...

Over 10 000 personer døde som følge av kreftsykdommer i 1995, mens nesten 20 000 nye krefttilfeller ble meldt til Kreftregisteret i 1995. Det har vært en økning i nye tilfeller av kreft både i antall og i aldersjustert rate over flere tiår. Antall nye krefttilfeller (aldersjustert rate) var i 1995 19 prosent høyere enn i 1980 for menn, og 14 prosent høyere for kvinner. I perioden 1990-1995 var økningen om lag 4 prosent både for menn og kvinner.

Tabell 2.3. **Nye tilfeller av kreft. Meldte tilfeller, etter primærsete[1] og kjønn. 1987, 1991 og 1995**

	1987		1991		1995	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
I alt	8 766	8 119	9 605	8 989	10 226	9 637
Munnhulen og svelget	266	112	260	101	241	122
Fordøyelsesorganene og bukhinnen	2 259	2 100	2 431	2 205	2 405	2 345
Åndedrettsorganene	1 274	418	1 321	551	1 390	618
Brystkjertelen og kjønnsorganene	1 967	3 097	2 270	3 466	2 553	3 357
Urinorganene	979	418	1 096	469	1 063	492
Andre organer eller uoppgitt sete	1 349	1 443	1 586	1 647	1 808	1 917
Lymfatiske og bloddannende organer	672	531	641	550	766	586

[1] Hvor den første svulsten oppstod

Kilde: Kreftregisteret

Kreftregisterets oversikt gjelder nye krefttilfeller fordelt etter hvor den første svulsten oppstod (primærsete). Prostatakreft er den hyppigste kreftformen blant menn, mens kvinner rammes hyppigst av brystkreft. Kreft i tykk- og endetarm og lungekreft er også vanlige kreftsykdommer. Om lag 70 prosent av de registrerte krefttilfellene hos menn, og 60 prosent av tilfellene hos kvinner finner vi i aldersgruppen over 64 år. Hvert år registreres det omtrent 120 nye krefttilfeller blant barn under 15 år. Barn rammes oftest av kreft i hjernen og leukemi.

... men liten endring i kreftdødeligheten på 1990-tallet

Nærmere ett av fire dødsfall i 1995 (23 prosent) skyldtes kreft. Når en tar hensyn til endringer i befolkningens alderssammensetning (standardisert dødelighet), har det vært ganske små endringer i dødeligheten av kreft siden begynnelsen på 1980-tallet. Den standardiserte dødeligheten var et par prosent høyere i 1994 enn i 1989 (se indikator 2.3 i tabellvedlegget).

Omtrent en tredel av alle kreftdødsfall skyldes svulster i fordøyelsesorganene og bukhinnen. Blant menn var svulst i lunge, prostata, tykktarm og magesekk de vanligste årsaker til kreftdødsfall, mens det blant kvinner var ondartet svulst i brystkjertelen, tykktarm, lunge og bukspyttkjertelen. Kreft var årsak til mer enn halvparten av alle dødsfall blant kvinner i aldersgruppen 40-60 år, og først etter 70-årsalderen utgjør hjerte- og karsykdommer hyppigste dødsårsak blant kvinner. I første halvdel av 1990-årene var dødeligheten av kreft høyest i fylker på Sør- og Østlandet. Reduksjon i røykingen er den kjente enkeltfaktor som kan redusere dødeligheten av kreft.

Flere eldre menn lever med hjerte- og karsykdom enn tidligere

Nærmere 15 prosent av befolkningen hadde hjerte- og karsykdom eller lidelser i sirkulasjonsorganene i 1995. Flertallet av hjerte- og karlidelser som registreres i helseundersøkelsen er lettere diagnoser som høyt blodtrykk, åreknuter og lignende lidelser. Alvorligere lidelser som ischemisk hjertesykdom (blant annet hjerteinfarkt) utgjorde vel én av syv hjerte- og kardiagnoser i Helseunder-

2.2. Dødsårsaksstatistikken

Dødsårsaksstatistikken omfatter alle personer som var bosatt i Norge på dødstidspunktet, uavhengig av om dødsfallet fant sted i eller utenfor landets grenser. Statistikken viser underliggende årsak til død, det vil si den sykdommen som startet forløpet som ledet fram til død, eller den ytre årsak til skade.

Ved kreftdødsfall med spredning registreres primær kreft som underliggende dødsårsak.

Tabell 2.4. **Andel personer med hjerte- og karsykdom, etter kjønn og alder. 1985 og 1995. Prosent**

	1985			1995		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Alle	11	10	12	15	13	16
0-24	1	1	1	1	1	1
25-44 ...	4	4	4	8	6	9
45-66 ...	20	20	19	24	24	24
67-79 ...	39	35	42	44	42	45
80-	39	32	43	51	49	52

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

søkelsen 1995. Det er denne diagnosegruppen som er mest framtredende i trygde- og dødsårsaksstatistikken. Totalt er 8 prosent av de uføretrygdede trygdet med sykdom i sirkulasjonsorganene som primærdiagnose. De fleste av disse er menn.

Det er flest kvinner som lever med problemer i tilknytning til sirkulasjonssystemet, og problemene øker i omfang med økende alder.

Med unntak av de aller eldste har bildet endret seg lite i løpet av de siste 10-15 år. Sett i sammenheng med nedgangen i hjerte- og kardødelighet blant menn, er det interessant at helseundersøkelsene registrerte betydelig økning i andelen eldre menn med hjerte- og karsykdom i perioden 1985-1995.

Redusert dødelighet av hjerte- og karsykdommer

Hjerte- og karsykdommer er den vanligste dødsårsaken i Norge. Siden 1950-årene har slike sykdommer forårsaket omtrent halvparten av alle dødsfall. I løpet av de seneste årene har andelen blitt redusert til omtrent 45 prosent. Vel halvparten av hjerte- og kardødsfallene skyldtes ischemisk hjertesykdom, for eksempel hjerteinfarkt. Omtrent en firedel av hjerte- og kardødsfallene skyldtes cerebrovaskulære sykdommer, det vil si sykdommer i hjernens blodkar, for eksempel hjerneslag.

Dødeligheten av hjerte- og karsykdommer er blitt kraftig redusert i løpet av de siste tiårene, både blant menn og kvinner. Blant menn over 40 år økte dødeligheten av hjerte- og karsykdommer fram til begynnelsen av 1970-årene. Etter denne tid er det registrert en klar nedgang. I 1994 var dødeligheten lavere enn på begynnelsen av 1950-årene. Blant menn i alderen 60-69 år var dødeligheten av hjerte- og karsykdommer 1 315 pr. 100 000 innbyggere i årene 1971-1975, mens dødeligheten i 1994 var 866 pr. 100 000. Blant kvinner nådde dødeligheten av hjerte- og karsykdommer høyeste nivå på begynnelsen av 1960-tallet. For kvinner i alderen 60-69 år var dødeligheten av hjerte- og karsykdom 304 pr. 100 000 innbyggere i 1994, mot 688 i 1961-1965.

Det er store geografiske forskjeller i hjerte- og kardødelighet. På begynnelsen av 1990-tallet var den klart høyest i Finnmark og lavest i Sogn- og Fjordane, både for kvinner og menn. Det er større forskjell mellom byregioner i Oslo enn mellom fylkene. Indre Oslo øst (bydelene Sagene-Torshov, Grünerløkka-Sofienberg og Gamle Oslo) hadde bortimot dobbelt så høy hjerte- og kardødelighet som Oslos ytre vest (Grefsen-Kjelsås, Sogn, Vindern, Røa og Ullern).

Allergi - mest utbredt blant barn og unge

18 prosent av befolkningen hadde lidelser i luftveier og åndedrettsorganer i 1995. Det har vært en markert økning i rapporteringen av denne typen lidelser i

Tabell 2.5. **Andel personer med astma og allergi, etter alder. 1985 og 1995. Prosent**

	Astma		Allergi/høysnue/eksem	
	1985	1995	1985	1995
Alle	2	5	10	17
0-6	2	4	10	13
7-15	2	6	11	18
16-24	2	6	14	26
25-44	2	4	11	20
45-	3	5	6	12

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

helseundersøkelsene siden 1985. Ved undersøkelsen i 1985 hadde vel 2 prosent av befolkningen astma og 10 prosent allergi. I 1995 hadde henholdsvis 5 prosent astmaplager og 17 prosent rapporterte om allergiske plager. Den økte rapporteringen siste tiårsperiode, fra 1985 til 1995, kan spores innenfor alle aldersgrupper.

Det er mye allergiske plager hos barn, og særlig blant unge. I 1985 hadde 13 prosent av barna (0-15 år) astma eller allergi (høysnue, pollenallergi eller allergisk eksem), mens 19 prosent hadde slike plager i 1995.

Færre ulykker og selvmord

Nærmere 300 000 personer (7 prosent av befolkningen) har noen gang vært involvert i en ulykke som har gitt dem varige skader og mén (Borgan 1997). Det er trafikkulykker som i størst grad invalidiserer, mens fallulykker er den vanligste årsak til ulykkesdødsfall. 85 prosent av slike ulykker rammet eldre (75 år og over). Selv om slike ulykker ofte fører til sengeleie med etterfølgende komplikasjoner, blir de registrert som ulykker.

Dødsårsaksstatistikken gir oversikt over den ytre årsaken til skade. Disse dødsårsakene inndeles i hovedgruppene ulykker, selvmord, drap og andre ytre årsaker. På første halvdel av 1990-tallet gikk antallet dødsfall forårsaket av ulykker og selvmord ned. Det er særlig i yngre aldersgrupper at skader er årsak til en stor andel av dødsfallene. At unge menn har større dødelighet enn unge kvinner, skyldes vesentlig ulykker og andre typer skader.

Dødeligheten av ulykker har gått ned for både menn og kvinner siden 1980. Menn har omtrent dobbelt så høy ulykkesdødelighet som kvinner. I 1995 døde 1 663 personer som følge av ulykkesskader. Skader som følge av fall utgjør den hyppigste årsak til dødsulykker for både menn og kvinner. Andre viktige årsaker til dødsulykker er trafikkulykker og drukning.

Blant barn under 15 år har det vært en markert nedgang i antall dødsulykker. I årene 1956-1960 døde bortimot 250 barn hvert år som følge av ulykker, mens antallet i 1995 var 47.

Nedgang i selvmord etter 1990

I 1950- og 1960-årene holdt selvmordsraten seg konstant mellom 7 og 8 pr. 100 000 innbyggere. Dette svarer til om lag 250 selvmord pr. år. På slutten av 1960-tallet begynte selvmordshyppigheten å øke, og i siste halvdel av 1980-årene var hyppigheten fordoblet til 16 pr. 100 000 innbyggere. Denne fordoblingen gjaldt både menn og kvinner (Gjertsen 1995). Etter 1988 gikk den registrerte selvmordsraten klart ned. I 1995 var det 23 prosent færre selvmord enn i 1988. Da ble det registrert 548 selvmord, 411 menn og 137 kvinner. Man må tilbake til 1979 og 1980 for å finne lavere selvmordsrate enn i 1994 og 1995, henholdsvis 12,2 og 12,6 pr. 100 000.

Selvmord forekommer sjelden blant barn. I perioden 1970-1995 varierte det årlige antall selvmord mellom null og ni blant barn under 15 år. De seneste årene har det vært færre selvmord blant unge. I 1995 ble det registrert 85 selvmord blant menn under 25 år, mens tilsvarende tall i 1988 var 112. Ulykker er den viktigste dødsårsak blant 15-24-åringene. I 1973 stod ulykker for 56 prosent av disse dødsfallene, mens andelen var redusert til 38 prosent i 1992. I 1973 var 7 prosent av alle dødsfall blant 15-24 åringer selvmord, i 1992 var tallet økt til 26 prosent. Forklaringen på at selvmord utgjør en

større andel av alle dødsfall blant unge i 1990-årene enn tidligere, er redusert dødelighet. Viktigste årsak til dette er sterk nedgang i antallet dødsulykker. Samtidig har dødeligheten av selvmord blitt mer enn fordoblet i perioden 1973-1992 (Hytten m.fl. 1995).

2.2. Livsstil og risikoatferd

Færre dagligrøykende menn ...

Vi utsettes stadig for påvirkninger som styrker eller svekker vår helse, for eksempel på arbeidet, i hjemmet og i trafikken. Det gjelder både faktorer som vi har liten kontroll over og slike som vi selv har herredømme over. For en rekke risikofaktorer er virkningene på helsen godt kartlagt. For en del av disse, for eksempel røyking og alkoholbruk, har en gode overvåkningssystemer som gjør det mulig å følge utviklingen i befolkningens eksponering for slike faktorer. For andre faktorer der virkningene på helsen er godt kartlagt, mangler en gode overvåkningssystemer. Det gjelder for eksempel for fysisk aktivitet og mosjonsatferd.

Alkohol og tobakk er blant de best dokumenterte risikofaktorene for utvikling av helseproblemer og for tidlig død. Om lag en tredel av den voksne befolkningen var dagligrøykere i 1996, omtrent like mange kvinner som menn. På kort sikt har folks røykevaner endret seg lite. I løpet av de siste 20 år er det imidlertid blitt vesentlig færre dagligrøykende menn, mens det er omtrent like mange dagligrøykende kvinner i dag som for 20 år siden (se indikator 2.8 i tabellvedlegget). Andelen dagligrøykende ungdom (15-20 år) er redusert siden midten av 1980-tallet, fra 27 prosent i 1985 til 21 prosent i 1995 (Skretting 1996).

... og lavere alkoholkonsum blant kvinner

Det har vært en nedgang i det registrerte alkoholforbruket målt i liter ren alkohol pr. innbygger siden slutten av 1980-tallet. Det er først og fremst kvinner som har redusert forbruket. Menn drikker mer enn kvinner. Om lag 15 prosent av menn (over 18 år) konsumerer en alkoholmengde tilsvarende 2 cl. ren alkohol om dagen pr. år (tilsvarende 7,3 liter ren alkohol pr. år), omtrent det samme som i 1985. I 1995 hadde kun 3 prosent av kvinnene et tilsvarende alkoholinntak, mot 5 prosent i 1985.

2.3. Konsekvenser av sykdom

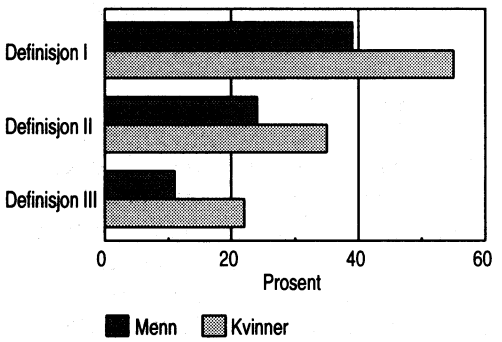
Færre eldre med bevegelsesproblemer

Det er vanskelig å gi tall for hvor stor del av befolkningen som er funksjonshemmet. Anslaget for antall "funksjonshemmede" vil variere etter hvor strenge kriterier som legges til grunn for definisjonen. Når funksjonsevne blir avgrenset som "fysisk" funksjonshemming,[2] hadde nærmere 14 prosent av befolkningen i alderen 7-79 år nedsatt funksjonsevne i 1995. I 1985 gjaldt det 16 prosent. Det har blitt færre med funksjonsproblemer i eldrebefolkningen. Det er i første rekke bevegelsesevnen i eldrebefolkningen som er bedret i perioden. Andelen 67-79-åringer med nedsatt bevegelsesevne (problemer med å gå i trapper eller løpe 100 meter) ble redusert fra 55 prosent i 1985 til 48 prosent i 1995. Det var flere kvinner enn menn som hadde nedsatt bevegelsesevne, men bedringen var størst blant eldre kvinner.

Selv når målet på bevegelsesevne snevres inn til å gjelde problemer med å gå en

[2] Omfatter personer som ikke er i stand til å gå en trapp opp eller ned uten å hvile, som har vesentlig nedsatt syn eller hørsel, eller som ikke klarer å løpe en distanse på 100 meter)

Figur 2.3. **Andel kvinner og menn, 67-79 år, med nedsatt bevegelsesevne, etter ulike avgrensninger[1]. 1995. Prosent**

[1] Definisjon I: Problemer med å gå en trapp opp/ned uten å hvile, eller med å løpe 100 meter selv når en har dårlig tid (Helseundersøkelsen 1995)

Definisjon II: Problemer med å gå en trapp opp/ned uten å hvile, eller med å gå en 5 minutters tur (Levekårsundersøkelsen 1995)

Definisjon III: Problemer med å gå en trapp opp/ned uten å hvile, eller med å gå en distanse på 200 meter (Helseundersøkelsen 1995)

Kilde: Helseundersøkelsen 1995 og Levekårsundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

trapp opp eller ned uten å hvile, eller å gå en strekning på 200 meter uten hjelp, hadde likevel hele 34 prosent av de eldste (80 år og over) slike problemer i 1995, nesten dobbelt så mange kvinner (40 prosent) som menn (24 prosent).

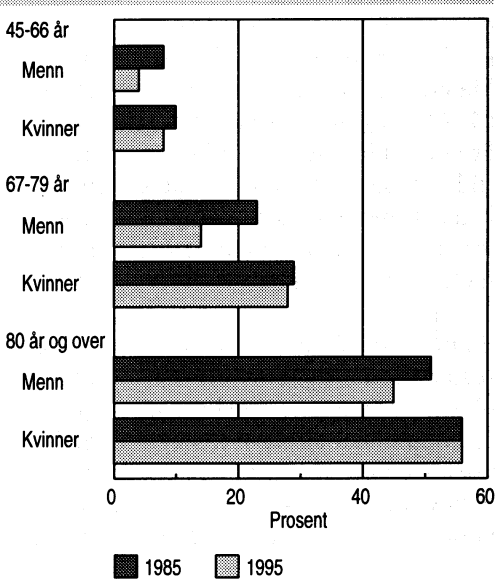
Sykdom er årsak til redusert hverdagsmestring

Sykdom eller funksjonshemming er årsak til ulike praktiske og sosiale problemer for mange. Mer enn én av fem i alderen 7-79 år (22 prosent), hadde i 1995 vansker med å bevege seg rundt i egen bolig, benytte offentlig transport, delta i foreningsliv/fritidsaktiviteter eller med å få kontakt med andre mennesker på grunn av helseproblemer. 9 prosent hadde svært store vansker med en eller flere av disse aktivitetene. Problemene tiltar med økende alder. I eldrebefolkningen (67-79 år) var 7 prosent ikke i stand til, eller hadde store vansker med, å benytte offentlig transport eller bevege seg ut av boligen på egen hånd på grunn av sykdom eller funksjonshemming.

Færre hjelpetrengende blant de eldste hjemmeboende

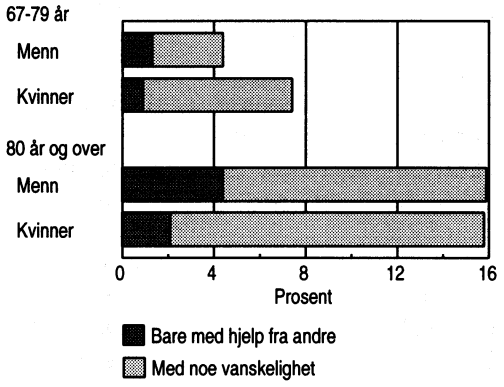
Omfanget av funksjonsnedsettelse eller sykdom, som fører til behov for hjelp i hverdagen, antyder noe om etterspørselen etter pleie- og omsorgstjenester i hjemmet. Om lag 8 prosent av den voksne befolkningen (16 år og over) hadde i 1995 behov for daglig hjelp til renhold eller innkjøp på grunn av varig sykdom eller funksjonshemming. Med unntak av de eldste kvinnene har behovet for slik hjelp gått ned i tiårsperioden. Det gjelder særlig blant menn 67-79 år. Snaut én av fire i alderen 67-79 år og nærmere

Figur 2.4. **Andel hjelpetrengende menn og kvinner, 45 år og over, i ulike aldersgrupper. 1985 og 1995. Prosent**

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Figur 2.5. **Andel pleietrengende[1] i eldre-befolkningen, etter alder og kjønn. 1995. Prosent**

[1] Klarer av- og påkledning eller personlig hygiene "bare med hjelp fra andre" eller "med noe vanskelighet"

Kilde: Helseundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

halvparten av "de eldste eldre" (80 år og over) trengte hjelp til innkjøp og renhold av egen bolig i 1995.

Det er da også færre hjemmeboende eldre i dag enn tidligere som opplever at de har behov for hjelp i hverdagen fra familie og venner eller fra profesjonelle hjelpere. I 1995 sa 13 prosent i alderen 67-79 år og 38 prosent av de som var 80 år eller eldre, at de hadde behov for hjelp til husarbeid eller innkjøp på grunn av helseproblemer. Flertallet av disse (over 90 prosent) sa at de hadde mottatt den hjelpen de hadde behov for.

Blant eldre (67 år og over) utenfor institusjon klarer 2 prosent av- og påkledning eller personlig hygiene bare med hjelp av andre, mens 7 prosent klarer det med visse vansker. Disse må antas å ha et visst behov for pleie. Vi vet ikke hvordan andelen pleietrengende har utviklet seg i perioden 1985-1995. Generelt sett har flere eldre kvinner enn menn behov for pleie. Behovet må sees på bakgrunn av at mange eldre kvinner også bor alene.

2.4. Helsetjenester

Flere ressurser til helsesektoren

Offentlige utgifter til helseformål[3] har økt jevnt siden 1980. De utgjorde i 1996 vel 6 prosent av brutto nasjonalproduktet. Utgiftene regnet i 1993-kroner økte fra 8 900 pr. innbygger i 1980 til 11 900 kroner i 1994. De økte gjennom det meste av perioden.

Antall årsverk har også økt, både innenfor kommune- og fylkeshelsetjenesten. Samtidig har antallet sengeplasser blitt redusert, mens antallet polikliniske konsultasjoner har økt, både i somatiske og psykiatriske helseinstitusjoner. Ressursinnsatsen i kommunal sektor har økt betydelig. Særlig er de forebyggende tjenestene (skolehelsetjenesten og helsestasjonene) rustet opp.

Statistikken over helsetjenester belyser først og fremst ressursinnsatsen og aktivitetene i helsetjenesten. Det er langt vanskeligere ut fra statistikken å få et inntrykk av utviklingen i behov, av forholdet mellom ressurser og behov, og enda vanskeligere å få et inntrykk av resultatene av helsetjenestens virksomhet. Behovsdekningen måles gjerne ved å se ressursene i forhold til befolkningen eller i forhold til størrelsen av de største brukergruppene. Endringer i behov (et vanskelig begrep i forbindelse med helsetjenester) som skyldes nye behandlingsmetoder, eller endrede forventninger er det ikke mulig å ta hensyn til.

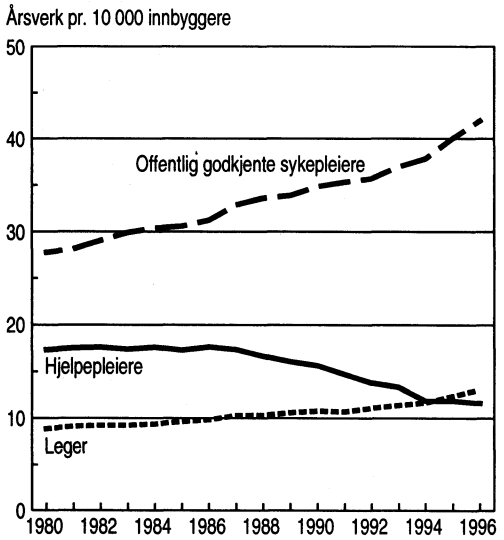
[3] Lønnsutgifter, helsestønader, refusjon/driftstilskudd til privatpraktiserende leger, samt investeringer og vedlikehold av utstyr

Somatiske sykehus: mer personale, færre senger

I perioden 1980 til 1996 har det blitt satset betydelige ressurser på somatiske sykehus. Jevnlig har vi sett medieoppslag om innskrenkninger, stengning av avdelinger, stadig lengre ventelister og krise i helsevesenet. Dette til tross for at antall årsverk økte med 27 prosent fra 1980 til 1996. I samme perioden økte antall lege-, sykepleier- og fysioterapeutårsverk med henholdsvis 59, 62 og 27 prosent. Antall hjelpepleierårsverk ble imidlertid redusert med 28 prosent.

Antall legeårsverk i somatiske sykehus økte fra 8,8 årsverk pr. 10 000 innbyggere i 1980 til 13,1 årsverk i 1996. Veksten var særlig stor på 1990-tallet (10,8 årsverk pr. 10 000 innbyggere i 1990). Også antallet sykepleierårsverk i sykehusene har økt, fra 27,8 til 41,9 årsverk pr. 10 000 innbyggere i perioden.

Figur 2.6. **Antall årsverk av leger, sykepleiere og hjelpepleiere i somatiske sykehus pr. 10 000 innbyggere. 1980-1996**

Kilde: Statistikk for fylkeshelsetjenesten, Statistisk sentralbyrå

Mens antall årsverk har økt, har det skjedd en nedbygging av sengekapasiteten, fra vel 21 000 plasser i 1980 til vel 14 000 i 1996.

Færre lokalsykehus

Antall sykehus på offentlige helseplaner ble redusert med 20 prosent fra 1980 til 1996. Nedbyggingen gjelder særlig lokalsykehusene. Mange av disse er lagt ned eller er blitt spesialiserte avdelinger under region- og sentralsykehus. Sengekapasiteten i lokalsykehusene er redusert til det halve. Sentrale helsemyndigheter har vært opptatt av å opprettholde en forsvarlig faglig medisinsk standard og lave kostnader, hvilket ofte har vært i strid med lokale interesser.

Marginalt kommersielt sykehustilbud

I tillegg til private sykehus som inngår i fylkenes helsetilbud, kom det på 1980-tallet et kommersielt sykehustilbud i det sentrale østlandsområdet. Det er nå fire små private sykehus som gir tilbud om behandling mot betaling. Ved utgangen av 1996 hadde det kommersielle tilbudet 0,5 prosent av sengekapasiteten og 0,7 prosent av både lege- og sykepleierårsverkene i sykehusene.

Flere sykehusopphold

I 1996 ble 650 000 heldøgnspasienter utskrevet fra somatiske sykehus. Det var en økning på 6 prosent fra 1990 (613 000 utskrivninger). Antallet sykehusopphold har ligget på 142-145 pr. 1 000 innbyggere i hele perioden 1989-1995. I 1996 økte antallet opphold til snaut 149 pr. 1 000 innbyggere. Det er særlig blant eldre at antallet opphold har økt. Eldre (70 år og over) stod for over 30 prosent av sykehusoppholdene og vel 40 prosent av liggedøgnene i 1996.

Når stadig færre sykehussenger utnyttes til flere behandlinger, gir dette seg uttrykk i at gjennomsnittlig liggetid pr. sykehusopphold har gått jevnt nedover fra 7,5 dager i 1989 til 6,5 dager i 1996.

Flere behandles poliklinisk
Nye behandlingsmetoder gjør at flere medisinske inngrep nå gjøres poliklinisk. Den polikliniske aktiviteten var i 1996 på 3,2 millioner konsultasjoner. Pr. 1 000 innbyggere ble det utført 610 konsultasjoner i 1989, mens dette var økt til 732 i 1996[4].

Færre sengeplasser i psykiatrien
Et av myndighetenes mål for den psykiatriske delen av spesialisthelsetjenesten har vært at plassene skal brukes til aktiv behandling av pasientene og ikke som omsorgs- og pleieplasser (St.meld. nr. 25). Gjennom 1980-årene ble antall plasser i psykiatriske institusjoner da også kraftig redusert. I de senere årene har det også vært en økt satsing på poliklinisk behandling. Den gjennomsnittlige liggetiden pr. pasient i psykiatriske institusjoner gikk ned fra 191 dager i 1980 til 82 dager i 1995, eller fra 971 liggedøgn pr. 1 000 innbyggere i 1980 til 493 i 1995. Samtidig har antall utskrivninger fra psykiatriske institusjoner økt svakt. På begynnelsen av 1980-tallet gikk antall utskrivninger ned, men fra midten av 1980-tallet har det vært en klar økning, fra 4,6 pr. 1 000 innbyggere til 6,0 i 1995.

Selv om antall behandlingsplasser i psykiatrien har gått markert ned, har antall årsverk økt jevnt, fra 3,0 årsverk pr. 1 000 innbyggere i 1980 til 3,4 årsverk i 1995. Polikliniske konsultasjoner er en relativt ny behandlingsform innen psykiatrien, en behandlingsform som myndighetene ønsker å bygge opp (St.meld. nr. 25). Polikliniske konsultasjoner ble først registrert fra 1990. Da ble det gjennomført 92 konsultasjoner pr. 1 000 innbyggere, mens det i 1995 ble gjennomført 140 konsultasjoner pr. 1 000 innbyggere.

Flere leger og fysioterapeuter i kommunehelsetjenesten
Antall årsverk utført av leger, fysioterapeuter, helsesøstre og jordmødre i kommunehelsetjenesten har økt i perioden 1987 til 1995. Det gjelder både *antall* årsverk og årsverk pr. innbygger. I samme periode har kommuneforvaltningen fått nye oppgaver og pasientgrupper å forholde seg til, blant annet psykisk utviklingshemmede som tidligere bodde i institusjon (se kapittel 3.3). Det er derfor vanskelig å si om veksten innebærer at helsetilbudet er blitt bedre for kommunenes innbyggere.

Økende privatisering av legetjenesten
Det mest vanlige er at leger og fysioterapeuter er privatpraktiserende, men inngår en avtale med kommunen eller bydelen (61 og 56 prosent av leger og fysioterapeuter i 1996). Det har blitt et større innslag av private leger i kommunene de siste årene. Såkalte fastlønnsordninger er også relativt vanlige (27 prosent for leger og 32 prosent for fysioterapeuter i 1996). Antall fastlønte leger økte først i perioden, siden stagnerte det, og etter 1993 gikk det klart tilbake. For fysioterapeutene er bildet annerledes. Her er det de fastlønte fysioterapeutene som har stått for det meste av veksten.

Mindre geografiske forskjeller i kommunehelsetjenesten
Andelen ubesatte stillinger i kommunehelsetjenesten har gått ned. Dette har kommet både sentrale og mindre sentrale

[4] Tall fra 1996 inkluderer private sykehus og en tidligere frittstående poliklinikk

kommuner til gode. Men det er fortsatt slik at små og mindre sentrale kommuner gjennomgående har en større andel ubesatte stillinger enn andre kommuner.

Veksten i personellressurser har i perioden vært relativt jevnt fordelt på sentrale og mindre sentrale kommuner. Dekningsgraden (det vil si årsverk i forhold til folketall) har økt noe mer i de minst sentrale kommunene, særlig dekningsgraden for fysioterapeuter og helsesøstre. Dekningsgraden for leger og helsesøstre har endret seg lite i de mest sentrale kommunene. Det har blitt nesten 200 flere helsesøsterårsverk i de mest sentrale kommunene. Likevel har antallet helsesøstre ikke vokst mer enn tallet på barn i alderen 0-4 år.

De små og minst sentrale kommunene har de største personellressursene målt i forhold til innbyggertallet. Dekningsgraden for både lege- og sykepleiertjenester er best i disse kommunene. For fysioterapitjenesten gjelder ikke dette. Tendensen til at det er flest fysioterapeuter i sentrale strøk, er imidlertid blitt mindre tydelig i perioden.

Analyser av kommunale ulikheter i dekningsgrad viser at forskjellene mellom kommunene i betydelig grad faller bort når det tas hensyn til at behovene varierer mellom kommunene (Finnvold 1994, Finnvold og Nordhagen 1996). Unntaket er fysioterapitjenesten, der variasjoner i ressursinnsats er større enn ulikheter i behov mellom kommunene.

Tabell 2.6. **Fastlegetilknytning[1] for kronisk syke, etter bostedets sentralitet og organisering av allmennlegetjenesten. 1995. Prosent**

	I alt	Har fast lege/ bedriftslege	Har fast legesenter	Har verken fast lege/bedriftslege eller fast legesenter
Sentralitet				
Sentralitetsnivå				
Minst sentrale kommuner	100	43	54	3
Mindre sentrale kommuner	100	55	40	5
Sentrale kommuner	100	86	12	2
Mest sentrale kommuner	100	76	20	4
Organisatoriske forhold				
Andel turnuskandidater i kommunehelsetjenesten				
Kommuner uten turnuskandidater	100	78	19	3
1-19 prosent turnuskandidater	100	76	19	5
Over 20 prosent turnuskandidater	100	32	65	3
Andel fastlønte leger i kommunehelsetjenesten				
0-23 prosent med fast lønn	100	78	19	3
24-66 prosent med fast lønn	100	73	23	4
67-100 prosent med fast lønn	100	49	50	2

[1] Som kronisk syke regnes personer som har hatt minst ett sykebesøk på grunn av egen sykdom siste år, har en sykdom eller lidelse av mer varig natur og som lider av astma, diabetes, epilepsi, hjertesykdom eller høyt blodtrykk

Kilde: Helseundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

Det er betydelige forskjeller mellom kommunene i organiseringen av legetjenesten. I små og usentrale kommuner er det mest vanlig med fastlønte leger og turnuskandidater. I sentrale strøk utgjør turnuskandidatene en ubetydelig del av lege- og fysioterapitilbudet, mens andelen turnuskandidater kan utgjøre over 20 prosent i enkelte distriktskommuner. Befolkningen i kommuner med mange turnuskandidater og fastlønnsleger har i mindre grad enn andre muligheter til å få en fast legekontakt (Finnvold 1997). Dette har konsekvenser også for kvaliteten av helsetilbudet (Finnvold 1995).

Litteratur

Borgan, Jens-Kristian (1997): Trafikkulykker alvorligst i lengden, *Samfunnsspeilet* 1997, 2, Statistisk sentralbyrå, 42-47

Finnvold, Jon Erik (1994): Forebyggende helsearbeid - til de som trenger det mest? *Samfunnsspeilet* 1994, 2, Statistisk sentralbyrå, 40-46

Finnvold, Jon Erik (1995): Småbarnsfamiliers erfaringer med legetjenesten: Når barna er syke, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Statistisk sentralbyrå, 13-18

Finnvold, Jon Erik og Rannveig Nordhagen (1996): Helseulikhet i barns første leveår, *Samfunnsspeilet* 1996, 2, Statistisk sentralbyrå, 17-24

Finnvold, Jon Erik (1997): Brukere av kommunale hjemmetjenester: Får hjelp, savner sosial kontakt, *Samfunnsspeilet* 1997, 2, Statistisk sentralbyrå, 59-68

Gjertsen, Finn (1995): Forskjeller i selvmordshyppighet i befolkningen, *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening* nr. 1, 1995

Hytten, Karsten, Lars Mehlum og Finn Gjertsen (1995): Rom for unge liv. Selvmord hos barn og ungdom, Universitetet i Oslo, 1995

NOU (1991:10): *Flere gode leveår for alle,* Sosialdepartementet, Oslo: Akademika

Rikstrygdeverket (1996): *Trygdestatistisk årbok*

Skretting, Astrid (1996): *Ungdom og rusmidler,* Rusmiddeldirektoratet, Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning

Sosial- og helsedepartementet (1996): Folkehelserapporten: Folkepolitisk redegjørelse

Sosial- og helsedepartementet (1997): Forebygging av ulykker i hjem, skole og fritid, Handlingsplan 1997-2002

St.meld. nr. 25 (1996-1997): *Åpenhet og helhet, om psykiske lidelser og tjenestetilbudene,* Sosial- og helsedepartementet

Åsne Vigran

3. Omsorg

3.1. Omsorgsbehov og omsorgstjenester

Beskjeden økning i omsorgsbyrden?

Alle trenger hjelp eller omsorg fra andre i en eller flere perioder av livet. Det kan dreie seg om eldre som trenger hjelp for å kunne fortsette å bo i eget hjem, små barn som trenger pass og stell, funksjonshemmede som trenger pleie og tilsyn. Pleie og omsorg omfatter *ikke* behandling av sykdom, skade eller funksjonshemming. Da er det ikke lenger snakk om pleie og omsorgstjenester, men om helsetjenester.

De store gruppene med omsorgstrengende er barn og eldre. Et grovt mål for *samfunnets omsorgsbyrde* eller evne til å ta omsorg for dem som trenger hjelp, er størrelsen på disse to gruppene sett i forhold til antall personer i yrkesaktiv alder. I løpet av 1980- og 1990-tallet har antall eldre, og da spesielt de eldste eldre, økt. Dette har delvis blitt oppveid ved at også antall personer i yrkesaktiv alder økte, mens antall barn først gikk ned og bidrog til å redusere omsorgsbyrden, for siden å øke (se tabell 3.1).

Hvis vi beregner omsorgsbyrden slik det er gjort i tabellvedlegget (indikator 3.1) som antall barn 0-9 år pluss antall eldre 80 år og over i prosent av alle personer i yrkesaktiv alder (16-66 år), så har det

Tabell 3.1. **Befolkning, etter alder og to indikatorer for "omsorgsbyrde" pr. 1. januar 1980[1], 1990 og 1997. Antall og prosent**

	1980[1]	1990	1997
Barn			
0-5 år	323 000	326 000	365 000
0-9 år	579 000	533 000	601 000
Personer i yrkesaktiv alder			
16-66 år	2 587 000	2 766 000	2 855 000
Eldre			
67 år og over	515 000	606 000	621 000
80 år og over	117 000	156 000	180 000
1. Andel barn 0-5 år og eldre 80 år og over i prosent av alle 16-66 år	17,0	17,4	19,1
2. Andel barn 0-9 år og eldre 80 år og over i prosent av alle 16-66 år	26,9	24,9	27,4

[1] 31.12.1979

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

gjennom hele 1980- og 1990-tallet vært omtrent fire personer i yrkesaktiv alder pr. omsorgstrengende barn og eldre. Målt på denne måten gikk omsorgsbyrden noe ned i første halvpart av 1980-tallet, og økte deretter, slik at den i 1996 var noe høyre enn i 1980, 27 mot 26 prosent. Tall fra slike beregninger bør naturligvis tolkes med all mulig forsiktighet. De er svært følsomme for hvordan vi avgrenser gruppen av omsorgstrengende og gruppen av potensielle omsorgsgivere. Hvis vi for eksempel begrenser oss til å inkludere de mest omsorgstrengende blant barna (0-5 år), har omsorgsbyrden økt noe mer enn tallene over tyder på (se tabell 3.1).

Mye ulønnet, privat omsorg

Omsorgen kan gis av private eller av det offentlige. Privat omsorg til eldre og funksjonshemmede gis som oftest i hjemmet av personer som mottakeren har familie- eller vennskapsbånd til. I tillegg kommer foreldrenes og andres uformelle tilsyn med og omsorg for barn. Slik *uformell, privat omsorg* har et betydelig omfang.

Uformell omsorg er vanligvis ubetalt, men kan også gis mot en viss økonomisk godtgjørelse, for eksempel ved at den som gir omsorg til eldre slektninger eller funksjonshemmede barn, mottar omsorgslønn fra det offentlige. Småbarnsforeldre som får kontantstøtte fra det offentlige for å være hjemme og passe egne barn i stedet for å benytte seg av det formelt organiserte barnehagetilbudet i kommunen, er et annet eksempel. Slike ordninger er allerede etablert i enkelte kommuner, og regjeringen har foreslått å innføre en generell kontantstøtteordning fra 1.8.1998.

I tillegg til den uformelle, private omsorgen eksisterer det også et formelt organisert omsorgstilbud hvor det offentlige alene eller i samarbeid med frivillige organisasjoner tilbyr omsorgstjenester av ulike slag. Etter hvert har disse offentlig organiserte omsorgstilbudene fått konkurranse fra selvstendig næringsdrivende eller private firma. Felles for den mer formelt organiserte omsorgen er at mottakeren som regel betaler for tjenesten.

Framveksten av en offentlig omsorgssektor

Utbyggingen av en offentlig omsorgssektor skjøt for alvor fart på 1970-tallet. Tradisjonelt ubetalt kvinnearbeid ble gjort om til lønnsarbeid. Med endringene i familiestruktur og kvinners økte yrkesaktivitet økte behovet for alternative kilder til omsorg. På samme måte som den uformelle omsorgen var, og i stor grad fortsatt er, kvinnenes ansvar, er velferdsstatens omsorgsyrker (for eksempel hjemmehjelpere, sykepleiere og førskolelærere) typiske kvinneyrker (se kapittel 5.2).

Den alt overveiende delen av *formell omsorg* (barnetilsyn og barnevern, tjeneste- og botilbud for eldre og funksjonshemmede, rusmiddelomsorgen) er det i dag kommunene som har ansvaret for (se ramme 3.1). Fylkeskommunene har ansvaret for barneverninstitusjoner og rusmiddelinstitusjoner.

Frivillige organisasjoner gjør en viktig innsats

De frivillige organisasjonene var på mange måter pionerene innen omsorgssektoren. De etablerte tjenester som siden ble overtatt og videre utbygd av det offentlige. Selv om omfanget av de frivillige organisasjonenes innsats for omsorgstrengende i dag på langt nær kommer opp mot den omsorgen som gis av det offentlige, har disse organisasjonene gjort, og gjør fortsatt, et viktig arbeid. De formelt organiserte omsorgs- og

3.1. Kommunale omsorgstjenester

Kommunene tilbyr omsorgstjenester til ulike grupper av befolkningen:

Barn og barnefamilier kan få tilbud om blant annet barnehage (barn 0-5 år), skolefritidsordning (6-9 år), fritidsklubb (barn i skolepliktig alder), husmorvikar, hjemmehjelp og barneverntjenester.

Utviklings- og funksjonshemmede kan få tilbud om praktisk bistand som omfatter blant annet hjemmehjelp, husmorvikar, samt annen hjelpevirksomhet i hjemmet (miljøarbeid, boveiledning, opplæring i dagliglivets gjøremål, brukerstyrt personlig assistent). Mange kommuner tilbyr avlastning for pårørende, hjemmesykepleie og støttekontakt. Det kan også tilbys plass i spesielt tilpassede boliger, enten i boliger som er samlokalisert med institusjon, i bokollektiver og bofellesskap eller i selvstendige boligenheter.

Eldre kan få tilbud om tilsvarende tjenester som utviklings- og funksjonshemmede, blant annet praktisk bistand og hjemmesykepleie. I tillegg tilbyr mange kommuner tjenester som ambulerende vaktmester og matombringing. Eldre kan også få tilbud om avlastning og støttekontakt. De kan få tilbud om plass i tilpasset bolig, for eksempel trygde- eller aldersbolig og kan tilbys institusjonsplass, for eksempel i somatisk sykehjem, aldershjem eller andre boformer med heldøgns pleie og omsorg.

pleietilbudene som fortsatt eies og drives av frivillige organisasjoner er avhengig av offentlig støtte og er innpasset i kommunale planer og drives etter kommunale retningslinjer. Dette gjelder blant annet store deler av rusmiddelomsorgen, mange private barnehager, hver fjerde barneverninstitusjon, en del institusjoner og botilbud for eldre og en del eldresentra (Søbye 1993).

Lite rom for private, kommersielle omsorgstilbud

Det er fortsatt lite rom for private, kommersielle omsorgstilbud. Dette kan ha sammenheng med at det offentlige har tilbudt tjenester gratis eller mot en egenbetaling som bare dekker en del av kostnadene ved å produsere tjenestene. Selv om egenbetalingen dekker en stadig større andel av de samlede utgiftene til omsorgstjenestene, ligger den fortsatt på et relativt lavt nivå, og utgjorde i 1995 noe over 10 prosent av de totale kostnadene for pleie- og omsorgstjenestene for eldre og funksjonshemmede (beregnet med utgangspunkt i kommuneregnskapsstatistikken). I de kommunale barnehagene dekker egenandelen en noe større andel av de totale kostnadene, i underkant av 30 prosent i gjennomsnitt i 1994 (NOU 1996:13). Der spiller trolig de private, kommersielle tilbudene en noe større rolle enn i andre deler av omsorgssektoren (se kapittel 4.2).

3.2. Omsorg for barn

Den nære familien har vært, og er fortsatt, viktig for barns oppvekst og velferd. Det er foreldrene som i de aller fleste tilfeller har hovedansvaret for barnas forsørgelse og omsorg.

En av de viktigste endringene som har skjedd med omsorgspotensialet i familien i løpet av de siste tiårene, er den økende yrkesaktiviteten blant kvinner, spesielt blant kvinner med små barn. I 1996 var tre av fire gifte eller samboende kvinner med barn under tre år yrkesaktive. Til å begynne med kom veksten først og fremst i form av deltidsarbeid, men dette endret seg i løpet av 1980- og 1990-tallet. I 1996 arbeidet rundt halvparten av de yrkesaktive småbarnsmødrene heltid (se kapittel 5.3).

Samtidig har bedre permisjonsmuligheter gjort det lettere å kombinere yrkesaktivitet med omsorg for små barn. Den gradvise økningen av permisjonstiden ved fødselspermisjon har etter hvert ført til at de fleste yrkesaktive småbarnsmødrene er hjemme det første året etter fødselen (se kapittel 7.2).

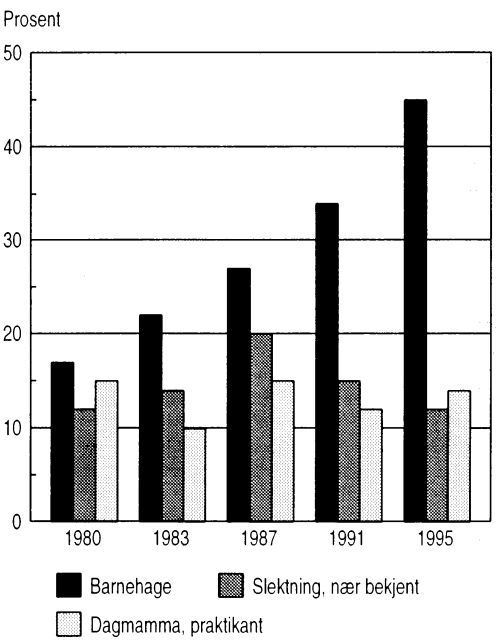
Foreldrenes tilsyn og omsorg fortsatt viktigst

Selv om mange foreldre etter hvert er yrkesaktive på heltid, er det fortsatt de som er barnas viktigste tilsyns- og omsorgspersoner. Tidsnyttingsundersøkelsene viser at norske småbarnsmødre var sammen med barna i gjennomsnitt åtte timer pr. dag i 1990. Om lag en tredel av denne tiden ble brukt til det vi kan kalle praktisk eller aktiv omsorg for barn, det vil si stell av og hjelp til barn, hjelp til lekser, lek, samtaler, høytlesning. Mødre med barn i skolealderen var i gjennomsnitt sammen med barna nærmere fem timer pr. dag. Om lag 15 prosent av samværstiden ble brukt til aktiv barneomsorg. Fedrene tilbrakte om lag fire og en halv til fem timer pr. dag sammen med barna, enten det dreide seg om småbarnsfedre eller fedre til skolebarn (Kitterød 1995).

Barnehagene: et stadig viktigere barnetilsynstilbud

Den økte yrkesaktiviteten blant kvinner med barn har ført til økt behov for ulike tilsynsordninger for barna. I 1995 hadde 60 prosent av alle husholdninger med små barn (0-6 år) en eller annen form for barnetilsyn utenfor familien (barnehageplass, dagmamma/praktikant eller slektninger/naboer/venner) for ett eller flere barn (Levekårsundersøkelsen 1995). På begynnelsen av 1980-tallet var det like vanlig at barna ble passet av dagmamma, av slektninger eller nære kjente som at de var i barnehagen, men i dag er barnehagen det dominerende barnetilsynstilbudet

Figur 3.1. **Andel husholdninger med små barn (0-6 år), etter type barnetilsyn. 1980-1995. Prosent**

[1] Noen husholdninger benytter mer enn én type ordning. Total andel husholdninger med barnetilsyn er derfor lavere enn summen av andelene som benytter de enkelte typene tilsynsordninger

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

for familier med små barn (se figur 3.1). To av tre barn i alderen 3-5 år har plass i barnehage. I alderen 1-2 år gjelder det ett av tre. De fleste har heltidsplass. I kapittel 3 er veksten i barnehagetilbudet og fordelingen av barnehageplassene nærmere beskrevet.

En barnetilsynsordning der dagmamma, praktikant, slektning eller nær bekjent passer barnet, kan både være et alternativ og et supplement til barnehageplass. Ca. 10 prosent av småbarnsfamiliene kombinerer ulike tilsynsformer. Andel småbarnsfamilier med barnetilsyn som benytter andre tilsynsordninger enn barnehage, er lavere i kommuner med lav barnehagedekning enn i kommuner med høy barnehagedekning (Levekårsundersøkelsen 1995).

Barnehagen er ikke bare en tilsynsordning, men også et pedagogisk tilbud (se kapittel 4.1). Både yrkespassive og yrkesaktive benytter seg av tilbudet. I 1995 hadde 30 prosent av de yrkespassive småbarnsmødrene og over 50 prosent av de yrkesaktive som arbeidet heltid, barn i barnehage. Blant enslige forsørgere er andelen med barnehageplass høy både blant yrkesaktive og ikke yrkesaktive, henholdsvis 71 og 61 prosent ifølge Levekårsundersøkelsen 1995. Samtidig er mange yrkesaktive enslige forsørgere avhengig av privat uformelt barnetilsyn. 39 prosent av de yrkesaktive enslige forsørgerne med små barn benyttet seg av slektninger og nære kjente til regelmessig barnepass i 1995, mellom 10 og 20 prosent av de gifte eller samboende småbarnsmødrene.

Sterk vekst i skolefritidsordninger

Når barna når skolepliktig alder, har ikke foreldrene lenger et like stort behov for barnetilsyn. I skoletiden har skolen tilsyn med barna. Men de yngste skolebarna har en skoledag som er vesentlig kortere enn åpningstiden i de fleste barnehagene. Mange yrkesaktive foreldre har dermed behov for tilsynsordninger etter at skoledagen er slutt. Formålet med *skolefritidsordningene* er å gi barna et trygt og godt sted å være mens foreldrene er på arbeid.

Fram til slutten av 1970-tallet var det bare Oslo og enkelte andre store kommuner som hadde etablert det som den gangen ble kalt fritidshjem. I løpet av 1980-årene forsøkte man, blant annet ved hjelp av en statlig tilskuddsordning, å motivere kommunene til å bygge ut tilbudet, og i 1990 var 12 000 barn i ulike former for fritidshjem. Men det var først på 1990-tallet at det kom fart i utbyggingen. Fra 1991 til 1996 ble antall barn med plass i skolefritidsordninger mer enn fordoblet, fra 28 000 til 62 000. Da var det skolefritidsordninger i 88 prosent av kommunene, og 36 prosent av barna i 1.- 3. klasse gikk i skolefritidsordning (NOU 1996:13). Da Reform 97 ble satt i verk og seksåringene begynte på skolen høsten 1997 (se kapittel 4.1), hadde så å si alle kommunene etablert skolefritidsordning.

Økt innsats i barnevernet

Barnevernet skal hjelpe barn og foreldre når foreldrene ikke makter å gi barna nødvendig omsorg, eller når foreldrene faller fra. Så langt det er mulig, skal hjelpen gis i foreldrehjemmet ved avlastning, støttekontakt eller andre typer forebyggende tiltak (hjelpetiltak, se ramme 3.2). I de tilfeller der dette ikke er tilstrekkelig, vil barnevernet overta omsorgen for barna og plassere dem i fosterhjem, barneverninstitusjon eller andre lignende tiltak (omsorgstiltak).

Personellinnsatsen i barnevernet økte fra 3 100 årsverk i 1991 til 4 900 årsverk i 1996. Veksten var likelig fordelt mellom

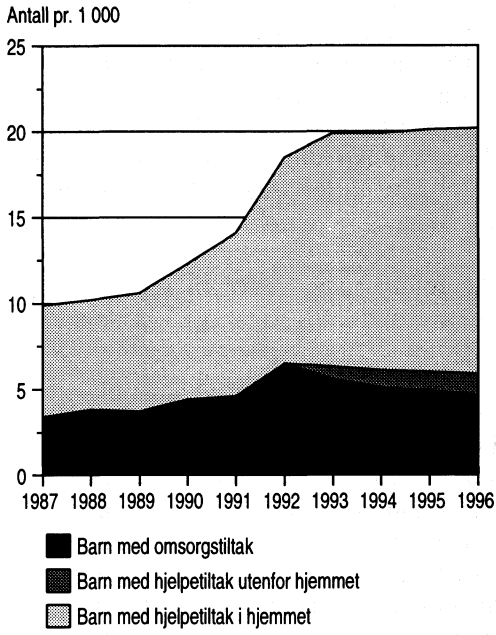
3.2. Lov om barneverntjenester

Barnevernet fatter vedtak om tiltak etter lov om barneverntjenester:

- *hjelpetiltak* (§ 4-4) kan være tiltak som støttekontakt, avlastning, barnehageplass, tilsyn, besøkshjem m.m. §4-4 gir også anledning til plassering i tiltak utenfor hjemmet uten at barnevernet overtar omsorgen for barnet, dersom foreldrene samtykker i dette.

- *omsorgstiltak* (§ 4-12) omfatter blant annet plassering i fosterhjem, barnehjem, ungdomshjem, barne- og ungdomspsykiatrisk institusjon, bo- og arbeidskollektiv og rusmiddelinstitusjon. Alle vedtak som innebærer at barnevernet overtar omsorgen for barnet skal behandles i fylkesnemnda.

Figur 3.2. **Barn med barneverntiltak pr. 31.12.[1], etter type tiltak. 1987-1996. Pr. 1 000 barn 0-17 år**

[1] Tallene avviker fra tidligere publiserte tall i sosialstatistikken fordi bare tiltak for barn 0-17 år er inkludert her

Kilde: Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå

barneverntjenesten i kommunene (fra 1 400 til 2 400 årsverk) og barnevern-institusjonene som fylkeskommunene har ansvaret for (fra 1 600 til 2 600 årsverk) (se tabellvedlegget, indikator 3.3). Økningen i antall barnevernklienter eller barn under barneverntiltak har vært enda større. Fra 1991 til 1996 økte antall barn 0-17 år under barneverntiltak fra om lag 14 000 til vel 21 000 barn eller fra 14 til 20 pr. 1 000 barn. Antall barn under barneverntiltak økte altså med nærmere 70 prosent fra 1991 til 1996, mens antall årsverk i barnevernet økte med 60 prosent.

Sterk vekst i forebyggende tiltak

Økningen var særlig sterk i årene 1988-1993, og det var først og fremst antall forebyggende hjelpetiltak som økte. Inntil 1980 utgjorde omsorgstiltakene flertallet av barneverntiltakene. I 1996 var tre av fire barneverntiltak forebyggende hjelpetiltak. I stadig større grad har altså barnevernet søkt å sette inn tiltak som gjør det mulig for foreldrene å beholde barnet hjemme og fortsatt beholde omsorgen for barnet. I 1993 ble lov om barneverntjenester endret. Etter § 4-4 er det nå anledning til å gi hjelpetiltak utenfor hjemmet, for eksempel ved at barna plasseres i fosterhjem eller institusjon uten at barnevernet overtar omsorgen. Denne formen for tiltak har økt og utgjorde i 1996 ca. 10 prosent av alle innvilgede hjelpetiltak.

3.3. Omsorg for eldre og funksjonshemmede

Flere gir uformell omsorg

Den uformelle omsorgen for eldre og funksjonshemmede har et betydelig omfang, særlig den omsorgen som gis til personer i egen husholdning - enten dette dreier seg om foreldres omsorg for egne barn, omsorg eldre ektefeller imellom eller den omsorg eldre får fra egne barn.

Det er vanskelig å si nøyaktig *hvor* mye tid som brukes til denne uformelle omsorgen. Mye tyder på at uformell omsorg til eldre og funksjonshemmede utgjør minst like mange årsverk som den offentlige omsorgen i og utenfor institusjon, kanskje opp til det dobbelte. Det kommer an på hva man regner som uformell omsorg og hvordan man måler den (Kitterød 1993). Det er heller ikke lett å avgjøre om det gis mer uformell omsorg til eldre og funksjonshemmede i dag enn for 10 eller 20 år siden. Tidsnyttingsundersøkelsene 1980 og 1990 tyder på at omfanget har vært nokså stabilt, men at vi har fått en noe jevnere fordeling av det uformelle omsorgsarbeidet enn tidligere. Det er blitt flere omsorgsytere, samtidig som omsorgsinnsatsen pr. omsorgsgiver er blitt redusert. Samtidig er det blitt flere eldre som bor alene. Dette har bidratt til at omfanget av uformell omsorg *i husholdningen* er blitt redusert, mens omsorg gitt til personer *utenfor husholdningen* har økt (Kitterød 1993). Levekårsundersøkelsene bekrefter dette inntrykket. Andelen som svarer at de regelmessig gir ulønnet hjelp til syke, funksjonshemmede eller eldre utenfor husholdningen, økte fra 8 prosent i 1980 til 17 prosent i 1995.

Økte ressurser til pleie- og omsorgstjenestene på 1990-tallet ...

Gjennom 1970- og 1980-tallet økte antall årsverk i og antall brukere av de kommunale pleie- og omsorgstjenestene (Søbye 1993). Også på 1990-tallet har ressursene til denne sektoren fortsatt å øke, fra vel 59 000 årsverk i 1991 (Søbye 1993, Olsen 1995) til mer enn 73 000 i 1996. De økte ressursene på 1990-tallet har trolig først og fremst gått til hjemmetjenestene. Fra 1991 til 1993 økte hjemmetjenestenes andel av årsverkene fra 35 til 43 prosent (Olsen 1995). Etter 1993 skiller ikke pleie- og omsorgsstatistikken mellom årsverk i hjemmetjenestene og årsverk i institusjonene (se ramme 3.3), men det er ingen ting som tyder på at hjemmetjenestenes andel av ressursinnsatsen er blitt mindre igjen.

... men antall brukere har ikke økt

Selv om ressursene til pleie- og omsorgstjenestene forsatte å øke på 1990-tallet, er det mer usikkert om antallet brukere av pleie- og omsorgstjenestene (i og utenfor institusjon) har økt. Det har trolig ligget relativt konstant på rundt 190 000 gjennom 1990-tallet. Tallene på registrerte brukere i pleie- og omsorgsstatistikken har variert noe fra år til år (se tabellvedlegget, indikator 3.8 og 3.10), men dette skyldes nok heller endringer i tellemåten enn reelle endringer i antall brukere (se ramme 3.3).

Den enkelte bruker får mer hjelp i dag enn på begynnelsen av 1990-tallet. Antall årsverk pr. bruker har økt fra 0,31 i 1991 til 0,39 i 1996 (se tabellvedlegget, indikator 3.7). Samtidig har andelen brukere 80 år og over og andelen brukere under 67 år økt. Dette er grupper som i gjennomsnitt må antas å være mer pleietrengende enn brukere i alderen 67-79 år, den yngste gruppen fordi den inkluderer mange sterkt funksjonshemmede, blant annet psykisk utviklingshemmede (se neste side). I 1992 var 52 prosent av brukerne av de kommunale pleie- og

3.3. Pleie- og omsorgsstatistikk

Statistikken er basert på årlige oppgaver fra kommunene. Oppgavene skal gi opplysninger om personellressursene som går til pleie- og omsorgssektoren, mottakere av hjemmetjenester og beboere i boliger og institusjoner for eldre og funksjonshemmede.

Statistikken er lagt om flere ganger siden 1980-tallet, både på grunn av omlegginger i kommunehelsetjenesten og som følge av utviklingsarbeid innenfor statistikkområdet. Dette gjelder blant annet registreringen av mottakere av hjemmetjenester. Tidlig på 1990-tallet forekom det en del dobbelttellinger både av årsverk og av brukere. Dette bidrog isolert sett til at pleie- og omsorgsstatistikken viste for mange årsverk i og for mange brukere av hjemmetjenestene i 1991 (se Olsen 1996).

I 1991 overtok kommunene ansvaret for omsorgen for psykisk utviklingshemmede (Ansvarsreformen eller HVPU-reformen). Det var lenge uklart om de spesielle tjenestene som de mottar (for eksempel miljøarbeid og boveiledning), skulle telles med blant hjemmetjenestene og om psykisk utviklingshemmede skulle telles med som brukere og som beboere i kommunenes boliger for eldre og funksjonshemmede. Dette bidrog isolert sett til at antall brukere av hjemmetjenester ble undervurdert på tidlig 1990-tall.

I dag er dobbelttellingene i statistikken luket ut og de psykisk utviklingshemmede inkludert. Pleie- og omsorgsstatistikken er altså blitt bedre, men det gjør samtidig at det knytter seg en del usikkerhet til endringene, spesielt endringer som har funnet sted på 1990-tallet.

omsorgstjenestene 80 år eller eldre, fire år senere 55 prosent (se tabellvedlegget, indikator 3.8). I løpet av den samme perioden økte andelen under 67 år fra 14 til 17 prosent. Dette kan tyde på at innsatsen i den kommunale pleie- og omsorgssektoren i stadig større grad blir konsentrert om de mest hjelpetrengende.

Nye omsorgstilbud til psykisk utviklingshemmede

HVPU-reformen tidlig på 1990-tallet gav den kommunale pleie- og omsorgssektoren nye oppgaver og nye klienter. Fram til 1991 hadde fylkeskommunene ansvaret for omsorgen for psykisk utviklingshemmede. Disse omsorgstjenestene er i og med HVPU-reformen overført fra fylkeskommunal institusjonsbasert særomsorg til å bli en integrert del av de kommunale pleie- og omsorgstjenestene. Sentralinstitusjonene for psykisk utviklingshemmede er langt på vei nedlagt og beboerne overført til sine hjemkommuner. Den enkelte skal få hjelp i sin hjemkommune gjennom kommunens ordinære tjenestetilbud.

Tilbudet til psykisk utviklingshemmede er i første rekke et tilbud om tilpasset bolig, enten i form av bofellesskap eller egen selvstendig bolig. Fra 1991 til 1993 økte antallet psykisk utviklingshemmede med boligtilbud fra 4 600 til nesten 7 000.

Etter 1993 finnes det ikke tilsvarende tall i pleie- og omsorgsstatistikken, men ifølge registreringer foretatt av Sosial- og helsedepartementet (1997) bodde i 1996 9 200 psykisk utviklingshemmede i egen bolig tilrettelagt av kommunen. I tillegg bodde 8 500 hos foreldre eller andre pårørende, mens 1 500 fortsatt bodde i institusjon.

De psykisk utviklingshemmede som har flyttet tilbake til hjemkommunen, er blitt en ny stor gruppe brukere av hjemmetjenester. I tillegg til de 9 200 psykisk utviklingshemmede som bodde i egen bolig, mottok også i 1996 ca. 1 000 av de som bodde hjemme hos foreldrene, hjemmetjenester fra kommunen. I 1995 mottok 9 700 psykisk utviklingshemmede støttekontakt og 5 100 fikk avlastning. Nesten to av tre kommuner hadde da tilbud om dagsenter for psykisk utviklingshemmede.

Ikke *flere* brukere av hjemmetjenester ...

På 1980-tallet økte antallet brukere av hjemmetjenester, og veksten kom først og fremst gjennom utbyggingen av hjemmesykepleien (Søbye 1993). Denne veksten har ikke fortsatt på 1990-tallet, verken for hjemmehjelp eller hjemmesykepleie. Det er trolig omtrent like mange brukere av hjemmetjenester i dag som på begynnelsen av 1990-årene (se tabellvedlegget, indikator 3.10-3.12). Helt sikre kan vi ikke være. Endringene i statistikken (se ramme 3.3) gjør at vi ikke uten videre kan sammenligne antall registrerte mottakere av hjemmetjenester fra år til år i denne perioden.

Selv om pleie- og omsorgsstatistikken ikke gir grunn til å tro at det er blitt flere som mottar hjemmesykepleie fra kommunen, er tilbudet i stadig flere kommuner blitt utbygd for å kunne tilfredsstille de mest hjelpetrengende brukerne. I 1992 kunne 53 prosent av kommunene tilby hjemmesykepleie på heldøgnsbasis, i 1996 73 prosent.

... men flere *tunge* brukere

I 1996 mottok nesten 144 800 personer hjemmetjenester. Om lag 30 000 av disse var under 67 år, 67 500 var over 80 år. I løpet av første halvdel av 1990-årene har en økende andel av alle hjemmetjenestemottakere tilhørt disse to gruppene. Den yngste gruppen økte sin andel fra 17 til 21 prosent, den eldste fra 46 til 47 prosent (pleie- og omsorgsstatistikken). Økningen i andelen under 67 år har trolig sammenheng med at den kommunale pleie- og omsorgssektoren fikk ansvaret for stadig flere psykisk utviklingshemmede. Det er derfor grunn til å regne med at brukerne av hjemmetjenestene i gjennomsnitt er mer pleietrengende i dag enn ved inngangen til 1990-årene.

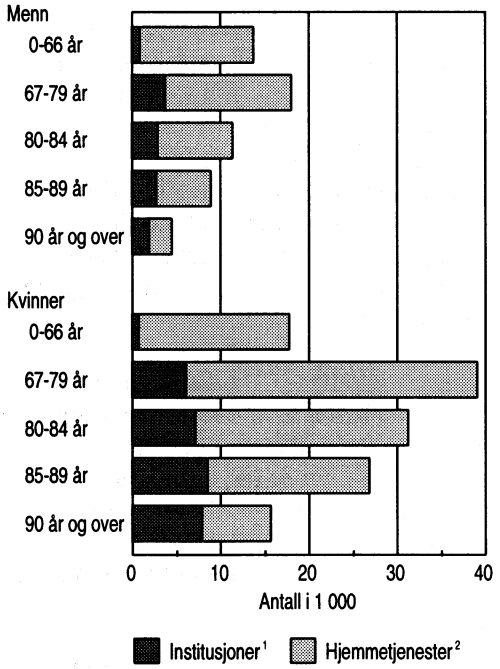
Sju av ti mottakere av hjemmetjenester er kvinner

Flere kvinner enn menn i alle aldersgrupper mottar hjemmetjenester. Sju av ti mottakere av hjemmetjenester er kvinner, en andel som ser ut til å ha holdt seg konstant siden 1992 (pleie- og omsorgsstatistikken). At flere kvinner enn menn mottar hjemmetjenester skyldes at det er flere eldre kvinner enn eldre menn og at de oftere bor alene. Behovet for offentlige omsorgstjenester er i gjennomsnitt vesentlig større blant aleneboende eldre enn blant dem som bor sammen med ektefelle, voksne barn eller andre som kan gi dem noe av den hjelpen de trenger (Søbye 1993).

5 000 pårørende får betalt for å gi pleie og omsorg

Kommunene har gjennom hele 1980- og 1990-tallet betalt pårørende for å gi eldre og funksjonshemmede hjelp og pleie. På

Figur 3.3. **Registrerte brukere av kommunale pleie- og omsorgstjenester pr. 31.12. 1996, i ulike aldersgrupper. Menn og kvinner. Antall i 1 000**

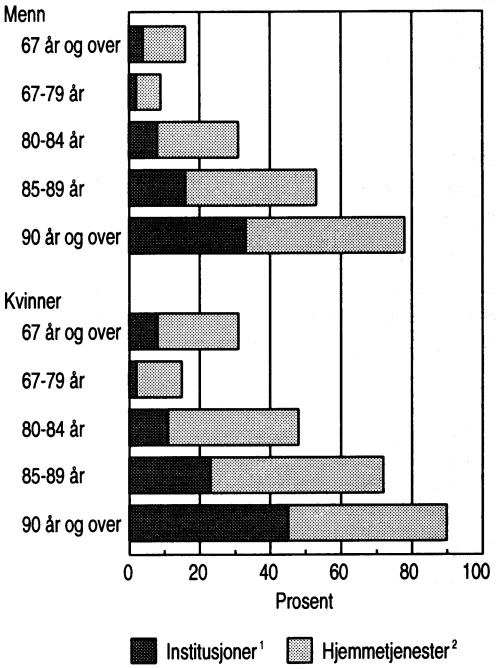

[1] Sykehjem, alders- og sykehjem, aldershjem og boformer med heldøgns pleie og omsorg. Se ramme 3.1

[2] Hjemmesykepleie, hjemmehjelp og husmorvikar mv. Se ramme 3.1

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk 1996, Statistisk sentralbyrå

Figur 3.4. **Andel som mottar kommunale pleie- og omsorgstjenester i ulike aldersgrupper. Menn og kvinner. Registrerte brukere pr. 31.12.1996. Prosent**

[1] Sykehjem, alders- og sykehjem, aldershjem og boformer med heldøgns pleie og omsorg. Se ramme 3.1

[2] Hjemmesykepleie, hjemmehjelp og husmorvikar mv. Se ramme 3.1

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk 1996, Statistisk sentralbyrå

1980-tallet var det vanlig at kommunene ansatte pårørende som hjemmehjelp. I 1981 fikk nesten 13 000 eller nesten 9 prosent av hjemmehjelpsmottakerne hjelpen fra en pårørende. Antall pårørende hjemmehjelpere er gradvis redusert til ca. 1 500 i 1996. Men samtidig har stadig flere pårørende fått omsorgslønn, i 1996 3 500 personer. Alt i alt økte trolig antall årsverk pleie og omsorg gitt av pårørende og betalt av det offentlige (med lønn som hjemmehjelp eller omsorgslønn) på 1990-tallet. Fra 1992 til 1994 økte antall betalte årsverk fra 700 til 1 200. Etter 1994 mangler vi opplysninger om antall årsverk utført av personer med omsorgslønn.

Færre institusjonsplasser på 1990-tallet

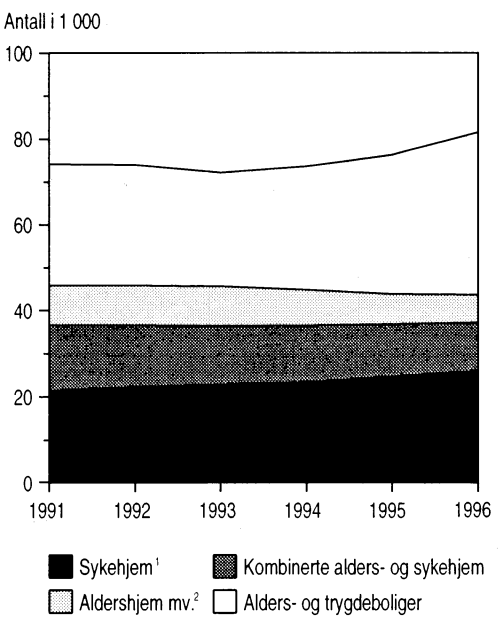
Fra 1980 til 1988 økte antall institusjonsplasser innenfor pleie- og omsorgstjenesten fra 41 000 til 50 000. Deretter gikk antall plasser ned til 45 900 i 1991. Nedgangen fortsatte på 1990-tallet til 43 700 plasser i 1996. Det er blitt færre institusjoner. Samtidig har flere av institusjonene som tidligere var aldershjem

eller kombinerte institusjoner, endret status til sykehjem. I løpet av 1990-tallet fortsatte altså den dreiningen fra aldershjemsplasser til sykehjemsplasser som preget 1970- og 1980-tallet (Søbye 1993). Institusjonsplassene tilpasses i økende grad de eldre, svært pleietrengende.

Ingen økning i korttids institusjonsopphold

Det har vært et mål at pleie- og omsorgsinstitusjonene i større grad skulle benyttes til korttidsopphold, dels som avlastningstiltak overfor pårørende, dels i forbindelse med medisinsk rehabilitering.

Figur 3.5. **Institusjonsplasser og boligtilbud for eldre og funksjonshemmede. 1991-1996. Antall**

[1] Inkluderer sykehjemsavdelinger i kombinasjon med fylkeskommunal virksomhet (psykiatriske sykehjem mv.)

[2] Inklusive boformer med heldøgns pleie og omsorg som er regnet som institusjon i statistikken

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Tanken har vært at man gjennom slike korttidsopphold skulle utsette innleggelser på permanent basis og følgelig bidra til at personer med et visst hjelpebehov kunne bli boende lenger hjemme (NOU 1992:1). Det har vært vanskelig å få realisert dette målet. Korttidsopphold er ikke mer vanlig ved institusjonene innen pleie- og omsorgstjenesten i dag enn i 1991. Gjennom hele perioden 1991-1996 har antall innskrivninger for korttidsopphold vært relativt konstant. Mellom 10 og 12 prosent av alle innskrivningene hadde korttidsopphold som formål (pleie- og omsorgsstatistikken).

Nesten tre firedeler (72 prosent) av alle institusjonsbeboere er over 80 år. Denne andelen har holdt seg relativt konstant siden 1991. Kvinner utgjorde i 1996 70 prosent av institusjonsbeboerne. Heller ikke denne andelen er blitt vesentlig endret gjennom 1990-årene (pleie- og omsorgsstatistikken).

Bedre botilbud til eldre og funksjonshemmede?

En økende del av tilbudet til eldre og funksjonshemmede består i dag av tilpasset bolig - kombinert med ulike velferdstilbud og tjenester. I 1996 var det nesten 38 000 boenheter til pleie- og omsorgsformål. Antallet slike boliger har økt i takt med de statlige tilskuddsordningene fra Husbanken. Økningen har likevel vært noe mindre enn figur 3.5 og indikator 3.13 tyder på (se ramme 3.3).

Andel beboere over 80 år i trygdeboliger og i tilpassede boliger økte, fra 39 til 42 prosent av alle beboerne i perioden 1991-1996. Det er likevel gruppen under 67 år som har økt mest, fra 15 til 28 prosent i samme periode, ifølge pleie- og omsorgsstatistikken. Den store økningen skyldes i hovedsak HVPU-reformen, der et av

målene var å gi psykisk utviklingshemmede et tilbud om selvstendig bolig framfor institusjonsplass. Mye tyder altså på at tilbudet i større grad enn tidligere er blitt tilpasset de mest hjelpetrengende, slik at de skal kunne leve et normalt liv i eget hjem.

Økte behov, men lavere behovsdekning blant de eldste?
HVPU-reformen tidlig på 1990-tallet bidrog til at pleie- og omsorgssektoren i kommunene fikk en ny gruppe svært omsorgstrengende brukere. I løpet av perioden 1990-1997 ble det dessuten 20 000 flere av de eldste og antatt mest pleietrengende eldre (se tabell 3.1). Det kan være grunn til å spørre om dette økte presset på kommunenes pleie- og omsorgstjenester har fått konsekvenser for behovsdekningen blant de eldste og antatt mest pleietrengende eldre.

Antall institusjonsplasser pr. 1 000 innbyggere 80 år og over er redusert fra 286 til 243 i perioden 1990-1997. Dette har imidlertid vært en ønsket utvikling (se NOU 1992:1), og er delvis blitt kompensert ved at flere av de eldste eldre har fått plass i aldersbolig. Mens 6,8 prosent av alle personer 80 år og over bodde i trygdeboliger eller tilpassede boliger i 1991, var andelen økt til 7,8 prosent i 1996. Det er kanskje større grunn til å stille spørsmål ved om utbyggingen av hjemmetjenestene har holdt tritt med det økende behovet. Selv om det ble flere av de eldste eldre blant brukerne av hjemmetjenestene i perioden 1991-1996, var det færre av de eldste som fikk slike tjenester i 1996 (37 prosent) enn i 1991 (40 prosent).

Dette trenger likevel ikke bety at behovsdekningen av hjemmetjenester er blitt dårligere blant de eldste. De kan jo ha blitt friskere og mindre pleietrengende i løpet av 1990-tallet. Helseundersøkelsene gir ikke noe entydig svar på det. Fra 1985 til 1995 økte andelen med varige sykdomstilfeller både blant de eldste (80 år og over) og blant de noe yngre (67-79 år) eldre hjemmeboende. I samme periode ble andelen hjelpetrengende blant hjemmeboende eldre redusert, spesielt blant de yngste (67-79 år). Andelen bevegelseshemmede 67-79-åringer ble også redusert (se kapittel 2.3).

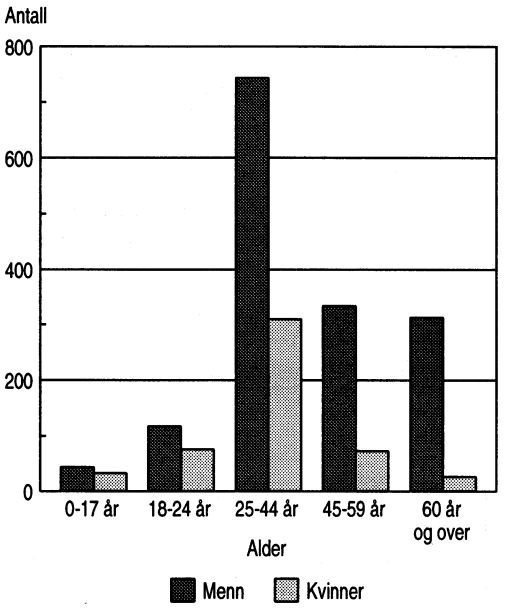
3.4. Rusmiddelomsorgen

Kommunene skal sørge for et behandlingsopplegg for rusmiddelmisbrukere. Dette kan bestå av ulike tiltak, for eksempel støttekontakt, støtteordninger på arbeidsplassen eller kontakt med helsetjenesten. Hvis dette ikke er tilstrekkelig, skal kommunen sørge for plass i behandlings- eller omsorgsinstitusjon. Det er fylkeskommunen som har ansvar for planlegging, etablering og drift av institusjoner og spesialisttjenester for rusmiddelmisbrukere.

I tiårsperioden fra 1974 til 1983 skjedde en utbygging av institusjoner for rusmiddelmisbrukere. Tallet på plasser økte fra 2 200 til 2 800. Siden har tallet på plasser og innleggelser variert. I 1995 var det 2 575 plasser fordelt på 120 ulike institusjoner.

Flest menn i institusjonene
Menn utgjorde tre av fire beboere i rusmiddelinstitusjoner i 1995. De kvinnelige beboerne er i gjennomsnitt noe yngre enn mennene. En av fem kvinner var i 1995 under 25 år, bare en av ti menn. Det at mennene er noe eldre enn kvinnene, har sammenheng med at innslaget av tradisjonelle alkoholmisbrukere er større blant mennene, og at disse gjerne er noe eldre enn de nyere gruppene av narkotikamis-

Figur 3.6. **Antall beboere i rusmiddelinstitusjoner, etter alder og kjønn. 1995**

Kilde: Ukens statistikk 51/52 1996, Statistisk sentralbyrå

brukerne. En av fem (19 prosent) av mennene bodde i 1995 på vernehjem, det vil si på typiske institusjoner for alkoholmisbrukere, bare 6 prosent av kvinnene. På vernehjemmene var to av tre beboere 60 år eller eldre. I bo- og arbeidskollektivene, der behandlingsopplegget i større grad er rettet mot narkotikamisbrukere og der 30 prosent av de kvinnelige klientene bor, var bare knapt 2 prosent så gamle.

Færrest rusmiddelmisbrukere i Nordland?

I 1995 ble det i alt brukt ca. 731 000 kurdøgn i institusjoner for rusmiddelmisbrukere, eller 211 kurdøgn pr. 1 000 personer 16 år og over. I den grad slike tall kan betraktes som en indikasjon på hvor mange rusmiddelmisbrukere det er i ulike deler av landet, ser det ut til at Oslo ligger i en klasse for seg. Personer bosatt i Oslo har i de siste årene lagt beslag på om lag en tredel av disse kurdøgnene, og brukte i 1995 645 kurdøgn pr. 1 000 personer. På de neste plassene kom Vestfold og Hordaland med henholdsvis 249 og 245 kurdøgn pr. 1 000 voksne. Lavest kom Nordland med 32, Nord-Trøndelag med 43 og Sogn og Fjordane med 50 kurdøgn pr. 1 000 innbyggere 16 år og over.

Litteratur

Kitterød, Ragni Hege (1993): "Uformell omsorg for eldre og funksjonshemmede" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Kitterød, Ragni Hege (1995): "Jobb, hjem og fritid. Tidsbruk blant foreldre i 1990-åra". Vedlegg nr. 8 til NOU 1996:13: *Offentlige overføringer til barnefamilier*, Barne- og familiedepartementet, Oslo: Akademika

NOU (1992:1): *Trygghet - Verdighet - Omsorg*, Sosialdepartementet, Oslo: Akademika

NOU (1996:13): *Offentlige overføringer til barnefamilier*, Barne- og familiedepartementet, Oslo: Akademika

Olsen, Bjørn (1995): "Hjemliggjøring" av eldreomsorgen på 1990-tallet? *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Statistisk sentralbyrå, 19-23

Olsen, Bjørn (1996): Pleie- og omsorgstjenestene 1991-1993, Notater 96/2, Statistisk sentralbyrå

Sosial- og helsedepartementet (1997): Status for tilbudet til mennesker med psykisk utviklingshemming, Rundskriv I-16/97

Statistisk sentralbyrå (1996): Institusjoner for rusmiddelmisbrukere: Oslo på topp i bruk av kurdøgn, *Ukens statistikk* 1996, 51/52

Søbye, Espen (1993): "Offentlig omsorg" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Per Morten Holt og Thorstein Ouren

4. Utdanning

Utdanning omfatter, i ordets videste betydning, både den pedagogiske virksomheten i barnehagene, det organiserte skoleverket og overføring av kunnskap og ferdigheter i andre former; som opplæring og utveksling av kunnskap gjennom arbeid og etterutdanning, deltaking i frivillige organisasjoner og overføring av kunnskap i hjemmet. I vid forstand er utdanning en fellesbetegnelse på formidling av kunnskap, ferdigheter og holdninger (Severeide 1989). I det følgende er perspektivet begrenset til barnehagene og det organiserte skoleverket. Det innebærer at vi i dette kapitlet betrakter barnehagene som en del av utdanningstilbudet mens vi i forrige kapittel så på barnehagene som en barnetilsynsordning i konkurranse med andre former for barnetilsyn.

4.1. Utdanningsreformer i 1990-årene

Barnehagene som første trinn på utdanningsstigen

Den sterke veksten i antall barnehager har sin bakgrunn i tre hovedelementer (St.meld. nr. 8): For det første en oppfatning av at barnehagetilsyn er gunstig for barnas pedagogiske og psykologiske utvikling. Videre har en sosialpolitisk begrunnelse for barnehager historisk stått sterkt. Det har vært og er fortsatt en viktig oppgave for barnehagene å gi et tilbud til barn med vanskelige oppvekstforhold. Det tredje elementet er den økte yrkesdeltakingen blant kvinner som har ført til økt behov for omsorg/tilsyn.

Aldersmessig vil primærmålgruppen for barnehagene i framtiden bli mer begrenset enn hittil: Etter at 6-åringene gikk inn i grunnskolen i 1997, vil barnehagene være et tilbud til barn under 6 år. Utvidede permisjonsrettigheter i forbindelse med fødselen innebærer dessuten at behovet for at andre enn foreldrene skal ha tilsyn med barn under ett år, er blitt sterkt redusert.

Fra 1991 ble det åpnet for at kommunene kunne opprette frivillige pedagogiske tilbud for 6-åringer i skolen. Dette er nå videreført ved Reform 97.

Reform 97

Grunnskolen er i ferd med å gjennomgå store endringer med Reform 97. Fra å være en 9-årig obligatorisk skole, er det innført skolestart for 6-åringer, slik at grunnskolen blir 10-årig. I grunnskolen skiller en tradisjonelt mellom barne- og

ungdomstrinnet. Barnetrinnet omfattet tidligere de seks første skoleårene, og ungdomstrinnet de siste tre årene. Med Reform 97 innføres en tredeling av utdanningsløpet i grunnskolen. De fire første årene er småskoletrinnet, hvor innholdet i opplæringen både skal hentes fra barnehagens og skolens tradisjon. Mellomtrinnet består av 5., 6. og 7. klasse, og her vil skolefagene tre tydeligere fram. De siste tre årene i grunnskolen utgjør, som tidligere, ungdomstrinnet. Faglig fordypning, praktisk forankring og tverrfaglig tilnærming videreføres og utvikles, samtidig som det åpnes for analytisk og kritisk tilnærming til lærestoffet (St.meld. nr. 29).

Lovfestet rett til videregående opplæring

Med Reform 94 fikk alle mellom 16 og 19 år lovfestet rett til videregående opplæring. Opplæringen skal føre fram til studiekompetanse, fag- eller svennebrev eller annen yrkeskompetanse. Samtidig ble antallet grunnkurs det første året i videregående opplæring redusert fra over 100 til 13. Spesialiseringen kommer i videregående kurs I og II. Dette ble blant annet gjort for å sikre en mer effektiv ressursutnyttelse, ved at antall elever som skifter studieretning underveis reduseres (Vassenden 1993). Innen fagopplæring er målsettingen at de to første årene gis i skolen, mens den avsluttende spesialiseringsdelen (inntil to år) blir gitt ved opplæring i arbeidslivet.

Etter de to store reformene i grunnskole og videregående utdanning vil barn og unge ha rett til 13 års opplæring og de 10 første årene vil være obligatoriske.

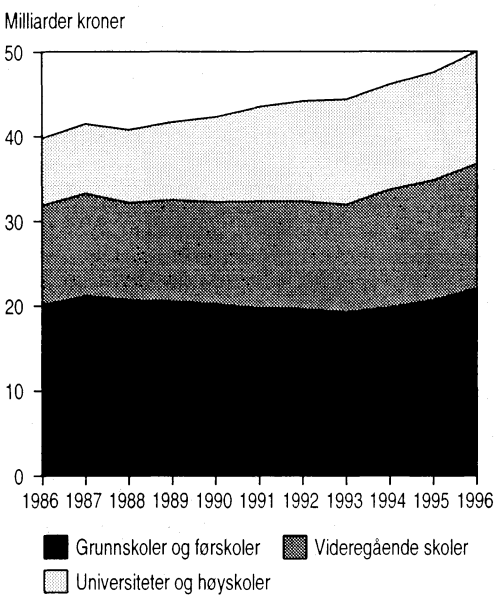
Ny struktur i høyere utdanning

Innen høyere utdanning har det skjedd en omstrukturering av de statlige høyskolene. Fra høsten 1994 ble 98 regionale statlige høyskoler slått sammen til 26 nye høyskoleenheter. De nye høyskolene inngår i Norgesnettet som skal sikre bedre samarbeid og arbeidsdeling mellom institusjonene innen høyere utdanning. Det har også blitt innført et felles lovverk for de statlige høyskolene, universitetene og de vitenskapelige høyskolene. Mens det i 1986 var 234 universiteter og høyskoler, var det 86 i 1995.

4.2. Ressurser til utdanning

De aller fleste skolene i Norge er offentlige, men også driften av private utdanningsinstitusjoner bygger i stor utstrekning på overføringer fra det offentlige. Figur 4.1 viser utviklingen i det

Figur 4.1. **Offentlige utgifter til utdanning, etter formål 1986-1996[1]. Milliarder 1996-kroner**

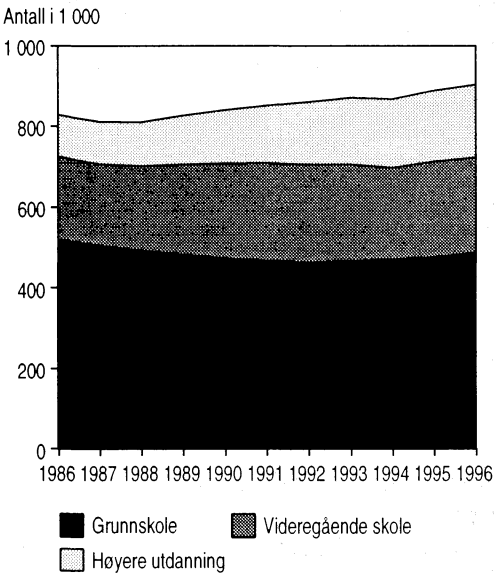

[1] Foreløpige tall for 1995 og 1996

Kilde: Finansstatistikk for offentlig forvaltning, Statistisk sentralbyrå

offentliges utgifter til utdanningsformål fordelt på grunnskole, videregående skole og høyere utdanning fra 1986 til 1996, regnet om til 1996-kroner. I 1996 brukte offentlig forvaltning om lag 50 milliarder kroner til utdanningsformål. Tallene omfatter både utgifter til drift og investeringer. I tillegg kommer 6-7 milliarder kroner i utdanningsstøtte fra Statens Lånekasse for utdanning[1] (Statens lånekasse for utdanning 1996), statens og kommunenes utgifter til barnehagene (ca. 6 milliarder kroner) (NOU 1996:13) og overføringer til andre utdanningsinstitusjoner.

Figur 4.2. **Antall elever og studenter i grunnskole, videregående skole og høyere utdanning 1986-1995**

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Vekst i overføringer til utdanning

Den siste 10-årsperioden har de offentlige utgiftene til grunnskoler, videregående skoler og høyere utdanning økt med over 10 milliarder kroner, fra 39,7 milliarder kroner i 1986 til nesten 50 milliarder kroner i 1996, en økning på over 25 prosent. Det er universitetene og høyskolene som har hatt den største veksten i overføringene, med nesten 70 prosent, og veksten har vært størst på 1990-tallet. Dette har sammenheng med den sterke økningen i antall studenter i samme periode. Mens det i 1986 var i overkant av 103 000 studenter ved universitetene og høyskolene, var det tilsvarende tallet i 1996 drøyt 181 000 studenter. Veksten i utgiftene til grunnskoler og videregående skoler er henholdsvis 10 og 24 prosent. Antall elever i grunnskolen har gått ned i perioden, og det er noe av forklaringen på at grunnskolens andel av de offentlige utgiftene til utdanningsformål har sunket.

Antall elever pr. lærerårsverk i grunnskolen og videregående skole har sunket. I 1986 var det nesten 10 elever pr. lærerårsverk, mens det tilsvarende tallet i 1995 var 8,5 elever. På universitets- og høyskolesektoren er utviklingen motsatt. Mens det var 11,4 studenter pr. lærerårsverk i 1986, hadde dette tallet økt til drøyt 13 studenter i 1995 (jf. tabellvedlegget, indikator 4.19 og 4.20). Dette må sees i sammenheng med den sterke økningen i antall studenter de siste årene.

Sterk utbygging av barnehager

Antall barn i barnehage har økt fra 78 000 i 1980 til 192 000 i 1996. Veksten var størst på 1990-tallet. Vel 1 200 av de 192 000 barnehagebarna i 1996 var under ett år og 24 000 var 6 år eller eldre. Ca. 166 000 av barna var i alderen 1-5 år.

Ressursinnsatsen pr. barn har også økt, spesielt i de private barnehagene. I 1986 var det 8,2 barn pr. årsverk i de private

[1] Stipend, rentestøtte og utgifter i forbindelse med mislighold og avskrivning av lån

barnehagene. 15 år senere var tallet 5,4, men fortsatt noe høyere enn i de offentlige barnehagene (4,4 barn pr. årsverk). Den sterke veksten i barnehagene har ikke blitt fulgt av en tilsvarende vekst i pedagogisk personell. I 1980 var 90 prosent av de pedagogiske stillingene i barnehagene besatt av personer med godkjent førskolelærerutdanning, i 1996 bare 80 prosent. Denne andelen ser ut til å øke igjen nå. På 1990-tallet vokste det imidlertid også fram et nytt pedagogisk tilbud til 6-åringene, som oftest i skolens lokaler, men med hjemmel i barnehageloven. Dette nye pedagogiske tilbudet var et alternativ, i noen tilfelle også et supplement, til ordinær barnehageplass. I 1996 var det flere 6-åringer i skolen (33 000) enn i barnehagene (24 000). Da 6-åringene ble integrert i det ordinære skoleverket falt begge disse tilbudene bort.

Flest private barnehager

Mens skoleverket i overveiende grad er eid og drevet av det offentlige, har det vært større rom for privat initiativ i barnehagesektoren. Ved utgangen av 1996 var det i alt 6 409 barnehager i landet, 3 352, eller 52 prosent, av disse var private, men med betydelige tilskudd fra det offentlige. I perioden 1980-1990 var veksten i offentlige barnehager størst: antallet private barnehager økte med 61 prosent, mens antallet offentlige barnehager ble nær fordoblet. I perioden 1990-1996 har situasjonene vært motsatt; antall offentlige barnehager økte med bare 12 prosent, mens veksten i antall private tilbud var på 75 prosent.

Til tross for at de private barnehagene nå er i flertall, er det likevel fortsatt flest barn i de offentlige barnehagene (som gjennomgående er større): Ved utgangen av 1996 var det 111 700 barn i offentlige barnehager, og 80 700 i private barnehager.

De mange nye private barnehagene blir ikke i samme grad som tidligere drevet av frivillige organisasjoner, foreninger eller menigheter. I mange tilfelle er det nå barnas foreldre som med støtte fra det offentlige, har gått sammen om å etablere og drive barnehagen, gjerne i form av familiebarnehager (Kristiansen 1993). De senere årene har også private forretningsdrivende i større grad enn tidligere bidratt til veksten i de private barnehagene, både som utbyggere av blant annet foreldreeide barnehager og gjennom barnehagedrift (Aftenposten 12.2.1996).

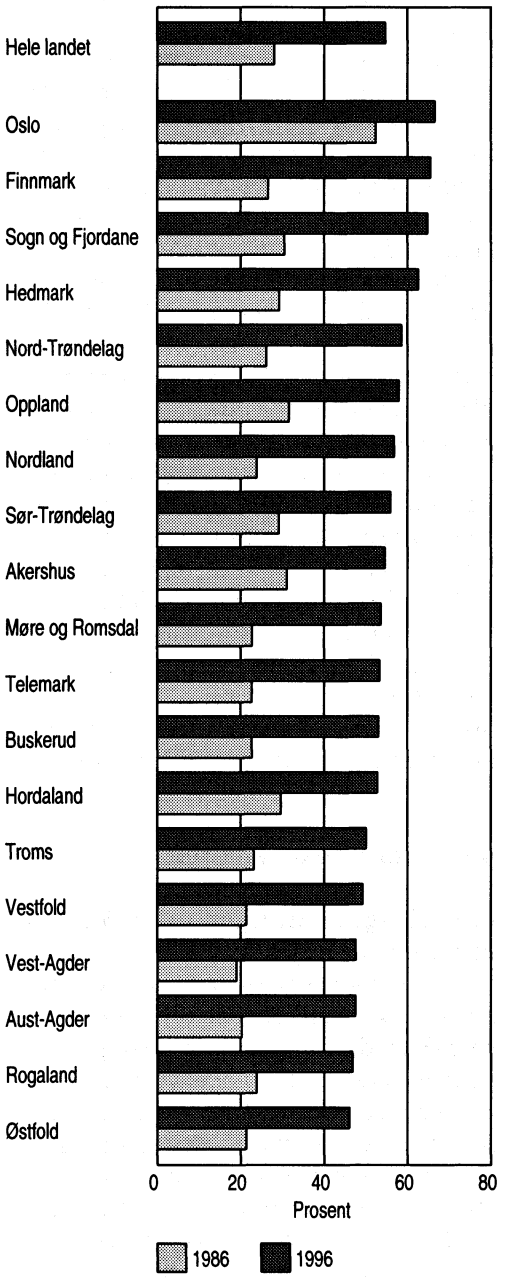
I perioden 1990-1996 har det vært en økende etablering av familiebarnehager. En familiebarnehage er en barnehage som driver sin virksomhet i private hjem. Den kan være organisert av kommunen eller av private. Forutsetningen er at en førskolelærer er ansatt som pedagogisk veileder. Ved utgangen av 1990 fantes 968 hjem med i alt 3 550 barn. Tilsvarende tall for 1996 var 2 927 hjem og 14 293 barn. 2 012, eller 69 prosent, av disse familiebarnehagene var organisert av private, vanligvis barnas foreldre.

4.3. Barn i barnehager

Barnehagedekningen for 1-5-åringene fordoblet på 10 år

Det er ikke alle barn som får plass i barnehage. Den vanlige måten å beskrive barnehagedekningen på er å beregne dekningsgrader, dvs. andel barn med barnehagetilbud i forhold til antall barn i samme aldersgruppe(r). Målt på denne måten er barnehagedekningen omtrent fordoblet siden 1986 (jf. tabellvedlegget, indikator 4.1): Ved utgangen av 1996 var dekningsgraden 55 prosent for hele aldersgruppen 1-5 år, 34 prosent for gruppen 1-2 år og 69 prosent for aldersgruppen 3-5 år. Denne beregningsmåten

Figur 4.3. **Barnehagedekning for barn 1-5 år i fylkene, rangert. 1986 og 1996. Prosent**

Kilde: Barnehagestatistikk, Statistisk sentralbyrå

gir et bilde av dekningen, men sier lite om faktisk behov eller etterspørsel.

Det er nylig gjennomført en sammenstilling av behovsundersøkelser fra 24 kommuner (Asplan Viak 1997). Her anslås behovet for barnehageplass for aldersgruppen 1-5 år til 72 prosent. Hvilken betydning den nye ordningen med kontantstøtte til småbarnsfamilier som ikke har barn i barnehage vil få for etterspørselen etter barnehageplasser, er det ennå for tidlig å si noe om.

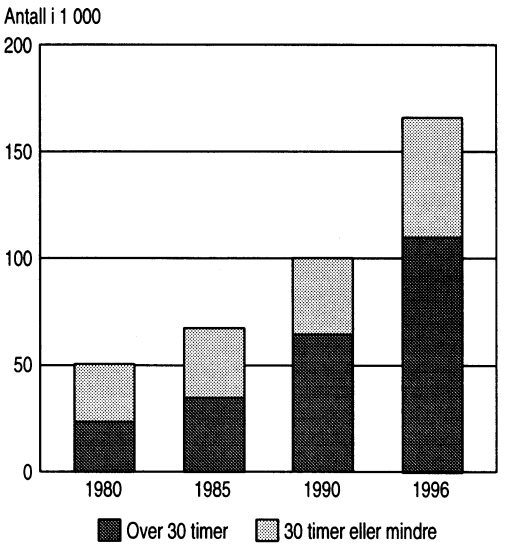
Regional utjevning

Figur 4.3 viser barnehagedekningen fylkesvis i 1986 og 1996. I 1986 var Oslo klart på topp med en dekning på over 52 prosent. Selv om Oslo fortsatt er på topp med en dekning på nær 67 prosent, er dette likevel den laveste veksten i denne tiårsperioden, med en økning på 14 prosentpoeng. Sterkest vekst har det vært i Finnmark, som i 1996 hadde en barnehagedekning på 66 prosent, en økning på hele 39 prosentpoeng siden 1986. Det har også blitt langt mindre forskjell mellom topp- og bunnfylkene; i 1986 var denne differansen 33 prosentpoeng, mens den i 1996 var redusert til 21 prosentpoeng.

To av tre har heldagsplass

Oppholdstid er det antall timer barnet *kan* være i barnehage pr. uke, dvs. en avtalt tid som ikke nødvendigvis benyttes fullt ut. I statistikken skiller man mellom deltidsplass, som er avtalt oppholdstid under 31 timer pr. uke, og heldagsplass som er 31 timer eller mer pr. uke. Ved utgangen av 1996 hadde 66 prosent av 1-5 åringene med barnehageplass et heldagstilbud. I aldersgruppen 1-2 år hadde 75 prosent et heldagstilbud, mens tilsvarende andel for gruppen 3-5 år var 63 prosent (jf. tabellvedlegget, indikator 4.2).

Figur 4.4. **Antall barn 1-5 år med oppholdstid over 30 timer og 30 timer eller mindre pr. uke. 1980, 1985, 1990 og 1996**

Kilde: Barnehagestatistikk, Statistisk sentralbyrå

Som figur 4.4 viser, har det i perioden etter 1985 vært etablert flest heldagsplasser. Av i alt 115 600 nye plasser var 86 500, eller 75 prosent, heldagsplasser.

4.4. Barn og unge i skoleverket

Mot større grunnskolekull

Antall elever i grunnskolen er i hovedsak bestemt av størrelsen på årskullene. I 1986 var det i underkant av 520 000 elever i grunnskolen, og i 1996 hadde dette tallet sunket til om lag 487 000 elever, jf. figur 4.2. Dette er en nedgang på 6 prosent. Antallet elever i grunnskolen sank hvert år i perioden fra 1986 til 1992, da elevtallet var i underkant av 464 000. Fra og med 1993 har det igjen vært en økning.

I 2005 vil det være om lag 615 000 elever i grunnskolen; en økning på om lag 32 prosent. Ca. 60 prosent av økningen skyldes større barnekull, mens 40 prosent skyldes 6-årsreformen og overgangen til 10-årig grunnskole i 1997 (Nielsen 1995).

Rekruttering til grunnskolen påvirkes også i noen grad av innvandring. De siste årene har det vært et økende antall elever med fremmedspråklig bakgrunn i den norske grunnskolen. I 1995 var 25 900 av elevene fremmedspråklige, det vil si 5 prosent av elevmassen. I Oslo var denne andelen 25 prosent (Jørgensen 1997).

De fleste velger videre utdanning

Innen videregående utdanning var det 1. oktober 1996 i alt 235 496 elever. Videregående utdanning omfatter videregående skoler, folkehøyskoler, lærlinger og arbeidsmarkedskurs. Det er bare et fåtall av de elevene som avslutter grunnskolen, som ikke velger videre utdanning. I 1986 var 88 prosent av avgangskullet fra grunnskolen i gang med videregående utdanning samme høst, i 1995 nesten 97 prosent. Av disse startet 52 prosent på allmennfaglig studieretning, mens 43 prosent valgte en yrkesfaglig utdanning. Snaut 2 prosent av elevene valgte andre utdanninger, som for eksempel folkehøyskoler, et frivillig 10. år i grunnskolen eller deltok på arbeidsmarkedskurs.

Det er forskjeller mellom fylkene: I Finnmark fortsatte 92 prosent av grunnskolekullet våren 1995 med videre utdanning samme høst, i Sør-Trøndelag fortsatte hele 99 prosent. Stort sett er det like mange gutter som jenter som fortsetter. I Finnmark var det likevel bare 89 prosent av guttene som fortsatte utdanningen samme høst, sammenlignet med 95 prosent av jentene.

4.1. Studieretninger før og etter Reform 94

Med Reform 94 ble valgmulighetene innenfor videregående utdanning endret. Antall grunnkurs det første året ble redusert fra over 100 til 13. Sammenligninger av utdanningsvalg innenfor videregående skole påvirkes av endringene i studieretninger som kom fra og med 1994. I en overgangsperiode vil det være elever på studieretninger både etter den gamle og den nye inndelingen. Selv om tallene ikke er direkte sammenlignbare på grunn av endringene, kan vi gruppere utdanningene etter grove hovedgrupper som kan si noe om generelle utviklingstrekk i valg av studieretninger. For dette formålet er elever i videregående skoler i 1986 og 1995 delt inn i 7 grupper av studieretninger. Tabellen nedenfor viser hvilke studieretninger som er med i tallene i tabell 4.1.

Gruppering i tabell 4.1	Studieretninger *før* Reform 94 som er med i gruppen	Studieretninger *etter* Reform 94 som er med i gruppen
Allmenne fag	Allmenne fag/handels- og kontorfag	Allmenne fag
Musikk, dans, drama og formgivningsfag	Husflidsfag og estetiske fag	Musikk, dans, drama/ Formgivningsfag
Idrettsfag	Idrettsfag	Idrettsfag
Helse- og sosialfag	Helse- og sosialfag	Helse- og sosialfag
Naturbruk	Fiskeri- og sjøfartsfag/ Landbruksfag og naturbruk	Naturbruk
Hotell- og næringsmiddelfag	Husholdningsfag	Hotell- og næringsmiddelfag
Tekniske fag	Byggfag/Tekniske byggfag/ Elektrofag/Mekaniske fag/ Kjemi og prosessfag/ Trebearbeidingsfag	Håndverks- og industrifag

Tabell 4.1. **Prosentvis fordeling av elever i videregående skoler i grupper av studieretninger. 1986 og 1995**

	Menn		Kvinner	
	1986	1996	1986	1996
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0
Allmenne fag	51,0	45,4	69,4	57,2
Musikk, dans, drama og formgivningsfag	0,8	3,7	4,7	12,2
Idrettsfag	1,6	3,9	1,1	2,5
Helse- og sosialfag	0,2	1,8	7,8	19,2
Naturbruk	2,6	5,2	0,3	2,3
Hotell- og næringsmiddelfag	1,5	3,6	7,9	4,0
Tekniske fag	42,3	36,4	8,7	2,5

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Færre elever på allmennfag

Til tross for at endringene i studieretningen påvirker sammenligningen av tallene, synes det klart at andelen som velger allmennfaglig studieretning har sunket markert siden 1986. Den mest valgte studieretningen er fortsatt likevel allmenne fag. I 1986 valgte halvparten av guttene og nesten 70 prosent av jentene denne studieretningen. I 1996 hadde andelen som valgte allmennfag sunket betydelig, selv om den fortsatt var høy sammenlignet med de andre studieretningene. Det var spesielt jentene som i 1996 i økende grad valgte andre studie-

retninger. De største utslagene finner vi innen musikk, dans, drama og formgivningsfag og innen helse- og sosialfag. Mens nesten 8 prosent av jentene valgte helse- og sosialfag i 1986, var det over 19 prosent som valgte denne studieretningen i 1996. Selv om andelen har økt, er guttene fortsatt beskjedent representert på helse- og sosialfag. Under 2 prosent valgte denne studieretningen i 1996. I overkant av 40 prosent av guttene valgte en teknisk utdanning i 1986, mens dette tallet hadde sunket til snaut 37 prosent i 1996.

Fortsatt "guttefag" og "jentefag"

Forskjellene mellom kjønnene i valg av utdanning ser fortsatt ut til å være betydelige, selv om tallene for enkelte av studieretningene tyder på en viss utjevning. Både i 1986 og 1996 var det nesten like mange jenter som gutter som tok utdanning under lov om videregående opplæring (videregående skole). I 1986 var nesten 90 prosent av elevene på landbruksfag og fiskeri- og sjøfartsfag gutter. I 1996 hadde denne andelen blitt redusert til om lag 70 prosent. Studieretningen er imidlertid endret med Reform 94, og kalles nå naturbruk. I 1996 hadde de tekniske studieretningene tatt over som de mest mannsdominerte. Nesten 94 prosent av elevene på disse studieretningene var menn, og forskjellene i forhold til 1986 har økt.

Helse- og sosialfagutdanning har tradisjonelt vært kvinnedominert. I 1986 var nesten 98 prosent av elevene på denne utdanningen kvinner. Andelen var også høy i 1996, men hadde blitt redusert til om lag 92 prosent. Kvinneandelen var høy også innen musikk, dans, drama og formgivningsfag. I 1986 var kvinneandelen om lag 85 prosent, og i 1996 i underkant av 77 prosent. Det har med andre ord skjedd en viss utjevning mellom kjønnene, selv om forskjellene i utdanningsvalg fortsatt er store på enkelte studieretninger.

Store variasjoner blant innvandrere

Innvandrerne (det vil si utenlandsfødte; jf. ramme 4.2) utgjorde vel 6 prosent av elevene i videregående utdanning i 1995 (og disse utgjorde 69 prosent av alle innvandrere 16-18 år). Over to tredeler av disse elevene kom fra den tredje verden. Under 9 prosent av innvandrerne i videregående utdanning i 1995 var født i et av de nordiske landene, og omtrent like mange kom fra andre vestlige land. Antallet elever fra Øst-Europa har økt kraftig de siste årene, og i 1995 utgjorde denne elevgruppen 15 prosent av alle utenlandsfødte elever i videregående utdanning, en fordobling fra 1994 (Jørgensen 1997).

Det er store variasjoner i elevenes valg av fagfelt, avhengig av fødeland. De som er

4.2. Innvandrere i utdanningsstatistikken

I grunnskolestatistikken benyttes begrepet fremmedspråklige elever. Opplysninger om antall fremmedspråklige elever bygger på opplysninger fra den enkelte skole og omfatter også skandinaver og andre vesteuropeere. Det utøves nok noe skjønn i hver enkelt skole når det skal fastsettes hvilke elever som skal regnes som fremmedspråklige (Jørgensen 1997). I statistikken for videregående elever og studenter ved universiteter og høyskoler har vi opplysninger om fødeland, og kan derfor skille ut utenlandsfødte elever og studenter som en egen gruppe.

født i Norge eller i et av de andre nordiske landene, velger i større grad et yrkesfag, og i mindre grad allmenne fag enn dem som er født i et annet land. Både totalt sett og for de enkelte grupper av innvandrere er det en langt høyere andel jenter enn gutter på allmenne fag. I store trekk gjør både norskfødte og utenlandsfødte jenter og gutter relativt tradisjonelle utdanningsvalg (Jørgensen 1997).

Kvinner tar oftere høyere utdanning enn menn

Inngangsbilletten til høyere utdanning på universiteter og høyskoler er generell studiekompetanse fra videregående skole. Av elevene som fullførte en utdanning som gav generell studiekompetanse våren 1996, var 46 prosent i utdanning samme høst. Om lag 14 prosent av elevene i 1996 valgte fortsatt utdanning på videregående nivå, selv om de allerede hadde oppnådd generell studiekompetanse. En tilsvarende andel (om lag 15 prosent) startet på utdanning ved høyskolene, mens drøyt 16 prosent begynte på et universitetsstudium (inkludert de vitenskapelige høyskolene).

I 1986 var 13,5 prosent av 19-24-åringene under høyere utdanning. I 1996 var det tilsvarende tallet nesten 27 prosent. Det har med andre ord vært en markert økning i andelen unge som tar utdanning ved høyskoler og universiteter. Dette gjelder også aldersgruppen 25-29 år. Mens 7,6 prosent av 25-29-åringene var i gang med høyere utdanning i 1986, var det tilsvarende tallet i 1996 vel 12 prosent. Kvinner starter i større utstrekning enn menn på en universitets- eller høyskoleutdanning. Andelen kvinner 19-24 år i høyere utdanning var i 1996 30,8 prosent, mens den tilsvarende andelen for menn var på snaut 23 prosent (jf. tabellvedlegget, indikator 4.11). Her må en imidlertid være oppmerksom på at avtjening av verneplikt reduserer andelen menn.

Kvinnedominansen i høyere utdanning er ikke ny; kvinnene har lenge vært i flertall blant dem som tar eksamen på grunn- og mellomfagsnivå på universitet. Det nye er at kvinnene nå etterhvert også er i flertall på høyere nivå; siden 1993 utgjør kvinnene flertallet av dem som tar embetseksamen av høyere grad.

Store geografiske forskjeller

Det er også geografiske forskjeller i deltakingen i høyere utdanning. Mens bare 19 prosent av 19-24-åringene i Finnmark var i høyere utdanning i 1996, var den tilsvarende andelen i Sør-Trøndelag på over 30 prosent. Enkelte fagfelt innen høyere utdanning er mer kvinnedominert enn andre. Den høyeste andelen kvinnelige studenter finner vi innen helsevern, hvor andelen kvinner er bortimot 80 prosent av studentene i 1996. Også innen undervisning utgjorde kvinnene en stor andel, med nesten 74 prosent. I andre enden av skalaen finner vi allment fagfelt (forkurs til ingeniørutdanning) og tjenesteyting og forsvar med en kvinneandel på henholdsvis 23 og 25 prosent.

Det var om lag 10 000 registrerte utenlandsfødte studenter ved landets universiteter og høyskoler i 1995. De utgjorde ca. 6 prosent av den samlede studentmassen. Vel halvparten av de utenlandsfødte studentene kom fra den tredje verden. En av fem utenlandsfødte studenter var født i Norden, og omtrent like mange i et av de andre vestlige land (Jørgensen 1997).

4.5. Befolkningens utdanningsnivå

Siden 1986 har det skjedd en markert forbedring i utdanningsnivået. Mens drøyt 30 prosent av befolkningen 25-66 år hadde grunnskole som sin høyeste fullførte utdanning i 1986, var dette tallet vel 18 prosent i 1996. Samtidig økte andelen med utdanning på videregående nivå som sin høyeste utdanning fra om lag 48 prosent i 1986 til 53 prosent i 1996. Andelen med fullført utdanning fra universiteter og høyskoler økte fra 18 prosent til drøyt 25 prosent.

Flest høyt utdannede i Oslo

Det er store regionale forskjeller i utdanningsnivået. Både i 1986 og 1996 finner vi flest med høyere utdanning i Oslo. I 1996 hadde 33,7 prosent av befolkningen i Oslo utdanning fra universitet eller høyskole. Fylkene Hedmark og Oppland har de laveste andelene med bare 15,1 prosent. At utdanningsnivået i Oslo og Akershus er høyere enn ellers i landet, henger blant annet sammen med arbeidsmarkedet i Oslo-området. Oslo er også blant de fylkene som har hatt størst økning i andelen med høyere utdanning, sammen med Troms og Finnmark. I de to nordligste fylkene er andelen økt med vel 7 prosentpoeng siden 1986, mens økningen i Oslo er 10 prosentpoeng.

Yngre kvinner har nå høyere utdanning enn menn

I 1996 hadde nesten 20 prosent av kvinnene grunnskoleutdanning som sin høyeste fullførte utdanning, mens det tilsvarende tallet for menn var om lag 17 prosent. Sammenlignet med 1986 har tallene endret seg betydelig for begge kjønnene. Da hadde drøyt 33 prosent av kvinnene utdanning på grunnskolenivå, mens 28 prosent av mennene hadde

Tabell 4.2. **Personer 25-66 år etter alder, kjønn og høyeste fullførte utdanning. 1. oktober 1996. Prosent**

		Alder				
	I alt	25-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-66 år
Begge kjønn	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Grunnskolenivå	18,4	7,3	9,8	17,4	27,4	41,4
Videregående skole-nivå	53,0	58,2	58,0	52,5	48,3	42,3
Universitets- og høyskolenivå	25,2	30,3	27,8	27,0	21,5	14,0
Ingen utdanning eller uoppgitt	3,5	4,1	4,3	3,1	2,9	2,3
Menn	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Grunnskolenivå	17,3	7,7	10,6	16,5	24,8	37;0
Videregående skole-nivå	53,8	61,4	59,3	52,3	47,8	43,2
Universitet- og høyskolenivå	25,4	27,2	25,7	27,9	24,4	17,4
Ingen utdanning eller uoppgitt	3,5	3,7	4,4	3,3	3,0	2,4
Kvinner	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Grunnskolenivå	19,5	6,8	9,1	18,3	30,0	45,4
Videregående skole-nivå	52,1	54,9	56,7	52,7	48,7	41,5
Universitets- og høyskolenivå	25,0	33,6	30,0	26,0	18,5	10,9
Ingen utdanning eller uoppgitt	3,4	4,6	4,2	3,0	2,8	2,1

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

tilsvarende utdanning. Det bedrede utdanningsnivået i perioden gir seg sterkest utslag når vi ser på andelen som har høyere utdanning. I 1986 hadde henholdsvis 20 og 16 prosent av menn og kvinner høyere utdanning. I 1996 var andelen 25 prosent for både menn og kvinner. Forskjellen mellom kjønnene når det gjelder høyere utdanning har med andre ord blitt borte. Som vi tidligere var inne på, velger nesten 70 prosent av jentene studieretning for allmenne fag, som er inngangsbilletten til høyere utdanning. Og i dag har kvinner i alderen 25-39 år oftere høyere utdanning enn menn. Mye tyder på at vi i framtiden igjen vil få økende forskjeller i utdanningsnivå mellom menn og kvinner, men nå med motsatt fortegn i forhold til tidligere.

Litteratur

Asplan Viak (1997): *Barnehagebehovet i Norge. En kvantitativ analyse basert på behovsundersøkelser i 24 kommuner,* Arbeidsrapport 2

Jørgensen, Tor (1997): *Utdanning i Norge,* Statistiske analyser 19, Statistisk sentralbyrå

Kristiansen, Jan Erik (1993): "Barnehagetilsyn" i *Sosialt utsyn 1993,* Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Nielsen, Ellen Mette (1995): Flere grunnskoleelever i framtiden, *Samfunnsspeilet* 1995, 3, Statistisk sentralbyrå

NOU (1996:13): *Offentlige overføringer til barnefamilier,* Barne- og familiedepartementet, Oslo: Akademika

Severeide, Paul Inge (1989): "Utdanning" i *Sosialt utsyn 1989,* Sosiale og økonomiske studier 70, Statistisk sentralbyrå

Statens lånekasse for utdanning (1996): "Årsmelding 1996"

St.meld. nr. 8 (1987-88): *Barnehager mot år 2000,* Forbruker- og administrasjonsdepartementet

St.meld. nr. 29 (1994-95): *Om prinsipper og retningslinjer for 10-årig grunnskole - ny læreplan,* Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet

Vassenden, Elisabetta (1993): "Elevstrømmer i videregående utdanning" i *Sosialt utsyn 1993,* Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Tor Petter Bø og Jan Lyngstad*

5. Arbeid

Deltaking i yrkeslivet er av sentral betydning for så vel de økonomiske som de sosiale levekår. I den yrkesaktive fasen er arbeidet den viktigste inntektskilden for de fleste husholdninger, og det er blant annet gjennom inntektsgivende arbeid at framtidige pensjonsutbetalinger sikres.

Samtidig kan selve utføringen av arbeidsoppgavene ha sin egenverdi, og arbeidsfellesskap med kolleger er viktig for sosial deltaking og samhørighet. På den annen side finnes det også negative erfaringer fra yrkeslivet, i form av for eksempel ensidig og rutinemessig arbeid, stress og andre helsemessige belastninger.

5.1. Begreper og datakilder

Personer med *inntektsgivende arbeid* og personer som er inne til førstegangs *militær-* eller *siviltjeneste,* regnes som *sysselsatte,* enten som lønnstakere, selvstendig næringsdrivende eller familiearbeidskraft. Ulønnet arbeid i egen husholdning og ulønnet innsats i frivillige organisasjoner er eksempler på arbeid som ikke inngår i denne analysen. Som *yrkesaktive* medregnes i tillegg de *arbeidsledige,* det vil si personer uten inntektsgivende arbeid som har forsøkt å skaffe seg slikt arbeid de siste fire uker, og som er umiddelbart tilgjengelige på arbeidsmarkedet. Summen av sysselsatte og arbeidsledige blir også kalt *arbeidsstyrken.* Regnet i prosent av befolkningen i de aktuelle aldersgruppene får man da et mål på tilknytningen til arbeidsmarkedet for de ulike gruppene. Dette målet kalles *yrkesfrekvens.*

Den sentrale kilden for arbeidsmarkedsstatistikken er Statistisk sentralbyrås *arbeidskraftundersøkelser* (AKU). Dette er kvartalsvise intervjuundersøkelser av et utvalg på 24 000 personer i alderen 16-74 år. I tillegg benyttes tall for *registrert ledighet* ved arbeidskontorene (fylkesfordelte tall og tall for innvandrere). Innvandreres yrkesdeltaking belyses ved hjelp av registerbasert arbeidsmarkedsstatistikk, som foreløpig bare inkluderer *arbeidstakere* (lønnstakere), ikke selvstendig næringsdrivende eller familiearbeidskraft. I tillegg benyttes sysselsettingstall og tall for utførte timeverk fra *nasjonalregnskapet.* Disse tallene beregnes på grunnlag av statistikk fra mange forskjellige kilder, blant annet AKU.

* Tor Petter Bø har skrevet avsnittene 5.1-5.4, Jan Lyngstad avsnitt 5.5

5.1. Hvem er yrkesaktive?

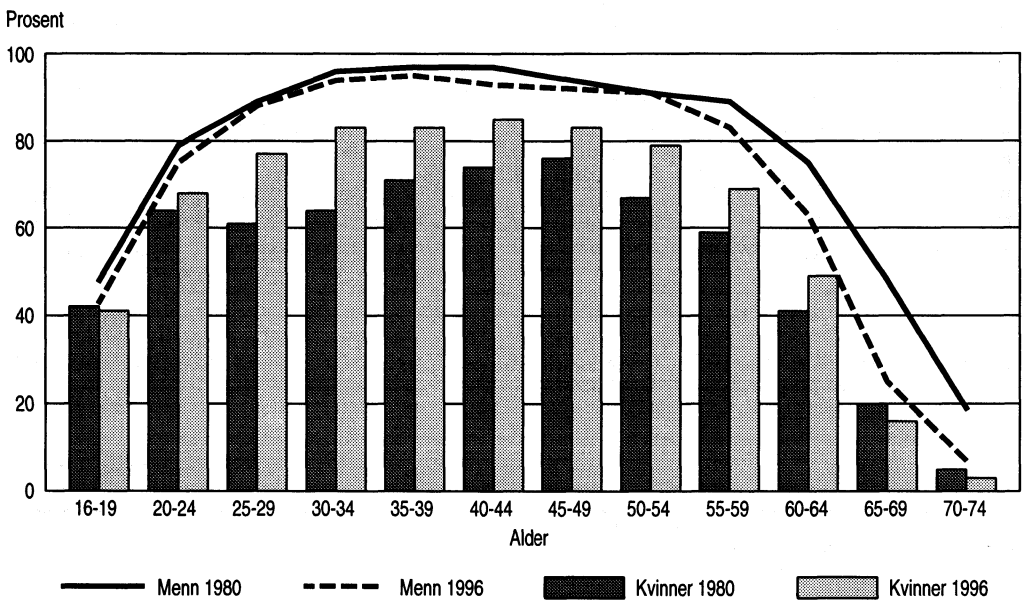
På 1980-tallet fortsatte trenden fra foregående tiår med sterkt økende yrkesaktivitet blant kvinner, samtidig med en markert nedgang blant menn over 55 år. Under den økonomiske lavkonjunkturen fra 1987 til 1993 var yrkesaktiviteten fallende også for menn i alle aldersgrupper under 55, mens den holdt seg stabil for kvinner. Yrkesfrekvensen for kvinner i alderen 25-66 år var hele 28 prosentpoeng lavere enn mennenes i 1980. I 1996 var forskjellen redusert til 11 prosentpoeng, nærmere bestemt 87 prosent for menn og 76 for kvinner.

Yrkesaktiviteten blant ungdom øker igjen

Ungdommen blir stadig eldre før de melder seg på arbeidsmarkedet for fullt. De fleste fullfører i dag treårig videregående skole, og stadig flere tar høyskole- eller universitetsutdanning (se kapittel 4. Utdanning). I utdanningstiden er det likevel blitt ganske vanlig å ta deltidsjobb ved siden av. I 1996 oppgav 84 prosent av 16-19-åringene utdanning som sin hovedsakelige virksomhet. Av disse hadde en firedel en deltidsjobb ved siden av skolegangen. Bare 9 prosent av ungdommen i denne aldersgruppen var i arbeid på heltid. I alderen 20-24 år hadde 42 prosent heltidsarbeid, mens 36 prosent var under utdanning. Blant de sistnevnte hadde en tredel en deltidsjobb ved siden av.

Fra 1970-årene til midt i 1980-årene varierte yrkesfrekvensen for ungdom i alderen 16-19 år stort sett mellom 40 og 45 prosent. Så gikk den opp til 53 prosent

Figur 5.1. **Andel yrkesaktive[1] menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1980 og 1996. Prosent**

[1] Vernepliktjeneste regnes som sysselsetting (i hovedsak menn i alderen 20-24 år)

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

fram mot 1987, mest i form av deltidsarbeid ved siden av skolegangen. En lignende utvikling fant sted for 20-24-åringene, men for dem gjaldt økningen fra 1984 til 1987 i første rekke heltidsarbeid. I perioden 1987-1993 ble yrkesfrekvensen kraftig redusert for hele ungdomsgruppen, særlig ved at heltidsarbeid ble erstattet av heltids skolegang eller studier (også kvalifiseringstiltak). Deretter stabiliserte situasjonen seg et par års tid, før yrkesdeltakingen for ungdom igjen steg kraftig fra 1995 til 1996, samtidig med en sterk vekst i sysselsettingen totalt sett. I 1996 var yrkesfrekvensen for 16-19-åringer likevel 10 prosentpoeng lavere enn under høykonjunkturen i 1987. For 20-24-åringene var den tilsvarende differansen om lag 5 prosentpoeng.

Stadig flere slutter før pensjonsalderen

Over lengre tid har tendensen gått i retning av at stadig flere slutter i arbeid før oppnådd pensjonsalder, langt på vei som følge av økt uføretrygding. Den yrkesaktive delen av livsløpet er dermed blitt kortere for mange, særlig gjelder det menn. For menn i aldersgruppen 55-66 år gikk yrkesaktiviteten ned fra 79 til 65 prosent fra 1980 til 1994, avløst av en svak økning fram til 1996. Også blant kvinner var det en relativt omfattende førtidspensjonering i perioden 1980-1996, men i arbeidsmarkedsstatistikken blir dette mer enn oppveid av den generelle tendensen til økt yrkesaktivitet blant kvinner. I aldersgruppen 67-74 år, som omfattes av den ordinære alderspensjonen, er yrkesfrekvensen blitt mer enn halvert fra 1980 til 1996, til et nivå på bare 7 prosent.

Småbarnsmødres yrkesaktivitet øker fortsatt

Det var blant kvinner i alderen 25-34 år at yrkesaktiviteten økte mest fra 1980 til 1996. Denne utviklingen gjenspeiles også i tallene for gifte og samboende kvinner med små barn. For dem med yngste barn under tre år steg yrkesfrekvensen med 27 prosentpoeng i denne perioden (til 74). For dem med yngste barn i alderen tre til seks år steg yrkesprosenten med 22 prosentpoeng (til 79). Selv om mødres yrkesaktivitet fortsatt øker med alderen på barna, er forskjellene gradvis blitt mindre. Ettbarnsmødre er oftere yrkesaktive enn kvinner med flere barn under 16 år, men her har det skjedd en betydelig tilnærming, særlig etter 1990.

Kvinner som er unge i dag, satser i langt større grad på høyere utdanning med en etterfølgende yrkeskarriere enn unge

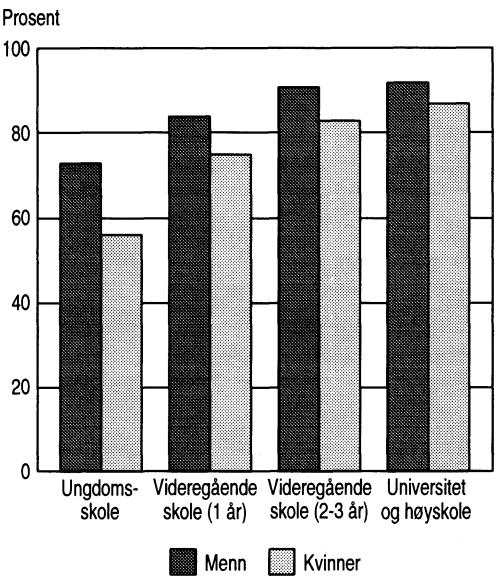
Tabell 5.1. **Andel yrkesaktive blant gifte/samboende kvinner med barn under 16 år, etter antall barn og alder på yngste barn. 1996. Prosent**

		Yngste barns alder			
	I alt	0-2 år	3-6 år	7-10 år	11-15 år
Gifte/samboende kvinner med barn under 16 år i alt	80	74	79	85	86
1 barn	83	78	79	84	86
2 barn	81	76	81	86	87
3 barn el. flere	73	63	78	83	:

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

kvinner gjorde for et tiår eller to siden (jf. kapittel 4. Utdanning). Utviklingen må også forstås på bakgrunn av kvinners ønske og krav om likestilling i samfunns- og familieliv. I de siste tiår er det da også blitt en jevnere fordeling av husarbeidet mellom kvinner og menn (Kitterød og Roalsø 1996). Fedre tar mer del i den daglige omsorgen for barna enn tilfellet var i tidligere generasjoner. Barnehagedekningen er samtidig blitt bedre, og etter hvert er det også opprettet fritidsordninger for barn i småskolen (jf. kapittel 3. Omsorg). Dessuten er permisjonsrettighetene i forbindelse med barneomsorg blitt sterkt utvidet. Det gjør det, i større grad enn før, mulig for mødre å beholde tilknytningen til arbeidsmarkedet mens de er hjemme med små barn. I dag er det få kvinner som sier opp stillingen sin i denne fasen.

Figur 5.2. **Andel yrkesaktive 25-66 år, etter kjønn og utdanningsnivå. 1996. Prosent**

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Utdanning betyr mest for kvinners yrkesaktivitet

I takt med økte kvalifikasjonskrav og utvidet utdanningstilbud de senere tiår er andelen yrkesaktive personer med utdanning på ungdomsskolenivå blitt halvert i årene etter 1980 (fra 30 til 15 prosent). Samtidig er andelen med universitets- og høyskoleutdanning blitt fordoblet (fra 15 til 29 prosent).

Personer med høyere utdanning er oftere yrkesaktive enn personer med lavere utdanning. Personer med lavere utdanning forlater i større grad arbeidsstyrken før ordinær pensjonsalder enn de med høyere utdanning. Dermed øker utdanningsnivåets betydning med stigende alder. For aldersgruppen 25-66 år under ett var yrkesfrekvensen for menn og kvinner på høyeste utdanningsnivå henholdsvis 20 og 30 prosentpoeng høyere enn på laveste utdanningsnivå i 1996. Siden 1980 har utdanningsnivået fått økende betydning for yrkesaktiviteten både blant menn og kvinner. Fra 1980 til 1996 økte yrkesfrekvensen mest blant kvinner med 11-12 års skolegang eller mer. For dem med lavere utdanning er yrkesfrekvensen blitt redusert for begge kjønn.

Satsing på høyere utdanning innebærer gjerne også at en satser på en etterfølgende yrkeskarriere. Det gjelder både menn og kvinner. Betydningen av utdanning i denne sammenheng er likevel større for kvinner. De er i større grad enn menn i en reell valgsituasjon når det gjelder deltaking på arbeidsmarkedet. Til tross for endret likestillingsklima er nok forventningene fortsatt sterkere til mannens rolle som familieforsørger enn til kvinnens. Menn er gjerne yrkesaktive uansett utdanningsnivå. Men kjønnsforskjellen i yrkesdeltaking avtar med stigende utdanningsnivå. For dem som har tatt universitets- eller høyskole-

utdanning, var forskjellen på menns og kvinners yrkesfrekvens bare 4 prosentpoeng i 1996, det vil si knapt halvparten av differansen mellom menn og kvinner totalt.

Lav yrkesaktivitet blant innvandrere

Av landets 1,8 millioner arbeidstakere (se ramme 5.1) i 4. kvartal 1996 var det i underkant av 78 000 innvandrere, det vil si 4 prosent av arbeidsstokken. 40 prosent av de yrkesaktive innvandrerne (omfatter her bare førstegenerasjonsinnvandrere, se for øvrig ramme 1.3, kapittel 1) kom fra Asia, Afrika, Sør- eller Mellom-Amerika. Deltakingen i yrkeslivet er gjennomgående lavere blant innvandrere enn i befolkningen ellers. Det gjelder særlig i perioder der etterspørselen etter arbeidskraft er lav. I 1986 var andelen arbeidstakere i innvandrerbefolkningen (i alderen 16-74 år) 6 prosentpoeng lavere enn i befolkningen generelt. Under den økonomiske lavkonjunkturen som fulgte, falt yrkesaktiviteten mer blant innvandrere enn blant norskfødte, og i 1993 var forskjellen økt til 14 prosentpoeng. I de aller siste årene har forskjellen minket noe, og utgjorde 13 prosentpoeng i 1996. Innvandrernes botid i Norge er av sentral betydning for tilpasning på det norske arbeidsmarkedet. Yrkesaktiviteten øker raskt de første årene etter ankomst til landet. Generelt er det slik at yrkesaktiviteten stiger med økende utdanningsnivå også blant innvandrere. Sysselsettingsnivået er likevel lavere og arbeidsledigheten høyere blant innvandrere enn blant norskfødte uansett utdanningsnivå (Kjelsrud og Sivertsen 1997).

Færre husmødre

Tidligere var ulønnet arbeid i hjemmet den viktigste virksomheten for en stor andel av kvinnene. I 1980 oppgav 27 prosent av kvinnene i alderen 16-66 år hjemmearbeid som sin hovedaktivitet. Fram til 1990 ble denne andelen mer enn halvert, og sank deretter ytterligere (til 8 prosent, eller 113 000 personer, i 1996). Den samme utviklingen har gjort seg gjeldende for hjemmearbeidende kvinner med en deltidsjobb ved siden av. De ser i økende grad på seg selv som yrkesaktive og ikke primært som hjemmearbeidende. Dette skyldes nok ikke bare at yrkesarbeidet tar mer tid enn før, men trolig også holdningsendringer.

5.2. Utvikling i sysselsettingen

Ny vekst i industrisysselsettingen etter mange år med nedgang

Fra 1980 til 1995 økte tallet på sysselsatte kvinner med 185 000, mens det ble 21 000 færre sysselsatte menn. Denne perioden har imidlertid ikke vært preget av en jevn utvikling på arbeidsmarkedet. I perioden 1980-1984 var det økning i kvinnesysselsettingen, men stagnasjon for menn. I 1984-1987 var det en kraftig vekst i etterspørselen etter arbeidskraft, sterkest for kvinner. Etter 1987 forverret situasjonen på arbeidsmarkedet seg fra år til år. Først nærmere midten av 1990-tallet ble det igjen vekst i sysselsettingen, og en viss nedgang i arbeidsledigheten, for så vel kvinner som menn.

I 1980-årene sett under ett var veksten i sysselsettingen størst i helse- og sosialsektoren. Deretter fulgte forretningsmessig tjenesteyting, undervisning, hotell og restaurant, bank og forsikring. I olje- og gassutvinning ble sysselsettingen fordoblet. Nedgang var det derimot i industri og jordbruk.

I første halvdel av 1990-årene fortsatte den sterke veksten i helse- og sosialsektoren. Også i undervisning økte tallet på

Tabell 5.2. **Sysselsatte i alt og i utvalgte næringer. 1 000[1]**

	1980	1990	1995	Endring 1980-1990	Endring 1990-1995
I alt	1 943	2 054	2 107	112	52
Menn	1 156	1 139	1 135	-17	-5
Kvinner	786	915	972	129	57
Utvalgte næringer:					
Jordbruk	134	99	80	-35	-19
Olje- og gassutvinning	10	19	21	9	2
Industri	376	295	301	-81	6
Bygg og anlegg	128	125	104	-2	-21
Varehandel	287	291	294	5	3
Hotell og restaurant	41	56	59	15	3
Samferdsel	128	139	136	11	-3
Bank og forsikring	47	62	51	15	-11
Forretningsmessig tjenesteyting	72	110	124	37	14
Privat tjenesteyting ellers	155	176	185	22	9
Offentlig forvaltning	461	580	650	120	70
Av dette:					
Undervisning	111	135	146	25	10
Helse- og sosialtjenester	181	246	307	65	60

[1] På grunn av omleggingen av nasjonalregnskapsstatistikken kan ikke tallene i denne tabellen sammenlignes med tallene i tilsvarende tabell i Sosialt utsyn 1993

Kilde: Nasjonalregnskapsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

sysselsatte fra år til år. Etter en nedgang fra 1987 til 1993 ble det på ny flere ansatte i varehandel. Det samme gjaldt bygge- og anleggsbransjen. Også i industrien og i forretningsmessig tjenesteyting ble nedgang snudd til oppgang i første del av 1990-årene. For industriens del har det vært en samlet positiv utvikling i 1990-årene, mens 1980-tallet var preget av sterk nedgang. Derimot ble det ikke noe lignende vendepunkt for bank og forsikring, selv om nedgangen har stoppet opp. I jordbruket fortsatte den langvarige nedgangen også på 1990-tallet.

Nesten halvparten av kvinnene arbeider i offentlig sektor

I 1995 var 44 prosent av kvinnene sysselsatt i offentlig sektor, mot 20 prosent av mennene. 27 prosent av kvinnene, mot bare 3 prosent av mennene, arbeidet i den kommunale helse- og sosialtjenesten. I undervisningssektoren var det også overvekt av kvinner, men ikke så markant. Her arbeidet 10 prosent av kvinnene og 5 prosent av mennene. På den annen side var det en klar overvekt av mannlige sysselsatte i industrien, med 20 prosent av mennene og 8 prosent av kvinnene sysselsatt. Av de større næringene var bygge- og anleggsvirksomheten en av de mest mannsdominerte. I varehandel, finansiell og forretningsmessig tjenesteyting var det derimot omtrent like mange menn og kvinner.

Innvandrerne arbeider i restaurant og rengjøring

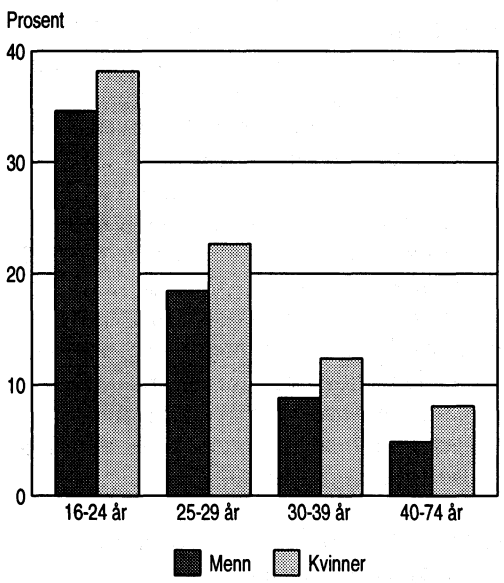
Innvandrere fra Asia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika er overrepresentert i

hotell- og restaurantvirksomhet, renovasjon og rengjøring samt i næringsmiddelindustrien, det vil si i næringer hvor det normalt ikke kreves høyere kompetanse. Andelen innvandrere som er selvstendig næringsdrivende, er lavere enn i befolkningen for øvrig, med unntak av Oslo, der relativt mange innvandrere driver egen virksomhet i varehandel og restaurantbransjen (Sivertsen 1996).

En kvart million midlertidig ansatte

Å være midlertidig ansatt kan, dersom denne ansettelsesformen ikke er en ønsket situasjon, representere betydelige belastninger for den enkelte. Det svekker blant annet muligheten for å planlegge egen framtid, og fører til en utrygg økonomisk situasjon. Lovverket inneholder da også strenge betingelser for å kunne benytte seg av midlertidige ansettelser.

Figur 5.3. **Andel midlertidig ansatte menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1996. Prosent**

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Av knapt to millioner lønnstakere i 1996 var det 256 000, eller 13 prosent, som bare hadde en midlertidig ansettelse, det vil si som vikar, ekstrahjelp, i et engasjement, som lærling, praktikant eller deltaker i et sysselsettingstiltak. 43 prosent av de midlertidig ansatte arbeider deltid, og en firedel av disse er under utdanning. Midlertidige ansettelser er vanligst blant de yngre, ikke bare fordi de er nykommere på arbeidsmarkedet, men også fordi ungdom under utdanning i stor grad påtar seg deltidsarbeid ved siden av skolegangen eller studiene. Seks av ti midlertidig ansatte ønsker en *fast* stilling, og blant disse er det et klart flertall som også har *forsøkt å få* det.

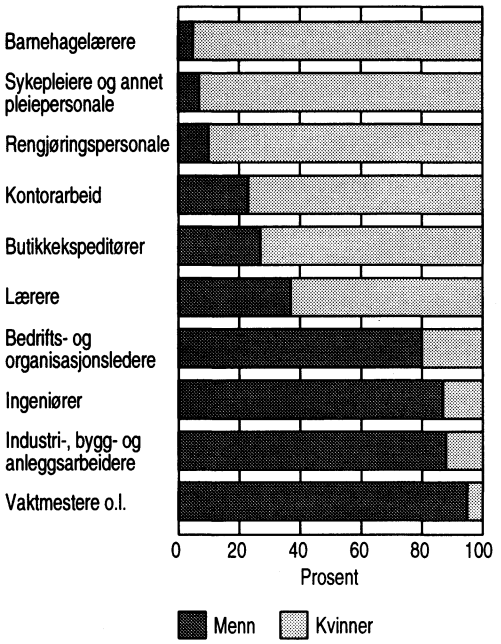
Flere kvinner enn menn er ansatt på midlertidig basis, nærmere bestemt 15 prosent av alle kvinnelige ansatte og 12 prosent av mannlige. Det har sammenheng med at kvinner i større grad arbeider innenfor sektorer hvor tidsbegrensede kontrakter er mye utbredt. Midlertidige ansettelser er mest vanlig innen helse- og sosialtjenester, hotell- og restaurantvirksomhet samt i primærnæringene (om lag 20 prosent). Også i undervisningssektoren er andelen høyere enn gjennomsnittet.

Fortsatt tradisjonelle yrkesvalg

Yrkesstrukturen i Norge er fortsatt sterkt kjønnssegregert, i form av typiske kvinne- og mannsyrker. Til tross for at kvinnene har nærmet seg mennenes nivå på yrkesdeltaking de siste tiårene, har det ikke vært noen nevneverdig tilnærming mellom kvinner og menn i *yrkesvalg*.

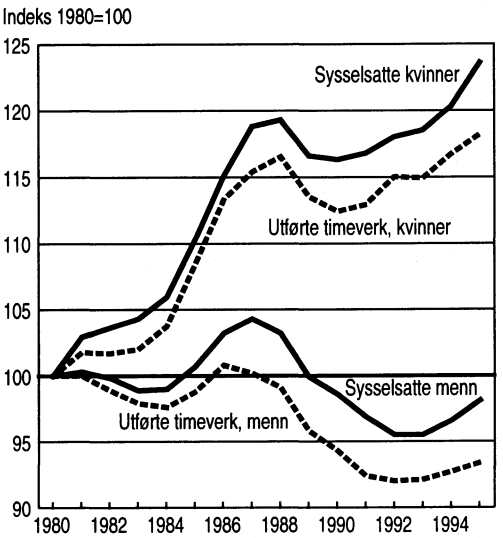
Vi har imidlertid vært vitne til en viss utjevning mellom kvinner og menn i stillings*hierarkiet*, ved at andelen kvinnelige ledere har økt. Siden begynnelsen av 1980-årene er kvinneandelen blant lederne blitt nær fordoblet, og en av fire

Figur 5.4. **Andel kvinner og menn i utvalgte yrkesgrupper. 1995**

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Figur 5.5. **Antall sysselsatte og antall utførte timeverk pr. år. Menn og kvinner. 1980-1995. Prosent**

Kilde: Nasjonalregnskapsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

lederstillinger er nå besatt av kvinner. Likevel er det langt igjen til full likestilling. Ifølge arbeidskraftundersøkelsene har 28 prosent av alle sysselsatte menn i dag en ledende stilling, det vil si stillinger hvor arbeidsledelse inngår som en viktig del av arbeidet. Det samme gjelder for bare 11 prosent av kvinnene.

5.3. Arbeidstid

Til tross for at sysselsettingen økte med 164 000 personer eller 8,4 prosent fra 1980 til 1995 (se tabell 5.2) økte antall utførte timeverk bare med 1,4 prosent. Antall sysselsatte menn var i 1995 1,9 prosent lavere enn i 1980, mens antall arbeidstimer var 6,6 prosent lavere. Økningen i antall kvinnelige sysselsatte med 23,6 prosent, bidrog bare til en vekst i utførte timeverk på 18,2 prosent. Den gjennomsnittlige *årlige* arbeidstiden har altså blitt redusert både for menn og kvinner, med henholdsvis 4,8 og 4,4 prosent i perioden 1980-1995. Dette skjedde til tross for at stadig flere kvinner arbeider heltid (se nedenfor). Forklaringen er dels utvidelsen av ferien i 1982 ("Gro-dagen") og arbeidstidsreformen i 1987, da den ordinære ukentlige arbeidstiden ble redusert fra 40 til 37,5 timer pr. uke. Men det har også sammenheng med lengre fødselspermisjoner. Fra 1977 til 1993 økte antall uker med fødselspermisjon betalt av folketrygden fra 18 til 42 (eller 52 uker med redusert kompensasjon) (se kapittel 7.2).

Stadig flere kvinner i heltidsarbeid

Økningen i kvinnesysselsettingen i siste halvdel av 1970-årene og fram til 1983 kom for en stor del i form av deltids-

ansatte. Deretter kom veksten i større grad i form av heltidsarbeid, og deltidsandelen sank til under 50 prosent mot slutten av 1980-årene. I løpet av 1990-årene sank andelen kvinner på deltid ytterligere, og var i 1996 nede i 46 prosent. I aldersgruppen 25-29 år har to av tre en heltidsjobb. Den økte tendensen blant kvinner til å velge heltid er særlig blitt motsvart av en nedgang i andelen på lang deltid (20 timer og over). I 1990-årene var imidlertid nedgangen vel så stor i andelen på *kort* deltid (under 20 timer). Kort deltid er mest utbredt blant de yngste og de eldste sysselsatte.

Blant gifte og samboende kvinner med barn under 16 år er det noe mer vanlig å ha en deltidsjobb enn blant kvinner ellers, men denne forskjellen ble noe redusert i løpet av 1990-årene. Likevel er de heltidssysselsatte i flertall blant dem med bare ett barn (54 prosent). Blant ettbarnsmødrene er andelen på heltid faktisk høyere blant dem med små barn enn blant mødre med yngste barn i skolealder. Slik var det også i 1990. Dette kan ha sammenheng med at overgangen fra barnehage til skole, på grunn av korte skoledager og mange fridager i løpet av året, vanskelig lar seg kombinere med at begge foreldrene arbeider heltid. Det kan også skyldes at kostnadene til familie- og boligetablering er mest tyngende i småbarnsfasen. For dem med de aller yngste barna må en dessuten ta i betraktning ordningen med lønnet omsorgspermisjon. Slike midlertidige fravær registreres som yrkesaktivitet i statistikken.

Blant mødre med to eller flere barn under 16 år er det derimot en overvekt av deltidsarbeidende (56 prosent). For dem er kort deltid, det vil si under 20 timer i uka, mer vanlig enn for ettbarnsmødrene (henholdsvis 25 og 18 prosent). For begge gruppene gjelder imidlertid at andelen på heltid er høyest blant dem med yngste barn under tre år.

I 1990-årene gikk utviklingen i retning av at stadig flere av de yrkesaktive mødrene valgte å arbeide på heltid. Økningen var særlig stor blant tobarnsmødrene, og særlig blant dem med yngste barn i alderen 3-6 år.

Tabell 5.3. **Sysselsatte kvinner og menn, etter alder og avtalt/vanlig arbeidstid[1]. 1996. Prosent**

	Menn			Kvinner		
	Kort deltid	Lang deltid	Heltid	Kort deltid	Lang deltid	Heltid
I alt	6	4	90	22	24	54
16-19 år	54	11	35	71	12	17
20-24 år	13	7	80	30	19	51
25-29 år	6	4	90	17	16	67
30-39 år	2	3	95	18	26	56
40-54 år	2	3	95	17	26	57
55-74 år	7	7	86	28	28	44

[1] Kort deltid:1-19 timer pr. uke.
Lang deltid: 20-36 timer pr. uke, med unntak av personer med 32-36 timer som oppgir at dette utgjør heltid.
Heltid: 37 timer og mer, samt tilfellene nevnt ovenfor (vernepliktjeneste regnes som heltids sysselsetting).

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Deltidsarbeid blant *menn* er en sjeldenhet, og stort sett forbeholdt ungdom under utdanning. Av alle sysselsatte menn i alderen 30-60 år er 95 prosent heltidsarbeidende. Bare blant ungdom under 20 år er det en overvekt av deltidsarbeidende (to av tre), oftest i kombinasjon med skolegang.

Menn arbeider ofte overtid

En stor andel av de ansatte utfører mer arbeid enn det som er fastlagt i arbeidsavtalen. I løpet av en uke i 1996 arbeidet 27 prosent av alle heltidsansatte overtid. Arbeidet tilsvarer om lag 74 000 årsverk, eller 6 prosent av alle årsverk utført av heltidsansatte. 56 prosent av overtiden ble kompensert med lønn, 19 prosent med avspasering (fritid), mens 25 prosent ble oppgitt å være uten kompensasjon. Overtidsarbeid er mest utbredt blant menn, men det er et betydelig innslag av overtid også blant kvinner. 31 prosent av menn på heltid hadde arbeidet overtid mot 20 prosent blant kvinner. Menn med overtid arbeidet i gjennomsnitt 8,8 timer og kvinner 6,6 timer overtid i uka. For kvinnene er det mer vanlig at overtiden avspaseres, mens mennenes overtid i noe større grad er lønnet eller uten noen direkte kompensasjon.

Bruken av overtid stiger med utdanningsnivået. Av de heltidsansatte med utdanning fra høyskole eller universitet arbeidet 35 prosent overtid, mot 24 prosent av dem med lavere utdanning. Overtidsandelen var høyest innen olje- og gassutvinning, finanstjenester og forretningsmessig tjenesteyting. Klart lavere enn gjennomsnittet var overtidsbruken innen helse- og sosialtjenester, hotell- og restaurantvirksomhet samt undervisning.

7 prosent har mer enn én jobb

En annen måte å utvide arbeidsdagen på, er å påta seg en ekstrajobb eller biarbeid. 7 prosent av de sysselsatte (136 000) hadde mer enn ett arbeidsforhold i løpet av en uke i 1995, omtrent på linje med nivået de foregående år. Nær halvparten av dem hadde hel stilling i hovedjobben. For 50 000 av dem med bijobb kom den samlede arbeidstiden opp i 45 timer eller mer pr. uke.

Biarbeidet er nokså likelig fordelt på menn og kvinner. Derimot er det store forskjeller mellom ulike yrkesgrupper. Biarbeid er mest utbredt blant dem som i sitt hovedarbeidsforhold er gårdbrukere, leger, lærere og rengjøringspersonale. Samlet arbeidstid kommer dermed opp i langt over normalarbeidstiden for gårdbrukere og leger, mens gjennomsnittet for lærerne tilsvarer vanlig heltid. For rengjøringspersonale dreier det seg stort sett om å inneha flere korte deltidsstillinger.

Større variasjon i folks arbeidstidsordninger

En stor andel av de sysselsatte arbeider utenom vanlig dagtid, det vil si på kvelds- eller nattetid, eventuelt i en skift- eller turnusordning. Som følge av et mer "åpent" og tilgjengelig samfunn kreves det at noen er på jobb når andre har fri. Det har ført til en nedgang i andelen som arbeider på vanlig dagtid. For mange vil arbeid utenom vanlig dagtid være lite attraktivt og by på praktiske problemer, både i forhold til familie og venner og med tanke på deltaking i organisasjonsliv og fritidsaktiviteter. Men det kan også framstå som en fordelaktig tilpasning til arbeidsmarkedet i en bestemt livsfase, for eksempel ved at man kan arbeide når ektefellen er hjemme og passer barna. I 1980 hadde 80 prosent dagarbeid, mens denne andelen nå er redusert til drøyt 70 prosent. I tillegg er det mange som regelmessig arbeider på lørdager og søndager, som for arbeidstakere flest er å regne

som fridager. Ungdom har i størst grad arbeid utenom vanlig dagtid, og over tid er denne tendensen blitt forsterket.

En av seks har skift- eller turnusarbeid

312 000 ansatte hadde skift- eller turnusarbeid i 1996. Det tilsvarer 16 prosent av alle ansatte. Skift- og turnusarbeid er noe mer utbredt blant kvinner enn blant menn (18 prosent mot 14 prosent). Det er mest vanlig blant ansatte under 30 år (22 prosent). Videre har deltidsansatte oftere enn heltidsansatte slike arbeidstidsordninger. 43 prosent av de ansatte i hotell- og restaurantvirksomheten inngår i en skift- eller turnusordning. Dernest følger helse- og sosialtjenester med 30 prosent. Flertallet av kvinner med skift-/turnusarbeid arbeider i denne sektoren. På tredjeplass følger olje- og gassutvinning samt transportnæringen, med 27 prosent.

5.4. Undersysselsetting og arbeidsledighet

Mange deltidssysselsatte ønsker lengre arbeidstid enn de har. Når de også har gjort forsøk på å få det, og dessuten kan påta seg lengre arbeidstid innen en måned, betraktes de som *undersysselsatte.* I 1996 var det 86 000 undersysselsatte, eller 15 prosent av alle som arbeidet deltid. Tre av fire undersysselsatte var kvinner. Det henger sammen med at deltidsarbeid i stor grad er et kvinnefenomen. Siden målingen ble igangsatt i 1989, steg undersysselsettingen fra 59 000 til 89 000 i 1993, i en periode da også arbeidsledigheten var stigende. Deretter har såvel undersysselsettingen som arbeidsledigheten gått noe ned. Undersysselsetting er mest utbredt i aldersgruppen 25-39 år (20 prosent). Hvis ønskene om økt arbeidstid skulle innfris fullt ut, ville det tilsvare en økning på til sammen 32 000 årsverk. Det er særlig mange undersysselsatte blant syke- og hjelpepleiere, handel- og kontorarbeidere, hotell- og restaurantarbeidere og blant rengjøringspersonale, det vil si typiske kvinneyrker.

Nedgang i ledigheten etter 1993

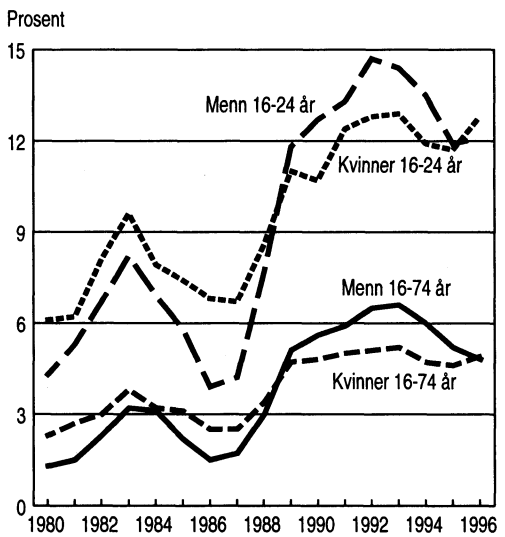
Det er større offentlig oppmerksomhet knyttet til de som er helt *arbeidsledige,* særlig i perioder med stigende ledighet. For dem er gjerne det økonomiske tapet størst, og de utestenges samtidig fra det sosiale fellesskapet som arbeidslivet er en del av. Fra 1980 til 1983 ble arbeidsledigheten her i landet fordoblet, til 3,4 prosent av arbeidsstyrken (69 000 personer). I løpet av de neste tre årene falt den til 2,0 prosent, parallelt med en meget sterk vekst i sysselsettingen. Men mot slutten av 1980-årene og videre inn i 1990-årene oppstod det på ny betydelige problemer på arbeidsmarkedet. I 1993 var ledigheten oppe i hele 6 prosent (127 000), mens den deretter falt til 4,9 prosent (107 000) i 1995. Den ble ytterligere redusert med 0,4 prosentpoeng (9 000) fram til 1996.

Normalt har ledigheten ifølge arbeidskraftundersøkelsene (AKU) vært høyere blant kvinner enn blant menn, med unntak av perioder med lavkonjunktur, da menn gjerne rammes hardest på grunn av utsatte jobber i industri, bygge- og anleggsvirksomhet, mens kvinner i større grad arbeider i mindre konjunkturutsatt virksomhet. I 1996 var arbeidsledigheten nokså likelig fordelt på menn og kvinner, etter en markert nedgang blant menn de siste tre år.

Høy, men kortvarig ledighet blant ungdom

Arbeidsledigheten er betraktelig høyere blant ungdom enn i befolkningen ellers.

Figur 5.6. **Arbeidsledige menn og kvinner 16-74 år og 16-24 år i prosent av arbeidsstyrken. 1980-1996**[1]

[1] Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996. Målt på den gamle måten ville arbeidsledigheten vært et halvt prosentpoeng lavere i 1996

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Én av tre ledige var i alderen 16-24 år i 1996. Mens ledigheten totalt var på 4,9 prosent av arbeidsstyrken, var den oppe i 17,9 prosent i aldersgruppen 16-19 år, og 10,2 prosent blant 20-24-åringene, litt høyere for kvinner enn for menn i begge aldersgruppene. Men for ungdom under 20 år er det skolegang som er mest utbredt, bare 42 prosent inngikk i arbeidsstyrken i 1996 (og om lag halvparten av disse var samtidig under utdanning). Dette mer perifere forholdet til arbeidsmarkedet i så ung alder avspeiles også når vi ser på hvor lang arbeidstid de ledige ønsker seg. Én av fire ledige i alderen 16-24 år ønsker seg en deltidsjobb på mindre enn 20 timer i uka. Bare halvparten vil arbeide på heltid, enten de er kvinner eller menn. Til sammenligning ønsker tre av fire ledige over 24 år en heltidsjobb, mens bare 10 prosent vil ha en arbeidstid på under 20 timer.

Selv om *nivået* på arbeidsledigheten er høyest for ungdom, er likevel ledighetsperioden som regel av kortere *varighet* enn for de eldre. En del av forklaringen på dette fenomenet er at ungdom er blitt prioritert når det gjelder deltaking i arbeidsmarkedstiltak, som dermed "bryter opp" ledighetsperiodene og demper innslaget av langtidsledighet. Samtidig har det også skjedd en overføring av eldre ledige til uførepensjonsordningen, og dermed avgang fra ledighetskøen.

Lav ledighet blant dem med høyere utdanning

Personer med høyere utdanning er mindre utsatt for arbeidsledighet enn dem med lavere utdanning. Dette mønsteret går igjen i alle aldersgrupper, og må sees i sammenheng med at flere av de yrkene som er mest konjunkturutsatt, også er de yrkene som i minst grad stiller krav om høyere utdanning. Mens ledigheten i 1996 var på 3,0 prosent blant personer med utdanning på universitets- eller høyskolenivå, var den på 7,7 prosent blant dem med utdanning på ungdomsskolenivå. Mellom disse ytterpunktene finner vi dem med utdanning fra videregående skole. Fordelt på yrke var ledigheten klart høyere blant industri-, bygge- og anleggsarbeidere enn i andre yrkesgrupper.

Hver tiende innvandrer arbeidsledig

Arbeidsledigheten registrert ved arbeidskontorene var atskillig høyere blant innvandrere enn for befolkningen totalt i 1997 (10,8 mot 3,5 prosent i august måned). Det er særlig afrikanere som møter problemer på det norske arbeidsmarkedet, med et ledighetsnivå fem-seks ganger høyere enn gjennomsnittet, etter-

fulgt av innvandrere fra Øst-Europa, Asia, Sør- og Mellom-Amerika. Generelt er det likevel slik at arbeidsledigheten minker med økende botid i Norge. Med økende botid synker også deltakelsen i ulike typer arbeidsmarkedstiltak, som skal fremme kompetansen og motvirke arbeidsledighet.

Høyest arbeidsledighet i Finnmark
Det er til dels store regionale forskjeller i arbeidsledighet i Norge. Sogn og Fjordane hadde i 1996 den laveste registrerte arbeidsledigheten (2,3 prosent), og den laveste andelen personer på arbeidsmarkedstiltak (0,9 prosent). Akershus og Møre og Romsdal har også et forholdsvis lavt ledighetsnivå, med ca. 3 prosent arbeidsledige og drøyt 1 prosent på tiltak i 1996. Oslo lå i midtsjiktet med en ledighetsprosent på 4,6 og 1,7 prosent på tiltak. På den annen side av skalaen var Finnmark, med 6,7 prosent arbeidsledige, og Nordland og Telemark med drøyt 5 prosent, hardest rammet av slike problemer på arbeidsmarkedet (Arbeidsdirektoratet 1997).

5.5. Arbeidsmiljø

Arbeidsmiljøet er viktig for den enkeltes levekår. Det *fysiske arbeidsmiljøet* kan være slik at den enkelte blir eksponert for forurensninger, farlige stoffer, belastninger i arbeidet og stor ulykkesrisiko med dårlig helse, sykefravær og arbeidsulykker som følge.

Også trekk ved organiseringen av arbeidet eller det sosiale miljøet på arbeidsplassen (*det organisatoriske* eller det *psykososiale arbeidsmiljøet*) kan være en belastning for den enkeltes trivsel og helse. Arbeidet kan for eksempel være ensidig og rutinemessig med få muligheter for faglig og personlig utvikling, det kan være organisert slik at den enkelte har få muligheter til å kontrollere sin egen arbeidssituasjon, og det kan være

5.2. Datakilder og arbeidsmiljøindikatorer

I statistikken beskrives det fysiske og det organisatoriske arbeidsmiljøet ved hjelp av et utvalg indikatorer. Disse indikatorene bygger på svar fra sysselsatte, der de beskriver og vurderer ulike sider ved arbeidet sitt. Det er ikke selvsagt hvilke indikatorer som bør velges og hvordan de bør tolkes, særlig gjelder dette indikatorer som beskriver det organisatoriske arbeidsmiljøet. To ulike sett av indikatorer kan legge vekten på ulike dimensjoner ved det organisatoriske arbeidsmiljøet og dermed gi noe forskjellige bilder av fordelingen av arbeidsmiljøbelastninger blant de yrkesaktive.

Skal man kunne beskrive endringer over tid, er det svært viktig at definisjonene ikke endres, men at indikatorene er identiske fra år til år. Opplysningene om arbeidsmiljøet i dette kapitlet er i all hovedsak hentet fra *Levekårsundersøkelsene* 1980-1996 og fra *Arbeidsmiljøundersøkelsene* 1989 og 1993. Spørsmålene som ble stilt i levekårsundersøkelsene fram til og med 1995, avvek en del fra dem som ble stilt i arbeidsmiljøundersøkelsene. Den nye samordnete levekårsundersøkelsen i 1996 viderefører i all hovedsak spørsmålene fra de tidligere arbeidsmiljøundersøkelsene. Et annet problem man står overfor når man skal beskrive endringene i arbeidsmiljøet, er at folks holdninger til og opptatthet av arbeidsmiljøproblemer kan farge de beskrivelsene de gir og de vurderingene de gjør av sitt eget arbeidsmiljø.

preget av stress. Samarbeidsforholdene på arbeidsplassen kan være dårlige, og arbeidstidsordningene kan være belastende, slik det ofte vil være når man arbeider skift eller i turnus.

De sosiale relasjonene i arbeidet blir behandlet i kapittel 9. Sosial kontakt (avsnitt 9.1) og arbeidstidsordningene er tatt opp tidligere i dette kapitlet (avsnitt 5.3). I dette avsnittet skal vi se på enkelte andre aspekter ved det organisatoriske arbeidsmiljøet og på det fysiske arbeidsmiljøet.

Små endringer i det fysiske arbeidsmiljøet

Endringene i det fysiske arbeidsmiljøet på 1980-tallet og første halvdel av 1990-tallet har vært nokså beskjedne. Det viktigste unntaket er en viss bedring i det klimatiske arbeidsmiljøet. Andelen sysselsatte som vanligvis er utsatt for klimatiske arbeidsmiljøproblemer, gikk ifølge levekårsundersøkelsene ned fra 38 prosent i 1980 til 32 prosent i 1991 og 29 prosent i 1995, i all hovedsak ved at stadig færre utsettes for trekk eller kulde når de arbeider.

Arbeidere er langt oftere enn funksjonærer utsatt for fysiske miljøbelastninger. Dette gjelder særlig når vi sammenligner med midlere og høyere funksjonærer, men også i forhold til de lavere funksjonærene. Hver tredje ufaglærte arbeider var i 1996 utsatt for forurensninger mesteparten av arbeidstiden, hver åttende lavere funksjonær. Belastninger i form av støy, vibrasjoner, kulde og varme er også typiske arbeiderproblemer. 18 prosent av de ufaglærte arbeiderne er mesteparten av arbeidstiden utsatt for sterk støy, 15 prosent for vibrasjoner, 20 prosent for kulde og 22 prosent for trekk. Blant lavere funksjonærer er de tilsvarende tallene 5 prosent (støy), 2 prosent (vibrasjoner), 2 prosent (kulde) og 8 prosent (trekk) (Levekårsundersøkelsen 1996).

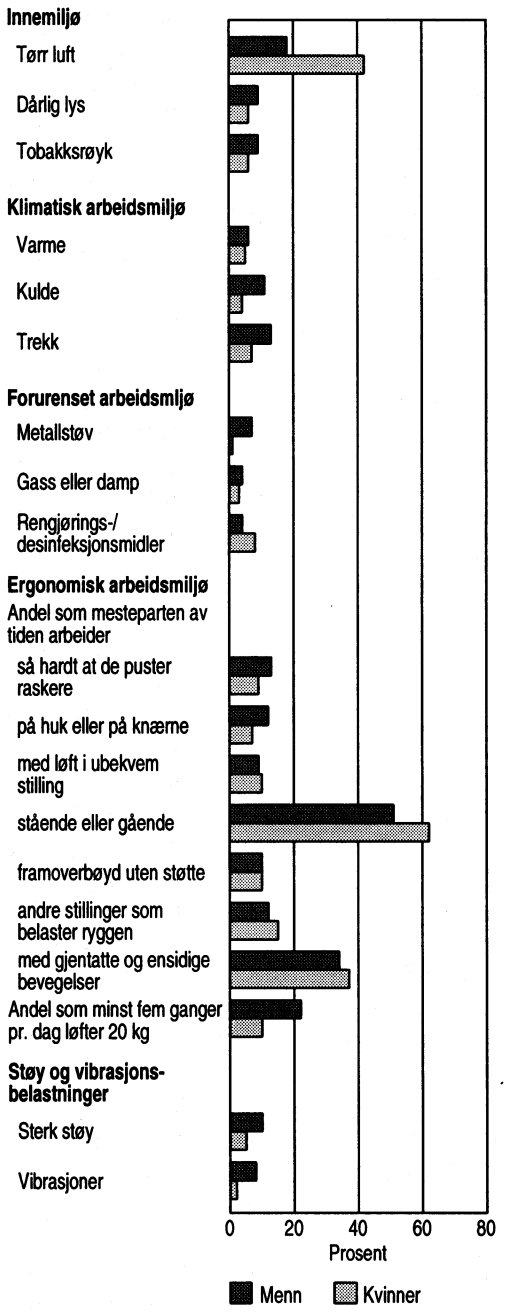
Strukturendringene på arbeidsmarkedet har ført til at andelen sysselsatte som er arbeidere, har gått ned fra 35 til 28 prosent i perioden 1980-1995 samtidig med at andelen funksjonærer på mellomnivå og høyere nivå har økt fra 32 til 47 prosent (Arbeidskraftundersøkelsene). Med uendret arbeidsmiljø for arbeidere og funksjonærer skulle en derfor ha ventet at økt andel funksjonærer betyr bedre arbeidsmiljø totalt sett. Når det ikke er tilfellet, kan det tyde på at det fysiske arbeidsmiljøet i gjennomsnitt har forverret seg i de enkelte gruppene av arbeidere og funksjonærer, men at denne forverringen er motvirket av at det er blitt færre arbeidere.

Denne antakelsen støtttes av levekårsundersøkelsene som viser at stadig flere arbeidere og funksjonærer er utsatt for fysiske (ergonomiske) belastninger på jobben de siste årene. Blant lavere funksjonærer økte andelen som gir uttrykk for at de daglig må arbeide i fysisk belastende arbeidsstillinger fra 27 prosent i 1980 til 47 prosent i 1995. Blant arbeidere og høyere og midlere funksjonærer har andelen økt med 6-8 prosentpoeng. Også på andre områder har det vært en viss forverring i det fysiske arbeidsmiljøet, men ikke i samme grad som i det ergonomiske arbeidsmiljøet.

Kvinner står og går, menn løfter tungt

I de færreste yrker er det en jevn fordeling mellom kvinner og menn (se avsnitt 5.2). Det er således forholdsvis få kvinner blant arbeiderne, om lag en av fem, mens kvinner er i flertall blant funksjonærene, og særlig blant lavere funksjonærer. Dette får naturligvis konsekvenser for menns og kvinners arbeidsmiljø.

Figur 5.7. **Andel ansatte kvinner og menn som mesteparten av arbeidstiden er utsatt for ulike arbeidsmiljøbelastninger. 1996. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå

Menn er i noe større grad enn kvinner utsatt for kulde, trekk, forurensninger, støy og vibrasjoner på arbeidsplassen, og de må løfte tungt i større grad enn kvinner. Kvinner er i større grad enn menn plaget av tørr luft på arbeidsstedet og utsettes noe oftere for ergonomiske belastninger, først og fremst ved at de fleste av dem må stå og gå mye når de jobber (se figur 5.7).

Dette bildet har vært relativt stabilt over tid. Den viktigste endringen er at det tidligere i noe større grad var menn som arbeidet i belastende arbeidsstillinger, men at stadig flere kvinner etter hvert har kommet i samme situasjon. Ifølge Levekårsundersøkelsene økte andelen kvinner som oppgav at de daglig arbeidet i belastende arbeidsstillinger fra 33 prosent i 1980 til 45 prosent i 1991, og var da omtrent like høy som for menn (43 prosent). Siden da har det i beste fall bare vært små endringer i dette bildet.

Flere kan planlegge sitt eget arbeid ...

Et viktig aspekt ved det organisatoriske arbeidsmiljøet er i hvilken grad man har kontroll over planlegging og utførelse av egne arbeidsoppgaver. Det viser seg at personer med kontroll over sin arbeidssituasjon tåler bedre de belastninger de utsettes for i arbeidet, enn personer som er underlagt andres kontroll. De har antakelig større muligheter for å tilpasse seg og treffe mottiltak, for eksempel ved at de selv regulerer når de tar pauser i arbeidet (Andersen 1993). Én viktig endring i det organisatoriske arbeidsmiljøet er at flere kan planlegge arbeidet sitt selv, først og fremst blant menn. Ifølge levekårsundersøkelsene ble andelen sysselsatte som ikke bestemmer over sine egne arbeidsoppgaver, redusert fra 25 prosent i 1980 til 19 prosent i 1995, noe mer blant kvinner, fra 29 til 21 prosent,

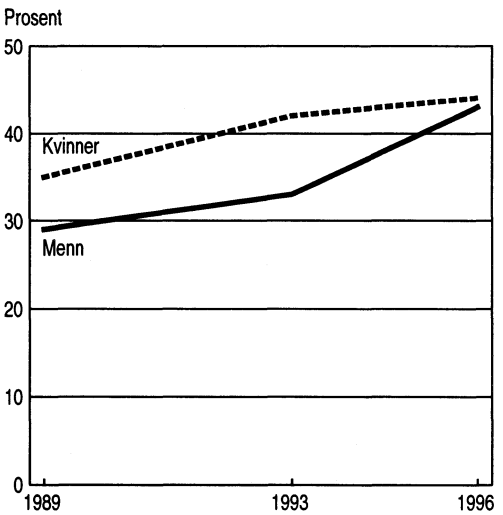
enn blant menn, fra 22 til 18 prosent. Andelen ansatte menn som i høy grad kan planlegge sitt eget arbeid, økte fra 44 prosent i 1980 til 48 prosent i 1991 og 52 prosent i 1995. Blant kvinnene var det bare en mindre endring, fra 38 prosent i 1991 til 40 prosent i 1995. Arbeidsmiljøundersøkelsene gir stort sett det samme bildet.

... og flere opplever å ha mye å gjøre

Arbeidsmiljøundersøkelsene tyder på at det har vært en viss økning i andelen som opplever at det er mye å gjøre på jobben i 1990-årene. Fra 1989 til 1996 økte andelen blant ansatte menn som "mesteparten av tiden har så stor arbeidsmengde at de ikke har tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet" fra 29 til 43 prosent, blant ansatte kvinner fra 35 til 44 prosent.

Levekårsundersøkelsene tyder likevel ikke på at det er blitt flere som opplever stort arbeidspress eller stress i arbeidet i løpet av 1980-tallet eller første del av 1990-tallet. Både i 1980, i 1991 og i 1995 svarte bare en av ti sysselsatte at de hadde en oppjaget og masete arbeidssituasjon "mer enn halvparten av dagen", noe flere menn enn kvinner. Dersom vi også tar med dem som svarte at arbeidssituasjonen blir oppjaget og masete "hver dag, men mindre enn halvparten av dagen", får vi en økning fra 15 prosent i 1980 til 21 prosent i 1995.

Figur 5.8. **Andel ansatte menn og kvinner som mesteparten av tiden har så stor arbeidsmengde at de ikke har tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet. 1989, 1993 og 1996. Prosent**

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993 og Levekårsundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå

Litteratur

Andersen, Arne S. (1993): "Nærmiljø og arbeidsmiljø" i *Sosialt utsyn 1993,* Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Arbeidsdirektoratet (1997): *Kvartalsrapport om arbeidsmarkedet*, nr. 1/97

Kitterød, Ragni Hege og Kari-Mette Roalsø (1996): Arbeidstid og arbeidstidsønsker blant foreldre, *Samfunnsspeilet* 1996, 1, Statistisk sentralbyrå, 12-23

Kjelsrud, Morten og Jan Erik Sivertsen (1997): "Innvandrere og arbeidsmarkedet" i Kåre Vassenden (red.): *Innvandrere i Norge,* Statistiske analyser 20, Statistisk sentralbyrå

Sivertsen, Jan Erik (1996): Konsentrasjoner av innvandrere på arbeidsmarkedet, *Samfunnsspeilet* 1996, 2, Statistisk sentralbyrå, 10-16

Ingrid Melby og Eiliv Mørk*

6. Inntekt og forbruk

Inntekt og formue er viktig i fordelingspolitikken
Arbeidsmarkedspolitiske tiltak, utformingen av skattesystemet og av ulike trygder og stønader, er blant de viktigste typer tiltak som virker inn på fordelingen av inntekt og formue. Men også tjenester, for eksempel innen utdanning og helse, som befolkningen får gratis eller til en lav pris, er fordelingspolitisk viktige.

I en økonomi der de fleste varer og tjenester må kjøpes, er husholdningenes inntekter og formue avgjørende for det forbruket de kan tillate seg. Variasjoner i husholdningenes etterspørsel i ulike livsfaser, spesielt variasjoner i etterspørselen etter store investeringsobjekter som for eksempel bolig og bil, innebærer imidlertid også at det er systematiske variasjoner i husholdningenes økonomi over livsløpet. Opplysninger om inntekt og formue i ett enkelt år, som er den vanligste registreringsperioden, er derfor i enkelte sammenhenger utilstrekkelig. Alternative registreringsperioder, for eksempel beregnede livsinntekter, er imidlertid lite utviklet.

Økonomisk utvikling etter 1980
1980-tallet ble for mange norske husholdninger et tiår preget av økonomiske svingninger. En periode med lav vekst i sysselsetting og privat forbruk på begynnelsen av tiåret, ble avløst av en periode med vekst i sysselsettingen, økt forbruk, store låneopptak og stigende boligpriser. De siste årene på 1980-tallet var preget av økonomisk tilstramming, lavere forbruk, fallende boligpriser og sterk økning i arbeidsledigheten.

De første årene av 1990-tallet fortsatte med høy arbeidsledighet og nedgang i sysselsettingen. Veksten i det private forbruket var svak, boligprisene lave og utlånsrentene høye. I 1993 falt utlånsrenten, sysselsettingen begynte å øke, og arbeidsledigheten gikk ned. Dette førte til vekst i det private forbruket, og fallet i lånerenten førte etter hvert til stigende boligpriser.

6.1. Utvikling og sammensetning av husholdningenes inntekt

Mange måter å måle inntekt på
Det er mange måter å måle inntektsnivå og inntektsutvikling på. Ideelt sett viser

*Ingrid Melby har skrevet avsnittene 6.1-6.3, Eiliv Mørk avsnitt 6.5, mens avsnitt 6.4 er skrevet i fellesskap

inntekt hvilket forbruk man kan ha i en periode uten å tære på formuen. Det fins ikke noe enkelt inntektsbegrep som er ideelt for alle formål. Man bruker derfor forskjellige inntektsbegrep. I noen sammenhenger vil man ønske å beskrive inntektsutvikling for personer, i andre sammenhenger for husholdninger.

Det er viktig å skille mellom inntekt og lønn. Lønnsinntekten utgjør vanligvis bare en del av inntekten. Inntekt måles vanligvis i perioder på ett år, mens lønn måles for kortere perioder, fra én time til én måned.

Disponibel inntekt og inntekt etter skatt er de vanligste inntektsbegrep (se ramme 6.2) når en skal beskrive personers og husholdningers økonomiske velferd. I disponibel inntekt er gjeldsrenter trukket fra, og endringer i størrelsen av gjelden og utlånsrenten påvirker dermed utviklingen i disponibel inntekt.

Man antar at den samlede inntekten til alle husholdningsmedlemmene fordeles mellom medlemmene, og at husholdningen er den naturlige økonomiske enheten. Man tar derfor utgangspunkt i husholdningsinntekt når man skal beskrive utviklingen i økonomisk velferd. Det er imidlertid problematisk å beskrive inntektsutviklingen direkte ved hjelp av husholdningsinntekt. Det skyldes at husholdningene i den perioden vi ser på, har blitt vesentlig mindre. Veksten i husholdningsinntekten undervurderer derfor økningen i økonomisk velferd, fordi den større inntekten skal fordeles på færre personer. Man kan løse dette problemet enten ved å beregne husholdningsinntekt pr. person, eller bedre: husholdningsinntekt pr. forbruksenhet. I det siste tilfellet tenker man seg at husholdningsinntekten fordeles innen husholdningen slik at de ulike medlemmene oppnår samme økonomiske velferd (om forbruksenheter se ramme 6.3).

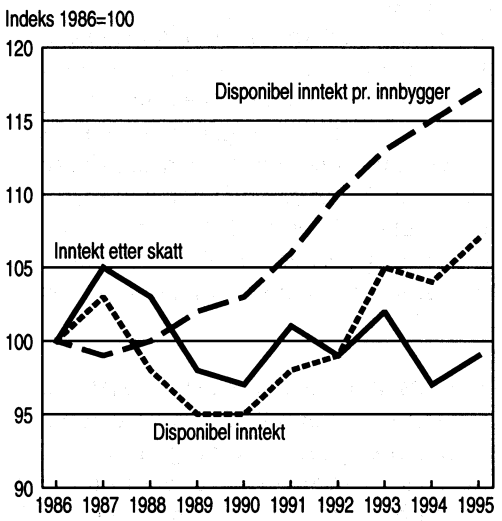
Sterk økning i disponibel inntekt på 1990-tallet

Nasjonalregnskapet gir det kanskje beste bildet av inntektsutviklingen. Fra 1980 til 1995 økte disponibel inntekt pr. innbygger med 30 prosent regnet i faste priser, det vil si når man tar hensyn til prisutviklingen. Halvparten av denne økningen kom mellom 1990 og 1995. Den gjennomsnittlige årlige inntektsvekst har altså vært sterkere på 1990-tallet enn på 1980-tallet.

Inntektsutviklingen tar seg forskjellig ut, alt etter om man ser på utviklingen pr. person eller pr. husholdning. Ifølge inntekts- og formuesundersøkelsene økte disponibel inntekt pr. husholdning med 7 prosent i perioden 1986 til 1995, mens disponibel inntekt pr. person ifølge nasjonalregnskapet økte med 17 prosent i samme periode. Denne forskjellen skyldes i alt vesentlig at husholdningsstrukturen endret seg, blant annet ved at antallet enpersonhusholdninger økte. Økningen i disponibel inntekt pr. husholdning kom særlig fra 1992 til 1993. I 1993 begynte en kraftig reduksjon i utlånsrenten, noe som påvirket disponibel inntekt direkte.

Det er også viktig hvilket inntektsbegrep vi bruker. Inntekt etter skatt pr. husholdning har ifølge inntekts- og formuesundersøkelsene vært nærmest uendret mellom 1986 og 1995. Den økte fra 1986 til 1987 for så å være under 1986-nivå fram til 1993. Rentenedgangen fra 1993 hadde naturligvis ingen direkte effekt på inntekt etter skatt. Selv om inntekt etter skatt pr. husholdning har holdt seg uendret, må man huske at husholdningene har blitt mindre. Den enkelte har derfor likevel "fått mer å rutte med" etter 1986.

Figur 6.1. **Disponibel inntekt pr. innbygger (nasjonalregnskapet), inntekt etter skatt og disponibel inntekt pr. husholdning. 1986-1995. 1986=100**

Kilde: Nasjonalregnskapet og Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Tre firedeler av husholdningenes inntekter er yrkesinntekt

Den viktigste inntektskilden til gjennomsnittshusholdningen er inntekt fra arbeid. Yrkesinntekt, som omfatter både lønn og næringsinntekt, utgjorde 75 prosent av husholdningenes inntekt i 1995. Dette er en liten nedgang fra 78 prosent i 1986. Reduksjonen i yrkesaktivitet som inntektskilde for husholdingene skjedde på slutten av 1980-tallet. På 1990-tallet har arbeidet opprettholdt og kanskje styrket sin stilling som inntektskilde. Yrkesinntekten gikk ned ikke bare som andel av inntekten, men også reelt. Gjennomsnittlig yrkesinntekt pr. husholdning (se tabell 6.1) ble redusert med 5 prosent i tiårsperioden 1986-1995, men økte med vel 2 prosent på 1990-tallet.

På tross av økte lønninger ble betydningen av arbeid som inntektskilde redusert. Det skyldes først og fremst nedgang i sysselsettingen. Lønn pr. normalårsverk økte vel 6 prosent fra 1986 til 1995 når vi tar hensyn til prisstigningen (realøkning),

Tabell 6.1. **Inntektsregnskap for husholdningene. Gjennomsnitt pr. husholdning. 1986-1995. 1995-kroner**

	1986		1990		1995		Endring i prosent		
	Kroner	Prosent	Kroner	Prosent	Kroner	Prosent	1986 -1990	1990 -1995	1986 -1995
Inntekt	303 800	100	296 100	100	303 300	100	-3	2	0
Yrkesinntekt	237 800	78	221 000	75	226 200	75	-7	2	-5
Kapitalinntekter	17 600	6	19 800	7	17 400	6	13	-12	0
Overføringer	48 400	16	55 300	19	59 700	20	14	8	23
- Utlignet skatt	71 200	23	69 700	24	72 400	24	-2	4	2
= Inntekt etter skatt	232 600	77	226 400	76	230 900	76	-3	2	-1
- Kapitalutgifter	35 300	12	38 800	13	20 200	7	10	-48	-43
= Disponibel inntekt	197 200	65	187 600	63	210 700	69	-5	12	7

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå

6.1. Lønn pr. normalårsverk

Lønn pr. normalårsverk er basert på tall fra nasjonalregnskapet og gir uttrykk for gjennomsnittslønn for alle sysselsatte lønnstakere.

Lønn omfatter kontantlønn og naturallønn. Kontantlønn inkluderer overtidsgodtgjørelse og lønn under sykdom samt fødselspenger betalt av arbeidsgiver (men ikke ytelser fra folketrygden). Naturallønn omfatter bl.a. verdien av fri bil, rentefordel ved lån i arbeidsforhold og gratisreiser for ansatte i enkelte transportnæringer.

Antall sysselsatte normalårsverk er definert som antall heltidssysselsatte personer pluss antall deltidssysselsatte omregnet til heltid.

eller fra 211 000 1995-kroner i 1986 til 225 000 kroner i 1995. Lønn pr. normalårsverk endret seg lite fra 1986 til 1990, men økte deretter forholdsvis jevnt.

I 10-årsperioden fra 1986 ble andelen husholdninger som hadde yrkesinntekt som viktigste inntektskilde redusert, fra 70 prosent i 1986 til 66 prosent i 1995. Hele denne reduksjonen skjedde fra 1988 til 1989 samtidig med forverringen av arbeidsmarkedet.

Reduksjonen i andel husholdninger med yrkesinntekt som viktigste inntektskilde er likevel ikke bare et resultat av at sysselsettingen totalt sett gikk ned, men også av en sterkere konsentrasjon av sysselsettingen om visse befolkningsgrupper (se kapittel 5). Blant husholdninger som består av par (både med og uten barn) der hovedpersoner er i alderen 25-54 år, var begge yrkesaktive i 74 prosent av tilfellene i 1995. I 1986 var det 68 prosent av slike husholdninger som hadde minst to yrkesaktive. Andelen med minst to yrkesaktive har økt jevnt i perioden og passerte 70 prosent i 1990. En slik utvikling må man anta virker inn på inntektsfordelingen.

Betydelig nedgang i gjeldsrenter

Kapitalinntektene, som i det vesentlige består av renter av bankinnskudd og utbytte av verdipapirer, utgjorde 6 prosent av inntekten i 1995. Kapitalutgiftene, eller gjeldsrentene, utgjorde om lag samme andelen (7 prosent). I gjennomsnitt var husholdningenes gjeldsrenter over 40 prosent lavere i 1995 enn i 1986. En gjennomsnittshusholdning betalte i 1986 i overkant av 35 000 kroner i gjeldsrenter og andel av underskudd i borettslag (omregnet til 1995-kroner), eller 12 prosent av inntekten. I 1995 betalte den i overkant av 20 000 kroner. Husholdningenes kapitalutgifter var i gjennomsnitt høyest i 1988 (44 900 1995-kroner).

Nivået på utlånsrenten sammen med gjeldens størrelse er avgjørende for husholdningenes kapitalutgifter. Endringer i skattereglene, som førte til mindre skattereduksjon på grunn av renteutgifter, var også viktig. Rentenivået på utlån nådde en topp i 1987 med en gjennomsnittlig rentesats på 16,6 prosent i sparebankene. Rentenivået sank kraftig fra 1992 til 1993 fra 13,4 til 8,8 prosent. Det var 7,6 prosent i 1995.

Selv om rentenivået er redusert betraktelig fra 1986 til 1995, er ikke kapitalinntektene redusert tilsvarende. Dette skyldes at aksjeutbyttet til husholdningene har økt sterkt. Mens renteinntektene ble redusert fra 11 900 kroner i 1986 (omregnet til 1995-kroner) til 8 400 kroner i 1995, økte gjennomsnittlig mottatt

6.2. Statistikkilder og definisjoner av inntekt

De to viktigste statistikkildene som er benyttet i dette kapitlet, er nasjonalregnskapet og inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger.

Nasjonalregnskapet (NR) gir blant annet et detaljert og omfattende inntekts- og utgiftsregnskap for husholdningssektoren. En svakhet med nasjonalregnskapet er at det ikke er mulig å splitte opp husholdningssektoren i mindre undergrupper, for eksempel i ulike husholdningstyper.

Inntekts- og formuesundersøkelsene (IFU) baserer seg på inntekts- og formuesopplysninger fra et landsomfattende utvalg av husholdninger, og gir tall for ulike grupper av husholdninger, for eksempel enslige, husholdninger med barn, pensjonister. Svakheten med undersøkelser av denne typen er at tallene blir usikre for små grupper.

I inntekts- og formuesundersøkelsene omfatter inntekt lønnsinntekt, næringsinntekt, kapitalinntekt og overføringer.

Lønnsinntekt omfatter lønn, honorarer mv., verdi av fri bil, sykepenger, fødselspenger og arbeidsledighetstrygd.

Næringsinntekt omfatter inntekt av næringsvirksomhet (inkludert sykepenger og fødselspenger) før avskrivninger, men etter fradrag for driftsutgifter og underskudd i næring.

Kapitalinntekt (uten fradrag for gjeldsrenter og underskudd i borettslag) omfatter renteinntekter, aksjeutbytte, inntekt av egen bolig, hytte eller landsted, skattepliktig gevinst ved salg av fast eiendom, ved salg av norske og utenlandske aksjer, og inntekter fra utlandet.

Overføringer omfatter skattepliktige ytelser fra folketrygden (alders-, uføre- og etterlattepensjon, overgangsstønad, barnepensjon, attførings- og rehabiliteringspenger), tjenestepensjon, underholdsbidrag, skattepliktige legater o.l., barnetrygd, bostøtte, stipend fra Statens lånekasse for utdanning, forsørgerfradrag og sosialhjelp.

Inntekt etter skatt omfatter inntekt minus utlignet skatt. *Disponibel inntekt* omfatter inntekt minus utlignet skatt og kapitalutgifter (dvs. gjeldsrenter og underskudd i borettslag).

Nasjonalregnskapet bruker en definisjon av disponibel inntekt som er litt mer omfattende enn inntekts- og formuesundersøkelsens inntektsbegrep. Blant annet inngår inntekt fra produksjon til eget forbruk. Videre er avkastning fra alle fonds tilknyttet private livs- og pensjonsforsikringer ført på husholdningenes inntektskonto i nasjonalregnskapet. Næringsinntekt behandles også forskjellig i de to statistikkene.

aksjeutbytte for alle husholdningene sett under ett fra 1 200 kroner i 1986 til 5 200 kroner i 1995.

Overføringer er ikke blitt viktigere på 1990-tallet

På slutten av 1980-tallet økte overføringene som andel av husholdningenes inntekter, fra 16 prosent i 1986 til 19 prosent i 1990. Siden 1992 har andelen imidlertid ligget fast på 20 prosent av husholdningens inntekter før skatt.

At overføringene ikke ble en viktigere inntektskilde på 1990-tallet har først og fremst sammenheng med at andelen som lever av overføringer var stabil (se også kapittel 7). Overføringene økte også på 1990-tallet, men om lag i takt med de samlede inntektene. I gjennomsnitt økte overføringene pr. husholdning med 8 prosent fra 1990 til 1995 (se tabell 6.1). For hele perioden 1986 til 1995 var økningen 23 prosent. Økningen i overføringer på slutten av 1980-tallet har sammenheng med at det ble flere husholdninger som hadde overføringer som viktigste inntektskilde. I 1986 hadde 27 prosent av husholdningene dette som viktigste inntektskilde. Andelen økte til 31 prosent i 1989, men har deretter vært forholdsvis stabil og har variert mellom 29 og 31 prosent fram til 1995.

6.2. Inntektsutvikling for ulike husholdningstyper

Sammenligning av inntekt i store og små husholdninger

Man kan ikke sammenligne levestandarden til husholdninger av forskjellig størrelser ved direkte å sammenligne husholdningenes inntekt. En familie på fire trenger for eksempel høyere inntekt enn en enslig for å ha det like bra økonomisk, men den trenger ikke fire ganger så høy inntekt.

Valg av inntektsbegrep har stor betydning for framstillingen av inntektsutvikling for de ulike husholdningstypene. Det har sammenheng med at husholdningenes gjeld varierer sterkt med livsfase. Gjelden er høyest i yngre husholdninger og lavest blant eldre. Ved å bruke begrepet disponibel inntekt vil husholdninger med høy gjeld, som kanskje har prioritert boligkjøp, dermed framstilles med en relativt lav inntekt sammenlignet med husholdninger som leier bolig. Det er likevel ikke sikkert at de som leier bolig har lavere utgifter til bolig enn de som eier. Et argument for å trekke fra gjeldsrenter er at de motsvares av den beregnede inntekten av å bo i egen bolig. Denne inntekten, som er beregnet på bakgrunn av ligningsverdier, er imidlertid langt under hva det ville koste å leie boligen, og gjeldsrentene motsvares derfor langt ifra av inntekt av egen bolig. Derfor foretrekker vi i de fleste sammenhenger begrepet inntekt etter skatt der det ikke gjøres fratrekk for gjeldsrenter og underskudd i borettslag.

I enkelte sammenhenger, for eksempel når en sammenligner inntekt for yngre og eldre husholdninger, kan det likevel være fordelaktig å bruke disponibel inntekt, nettopp fordi bruttoformue og gjeld varierer så systematisk mellom ulike livsfaser.

Størst inntektsøkning for eldre og middelaldrende par uten barn

Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet økte i faste priser med 4 prosent for alle husholdninger i perioden 1986-1995. Det er imidlertid store forskjeller mellom husholdningstypene. Størst økning hadde eldre og middelaldrende par uten hjemmeboende barn. For disse gruppene økte inntekt etter skatt regnet pr. forbruksen-

6.3. Ekvivalensskalaer og forbruksenheter

For å sammenligne inntekten til forskjellige husholdningstyper er det vanlig å bruke såkalte ekvivalensskalaer, eller beregne inntekt pr. forbruksenhet. En ekvivalensskala tar hensyn til stordriftsfordelene ved at flere bor sammen. Bolig, TV, vaskemaskin og avis er eksempler på goder som kan deles av flere.

Det er mange ekvivalensskalaer i bruk, og det er ikke enighet om hvilken som er den beste. Valg av skala har forholdsvis liten betydning for utviklingen i inntekt pr. forbruksenhet for bestemte husholdningstyper. Valget har imidlertid stor betydning når vi ønsker å sammenligne inntektsnivået mellom ulike typer husholdninger og i studier av inntektsfordeling og lav inntekt.

Vi har valgt å bruke en ekvivalensskala som kun tar hensyn til hvor mange personer det er i husholdningen. Barn og voksne teller likt. Inntekten i husholdningen deles med kvadratroten av antallet personer i husholdningen (SSB-skalaen). Denne ekvivalensskalaen sier dermed at en husholdning på to personer må ha 1,4 ganger så høy inntekt som en enslig for å ha det like bra økonomisk, mens en husholdning på fire personer må ha dobbelt så høy inntekt som den enslige for å ha tilsvarende levestandard.

En annen ekvivalensskala som er hyppig brukt, er OECD-skalaen. Den vekter husholdningsinntekten slik at første voksne får forbruksvekt 1, andre voksne i husholdningen får forbruksvekten 0,7 hver. Barn (16 år og yngre) får forbruksvekten 0,5 hver. Med denne skalaen må dermed en familie på to voksne og to barn ha 2,7 ganger så høy inntekt som en enslig for å ha det like bra økonomisk. OECD-skalaen legger mindre vekt på stordriftsfordelene i store husholdninger enn den første skalaen. Ved bruk av OECD-skalaen får store husholdninger derfor lavere inntekt pr. forbruksenhet enn det den andre skalaen gir.

het med 16 prosent i tiårsperioden. Yngre enslige (under 45 år) hadde derimot en inntektsnedgang på 5 prosent i samme periode. Blant husholdninger med barn var det par med små barn som hadde den største inntektsøkningen, 10 prosent fra 1986 til 1995.

Noe av inntektsnedgangen blant yngre enslige kan nok tilskrives at stadig flere unge studerer, i tillegg til forholdene på arbeidsmarkedet. Yrkestilknytningen er blitt svakere for yngre enslige. Mens det i 1986 var 78 prosent yrkestilknyttede[1] blant yngre enslige, var andelen redusert til 69 prosent i 1994. Yrkesinntekten til denne gruppen ble da også redusert med nærmere 10 prosent fra 1986 til 1995. Men også om vi ser bort fra studentene, har yngre enslige hatt en inntektsnedgang på 3 prosent i perioden. I hvilken grad dette skyldes redusert yrkesaktivitet blant yngre enslige som ikke studerer, og i hvilken grad det kan tilskrives lønninger, vet vi ikke (se for øvrig kapittel om ungdoms levekår).

[1] For å bli regnet som yrkestilknyttet må man ha en yrkesinntekt som er større enn minstepensjonen til en enslig pensjonist

Tabell 6.2. **Utvikling i gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet for ulike husholdningstyper. 1986, 1990 og 1995. 1986=100[1]**

	1986	1990	1995
Alle	100	100	104
Enslige			
Under 45 år	100	99	95
45-64 år	100	98	104
65 år og over	100	107	108
Par uten barn, eldste persons alder			
Under 45 år	100	99	102
45-64 år	100	108	116
65 år og over	100	104	116
Par med barn, yngste barn			
0-6 år	100	105	110
7-17 år	100	99	106
Mor/far med barn			
0-17 år	100	103	109

[1] Deflatert med konsumprisindeksen

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Yrkesinntekten ble ikke bare redusert for yngre enslige. Også eldre par og eldre enslige har hatt en nedgang i yrkesaktivitet og yrkesinntekt i perioden 1986 til 1995. Derimot har det vært en økning i yrkestilknytning blant par med små barn. Mens begge foreldrene var yrkesaktive i 53 prosent av småbarnshusholdningene i 1986, gjaldt dette 69 prosent i 1995 (se også kapittel 5). Yrkesinntekten for denne gruppen økte i faste priser med over 10 prosent i samme perioden.

Eldre enslige og enslige forsørgere har lavest inntekt

Som nevnt vil sammenligning av inntektsnivå for ulike grupper av husholdninger være ganske følsom for valget av ekvivalensskala eller forbruksvekt. De aller fleste valg av skala viser imidlertid at middelaldrende par uten barn (eldste person 45-64 år) har høyest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet. Med den skalaen som er valgt her, finner vi at de i 1986 hadde en inntekt som var nær 30 prosent høyere enn gjennomsnittet for alle husholdninger, mens denne forskjellen i 1995 var økt til over 40 prosent. Vi finner også ved bruk av de fleste valg av ekvivalensskalaer at enslige eldre og enslige forsørgere har lavest inntektsnivå. Med den ekvivalensskala som er valgt her, hadde disse to gruppene i 1995 en inntekt på henholdsvis 63 prosent og 76 prosent av gjennomsnittet for alle husholdninger. Videre hadde par med små barn i 1995 en inntekt etter skatt pr. forbruksenhet som var 8 prosent over gjennomsnittet for alle husholdninger, mens par med litt eldre barn hadde en inntekt som var 25 prosent over gjennomsnittet.

Betydelig reduksjon i renteutgiftene for yngre husholdninger

I 1995 utgjorde kapitalutgiftene 9 prosent av inntekten (inntekt før skatt) til par med små barn, mens tilsvarende andel i 1986 var 18 prosent.

Par med barn, både småbarns- og skolebarnshusholdningene, hadde i 1995 de høyeste kapitalutgiftene, i gjennomsnitt over 40 000 kroner. I 1986 hadde par med små og store barn i gjennomsnitt kapitalutgifter på henholdsvis 67 700 kroner og 72 600 kroner omregnet til 1995-kroner.

Mens det er de yngre husholdningene som har de største kapitalutgiftene, er det de eldre som har de største kapitalinntektene. Det er stor forskjell i utviklingen av kapitalinntekter både mellom ulike grupper av husholdninger, og mellom husholdninger av samme type. Enslige har

hatt en nedgang i kapitalinntekter fra 1986 til 1995. Yngre enslige hadde en reduksjon fra 6 300 i 1986 til 3 500 kroner i 1995, eldre enslige fra 14 000 kroner i 1986 til 12 100 kroner i 1995. For eldre og middelaldrende par, samt par med barn, økte kapitalinntektene. Dette skyldes at økningen i aksjeutbytte mer enn oppveide nedgangen i renteinntektene. Eldre par hadde en nedgang i renteinntekter fra 22 900 1995-kroner til 14 000 kroner, eller nærmere 40 prosent fra 1986 til 1995. Samtidig økte gjennomsnittlig aksjeutbytte for denne gruppen fra 1 700 1995-kroner i 1986 til 11 700 kroner i 1995.

6.3. Inntektsulikhet

Siden slutten av 1980-tallet har en i økende grad blitt opptatt av ulikheter i samfunnet, og ikke minst av ulikheter i husholdningenes økonomi. Også fattigdom som problem har fått økende oppmerksomhet. Konklusjonene fra tidligere forskning er at ulikheten i inntekt endret seg lite på 1970-tallet (Strøm, Wennemo og Aaberge 1993), mens det nå fra mange hold hevdes at ulikhetene i samfunnet øker.

Til grunn for de aller fleste mål for inntektsulikhet ligger en rangering av husholdninger eller personer etter et bestemt inntektsbegrep. Vanligvis deler en personer eller husholdninger som er rangert etter inntekt, inn i ti like store grupper (desiler eller desilgrupper). Et vanlig ulikhetsmål er basert på hvor stor del av den samlede inntekten de ulike desilgruppene har.

De rike er blitt rikere på 1990-tallet

Fordelingen av inntekter mellom personer har blitt mer ulik i perioden. I 1986 var gjennomsnittsinntekten til den rikeste tidelen 4,7 ganger så stor som gjennomsnittsinntekten til den fattigste tidelen. I 1990 hadde forholdet økt til 5,0 og i 1995 til 5,4. Økningen skjedde dels på slutten av 1980-tallet, dels etter 1992 (se tabellvedlegget, indikator 6.11).

Den viktigste endringen består i at de 10 prosent av personene som har høyest inntekt, på 1990-tallet fikk en økende andel av den samlede inntekten. Dette har skjedd på bekostning av nesten alle andre desilgrupper. Det er altså ikke spesielt de med lavest inntekt som har fått redusert sin inntektsandel.

Den viktigste forklaringen på at den rikeste tidelen av personene har fått økt sin andel av de samlede inntektene, er at en stadig større del av husholdningenes kapitalinntekter tilfaller personer i toppen av inntektsfordelingen. I 1986 disponerte den rikeste tidelen av personene 32 prosent av kapitalinntektene. I 1995 var andelen økt til 63 prosent. Det er først og fremst en sterk økning i utbetalt aksjeutbytte som ligger bak denne utviklingen, og det forhold at aksjeutbyttet er svært skjevt fordelt mellom inntektsgruppene (Epland 1997).

Flere personer under lavinntektsgrensen

Det fins ikke noen offisiell definisjon på fattigdom i Norge. Det er også vanskelig å måle fattigdom. Ikke minst på grunn av internasjonale sammenligninger av inntektsfordelinger har det likevel i den senere tid blitt laget analyser som viser utviklingen i andel med lav inntekt og hvem det er som har lav inntekt (for eksempel Aaberge, Andersen og Wennemo 1996). Dette er tall som i andre land, og til dels også i Norge, er blitt brukt for å vise omfanget av fattigdom og hvem de fattige er.

Tabell 6.3 viser hvor mange personer som har en husholdningsinntekt etter skatt regnet pr. forbruksenhet som er under halvparten av medianinntekten (det vil si den inntekten som deler inntektsfordelingen i to like store deler). Halvparten av medianinntekten definerer en grense som kalles lavinntekts- eller fattigdomsgrensen. Både valg av inntektsbegrep og valg av ekvivalensskalaer som man bruker for å sammenligne inntekter for husholdninger av ulik størrelse, påvirker omfanget og sammensetningen av lavinntektsgruppen sterkt. Det er vanlig i analyser av fattigdom å vise hvor mange personer som er fattige. Men husholdninger har også vært brukt som analyseenhet. Resultatene påvirkes naturligvis også av om resultatene viser hvor mange personer eller hvor mange husholdninger som er fattige. I tabellen er det brukt to ekvivalensskalaer. I tillegg til den som er brukt tidligere i artikkelen, er også den såkalte OECD-skalaen brukt (se ramme 6.3).

For alle personer sett under ett har det vært en svak økning i andelen med lav inntekt fra 1986 til 1995. Dette gjelder uansett hvilken av de to ekvivalensskalaene vi bruker. Ved bruk av OECD-skalaen var det i 1995 4 prosent under lavinntektsgrensen, ved bruk av den andre skalaen var det 7 prosent. De to ekvivalensskalaene gir forskjellige lavinntekts- eller fattigdomsgrenser. OECD-skalaen gav en lavinntektsgrense på 60 900 kroner i 1995, mens den andre skalaen gav en lavinntektsgrense på 79 000 kroner.

Vanskelig å si hvem som er fattige

De to ekvivalensskalaene gir til dels ganske forskjellige svar på spørsmålet om hvem som tilhører lavinntektsgruppen.

Tabell 6.3. **Andel personer som har inntekt etter skatt pr. forbruksenhet under halvparten av medianen, for ulike husholdningstyper. To ulike ekvivalensskalaer.[1] 1986, 1990 og 1995. Prosent**

	OECD-skalaen[1]			SSB-skalaen[1]		
	1986	1990	1995	1986	1990	1995
Alle	2,7	2,8	3,7	6,6	6,7	7,3
Enslige						
Under 45 år	9,2	11,3	12,8	15,5	18,4	19,9
45-64 år	2,8	4,5	3,6	16,3	17,7	13,7
65 år og over	3,2	0,8	1,5	45,6	34,6	39,7
Par uten barn, eldste persons alder						
Under 45 år	2,0	2,1	2,4	3,8	2,5	3,4
45-64 år	0,3	0,5	0,7	0,8	0,7	1,2
65 år og over	2,0	0,6	1,2	7,5	4,3	5,5
Par med barn, yngste barn						
0-6 år	3,3	3,5	4,3	2,2	2,5	2,5
7-17 år	0,5	1,3	2,0	0,4	0,9	1,2
Mor/far med barn						
0-17 år	10,8	8,0	10,0	21,2	20,8	16,4

[1] Om forbruksenheter og ekvivalensskalaer, se ramme 6.3

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Valget av skala får særlig konsekvenser for andelen eldre under lavinntektsgrensen, og særlig for andelen enslige eldre. Ved bruk av OECD-skalaen hadde under 2 prosent av eldre enslige inntekt under lavinntektsgrensen i 1995. Bruker vi derimot den andre skalaen, hadde nærmere 40 prosent av eldre enslige inntekt under denne grensen. Også for middelaldrende enslige er bildet ganske forskjellig med de to ekvivalensskalaene. Det betyr at det både blant middelaldrende og eldre enslige var en forholdsvis stor andel som hadde inntekter mellom 60 900 og 79 000 kroner og som dermed ikke tilhører lavinntektsgruppen når en bruker OECD-skalaen, men likevel har inntekter i nærheten av lavinntektsgrensen.

For de øvrige gruppene gir de to målene på fattigdom langt på vei det samme bildet. En større andel av yngre enslige og enslige forsørgere enn av parhusholdninger tilhører lavinntektsgruppen.

Kvinner tilhører oftere enn menn lavinntektsgruppen. I 1995 gjaldt det 9 prosent av kvinnene, mens det gjaldt for 5 prosent av mennene (se tabellvedlegget, indikator 6.12). Dette har antakelig sammenheng med at en stor del av minstepensjonistene er kvinner. Bruker en OECD-skalaen som ekvivalensskala, var det i 1991 omtrent ingen forskjell mellom andelen kvinner og menn i lavinntektsgruppen (Aaberge, Andersen og Wennemo 1996).

6.4. Formue og gjeld

Vanskelig å belyse formuesutviklingen

Det er langt vanskeligere å gi et bilde av utvikling og fordeling av formue enn av utvikling og fordeling av inntekt. En viktig grunn til det er at inntekts- og formuesundersøkelsene er basert på opplysninger fra skatteligningen, og at ligningsverdien av en del av realkapitalen (for eksempel bolig, bil, hytte) ligger langt under markedsverdien. Det er også store og usystematiske variasjoner i ligningsverdi som gjør sammenligninger av realkapital mellom ulike grupper usikre.

6.4. Ligningsverdi av formue

Formuesopplysningene som er hentet fra selvangivelsen, er beheftet med betydelige mangler. De største problemene knytter seg til formuesansettelser for realkapital som f.eks. bolig, fritidshus, bil og båt. Dels blir realkapitalen ofte verdsatt lavt, det gjelder f.eks. boliger. Dels er det betydelig fradrag i verdi (f.eks. verdi av innbo og løsøre). Verdifastsettelsen på bolig varierer også sterkt, f.eks. med bosted, boligens alder og når den sist ble omsatt. Aksjer i børsnoterte selskap er verdsatt til 75 prosent av kursverdien ved årets begynnelse, mens andre aksjer verdsettes til 30 prosent av verdien. Det er derfor betydelige forskjeller med hensyn til hvor godt ligningsverdien avspeiler markedsverdien. Et tredje forhold som gjør tolkningen av formuesopplysninger vanskelig, er at driftskapital og gjeld for personlig næringsdrivende inngår i formuestallene.

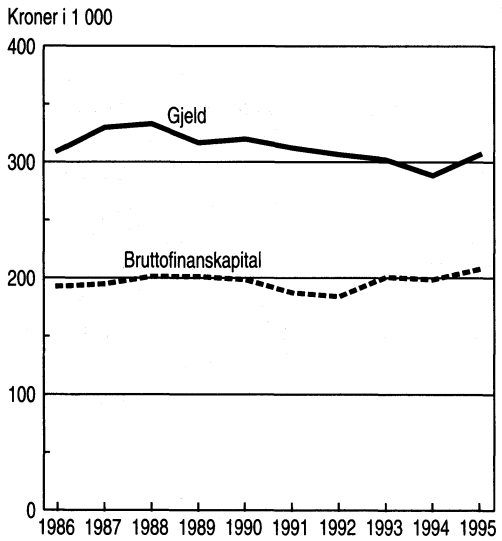
Endringer i forbindelse med skattereformen i 1992 (blant annet fjerning av fribeløp og endringer i verdsetting av aksjer) fører til at formuestall før og etter 1992 ikke er helt sammenlignbare.

Også verdien av den såkalte finanskapitalen (for eksempel bankinnskudd, verdipapirer) anslås lavt i skatteligningen (for eksempel gjelder det aksjer som ikke er notert på børsen). Likevel er tallene for finanskapital uten tvil bedre enn tallene for realkapital.

Økende bruttoformue og redusert gjeld på 1990-tallet

I 1995 var den samlede verdien av bankinnskudd, verdipapirer og annen finanskapital, det vil si brutto finanskapital, i gjennomsnitt 206 000 kroner pr. husholdning. Gjennomsnittlig gjeld var ca. 100 000 kroner høyere, nemlig 304 000 kroner. Inntekts- og formuesundersøkelsen 1995 anslår gjennomsnittlig realkapital i husholdningene til 226 000 kroner. En undersøkelse av boliger omsatt i 1995 viser at ligningstaksten for boliger i gjennomsnitt var vel 30 prosent av omsetningsverdien (Statistisk sentralbyrå 1997). Tilsvarende lav formuesansettelse kan en regne med for fritidshus.

Figur 6.2. **Gjennomsnittlig bruttofinanskapital og gjeld for husholdninger. 1986-1995. 1995-kroner**

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

I tiårsperioden 1986-1995 har det vært en realøkning på ca. 10 prosent både i realkapital og brutto finanskapital. Gjelden gikk opp i perioden 1987-1988 for så å gå litt ned og deretter være om lag på samme nivå som i 1986 fram til 1995. Gjelden har altså ikke endret seg vesentlig i tiårsperioden. Husholdningene hadde i gjennomsnitt 309 000 kroner i gjeld i 1986 (omregnet til 1995-kroner) mens gjennomsnittet for 1995 var på 306 000 kroner. Gjennomsnittlig gjeld var høyest i 1988 med et gjennomsnitt på 332 000 kroner.

På slutten av 1980-tallet var det stor oppmerksomhet rundt husholdningenes gjeldsproblemer. Med fallet i utlånsrenten fra 1993 har disse problemene blitt betydelig redusert. Andelen husholdninger som hadde høy gjeld i forhold til inntekten, er ikke vesentlig lavere i 1995 enn rundt 1990 da den var på sitt høyeste, vel 20 prosent. I 1995 hadde 18 prosent av husholdningene en gjeld som var over dobbelt så høy som samlet inntekt. På grunn av lavere utlånsrente er likevel gjelden blitt mindre tyngende.

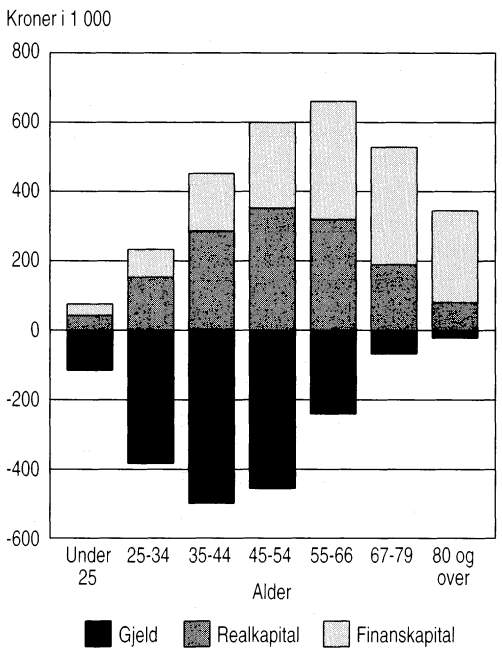
Formuen er stadig skjevere fordelt

Den halvparten av husholdningene som hadde lavest brutto finanskapital, disponerte bare 4 prosent av den totale brutto finanskapitalen som husholdningene samlet disponerte i 1995. De 10 prosent av husholdningene som hadde høyest brutto finanskapital, disponerte nesten 60 prosent av denne verdien. I 1986 var fordelingen noe jevnere. De 50 prosent med lavest brutto finanskapital disponerte nærmere 6 prosent mot i overkant av 50 prosent for de 10 prosent med

høyest brutto finanskapital (se tabellvedlegget, indikator 6.19).

Både brutto finanskapital, realkapital og gjeld varierer systematisk mellom yngre og eldre husholdninger. Størst gjeld hadde i 1995 husholdninger med hovedinntektstaker i alderen 35-44 år, snaut 500 000 kroner, mens de litt yngre og de litt eldre husholdninger hadde omtrent like stor gjeld. Brutto finanskapitalen øker med alderen opp til aldersgruppene 55-66 år og 67-79 år. Begge gruppene hadde om lag 340 000 kroner i brutto finanskapital i 1995. Først blant husholdninger med hovedinntektstaker 55-66 år er brutto finanskapitalen større enn gjelden. En må imidlertid ta hensyn til at brutto finanskapitalen er noe undervurdert, mens dette neppe er tilfellet med gjelden.

Figur 6.3. **Formuesregnskap for husholdninger med ulik alder på hovedinntektstaker. 1995. Kroner**

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Netto finanskapitalen, det vil si brutto finanskapitalen fratrukket gjeld, har fra 1986 til 1995 særlig økt for eldre, både enslige og par, økningen var vel 80 000 kroner (til 207 000 kroner for enslige eldre og 317 000 kroner for eldre par). Netto finanskapitalen ble i samme periode redusert særlig for middelaldrende, både enslige og par uten barn. Reduksjonen var henholdsvis 60 000 og 130 000 kroner (til 3 000 kroner og -81 000 kroner).

Tre av fire husholdninger eier bil

I tillegg til bolig (se kapittel 8.3) er bil og fritidshus de viktigste realkapitalgjenstander i private husholdninger. Andelen med bil har økt fra i overkant av 60 prosent i 1980 til 76 prosent på begynnelsen av 1990-tallet. I de seneste årene synes andelen husholdninger med bil å ha stagnert. I 1996 eide 73 prosent av husholdningene bil. Økningen i bilhold gjennom 1980-tallet skjedde til tross for at det ble flere enpersonhusholdninger, der andelen med bil er lavest.

Transportbehovet mer enn økonomisk evne synes å være avgjørende for om husholdninger eier bil. Det er mulig å anskaffe en relativt rimelig bruktbil for de fleste husholdninger. Særlig parhusholdninger har bil. Nesten alle par med barn har bil. Henholdsvis 93 og 96 prosent av par med små og med store barn hadde bil i 1992/94. Blant yngre enslige (16-64 år) hadde 60 prosent bil, mens det gjaldt 37 prosent av eldre enslige (65-85 år).

17 prosent av husholdningene hadde mer enn én bil i 1992/94. Det er nesten en fordobling siden 1980/82 (9 prosent). Blant par med store barn hadde hele 35

prosent i 1992/94 to eller flere biler. Andelen med flere biler økte mest blant par med små barn, fra 22 prosent av husholdningene i 1986/88 til 28 prosent i 1992/94. Blant par uten barn økte andelen med flere biler fra 15 prosent i 1986/88 og 20 prosent i 1992/94.

Bare et lite mindretall av husholdningene eier fritidshus. I hele perioden fra 1980 har vel 20 prosent av husholdningene hatt fritidshus. Det betyr ikke at antallet fritidshus har vært uendret. Siden antallet husholdninger har økt betydelig siden 1980, har også antallet fritidshus økt.

Anskaffelse av fritidshus er i større grad enn anskaffelse av bil knyttet til husholdningens økonomiske evne. Arv og overføringer mellom generasjoner spiller også en betydelig rolle.

Blant middelaldrende par uten barn (45-66 år) hadde 31 prosent fritidshus i 1992/94, og blant par med store barn var det 29 prosent som hadde fritidshus. Bare 14 prosent av par med små barn hadde da fritidshus, mens 23 prosent av eldre enslige hadde. Enslige forsørgere hadde sjeldnest fritidshus (7 prosent).

6.5. Utviklingen i forbruket

Moderat vekst i forbruket på 1990-tallet

Husholdningenes årlige gjennomsnittsforbruk økte sterkt på begynnelsen av 1980-tallet, fra 162 200 1996-kroner i 1980 til 208 200 kroner i 1986. Det tilsvarer en vekst på hele 28 prosent. Etter en mindre tilbakegang på slutten av 1980-tallet, økte forbruket igjen. Men veksten var mer beskjeden. Det årlige gjennomsnittsforbruket for husholdningene økte fra 197 800 1996-kroner i 1990 til 218 500 kroner i 1996. Dette er en økning på 10 prosent, altså en årlig vekst som er om lag en tredel av veksten på begynnelsen av 1980-tallet.

Veksten i boutgiftsandelen er brutt

Utgiftene til mat, bolig og reiser og transport har i lang tid vært de største utgiftspostene på husholdningenes budsjett. Til sammen utgjør disse postene

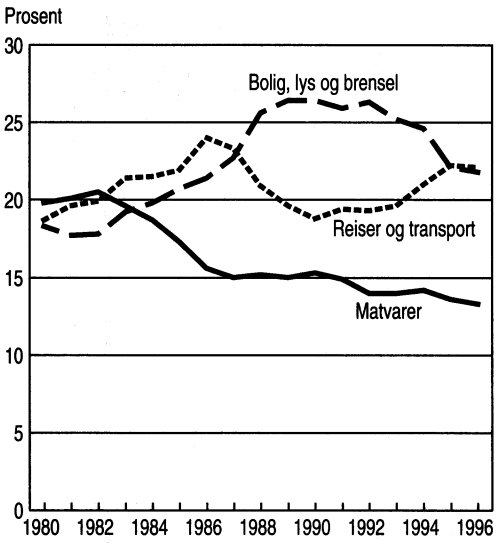
6.5. Forbruksundersøkelsen

Forbruksundersøkelsen er en utvalgsundersøkelse basert på opplysninger fra et representativt utvalg av vel 1 300 husholdninger hvert år. Opplysningene fra forbruksundersøkelsen består dels i regnskap over alle husholdningens utgifter i en toukers periode (utvalget er jevnt fordelt over året slik at hele året dekkes), dels i opplysninger fra et omfattende intervju.

Man må være oppmerksom på enkelte spesielle regler som kan være viktige i tolkningen av resultatene. Utgifter til mat omfatter ikke utgifter på restaurant eller til kioskmat. Avdrag på boliglån regnes ikke som boutgift, men betraktes som sparing. Utgifter til bilkjøp registreres med bilens fulle kjøpspris det året den kjøpes uansett om en del av kjøpesummen lånes. Utgifter til selskapsreiser regnes ikke som utgifter til reiser og transport (men under en post Andre varer og tjenester).

På grunn av små årlige utvalg kan en bare publisere utgiftstall for enkeltår for alle husholdninger. Ved publisering av tall for enkeltgrupper slår en utvalgene til forbruksundersøkelsene i tre år sammen (resultater tidfestes da for eksempel ved 1993/95).

Figur 6.4. **Andelen av total forbruksutgift i husholdningene som gikk til mat, boutgifter og reiser og transport. 1980-1996. Prosent**

Kilde: Forbruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

omkring 60 prosent av de totale utgiftene. Den relative fordelingen av disse utgiftene har imidlertid forandret seg i løpet av 15-årsperioden. I takt med økningen i materiell velstand har det i lang tid vært en tendens til at vi bruker en stadig mindre andel til mat. På begynnelsen av 1980-tallet brukte gjennomsnittshusholdningen omkring 20 prosent av utgiftene til mat, mens den ved midten av 1990-tallet brukte under 14 prosent. Likevel har utgiftene til mat (i faste priser) vært noenlunde konstant eller bare gått litt ned. De utgjorde i 1982 i gjennomsnitt 31 500 og i 1996 28 500 1996-kroner. Noe av denne nedgangen skyldes at husholdningene i gjennomsnitt har blitt mindre. Men den skyldtes også at mer mat blir kjøpt på restaurant, mens det er mat som blir kjøpt til hjemmet, som registreres som mat i undersøkelsen.

Veksten i forbruket på midten av 1980-tallet gjaldt i stor grad varige forbruksgoder, spesielt bolig, men også reiser og transport. Gjennom flere tiår har boutgiftene stått for en økende andel av forbruket. Denne tendensen ble brutt i 1993. På 1960-tallet utgjorde boutgiftene 12-14 prosent av forbruket. Boutgiftsandelen steg deretter, og nådde en topp i 1992 med 26 prosent. I 1996 brukte gjennomsnittshusholdningen 22 prosent til bolig, eller 47 600 kroner. Mens både matvareutgiftene og utgiftene til reiser og transport var større enn boutgiftene på begynnelsen av 1980-tallet, ble boutgiftene større enn matutgiftene i 1984 og passerte også utgiftene til reiser og transport i 1988. Boutgiftene har deretter holdt seg som den største utgiftsposten på gjennomsnittshusholdningens budsjett helt fram til 1995, da posten reiser og transport ble omtrent like stor (se også kapittel 8.3).

Utgiftene til reiser og transport som andel av forbruket har de siste 15 årene variert rundt 20 prosent, med unntak for årene 1986-1987 da andelen var om lag 24 prosent. Både i 1980 og 1990 var utgiftsandelen til reiser og transport lav, 19 prosent. Fra 1993 økte andelen igjen til 22 prosent i 1996, litt lavere enn på midten av 1980-tallet. Gjennomsnittshusholdningen brukte 48 400 kroner til reiser og transport i 1996. Svingningene i utgiftene til reiser og transport skyldes svingninger i kjøp av nye biler. I forbruksundersøkelsen registreres kjøp av bil med hele kjøpesummen det året husholdningen foretar kjøpet, selv om betalingen fordeles over flere år. Dette medfører at svingninger i nybilsalget gir direkte utslag i statistikken.

Størst forandringer i forbrukets sammensetning blant enslige

Forskjeller i sammensetningen av forbruket er blant annet uttrykk for forskjeller i preferanser og livsstil. Livsstil og preferanser påvirkes av hvilken livsfase husholdningen er i. En ung husholdning i etableringsfasen vil ha andre preferanser enn en eldre veletablert husholdning. Dessuten vil både husholdningens størrelse og alderssammensetning innvirke på forbruksmønsteret.

Matvareutgiftenes andel av forbruket varierer en del mellom husholdninger av ulike typer. Yngre enslige (16-44 år) bruker minst andel på mat (9 prosent i 1993/95), mens eldre par uten barn bruker størst andel (20 prosent). Nedgangen i andelen av forbruket som går til mat, har kommet i alle typer husholdninger. Størst var nedgangen blant eldre enslige, fra 25 prosent i 1980/82 til 16 prosent i 1993/95.

Boutgiftene er den største posten på budsjettet for de aller fleste grupper av husholdninger. Bare for par med yngste barn 7-19 år går en større del av forbruket til reiser og transport enn til bolig. For flerpersonhusholdningene var boutgiftsandelen vel 20 prosent i 1993/95, mens andelen for enslige var rundt 30 prosent. For middelaldrende enslige økte boutgiftsandelen med hele 11 prosentpoeng fra 1980/82 til 1993/95. Gruppen med minst økning i boutgiftsandel er likevel eldre enslige, med en økning de siste 15 årene på bare 4 prosentpoeng. Eldre enslige har imidlertid hele tiden brukt en stor andel av utgiftene til bolig med 25 prosent i 1980/82, en topp i 1989/91 med 29 prosent og 28 prosent i 1993/95.

Andelen av forbruket som går til reiser og transport, varierer lite mellom husholdningstypene. Andelen var i 1993/95 lavest (18 prosent) for eldre enslige (65-85 år), og høyest for middelaldrende par uten barn (24 prosent). Utgiftsandelen som går til reiser og transport har økt mest for middelaldrende enslige, den økte fra 14 prosent i 1980/82 til 23 i 1993/95. Utgiftsposten er betydelig for de fleste grupper av husholdninger. For første gang bruker nå alle husholdningstypene mer til reiser og transport enn til matvarer. Det gjelder også eldre enslige, etter at utgiftene til mat gikk ned til 16 prosent, mens utgiftsandelen til reiser og transport økte til 18 prosent.

Litteratur

Epland, Jon (1997): Inntektsfordelingen 1986-1995: Hvorfor øker ulikheten? *Økonomiske analyser,* 1997, 5, Statistisk sentralbyrå

Strøm, Steinar, Tom Wennemo og Rolf Aaberge (1993): *Inntektsulikhet i Norge 1973-1990*, Rapporter 93/17, Statistisk sentralbyrå

Statistisk sentralbyrå (1997): Forskjellen øker når salgssummen øker. Forholdet mellom ligningstakst og salgssum for selveide boliger 2.-4. kv. 1995, *Ukens statistikk* 1997, 9

Aaberge, Rolf , Arne S. Andersen og Tom Wennemo (1996): "Omfang, nivå og fordeling av lavinntekter i Norge 1979-1993" i Puide (eds.) *Den nordiska fattigdomens utveckling och struktur*, København: Tema Nord. Nordisk Ministerråd

Eva Birkeland og Åne Osmunddalen*

7. Sosial trygghet

To systemer for inntektssikring
En av velferdsstatens viktigste oppgaver er å sikre folk mot inntektsbortfall. I den norske velferdsstaten er det først og fremst den statlige folketrygden og den kommunale sosialhjelpen som skal ivareta denne inntektssikringen. *Folketrygden* skal erstatte tap av inntekt forbundet med arbeidsledighet, svangerskap og fødsel, aleneomsorg for barn, sykdom og skade, uførhet, alderdom og dødsfall. Den skal også kompensere for høye ekstrautgifter, særlig ved sykdom. *Sosialhjelpen* kommer inn der hvor annen privat og offentlig forsørgelse ikke strekker til. Vilkåret for å motta stønad, er at andre løsninger skal være prøvd først. Ordningen er skjønnsbasert og skal fange opp mer diffuse og komplekse livssituasjoner som ikke blir ivaretatt innenfor folketrygden. Sosialhjelp blir også tildelt for å supplere ytelser fra folketrygden.

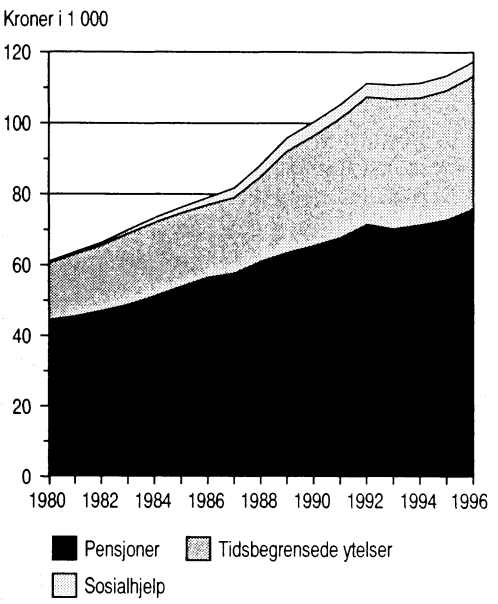
Kollektive pensjonsordninger, individuelle pensjons- og forsikringsordninger er for mange et viktig supplement til folketrygden. Sammen med ordinær sparing bidrar slike ordninger til at den enkelte ved inntektsbortfall har mulighet til å opprettholde et rimelig eller tilvant forbruksnivå ut over det som den offentlige inntektssikringen gir rom for.

Folketrygden og sosialhjelpen er ikke de eneste offentlige systemene for overføringer til husholdningene. I tillegg kommer blant annet barnetrygden, utdanningsstøtten, ulike kommunale tilleggsytelser til folketrygden og bostøtten fra Husbanken. Alle disse overføringsordningene påvirker, sammen med skattesystemet og de subsidierte offentlige tjenestene (barnehager og andre utdanningstjenester, helse- og sosialtjenester av ulike slag), på hver sin måte fordelingen av inntekt og økonomiske levekår mellom fattig og rik og mellom personer og husholdninger i ulike livsfaser. Her skal vi imidlertid i hovedsak konsentrere oss om inntektssikringsaspektet og dermed om de to viktigste inntektssikringssystemene, altså folketrygden og sosialhjelpen.

Mens sosialhjelpen finansieres over de kommunale budsjettene, blir folketrygdens ytelser finansiert ved at medlemmene betaler en trygdeavgift, arbeidsgiverne betaler en arbeidsgiveravgift, og ved at staten betaler resten i form av et statstilskudd. De innbetalte avgiftene

* Eva Birkeland har skrevet avsnittene 7.1-7.2, Åne Osmunddalen avsnitt 7.3

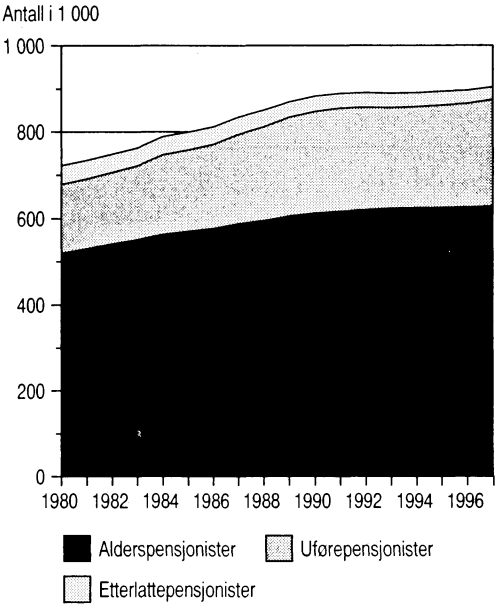
Figur 7.1. **Utgifter til pensjoner, tidsbegrensede ytelser fra folketrygden[1] og økonomisk sosialhjelp. 1980-1996. 1996-kroner**

[1] Sykepenger, attførings- og rehabiliteringspenger, fødselspenger, ytelser til enslige forsørgere, dagpenger under arbeidsledighet

Kilde: Rikstrygdeverket, Arbeidsdirektoratet og Sosialhjelpsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Figur 7.2. **Antall pensjonister 31.12. 1980-1997**

Kilde: Rikstrygdeverket

eller premiene sammen med statstilskuddet går hvert år inn i finansieringen av samme års utbetalinger over folketrygdens budsjett ("pay-as-you-go-prinsippet").

Utgifter til pensjoner, tidsbegrensede ytelser fra folketrygden og sosialhjelp ble nesten fordoblet fra 1980 til 1996, målt i 1996-priser. Relativt sett økte utgiftene til tidsbegrensede ytelser og sosialhjelp mest; særlig sterkt i årene 1986-1992. Det siste henger blant annet sammen med økningen i arbeidsledigheten i denne perioden.

7.1. Pensjonene fra folketrygden

Pensjonsytelsene fra folketrygden har som formål å gi økonomisk trygghet ved bortfall av inntekt for eldre, uføre og etterlatte (enker, enkemenn og etterlatte barn). Pensjonistene er sikret et minstenivå eller en minstepensjon. Størrelsen på eventuell tilleggspensjon ut over minstenivået avhenger av nivået på tidligere yrkesinntekt og av hvor mange år man har vært yrkesaktiv og har opptjent pensjonspoeng. De som hadde høyest inntekt som yrkesaktive, får høyest pensjon, men lavest kompensasjonsgrad, det vil si lavest pensjon sett i forhold til tidligere inntekt.

7.1. Folketrygdens pensjonsordninger

Pensjon fra folketrygden består av tre hovedkomponenter. En hovedkomponent, *grunnpensjonen*, fastsettes uavhengig av inntektens størrelse. Den andre hovedkomponenten, *tilleggspensjonen*, beregnes på grunnlag av tidligere arbeidsinntekt (pensjonsgivende inntekt). En tredje komponent er *særtillegget*, som ytes i tillegg til grunnpensjonen til pensjonister som ikke har rett til tilleggspensjon, eller som har tilleggspensjon som er mindre enn særtillegget. Summen av grunnpensjon og særtillegg utgjør *minstepensjonen*.

Alderspensjon ytes fra fylte 67 år. De første tre årene avkortes den mot yrkesinntekt, men fra og med fylte 70 år kan alderspensjonistene ha yrkesinntekt ved siden av pensjonen uten at pensjonen dermed blir redusert.

Både retten til og størrelsen på ytelsene i folketrygden er knyttet til *grunnbeløpet* (G) som fastsettes av Stortinget hvert år. Full grunnpensjon er lik G, og særtillegget utgjør en prosentdel av grunnbeløpet. Særtilleggsprosenten for enslig pensjonist var 7,5 prosent da særtillegget ble innført i 1969 og har siden den gang økt til over 60 prosent (63,2 prosent fra 1.5.1997).

Tilleggspensjonen beregnes etter følgende formel:
Tilleggspensjonen = grunnbeløpet x tilleggspensjonsprosenten x sluttpoengtallet x n/40,

der *n* er lik antall opptjeningsår, det vil si år med arbeidsinntekt over grunnbeløpet, *tilleggspensjonsprosenten* utgjør 45 prosent av pensjonsgrunnlaget for pensjon opptjent før 1992 og 42 prosent for senere år, og *sluttpoengtallet* er gjennomsnittet av de 20 årene med høyest inntekt og de beste årlige pensjonspoengene ("besteårsregelen"). For å få full tilleggspensjon må man ha hatt pensjonsgivende inntekt høyere enn G i 40 år ("40-årsregelen").

Ved full opptjening (40 år) og en gjennomsnittlig arbeidsinntekt gir folketrygden en alderspensjon som utgjør *brutto* drøyt halvparten av arbeidsinntekt før skatt. På grunn av de særlige skattereglene for pensjonister blir kompensasjonsnivå etter skatt høyere enn når en regner før skatt, det vil si om lag 2/3 for en gjennomsnittlig arbeidsinntekt.

Uførepensjon innvilges når en person på grunn av uførhet (sykdom, skade eller lyte) har varig nedsatt ervervsevne. Pensjonen beregnes som alderspensjon, men som om uførepensjonisten hadde hatt yrkesinntekt fram til pensjonsalderen på nivå med tidligere yrkesinntekt.

Etterlattepensjon ytes til dem som mister sin forsørger ved dødsfall. Pensjonen beregnes på grunnlag av inntekten som den avdøde forsørgeren hadde. Den avkortes mot forventet yrkesinntekt.

Økningen i antall alderspensjonister har avtatt

Antall pensjonister økte gjennom hele 1980-tallet, fra vel 700 000 i 1980 til nesten 900 000 i 1990. I 1990-årene har det vært en utflating.

Antall alderspensjonister flatet ut på 1990-tallet etter å ha økt jevnt med i underkant av 2 prosent pr. år i 1980-årene. De som gikk inn i alderspensjonistenes rekker på 1990-tallet, ble født i en periode da fødselstallet sank. Hvert nytt kull av pensjonister ble dermed mindre enn det foregående. To av tre alderspensjonister er kvinner. Slik har det vært gjennom hele 1980- og 1990-tallet. Dette har sammenheng med at kvinner lever lenger enn menn.

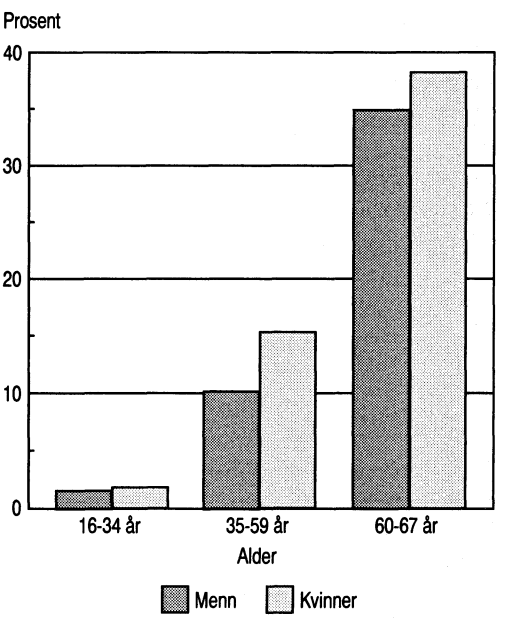
Uførepensjonister: Ny økning etter nedgang i 1991-1994

Antall uførepensjonister økte fra 157 000 i 1980 til 234 000 i 1990, det vil si en økning på 77 000 personer eller 46 prosent. Veksten var særlig sterk i perioden 1983 til 1989. Det var først og fremst blant kvinnene at andelen uførepensjonister økte. I 1980 var om lag 7 prosent av alle 16-66-åringer uførepensjonert både blant kvinner og blant menn, noe flere blant kvinnene (7,3 prosent) enn blant mennene (6,8 prosent). Ti år senere var 9,5 prosent av kvinnene, og 7,4 prosent av mennene uførepensjonert (se tabellvedlegget, indikator 7.7). Det er ikke én enkelt forklaring på denne økningen. Det synes å være enighet om at forklaringen i liten grad er endrede helseforhold eller demografiske forhold. Derimot legger mange vekt på endringene på arbeidsmarkedet, alene eller i kombinasjon med holdningsendringer eller endringer i regelverket eller i praksis ved tilståelse av uførepensjon.

Den sterkere økningen i uførepensjoneringen blant kvinner enn blant menn, blir av mange satt i sammenheng med kvinnenes økte yrkesdeltaking (se kapittel 5.1). For det første var det trolig lettere for kvinner som hadde vært yrkesaktive enn for kvinner som hadde vært hjemmeværende, å få innvilget uførepensjon. For det andre er de aller fleste yrkesaktive kvinner dobbeltarbeidende i den forstand at de gjerne også har hovedansvaret for hjem og barn, noe som kan være svært belastende og dermed bidra til at kvinner blir uførepensjonert i yngre alder enn menn (se figur 7.3) (St.meld. nr. 39).

I løpet av 1980-tallet fikk stadig flere uførepensjon på grunnlag av muskel- og skjelettsykdommer, spesielt lidelser som for eksempel fibromyalgi. Kvinnelige uførepensjonister har i større grad enn

Figur 7.3. **Uførepensjonister i prosent av befolkningen, etter alder og kjønn. 31.12.1996**

Kilde: Rikstrygdeverket

menn sykdommer i muskel- og skjelettsystemet, og økningen i løpet av 1980-tallet var større for kvinner enn for menn. Fra 1980 til 1990 steg andelen av uførepensjonistene med sykdommer i muskel- og skjelettsystemet fra 26 til 37 prosent for kvinner, fra 18 til 25 prosent for menn. En medvirkende årsak til at man fikk denne økningen i antall uførepensjonister med muskel- og skjelettlidelser, er trolig en viss liberalisering av praksis. Det var trolig lettere å få uførepensjon på grunnlag av lidelser som fibromyalgi i 1990 enn på 1970-tallet (St.meld. nr. 39). Men for kvinners vedkommende må økningen også sees i sammenheng med den økte yrkesaktiviteten og dobbeltarbeidet på 1970- og 1980-tallet.

Økningen i antall uførepensjonister førte til at det fra slutten av 1980-tallet ble rettet søkelys på regelverket for ordningen. Kriteriene for innvilgelse av søknad om uførepensjon ble innskjerpet på flere punkter, samtidig som en fra 1993 satset mer på attføring. Etter disse innstrammingene stoppet veksten i antall uførepensjonister opp. I perioden 1991-1994 var det en liten nedgang. Siden har det igjen vært økning. Som en forklaring på denne økningen, har det vært hevdet at innskjerpingene og reformene i stor grad bare utsatte tidspunktet for innvilgelse av uførepensjon (St.meld. nr. 35, St.prp. nr. 1). Den samlede virkningen av innskjerpingene og reformene for antall uførepensjonister har derfor neppe vært stor. I 1997 var det 247 000 uførepensjonister, det høyeste antallet til nå.

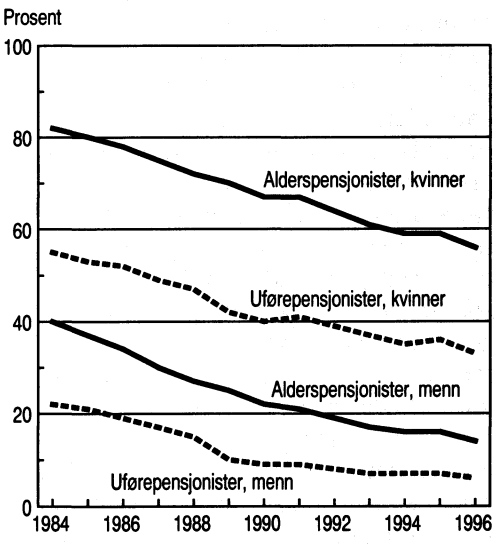
Jevn nedgang i antall etterlattepensjonister

Det har vært en jevn nedgang i antall etterlatte ektefeller med pensjon fra folketrygden fra 1980 og fram til i dag (se tabellvedlegget, indikator 7.8). Årsaken er at dødeligheten i de aktuelle aldersgruppene (opp til 67 år) er blitt redusert, og mer for menn enn for kvinner (se kapittel 1.3). Det er altså blitt færre enker. Andelen etterlattepensjonister blant alle enker og enkemenn i alderen 16-66 år har ligget rundt 55 prosent i hele perioden 1980-1996.

Færre minstepensjonister - høyere pensjoner

Gjennomsnittlig alderspensjon omregnet til 1995-kroner har økt fra 61 500 kroner i 1984 til 81 000 kroner i 1996, en økning på 32 prosent. Økningen skyldes at det blir færre minstepensjonister og at tilleggspensjonistene får høyere tilleggspensjon. De eldste pensjonistene med de laveste pensjonene faller fra, mens nye pensjonister med høyere pensjoner kommer til og trekker gjennomsnittet opp. Mens tre av fire eller 385 000 alderspensjonister hadde minstepensjon i 1980,

Figur 7.4. **Andel pensjonister med minstepensjon blant alders- og uførepensjonister. Menn og kvinner. 1984-1996. Prosent**

Kilde: Rikstrygdeverket

var dette redusert til to av fem eller 245 000 i 1996 (se tabellvedlegget, indikator 7.5). Da hadde 22 prosent eller 52 000 uførepensjonister og 14 prosent eller 4 400 etterlattepensjonister minstepensjon.

Gjennomsnittlig alderspensjon for kvinner økte med 16 prosent i perioden 1984-1996, mot 34 prosent for menn. Snart er det bare kvinner som er minstepensjonister (se figur 7.4). Den økte yrkesaktiviteten blant kvinnene har altså ikke resultert i at deres pensjoner har holdt tritt med mennenes. Da dagens pensjonister var yrkesaktive og la grunnlaget for sine pensjonsrettigheter, hadde fortsatt mange kvinner avbrudd i yrkeslivet og mange arbeidet deltid. Dette gjelder også mange av dem som blir pensjonert i dag. Dermed er det først og fremst mennene som hittil har nytt godt av reglene for beregning av tilleggspensjon (se ramme 7.1).

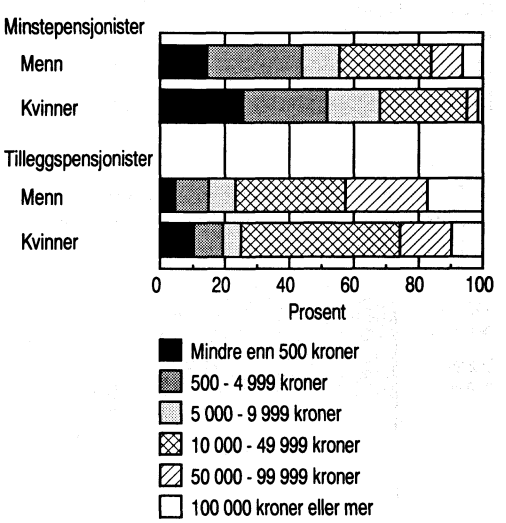
Har pensjonene holdt tritt med lønningene?

Svaret på dette spørsmålet avhenger av om man bruker gruppe- eller individperspektivet, det vil si om man ser på pensjonistene som gruppe eller på den enkelte pensjonist. Gjennomsnittlig alderspensjon utgjorde 35 prosent av lønn pr. normalårsverk (se definisjon i ramme 6.1) i 1996, mot 30 prosent i 1984. Hovedgrunnen til at alderspensjonen i gjennomsnitt har økt noe mer enn lønn pr. normalårsverk er endringene i sammensetningen av alderspensjonistgruppen, med relativt færre minstepensjonister og flere tilleggspensjonister med høyere tilleggspensjon. Den alderspensjonen som den enkelte pensjonist får utbetalt, har på langt nær økt i samme grad som dette gjennomsnittet. Minstepensjonen har, på grunn av flere økninger i særtillegget (se ramme 7.1), akkurat holdt tritt med den alminnelige lønnsutviklingen. Den har i hele perioden 1980-1997 utgjort ca. 28 prosent av lønn pr. normalårsverk (se tabellvedlegget, indikator 7.4). For dem med tilleggspensjon har utviklingen vært dårligere; pensjonen har falt relativt til lønningene og så vidt holdt tritt med prisutviklingen.

De fleste har inntekter i tillegg til pensjonen

Nesten alle pensjonister har andre inntekter i tillegg til folketrygdens ytelser. De fleste har likevel svært lave tilleggsinntekter. Fire av ti alderspensjonister (41 prosent) hadde i 1995 mindre enn 10 000 kroner i tillegg til folketrygdens ytelser, 30 prosent hadde mindre enn 5 000 kroner i tillegg og 14 prosent hadde mindre enn 500. Det er spesielt blant minstepensjonistene at mange har lave tilleggsinntekter og blant minste-

Figur 7.5. **Alderspensjonister, etter størrelsen på tilleggsinntektene[1]. Pensjonister med minstepensjon og tilleggspensjon. Menn og kvinner. 1995. Prosent**

[1] Inntekt i tillegg til ytelser fra folketrygden

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

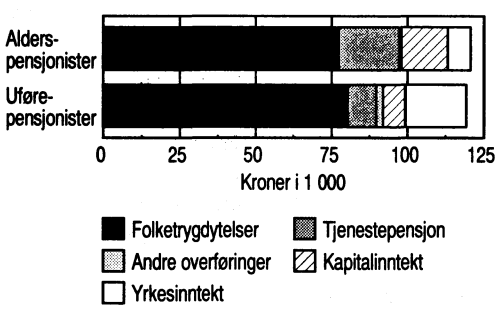
pensjonistene særlig kvinnene. Hver fjerde kvinnelige minstepensjonist blant alderspensjonistene (26 prosent) hadde i 1995 mindre enn 500 kroner i tilleggsinntekter, mot 15 prosent av de mannlige minstepensjonistene (se figur 7.5).

Blant uførepensjonistene er forskjellene mellom menns og kvinners tilleggsinntekter noe mindre, men i gjennomsnitt mottar de omtrent like mye i tilleggsinntekter som alderspensjonistene, 43 000 kroner i gjennomsnitt pr. alderspensjonist og 39 000 kroner pr. uførepensjonist i 1995. For begge gruppene utgjorde tilleggsinntektene omtrent halvparten av hva de fikk fra folketrygden, noe mer for alderspensjonistene (56 prosent) enn for uførepensjonistene (49 prosent). I gjennomsnitt hadde begge gruppene da vel 120 000 kroner i samlet inntekt (inntekt før skatt).

Tjenestepensjon viktig for alderspensjonistene

Den viktigste kilden til tilleggsinntekt for alderspensjonistene var i 1995 tjenestepensjon (inklusive egen pensjonsforsikring og kårytelser), i gjennomsnitt 20 000 kroner eller en firedel (26 prosent) av det de fikk fra folketrygden. For uførepensjonistene har tjenestepensjon mindre betydning. Yrkesinntekt er viktigste inntektskilde utenom folketrygden for dem. Mange uførepensjonister har redusert pensjon. Det forutsettes at de skal skjøte på uførepensjonen med inntekt fra eget arbeid. I 1995 mottok uførepensjonistene i gjennomsnitt 20 000 kroner i inntekt fra eget arbeid.

Figur 7.6. **Inntektssammensetning for alders- og uførepensjonister. Gjennomsnittlig individuell inntekt. 1995. Kroner**

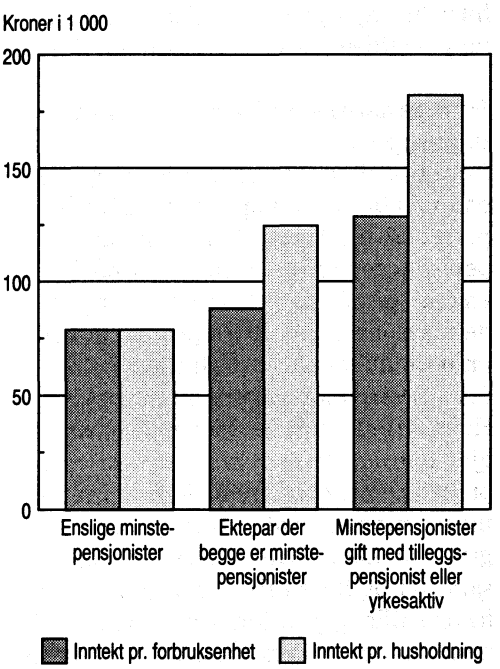

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

Svært varierende husholdningsinntekt blant minstepensjonistene...

Den enkelte pensjonists økonomiske situasjon avhenger ikke bare av egne

Figur 7.7. **Gjennomsnittlig inntekt etter skatt pr. forbruksenhet[1] og pr. husholdning for husholdninger[2] med minst én minstepensjonist. 1995. Kroner**

[1] Samme ekvivalensskala som i kapittel 6. Se ramme 6.3
[2] Egentlig familier. Familier med barn er holdt utenfor

Kilde: Registerbasert inntektsstatistikk 1995, Statistisk sentralbyrå

inntekter, men også av inntektene til andre husholdningsmedlemmer. Over halvparten av de nesten 310 000 minstepensjonistene i 1995 var enten enslige pensjonister (52 prosent) eller gift med minstepensjonist (5 prosent), mens de øvrige 43 prosent enten var gift med pensjonist som mottok tilleggspensjon eller med en person som fortsatt var yrkesaktiv. Enslige minstepensjonister og minstepensjonistektepar har lavere husholdningsinntekt enn minstepensjonister som er gift med tilleggspensjonister eller med yrkesaktive (se figur 7.7).

Figur 7.7 gir opplysninger både om de tre gruppenes inntekt pr. husholdning og pr. forbruksenhet. I det første tilfellet måler vi samlet husholdningsinntekt uten å korrigere for eller ta hensyn til at husholdningene kan være av ulik størrelse. I det andre tilfellet tas det hensyn til at to personer trenger høyere inntekt enn én person for å ha samme forbruksnivå eller økonomiske velferd som den enslige, men ikke dobbelt så høy inntekt (se ramme 6.3 om ekvivalensskalaer og forbruksenheter). Når vi tar hensyn til dette, viser det seg at minstepensjonister som er gift med tilleggspensjonister eller med yrkesaktive, har en bedre økonomisk situasjon enn de som ikke er gift eller gift med minstepensjonist. I 1995 tilhørte omtrent halvparten (48 prosent) av alle husholdninger med minst én minstepensjonist den femdelen av alle husholdningene som hadde lavest inntekt etter skatt pr. forbruksenhet (Inntekts- og formuesundersøkelsen 1995).

... og mange med oppsparte midler

Men til tross for at mange husholdninger med minstepensjonister har lav inntekt, har mange betydelige oppsparte midler. 61 prosent av ekteparene med minst én minstepensjonist hadde 100 000 kroner eller mer i banken. Det samme gjaldt 36 prosent av de enslige minstepensjonistene (Selvangivelsesstatistikk 1995).

7.2. Tidsbegrensede ytelser fra folketrygden

De tidsbegrensede ytelsene fra folketrygden har som formål å gi økonomisk trygghet ved bortfall av inntekt når man blir syk eller arbeidsledig, i forbindelse med fødsel, og når man som enslig mor eller far er alene om omsorgen for små barn.

Mange faller utenfor dagpengeordningen

Ikke alle har rett på sykepenger ved sykdom, fødselspenger eller dagpenger under arbeidsledighet. I 1997 var det bare 58 prosent av de helt arbeidsledige som mottok dagpenger. Dette er en nedgang siden 1988 da den tilsvarende andelen var 76 prosent (se tabellvedlegget, indikator 7.11). Denne nedgangen må sees i sammenheng med den sterke økningen i ungdomsarbeidsledigheten under lavkonjunkturen på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet (se tabellvedlegget, indikator 5.9). For å ha rett til dagpenger kreves at man har hatt lønnsinntekt av en viss størrelse enten i siste kalenderår eller i gjennomsnitt for de tre foregående år. Dette gjør at mange unge uten arbeid ikke får utbetalt dagpenger. Tidligere var det også slik at dagpengene falt bort i en viss periode etter 80 uker. Siden det først og fremst er eldre arbeidstakere som er arbeidsledige så lenge om gangen, bidrog dette til at en del eldre arbeidsledige ikke mottok dagpenger. Denne avstengningsregelen ble fjernet i 1997.

For å få sykepenger må man ha vært i arbeid de siste to ukene før arbeidsuførheten inntrådte, og arbeidsinntekten må være av en viss størrelse. Det innebærer at personer med tilfeldig og sporadisk

7.2. Folketrygdens tidsbegrensede ytelser

Ytelser ved sykdom
Sykepenger utbetales til den som er arbeidsufør på grunn av sykdom eller skade. Arbeidsgiveren betaler sykepengene de to første ukene, mens folketrygden betaler for inntil 50 uker.

Når man har mottatt sykepenger i ett år, kan det gis *rehabiliteringspenger* i inntil ett år hvis vedkommende fortsatt er arbeidsufør og under medisinsk behandling eller *attføringspenger* hvis vedkommende er under yrkesmessig attføring.

Ytelser ved fødsel og adopsjon
Ved fødsel ytes det *fødselspenger* til barnets mor dersom hun har vært yrkesaktiv i minst seks av de ti siste måneder før fødselen. For kvinner som ikke har rett til fødselspenger, ytes det *engangsstønad* ved fødsel. I grove trekk tilståes de samme ytelser ved adopsjon.

Ytelser til enslige forsørgere
Enslig (ugift, separert eller skilt) mor eller far som er alene med omsorgen for barn, har rett til stønad til livsopphold i en overgangsperiode til vedkommende er i stand til å forsørge seg selv ved hjelp av inntektsgivende arbeid. Slik *overgangsstønad* ble tidligere gitt uten nærmere vilkår inntil yngste barn hadde fullført tredje skoleår (St. meld. nr. 35), men fra 1.1.1998 er det innført nye regler. Nå kan overgangsstønad til livsopphold ytes inntil yngste barn er åtte år, men normalt ikke mer enn sammenlagt tre år etter at det yngste barnet er født. De som tar utdanning, kan få utvidet stønadsperioden med ytterligere to år, men fortsatt bare til yngste barn er åtte år. I tillegg kan enslige forsørgere motta *stønad til barnetilsyn* i forbindelse med utdanning og arbeid og *utdanningsstønad* og *tilskudd og lån* for å komme i arbeid.

Ytelser ved arbeidsledighet
Personer som er arbeidsledige, har rett til *dagpenger* i inntil tre år. Den arbeidsledige har plikt til å ta arbeid eller tiltak som blir tilbudt. Hvis vedkommende unnlater å ta arbeid, faller dagpengene bort.

arbeid må greie seg uten sykepenger når de blir syke og ikke kan møte på arbeid. For å få fødselspenger må barnets mor ha vært yrkesaktiv med pensjonsgivende inntekt av en viss størrelse i minst seks av de siste ti månedene før fødselen.

Stønadsnivå og kompensasjonsgrad varierer

Stønadsnivået varierer sterkt mellom de ulike tidsbegrensede ytelsene. Sykepenger og fødselspenger utgjør 100 prosent av yrkesinntekten opp til et bestemt inntektstak. Dagpenger ved arbeidsledighet ligger på vel 60 prosent i samme inntektsområde, mens rehabiliterings- og attføringspenger følger samme beregningsregler som uførepensjon og ligger høyere enn dagpenger ved arbeidsledighet for de laveste inntektene og litt lavere eller likt for de øvrige inntektsområdene. Både arbeidsledige med dagpenger og de

som mottar attførings- eller rehabiliteringspenger, kan få forsørgertillegg. Overgangsstønaden til enslige forsørgere tilsvarte tidligere ordinær minstepensjon, men utgjør 1,85 ganger folketrygdens grunnbeløp (se ramme 7.1) fra 1.1.1998. Den er uavhengig av tidligere inntekt, men avkortes mot yrkesinntekt.

250 000 med tidsbegrensede ytelser fra folketrygden

Til sammen er det et betydelig antall personer som til enhver tid har en tidsbegrenset ytelse fra folketrygden som kompensasjon for midlertidig bortfall av inntekt (se tabell 7.1).

Antall helt ledige mottakere av *dagpenger under arbeidsledighet* pr. 31.12. økte fra 1988 til og med 1992, men har deretter gått ned (se tabell 7.1). Utviklingen i antall helt ledige dagpengemottakere fulgte i stor grad utviklingen på arbeidsmarkedet der økningen i arbeidsledigheten ble vendt til nedgang ved årsskiftet 1992-1993 (se kapittel 5.4), men ble også påvirket av omfanget og praktiseringen av ulike arbeidsmarkedstiltak.

I tillegg til de helt arbeidsledige mottar også delvis sysselsatte og en del deltakere på arbeidsmarkedskurs (AMO-kurs, praksisplass) dagpenger. De helt ledige og delvis sysselsatte utgjør likevel størsteparten av dagpengemottakerne. Av et gjennomsnitt på 85 400 dagpengemottakere i 1997 var 50 prosent helt arbeidsledige og 44 prosent delvis sysselsatte (Arbeidsdirektoratet 1997).

Flere får sykepenger i gode tider

Antall personer med *sykepenger* gikk ned fra 1990 til 1993. Dette har for det første sammenheng med at antall sysselsatte gikk ned i denne perioden. For det andre gikk arbeidsledigheten opp, og det er gjerne slik at sykefraværet pr. sysselsatt går ned når arbeidsmarkedet forverres (Olsen og Mastekaasa 1997). Men det kan også ha hatt en betydning at det i disse årene ble gjennomført en kampanje for redusert sykefravær i regi av LO og NHO, og en særlig innsats i trygdeetaten for oppfølging av sykmeldte.

Fra 1993 økte antall sykepengemottakere igjen. Økningen henger blant annet

Tabell 7.1. **Antall personer med tidsbegrensede kontantytelser fra folketrygden. 31.12.1990-1997**

	I alt	Sykepenger	Fødselspenger[1]	Rehabiliterings- og attføringspenger	Overgangsstønad for enslige forsørgere	Dagpenger under arbeidsledighet[2]
1990	231 000	69 900	:	52 900	37 200	71 000
1991	234 500	53 400	:	60 400	41 700	79 000
1992	270 280	53 300	22 000	65 600	44 300	85 600
1993	261 600	49 800	25 400	63 100	46 000	77 300
1994	248 800	53 000	30 600	56 400	46 300	62 500
1995	238 400	56 600	31 200	49 200	46 300	55 100
1996	238 200	62 400	31 000	52 400	45 500	46 900
1997	234 800	70 800	31 300	54 000	45 000	42 700

[1] Ikke inkludert menn. Før 1994 ble ikke statsansatte kvinner talt med. [2] Bare helt ledige. I tillegg mottar en del delvis sysselsatte og deltakere på arbeidsmarkedskurs dagpenger

Kilde: Rikstrygdeverket og Arbeidsdirektoratet

sammen med økt antall sysselsatte. Men i tillegg økte antall sykepengedager pr. sysselsatt. Én forklaring på dette kan være at folk med dårligere helsetilstand og dermed høyere sykefravær kommer inn i arbeid når det blir lettere å få arbeid.

Etter en sterk vekst i antall personer på *rehabiliterings- og attføringspenger* tidlig på 1990-tallet, har antallet sunket igjen til det i 1997 var lavere enn i 1990. Økningen fra 1990 til 1993 har trolig sammenheng med en aktiv satsing på tiltak for å motvirke uønsket uførepensjonering samtidig som det ble foretatt en innskjerping i kriteriene for tilståelse av uførepensjon, mens nedgangen fra 1993 til 1994 må sees i sammenheng med at man fra 1993 bare kan få utbetalt rehabiliteringspenger i 52 uker.

Antall mottakere av overgangsstønad øker ikke lenger

Antall *enslige forsørgere* med overgangsstønad økte i 1980-årene, fra 25 000 i 1981 til 37 000 i 1990. Fra 1993 har tallet ligget på om lag 46 000 personer. De aller fleste er enslige mødre. I 1996 fikk bare vel 900 enslige fedre overgangsstønad (se tabellvedlegget, indikator 7.9). Økningen i antall stønadsmottakere i løpet av 1980-årene og tidlig 1990-tall må sees i sammenheng med endringene i giftermåls-, skilsmisse- og familiemønsteret som er beskrevet i kapittel 1, endringer som bidrog til at antallet enslige forsørgere økte sterkt (Dahl 1993, NOU 1996:13). Det er vanskeligere å forklare hvorfor økningen i antall stønadsmottakere ikke fortsatte etter 1993. Én mulig forklaring kan være at enslige forsørgere i større grad enn tidligere nå er heltids yrkesaktive og forsørger seg gjennom eget arbeid. Men dette vet vi foreløpig lite om.

Overgangsstønaden avkortes mot arbeidsinntekt. I 1990 ble disse reglene endret, slik at man kunne beholde en større del av overgangsstønaden når man hadde arbeidsinntekt ved siden av. Dette har trolig vært en medvirkende årsak til at flere enslige forsørgere nå kombinerer overgangsstønaden med arbeidsinntekt. I 1996 mottok 42 prosent redusert overgangsstønad fordi de hadde arbeidsinntekt ved siden av, mot 16 prosent i 1989.

Stadig flere kvinner og menn mottar fødselspenger

Stadig flere fødende kvinner mottar *fødselspenger*, i 1980 hver andre (52 prosent), i 1990 tre av fire (73 prosent). Vilkåret for å få fødselspenger er at den fødende kvinnen har vært yrkesaktiv. Økningen i *andelen* fødende kvinner som mottar fødselspenger, henger derfor nært sammen med den økte yrkesaktiviteten blant kvinner med små barn (se kapittel 5.1). Men økningen i *antallet* personer som på et gitt tidspunkt mottar fødselspenger, har også sammenheng med økningen i lengden av den betalte fødselspermisjonen fra 18 uker i 1977 til dagens 42 uker med full lønn eller 52 uker med redusert lønn. I perioden 1992-1997 økte antall fødelspengemottakere pr. 31.12. fra ca. 22 000 til ca. 31 000 (se tabell 7.1), til tross for at andelen av de fødende kvinnene som mottar fødselspenger, har ligget relativt fast (se tabellvedlegget, indikator 7.12), og til tross for at antall barnefødsler heller ikke har økt på 1990-tallet (se tabellvedlegget, indikator 1.4).

Faren har helt siden 1977 kunnet være hjemme med barnet i stedet for moren i en del av permisjonstiden, men først med innføringen av "fedrekvoten" i 1993, da 4 av 42 uker ble forbeholdt faren, kom

fedrene på banen for alvor. Mens knapt 1 000 fedre mottok fødselspenger i 1992, var antallet økt til 28 000 i 1996 (se tabellvedlegget, indikator 7.13). Samtidig økte antall fedre som tok mer enn de obligatoriske fire ukers foreldrepermisjon fra 1 600 i 1994 til 3 600 i 1996 (St.prp. nr. 1).

Den firedelen av kvinnene som i 1996 ikke mottok fødselspenger for yrkesaktive, mottok i stedet en *engangsstønad* ved fødsel på 32 138 kroner. Ti år tidligere var den bare på 4 000 kroner. I løpet av disse ti årene har engangsstønaden blitt fem-/seksdoblet målt i faste priser, det vil si når vi tar hensyn til prisstigningen. Til sammenligning ble det i 1996 utbetalt i gjennomsnitt 120 000 kroner pr. fødselspengetilfelle fra folketrygden.

7.3. Økonomisk sosialhjelp

Lavere vekst i sosialhjelpsutbetalingene på 1990-tallet

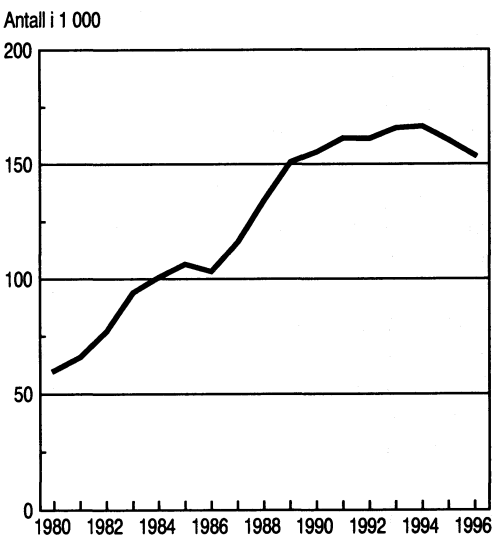
Den sterke veksten i utgiftene til økonomisk sosialhjelp på 1980-tallet, flatet ut på 1990-tallet. Fra 1980 til 1990 ble sosialhjelpsutgiftene sjudoblet, målt i faste priser. Fra 1990 til 1996 økte utgiftene med 8 prosent. Fra 1995 til 1996 gikk utbetalingene til sosialhjelp ned med 2 prosent. I 1996 lå utbetalingene på knapt 4,1 milliarder kroner, eller omtrent det dobbelte av nivået i 1986. Dette utgjør i underkant av 3 prosent av alle offentlige kontantytelser til husholdningene.

Økningen i sosialhjelpsutbetalingene på 1980-tallet er både et resultat av at det ble flere klienter, at stønadsperiodene ble lengre og at den enkelte sosialhjelpsmottaker i gjennomsnitt fikk mer utbetalt i månedlig stønad. Antallet sosialhjelpsmottakere økte fra om lag 103 000 i 1986 til om lag 155 000 i 1990. Det foreløpige toppåret kom i 1994 da nesten 167 000 personer mottok sosialhjelp. I 1996 var antallet sosialhjelpsmottakere gått ned til 154 000, eller til under nivået for 1990

7.3. Statistikk om mottakere av sosialhjelp

Opplysningene i dette avsnittet er i all hovedsak hentet fra *sosialhjelpsstatistikken* og *inntekts- og formuesundersøkelsene* (IFU). Sosialhjelpsstatistikken gir blant annet opplysninger om den enkelte stønadsmottakeren og den stønaden vedkommende mottar. For nærmere opplysninger om IFU, se ramme 6.2.

Figur 7.8. **Antall sosialhjelpsmottakere. 1980-1996**

[1] Før 1986: sosialhjelpstilfeller. Personer som mottok sosialhjelp i flere kommuner ble da talt med flere ganger. Med den gamle tellemåten ville det vært 7 900 flere sosialhjelpsmottakere (sosialhjelpstilfeller) i 1986

Kilde: Sosialhjelpsstatistikk, Statistisk sentralbyrå

(se figur 7.8, indikator 7.14). Teller vi sammen sosialhjelpsmottakerne og personene de forsørget, var dette i 1996 251 000 personer. 75 000 av disse var barn under 18 år. Da var knapt 6 prosent av hele befolkningen og nesten 8 prosent av alle husholdningene, direkte eller indirekte, mottakere av sosialhjelp.

På 1990-tallet gikk gjennomsnittlig stønadstid først litt ned, men har igjen begynt å stige. I 1996 mottok en av ti sosialhjelpsmottakere sosialhjelp gjennom hele året, mens vel fire av ti (41 prosent) mottok sosialhjelp i seks måneder eller mer (se vedleggstabellen, indikator 7.16).

Mange unge og flyktninger mottar sosialhjelp

Det er spesielt blant ungdom at andelen sosialhjelpsmottakere har økt. I 1980 mottok i underkant av 4 prosent av alle 20-24 åringene økonomisk sosialhjelp, i 1993 nesten 11 prosent. Så snudde veksten og i 1996 var andelen nede i under 10 prosent (se vedleggstabellen, indikator 7.17). I 1995 mottok 18 prosent av alle enslige under 25 år sosialhjelp, 17 prosent av alle par uten barn der hovedpersonen var under 25 år og 22 prosent av alle enslige forsørgere. Blant par med barn var bare 5 prosent sosialhjelpsmottakere.

Mange som har kommet til Norge som flyktninger, er blitt sosialhjelpsmottakere. Sosialhjelp er blitt brukt både til å dekke flyktningenes utgifter med å etablere seg i kommunene og til å sikre dem som mangler andre inntekts- eller forsørgelsesmuligheter et rimelig utkomme. I 1996 mottok seks av ti personer som har kommet til Norge som flyktninger, sosialhjelp (forsørgede ektefeller og barn medregnet). Flyktningene mottar sosialhjelp i en lengre periode enn andre sosialhjelpsmottakere. To av tre flyktninger mottok i 1996 sosialhjelp i seks måneder eller mer, sammenlignet med én av tre blant andre sosialhjelpsklienter. Flyktningfamilier som får sosialhjelp, mottar i gjennomsnitt høyere sosialhjelpsytelser enn norske familier. Likevel har flyktningfamiliene som mottar sosialhjelp, i gjennomsnitt noe lavere disponibel inntekt pr. forbruksenhet enn norske familier som mottar sosialhjelp (Lofthus og Osmunddalen 1997) (se ramme 6.2 om inntektsbegrepet og ramme 6.3 om ekvivalensskalaer og forbruksenheter).

Stadig flere sosialhjelpsmottakere uten arbeid

Gjennom 1980-tallet fram til den økonomiske lavkonjunkturen og den økende arbeidsledigheten begynte å gjøre seg gjeldende (1988) var rundt én av fire sosialhjelpsmottakere i arbeid. I løpet av perioden 1988-1993 ble denne andelen redusert til 12-13 prosent, og har siden ligget på dette nivået. Fra 1987 til 1996 økte andelen arbeidsledige sosialhjelpsmottakere fra 30 til 45 prosent av alle sosialhjelpsmottakere. Økningen i antall sosialhjelpsmottakere i denne perioden har derfor klar sammenheng med problemene på arbeidsmarkedet. Den høye andelen sosialhjelpsmottakere blant ungdom og flyktninger har trolig sammenheng med at nettopp disse gruppene fikk økende problemer på arbeidsmarkedet i løpet av de siste årene på 1980-tallet og et stykke inn på 1990-tallet (se kapittel 5.4).

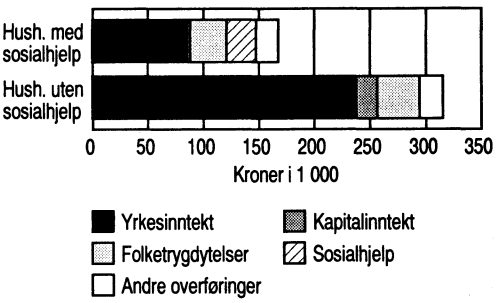
Sosialhjelp et viktig supplement til overgangsstønad

For to av tre arbeidsledige sosialhjelpsmottakere var sosialhjelpen deres viktigste inntektskilde i 1996. Flesteparten av disse er trolig arbeidsledige uten rett til dagpenger under arbeidsledighet (se kapittel 7.2 og ramme 7.2). Men også blant arbeidsledige som mottar

dagpenger, er det en del som i tillegg også får sosialhjelp. I 1995 gjaldt dette 13 prosent av alle husholdninger som mottok dagpenger.

Også andre grupper supplerer ytelser fra folketrygden med sosialhjelp, men andelen sosialhjelpsmottakere varierer sterkt fra gruppe til gruppe. 2 prosent av alderspensjonisthusholdningene mottok sosialhjelp i 1995, det vil si godt under gjennomsnittet for alle husholdninger (8 prosent). I andre grupper av stønadsmottakere var andelen sosialhjelpsmottakere imidlertid godt over gjennomsnittet. 12 prosent av uførepensjonisthusholdningene og 34 prosent av alle enslige forsørgere med overgangsstønad mottok sosialhjelp samme året.

Figur 7.9. **Inntektssammensetning for husholdninger med og uten sosialhjelp. 1995. Kroner**

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

Sosialhjelp - et viktig bidrag til sosialhjelpsmottakernes inntekt

I 1995 mottok hver husholdning med sosialhjelp 26 600 kroner fra sosialkontoret. Dette utgjorde 16 prosent av samlet inntekt (inntekt før skatt) for disse husholdningene. Fra folketrygden mottok de samme husholdningene i gjennomsnitt 32 600 kroner eller 19 prosent av samlet inntekt. Sammen med andre former for overføringer som for eksempel barnetrygd, bostøtte, stipend, grunn- og hjelpestønad utgjorde sosialhjelp og trygd nesten halvparten av samlet inntekt (47 prosent) for husholdninger med sosialhjelp, mens lønns- og næringsinntekt (medregnet dagpenger og sykepenger) utgjorde den andre halvparten (51 prosent).

For husholdninger som *ikke* mottok sosialhjelp, utgjorde overføringene samme år i gjennomsnitt en femdel (19 prosent) og lønns- og næringsinntekt tre firedeler (75 prosent) av samlet inntekt. Kapitalinntektene var i gjennomsnitt sju ganger høyere i husholdningene som ikke mottok sosialhjelp sammenlignet med husholdningene som mottok sosialhjelp, mens renteutgiftene var nesten dobbelt så høye.

Husholdningene som i 1995 mottok sosialhjelp, hadde *før* sosialhjelpsutbetalinger bare halvparten så høy gjennomsnittlig disponibel inntekt pr. forbruksenhet (51 prosent) som husholdninger uten sosialhjelp. Tar vi med sosialhjelpen, stiger inntektsnivået blant husholdninger med sosialhjelp, til to tredeler (64 prosent) av inntektsnivået til husholdningene uten sosialhjelp.

Sosialhjelp gir et viktig tilskudd til familieinntekten for mange lavinntektsfamilier, og stønaden virket utjevnende på inntektsforskjellene mellom familiene. Blant familier som mottok sosialhjelp, hadde fire av ti familier en disponibel inntekt pr. forbruksenhet *før* tildeling av sosialhjelp som lå under folketrygdens minsteytelse til enslige. *Etter* tildeling av sosialhjelp var denne andelen redusert til to av ti familier (Lofthus og Osmunddalen 1997).

Litteratur

Arbeidsdirektoratet (1997): Månedsstatistikk om arbeidsmarkedet, 12/97

Dahl, Grete (1993): "Enslige forsørgere" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Lofthus, Eivind og Åne Osmunddalen (1997): Innvandrere og sosialhjelp: Får mer fordi de trenger mer? *Samfunnsspeilet* 1997, 3, Statistisk sentralbyrå, 2-9

NOU (1996:13): *Offentlige overføringer til barnefamilier*, Barne- og familiedepartementet, Oslo: Akademika

Olsen, Karen M. og Arne Mastekaasa (1997): *Forskning om sykefravær*, Rapport 97:3, Institutt for samfunnsforskning, Oslo

St.meld. nr. 39 (1991-92): *Attføringsmeldingen*, Arbeids- og administrasjonsdepartementet

St.meld. nr. 35 (1994-95): *Velferdsmeldingen*, Sosial- og helsedepartementet

St.prp. nr. 1 (1997-98): Folketrygden

Arne S. Andersen

8. Boforhold

Deregulering av boligmarkedet
I de første tiår etter krigen var boligpolitikken en sentral del av velferdspolitikken. Staten tok et klart ansvar for boligbyggingen. En bolig til alle med rimelig standard og til rimelig pris var en viktig målsetting. Boligpolitikken var også preget av en utjevningstankegang. Det ble satt i verk en rekke tiltak og skapt institusjoner som helt til i dag har vært viktige for iverksettingen av en slik politikk, ikke minst har Den norske stats husbank vært viktig.

På begynnelsen av 1980-tallet ble det gjennomført en rekke dereguleringstiltak som av mange blir sett på som "et vendepunkt i norsk boligpolitikk" (Ås 1996). Det er neppe heller tvil om at virkemidlene som tidligere ble brukt i boligpolitikken var sterkere enn de som er i bruk i dag, og at boligpolitikken nå er en mindre sentral del av velferdspolitikken. Markedet er uten tvil også mer i balanse i dag enn i de første tiårene etter krigen, og med visse unntak har alle befolkningsgrupper tilgang til en bolig med rimelig standard. Det synes nå som om boligpolitikken i liten grad blir sett som en del av fordelings- eller utjevningspolitikken.

8.1. Boligmarked

Én av fem boliger bygget etter 1980
Den eksisterende boligmassen er resultatet av boligbygging og -riving gjennom over hundre år. Snaut én av fire bebodde boliger i 1995 ble bygget før 2. verdenskrig. Bare vel en femdel ble bygget etter 1980. Vi har ikke noe nøyaktig tall for antallet boliger i Norge. Antar vi at det er en bolig for hver husholdning, skulle dette tilsi at det er i underkant av 2 millioner boliger. Det vil imidlertid til enhver tid være en del boliger som står tomme, og det vil i enkelte tilfeller være slik at en husholdning disponerer flere boliger.

Boligbygging er den viktigste faktoren i fornyingen av boligmassen. I perioden 1980-1995 ble det bygget vel 430 000 boliger. Dette svarer til 27 000 boliger pr. år. Hittil på 1990-tallet har boligbyggingen imidlertid ligget i underkant av 20 000 boliger pr. år.

Boligmassen påvirkes også av riving, bruksendring og av sammenslåing av leiligheter. Ombygging, tilbygging og rehabilitering påvirker videre kvaliteten på boligmassen. Vi har ikke statistikk som gir god oversikt over slike endringer.

Halvparten flytter i løpet av ti år
Boligmarkedet påvirkes av demografiske endringer. Husholdninger etableres, vokser, oppløses, for eksempel ved død, splittes/oppdeles, for eksempel ved skilsmisse eller utflytting av voksne barn, og husholdninger flytter til andre lokale boligmarkeder. Dels på grunn av slike prosesser, men naturligvis også som et resultat av husholdningers boligpreferanser, flytter personer til andre boliger. På denne måten skjer det en stadig omfordeling av befolkningen på boligene, og en tilpassing mellom husholdningene og den eksisterende boligmassen. Dette bestemmer boforholdene i den norske befolkning og ikke minst hvordan den fordeler seg på boligene.

Bevegelsene på boligmarkedet er betydelige. I 1995 hadde om lag 13 prosent av husholdningene flyttet inn i sin nåværende bolig i løpet av det siste året. Blant unge 16-24 år hadde snaut 30 prosent flyttet inn siste året. Om lag en av tre husholdninger hadde flyttet inn i boligen i løpet av de siste fem årene, om lag halvparten i løpet av de siste ti årene. I 1991 var det særlig mange som var flyttet inn de siste fem årene, vel 40 prosent. Dette viser at siste halvdel av 1980-tallet var en periode med stor mobilitet på boligmarkedet. Andelen husholdninger med botid under seks år var i 1995 lavest i hele perioden, 34 prosent. Dette skyldtes liten omsetning på boligmarkedet på begynnelsen av 1990-tallet. Antallet omsatte boligeiendommer var lavest i begynnelsen av 1990-årene, da ca. 30 000 boligeiendommer (som i enkelte tilfeller kan omfatte flere boliger) ble omsatt i fritt salg. Etter 1992 steg tallet og var i 1996 50 000 (Statistikk for omsetning av fast eiendom).

Et turbulent tiår på boligmarkedet
Markedet for eide boliger er det klart største. Regner en med boliger i andels- og aksjeselskaper utgjør eide boliger om lag 80 prosent av alle boliger. Botiden i leide boliger er betydelig kortere enn i eide boliger, "omløpshastigheten" er større, derfor vil leide boliger "omsettes" noe hyppigere enn deres andel av boligene skulle tilsi.

Boligmarkedet for eide boliger påvirkes naturligvis sterkt av prisutviklingen. Etter en sterk stigning fra midten av 1980-tallet, begynte prisen på boliger å falle sterkt fra 1988. Fra 1988 til 1993 falt prisen med 33 prosent (i faste kroner), og i 1993 lå den 29 prosent under nivået i 1980 (Barlindhaug 1996). I 1993 begynte renten på boliglån å falle, og vesentlig som en følge av dette begynte boligprisene igjen å stige. Fra 1993 til 1996 steg prisene på selveide boliger og borettslagsleiligheter med over 30 prosent. Slike sterke prissvingninger har store konsekvenser både for husholdningene og for aktiviteten på boligmarkedet.

Det sterke prisfallet på boliger etter 1988, etter en tilsvarende sterk prisoppgang, var særlig uheldig. Det førte til et sterkt fall i egenkapitalen, og for husholdninger som hadde kjøpt bolig til høy pris og med høy belåning innebar det at egenkapitalen i mange tilfeller gikk tapt eller til og med ble negativ (boliglånet var større enn verdien av boligen). Sammen med sviktende arbeidsmarked og dermed sviktende inntekter, var dette en viktig del av bakgrunnen for "gjeldskrisen" på slutten av 1980-tallet. Men også for husholdninger som opplevde noe mindre dramatiske konsekvenser av fallet i boligpriser, førte prisfallet til at det ble lite attraktivt å selge bolig, og omsetningen av bruktboliger gikk ned. Fallet i prisen på bruktboliger, som på det laveste lå

langt under prisen på nybygde boliger, var også en viktig grunn til at boligbyggingen sank (Barlindhaug 1996). Etter rentefallet begynte boligprisene igjen å stige fra 2. kvartal 1993 og omsetningen av bruktboliger begynte å øke.

Økende privat utleiemarked

En konsekvens av boligprisfallet i 1988 og stigende boligpriser fra 1993 synes også å være en betydelig økning i det private utleiemarkedet. De i utgangspunktet lave bruktboligprisene, og etter hvert utsikten til økte priser, førte antakelig til at mange valgte å sitte med en ekstra bolig i påvente av et mer gunstig salg. I 1995 eide 10 prosent av husholdningene en ekstrabolig, 1 prosent eide to eller flere ekstraboliger. Dette var en liten økning fra 1988, da 8 prosent av husholdningene eide ekstrabolig. I 1995 utgjorde utleie av sokkelboliger og ekstraboliger om lag to tredeler av det totale antallet leieboliger. Fra 1988 til 1995 økte antallet leieboliger med 100 000 til 400 000. Nesten halvparten av denne veksten kan tilbakeføres til økt utleie av private ekstraboliger, dvs. fra private husholdninger som eier mer enn én bolig. Resten av veksten skyldes utleie av sokkelboliger. Veksten fant først og fremst sted gjennom en bedre utnyttelse av småhusmassen som var bygd tidligere (Nordvik 1996).

Tabell 8.1. **Sammensetningen av leieboligmarkedet. 1981-1995. 1 000 boliger**

	1981	1988	1995
I alt	359	307	418
Sokkelbolig	54	45	109
Ekstra bolig inne i annen bolig	16	13	14
Annen ekstrabolig eid av private husholdninger	116	116	163
Privateid personalbolig	35	14	11
Offentlig eid personalbolig	16	17	22
Sosial utleie	42	51	56
Profesjonell utleie	67	45	41
Annet	4	6	1

Kilde: Boforholdsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Denne situasjonen er trolig ganske konjunkturbestemt, og har sammenheng med det sterke prisfallet på boliger, som gjorde det lite fristende å selge, og med den begynnende prisoppgangen helt på slutten av perioden. I og med at profesjonell utleie er svært begrenset (anslått til ca. 40 000 boliger i 1995 (Nordvik 1996)) kan en kanskje si at leiemarkedet er ganske ustabilt.

8.2. Hvordan bor vi?

Bolig er kanskje det materielle godet som er høyest prioritert i Norge. Mer enn en femdel av vårt forbruk går til bolig (se kapittel 6.5). I tillegg kommer det vi bruker på utstyr i boligen og til innredning av denne. Alene til møbler og gulvtepper og til komfyrer, kjøleskap og annet elektrisk utstyr gikk ca. 4 prosent av det totale forbruket. Bare utgiftene til reiser og transport, herunder kjøp og drift av bil, kan konkurrere med bolig på utgiftsbudsjettet. Vi bruker nær dobbelt så mye til bolig som til mat.

I takt med den sterke utviklingen i boligstandard er bygningsmessig og sanitær standard blitt mindre viktige faktorer i boligmarkedet. Andre kvaliteter ved boligen, herunder bomiljø og beliggenhet, er blitt viktigere.

Vi bygger fortsatt flest familieboliger ...
Det store flertall av norske husholdninger bor i småhus, det gjaldt i 1995 vel tre av fire. Dette er klart vanligere enn i andre nordiske land. Under 20 prosent av husholdningene bor i blokker, bygårder, forretningsbygg o.l. Den klart vanligste hustypen er frittliggende enebolig, som bebos av vel halvparten av husholdningene (i tillegg kommer 8 prosent som bor i våningshus). Andelen husholdninger i enebolig økte fra vel 40 prosent i 1980 til vel 50 prosent i 1995. Dette til tross for at flere bor i de store byene der andelen eneboliger er lavest. Andelen husholdninger som bor i småhus har holdt seg forholdsvis konstant siden 1980. Men en klart større andel av småhusene er nå frittliggende eneboliger.

Boligmassen endrer seg bare langsomt på grunn av boligbyggingen. Det gjelder ikke minst fordi boligbyggingen gikk betydelig ned på 1980-tallet. Boligbyggingen avtok dramatisk fra over 35 000 fullførte leiligheter på begynnelsen av 1980-tallet til mindre enn det halve på begynnelsen av 1990-tallet. Også sammensetningen av nybygde boliger endret seg på enkelte områder dramatisk. Det gjelder særlig for eneboliger. Andelen eneboliger økte på begynnelsen av 1980-tallet, og utgjorde på midten av tiåret ca. 70 prosent av alle boliger som ble bygget, men falt deretter kraftig til rundt 40 prosent på begynnelsen av 1990-tallet, der den har holdt seg.

I 1995 ønsket 63 prosent av husholdningene å bo i enebolig, altså litt flere enn de som faktisk bodde i enebolig (Boforholdsundersøkelsene).

... mens det er antallet enpersonhusholdninger som øker
Det er nødvendig å se både boligbyggingen og de langt tregere endringene i boligmassen i forhold til de betydelige endringer i husholdningsstrukturen, først og fremst en sterk økning i andelen enpersonhusholdninger (se kapittel 1.6). I boligbyggingen har boliger for større familier lenge vært dominerende, kanskje med unntak av første halvpart av 1990-tallet. Boliger for større familier utgjør da også det store flertall av boligene. Dette samsvarer dårlig med den sterke økningen i antallet enpersonhusholdninger.

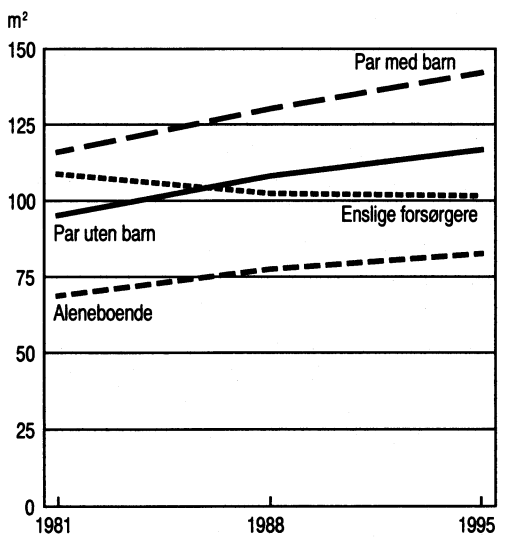
Boforholdsundersøkelsene illustrerer dette. Mens andelen husholdninger i små leiligheter (1-2 rom) har gått litt ned (fra 20 prosent i 1981 til 17 prosent i 1995), har andelen husholdninger i store boliger, dvs. med fem rom eller mer, økt klart (fra 32 prosent til 40 prosent i samme periode). Det er først og fremst barnefamilier og middelaldrende og eldre par uten barn som i sterkt økende grad bor i store boliger. Veksten i andelen større boliger har også kommet det sterkt økende antall aleneboende til gode, idet andelen av disse som bor i små boliger (1-2 rom) har blitt kraftig redusert, særlig blant yngre og eldre aleneboende. I perioden 1981-1995 ble andelen yngre i små boliger redusert fra 74 til 54 prosent, og andelen eldre fra 49 til 26 prosent.

Nybygde boliger størst i 1987
Nordmenn bor i store boliger. Gjennomsnittlig nettoareal (boligens areal, regnet innvendig og bare medregnet beboelsesrom, ikke boder) økte fra 101 m^2 pr. husholdning i 1981 til 108 m^2 i 1988 og 112 m^2 i 1995. Samtidig er husholdningene blitt mindre. Nettoarealet pr. person har derfor økt enda mer, fra 35,8 m^2 pr. person til 44,3 i 1988 og 49,0 m^2 pr. person i 1995, en økning på hele 37 prosent, mens nettoarealet pr. husholdning bare økte med 11 prosent. Både nettoarealet pr. husholdning og pr. person økte noe mer i første halvdel av perioden

1980-1995 enn i siste halvdel. Etter 1992 har nettoarealet pr. person vært uforandret. Den beskjedne boligbyggingen og den mer nøkterne størrelsen på nybygde boliger synes altså å ha ført til at det samlede boarealet bare holder tritt med befolkningsveksten.

Nybyggingen har altså ført til vekst i boarealet. Nybygde boliger har i hele perioden vært større enn gjennomsnittet. Størrelsen av nybygde boliger vokste sterkt i første halvdel av 1980-årene, og nådde en topp på 188 m² pr. bolig i 1987 (samtidig var det en høy andel eneboliger blant de nybygde boligene). Da boligkrisen satte inn på slutten av 1980-tallet og antallet nybygde boliger, og særlig antallet nybygde eneboliger, gikk ned, avtok størrelsen på nybygde boliger. I 1992 var gjennomsnittet bare 131 m². I de siste årene har størrelsen igjen økt og var i 1996 149 m².

Figur 8.1. **Boligstørrelse for ulike typer husholdninger. 1981-1995**

Kilde: Boforholdsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Boligstørrelse både regnet som gjennomsnittlig boligflate og som andel med store boliger (fem rom eller mer) har siden 1981 økt for så godt som alle typer husholdninger med unntak av enslige forsørgere. Økningen i andelen med store boliger (fem rom eller mer) var særlig stor blant middelaldrende par uten barn (Ås 1996).

Flere bor svært romslig, men trangboddheten går ikke ned

Romslighet/trangboddhet er viktige kjennetegn ved personers/husholdningers boligstandard. Det karakteriserer ikke direkte boligen, men forholdet mellom boligens størrelse og husholdningen. Endringene som er beskrevet i avsnittet foran, har ført til at andelen personer som bor trangt, har blitt halvert i perioden, fra 16 prosent i 1980 til 8 prosent i 1995. Reduksjonen skjedde i det alt vesentlige i løpet av første halvdel av 1980-tallet. Etter 1987 har trangboddheten endret seg lite.

Derimot har andelen som bor svært romslig, økt forholdsvis jevnt gjennom hele perioden. I 1980 bodde 26 prosent av alle personer svært romslig, i 1995 gjaldt det

8.1 Mål for romslighet

Trangbodde er aleneboende med ett rom, eller flerpersonhusholdninger med flere personer enn rom. Kjøkken, bad, entre o.l. regnes da ikke som rom.

Personer som bor svært romslig, er aleneboende med tre eller flere rom eller flerpersonhusholdninger med dobbelt så mange rom som personer.

Målene for romslighet er beregnet for *personer* 16-79 år hvis ikke annet er nevnt.

40 prosent. Mens andelen som bodde svært romslig økte i takt med nedgangen i andelen trangbodde fram til 1987, har den deretter økt uten noen tilsvarende nedgang i trangboddhet. Ulikheten i romslighet har altså økt etter 1987. Trangboddhet er antakelig for de fleste noe som er knyttet til etableringsfasen. I tillegg til yngre enslige er det småbarnsfamiliene som i særlig grad bor trangt. I 1995 bodde ennå 16 prosent av voksne i småbarnsfamilier trangt (i 1980 var andelen 30 prosent). Blant unge enslige, 16-24 år (som ikke bodde hos foreldrene) var det i 1995 35 prosent som bodde trangt. Ut fra egen vurdering av romslighet var imidlertid småbarnsfamiliene klart dårligere stilt enn yngre enslige. Snaut 30 prosent av småbarnsfamiliene mente de bodde trangt, om lag samme andel som blant enslige forsørgere og yngre par uten barn, mens snaut 20 prosent av yngre enslige vurderte boligen som for liten (Levekårsundersøkelsene).

Få bor i boliger med lav standard

Boliger med lav standard er nå et ganske beskjedent problem. De vanligste målene på lav boligstandard er at det mangler WC eller bad, og dårlig bygningsmessig standard som fører til kalde eller fuktige boliger. I 1995 bodde 6 prosent av personer 16-79 år i umoderne boliger, det vil si boliger som manglet WC eller bad eller var kalde eller fuktige. I 1980 gjaldt dette 19 prosent av befolkningen.

Det har særlig vært en reduksjon i boliger som ikke oppfyller en minimumsstandard for sanitærutrustning. Andelen personer uten WC i boligen er blitt redusert fra 9 prosent i 1980 til 1 prosent i 1995, mens andelen uten bad eller dusj i samme periode er redusert fra 10 prosent til under 1 prosent. Det meste av disse forbedringene skjedde i løpet av første halvdel av 1980-årene.

Lav bygningsmessig standard som resulterer i kalde og fuktige beboelsesrom, synes å ha endret seg mindre. Andelen personer 16-79 år som sier boligen er kald eller fuktig var 9 prosent i 1980. Den endret seg lite fram til 1987, men har deretter blitt omtrent halvert, og var 5 prosent i 1995. Det er først og fremst andelen som bor i kalde boliger som er redusert. Andelen som sier at noen beboelsesrom er fuktige har vært 4-5 prosent i hele perioden. Derimot har andelen personer som bor i boliger der alle beboelsesrom er kalde, blitt ganske kraftig redusert, fra 8 prosent i 1980 til 2 prosent i 1995.

Det finnes få mål som belyser utviklingen i boliger med høy standard utover det å bruke boligstørrelsen som mål på standard. Ett mål på høy standard kan være forekomst av minst to rom med bad eller dusj. I 1995 bodde 30 prosent av personer 16-79 år i boliger med minst to bad. Andelen ser ut til å øke sterkt, i 1991 var andelen 24 prosent. To bad var særlig vanlig i familier der yngste barn var i skolealder (Levekårsundersøkelsene).

Yngre bor dårligst

Den sterke reduksjonen i antallet boliger som ikke oppfyller minimumskrav til god boligstandard har ført til en utjevning mellom befolkningsgrupper. I 1980 var boligproblemer i form av boliger som ikke oppfylte minimumskrav som bad og WC i boligen eller boliger som var kalde og fuktige ennå ganske utbredt i enkelte befolkningsgrupper. Dårlig boligstandard var særlig utbredt blant yngre enslige og eldre, blant personer i spredtbygde strøk og til dels i storbyene. I 1995 skilte derimot verken eldre eller personer i spredtbygde strøk seg ut fra resten av befolkningen når det gjelder minimumsstandard. Det var nå yngre, både enslige og par, samt enslige forsørgere som skilte seg ut med litt større andel med dårlig

Tabell 8.2. **Andel personer 16-79 år i ulike familiefaser som bor i umoderne boliger. 1980-1995. Prosent**

	1980	1983	1987	1991	1995
Alle	19	13	11	10	6
Enslige					
Under 25 år[1]	42	23	30	15	12
25-44 år	33	25	18	17	10
45-66 år	33	26	20	12	7
67-79 år	37	19	27	18	6
Par uten barn					
Under 45 år	22	22	20	16	11
45-66 år	16	10	7	6	3
67-79 år	26	17	16	8	2
Par med barn					
Yngste barn					
0-6 år	13	9	5	10	6
7-19 år	12	7	5	5	3
Enslige forsørgere	31	19	10	17	11

[1] Unge enslige som bor hos foreldrene inngår ikke her. De er regnet med blant alle.

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Tabell 8.3. **Andel boligeiere i ulike familiefaser. 1980-1995. Prosent**

	1980	1983	1987	1991	1995
Alle	77	78	82	82	80
Enslige					
Under 25 år[1]	37	36	53	46	36
25-44 år	54	59	67	62	55
45-66 år	67	64	73	77	79
67-79 år	65	64	63	65	74
Par uten barn					
Under 45 år	49	51	60	66	59
45-66 år	89	91	93	92	95
67-79 år	77	78	79	84	86
Par med barn					
Yngste barn					
0-6 år	73	77	82	86	84
7-19 år	90	92	94	96	94
Enslige forsørgere	58	65	65	63	61

[1] Unge enslige som bor hos foreldrene inngår ikke her. De er regnet med blant alle.

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

boligstandard enn i resten av befolkningen.

Færre yngre enslige og enslige forsørgere eier bolig

Prioriteringen av bolig avspeiles også i den betydning det tillegges å eie sin egen bolig. Norge er det land i Norden der flest eier sin bolig (Vogel 1990). I hele etterkrigstiden har et klart flertall av husholdningene eid sin bolig. I 1960 gjaldt det 64 prosent, herav 11 prosent som andelseiere. I de neste 20 årene var det først og fremst andelen andelseiere som økte, til 19 prosent av husholdningene i 1980, og totalt 74 prosent eiere. Andelen økte til om lag 80 prosent i 1990-1991, men har deretter gått litt ned. I 1995 eide 76 prosent av husholdningene sin bolig, herav 13 prosent som andelseiere. Selveie er den klart foretrukne eierform. I 1995 ønsket hele 82 prosent av husholdningene å eie sin bolig selv.

Andelen selveiere er høy blant barnefamilier med litt større barn og blant middelaldrende og eldre par uten barn, 80-90 prosent er selveiere. Selv om andelen selveiere totalt har økt lite fra 1980 til 1995, har andelen selveiere i de fleste typer husholdninger økt med 10-15 prosent, mest blant eldre enslige og par. Det er en økning i andelen aleneboende - der andelen selveiere er lav - som har ført til at andelen selveiere totalt ikke har økt mer.

Faktisk er andelen eiere blant yngre enslige og blant enslige forsørgere

omtrent den samme i 1995 som i 1980, til tross for at dette er grupper med den laveste andelen eiere. Det gjelder for begge disse gruppene at andelen eiere økte fram mot 1987, for deretter å avta til et nivå omtrent som i 1980. Dette har skjedd til tross for at boligprisene i 1995 fortsatt var lavere enn i 1987, og at lånerenten var klart lavere. Selv om dette er grupper med svak inntektsvekst, kan en stille spørsmålet om dette avspeiler en annen livsstil eller en annen vurdering av risikoen forbundet med å eie bolig.

En ser visse tegn til at husholdningenes inntekt har fått større betydning for boligeie idet økningen i andelen selveiere har vært størst i de øvre inntektsklassene, mens det har vært en nedgang blant de med lavest inntekt (Andersen 1996). Det kan ha sammenheng med at lavinntektsgruppen har endret sammensetning, fra en overvekt av eldre til flest yngre.

8.3. Boligøkonomi

Boutgiftene gikk klart ned midt på 1990-tallet

Boutgiftene (utgifter til bolig, lys og brensel; avdrag på boliglån er ikke inkludert) utgjorde i løpet av 1980-årene en stadig økende andel av det totale forbruket (18 prosent i 1980). Særlig fra midten av tiåret økte andelen, fra 21 prosent i 1985 til 26 prosent i 1989. Helt fram til 1994 holdt boutgiftene som andel av det totale forbruket seg på omtrent dette nivået. I 1995 slo effekten av fallet i lånerenten i 1993 helt igjennom, og boutgiftenes andel av forbruket falt til 22 prosent (se tabellvedlegget, indikator 6.27 og kapittel 6.5).

I 1992/94 utgjorde boutgiftene 51 800 1995-kroner i gjennomsnitt for alle husholdninger, en økning på ca. 23 000 1995-kroner fra 1980/82. Om lag 60 prosent av denne økningen skyldtes økning i rentene på boliglån, mens om lag 20 prosent skyldtes økt husleie. I 1995 var de gjennomsnittlige boutgiftene redusert til 45 800 kroner. Denne reduksjonen skyldtes nesten i sin helhet reduserte renter på boliglån.

Samtidig med at boutgiftene i faste priser økte med godt over 50 prosent fra 1980 til 1995, økte andelen med høy boutgiftsbelastning enda mer (høy boutgiftsbelastning betyr at boutgiftene utgjør mer enn 25 prosent av den totale forbruksutgiften). På begynnelsen av 1980-tallet hadde 27 prosent av husholdningene høy boutgiftsbelastning. Denne andelen ble fordoblet og nådde et maksimum rundt 1990 med 54 prosent, for deretter å avta noe til 47 prosent i 1995 (Forbruksundersøkelsene). Til tross for fallet i lånerenten i 1993 hadde altså fortsatt nesten halvparten av husholdningene høy boutgiftsbelastning.

Enslige og enslige forsørgere har høy boutgiftsbelastning

Småbarnsfamiliene hadde de høyeste boutgiftene i 1992/94, i gjennomsnitt 74 600 1995-kroner. Det var imidlertid enslige og enslige forsørgere som brukte største andel av sitt forbruk til bolig, om lag 30 prosent. Dette avspeiler de lavere inntekter blant enslige, og at enslige må konkurrere på boligmarkedet med flerpersonhusholdninger, som ofte har mer enn én inntekt. Dessuten er andelen enpersonshusholdninger høyere i de store byene, der boutgiftene er høye, enn ellers i landet. Det var også enslige som hadde den største relative økningen i boutgiftene fra 1980/82 til 1992/94, særlig gjaldt det middelaldrende enslige hvis boutgifter ble mer enn fordoblet. De fleste andre grupper hadde likevel relative økninger som ikke lå langt etter, for

alle barnefamilier økte boutgiftene med om lag 80 prosent fra 1980/82 til 1992/94 (Forbruksundersøkelsene).

Rentenedgangen etter 1992 reduserte naturligvis særlig boutgiftene for husholdninger med store boliglån. Det var derfor særlig yngre familier, og ikke minst småbarnsfamilier, som hadde fordel av rentenedgangen.

De sterke svingningene i boligprisene fra slutten av 1980-tallet fikk også betydning for finansieringen av boligkjøp. Den sterke økningen i boligpriser fra midten av 1980-tallet og påfølgende økning i boliglån, resulterte i gjeldsproblemer for et betydelig antall husholdninger da boligprisene falt og arbeidsmarkedet forverret seg. Da boligprisene igjen begynte å stige etter rentefallet i 1993, og omsetningen av bruktboliger begynte å øke, fikk vi en økning i andelen som fullfinansierte boligene sine. En betydelig del av selveierne i 1995 som flyttet inn i boligen sin i 1992-1995, lånte hele kjøpesummen (42 prosent). Blant selveierne i 1995 som kjøpte bolig i 1986-88 var det 27 prosent som fullfinansierte boligen med lån. Blant selveierne i 1995 som lånte hele kjøpesummen og flyttet inn i 1992-95 kom 60 prosent fra leieforhold. Likevel synes gjeldsbetjeningsevnen blant disse å være god. Lånesummen var moderat i forhold til bruttoinntekten (1,7 ganger bruttoinntekten) (Barlindhaug 1996).

8.4. Bomiljø

Like mange utsatt for veitrafikkstøy som før

Etter hvert som boligstørrelsen har økt og standarden har blitt forbedret, har bomiljøet blitt viktigere. Særlig i de større byene tillegges miljøkvalitetene stadig større vekt (Barstad 1994). Det fører til at boliger som er sterkt utsatt for støy, blir lite attraktive og ligger lavt i pris. Det betyr også at disse boligene vil være lettere tilgjengelige for lavinntektshusholdninger.

Biltrafikken er årsak til miljøplager for en vesentlig del av befolkningen. Så mye som 19 prosent var utsatt for støy eller forurensninger fra veitrafikk i 1995. Støy fra veitrafikk angår flest, 13 prosent var utsatt for slik støy i 1995. Andre kilder til støy, for eksempel fly, tog eller industri angår vesentlig færre. I 1995 var 7, 3 og 2 prosent utsatt for støy fra henholdsvis fly, tog og industri og anleggsvirksomhet (Levekårsundersøkelsene).

Andelen som er utsatt for støy fra veitrafikk, var omtrent den samme i 1995 som i 1980. En kan muligens se tegn til en svak nedgang fram til 1987, og deretter en økning tilbake til 1980-nivå, denne utviklingen synes særlig tydelig i de største tettstedene (over 100 000 innbyggere). Utviklingen i veitrafikkstøy som miljøproblem er et komplisert samspill mellom mange faktorer, for eksempel utvikling i trafikkmengde, endringer i boligenes plassering i forhold til trafikkerte ferdselsårer, men også endringer i holdninger til trafikkstøy. En betydelig økning i trafikkmengden i perioden og en viss urbanisering har trolig, isolert sett, ført til at flere er blitt utsatt for trafikkstøy. Det at stadig flere bor lenger fra trafikkerte veier, særlig i byene, har trolig virket i motsatt retning (Barstad 1994). Bedre kvalitet på boligene og satsing på støyskjerming fra myndighetenes side har trolig også spilt en viss rolle.

Selv om det ikke ser ut til å bli flere som er utsatt for støy fra veitrafikk, er det vel mulig at de som er utsatt, blir utsatt for et høyere støynivå. I 1995 hadde 10

prosent av dem som var utsatt for slik støy det meste av døgnet, vansker med å føre en normal samtale, selv med lukkede vinduer. Dette er bare litt flere enn i 1991.

Andelen som er utsatt for andre former for støy, har heller ikke endret seg særlig mye, når en ser hele landet under ett. Et mulig unntak er flystøy der tallene for hele landet tyder på en liten økning. I Oslo og Akershus rammer flystøyen klart flere.

Personer som bor i blokker eller bygårder er oftere utsatt for veitrafikkstøy enn personer i andre hustyper, det gjelder også i byer. En finner også at personer i lavinntektshusholdninger bor i mer støyutsatte boliger enn andre. Dette er antakelig også grunnen til at en finner særlig mange støyutsatte blant yngre enslige, blant enslige forsørgere og blant de yngste og eldste kvinnene (Barstad 1994).

Naboer er også en viktig kilde til støy. I større grad enn for eksempel trafikkstøy oppfattes nabostøy som en belastning som er avhengig av andres "gode vilje". Støy fra naboer synes da også å være den eneste form for støy som viser sammenheng med psykisk helse (Grøtvedt 1988). I 1995 var 7 prosent av den voksne befolkningen utsatt for støy fra naboleilighet. Andelen gikk først litt ned fra 1980 til 1987 (5 prosent), for deretter igjen å øke litt (Levekårsundersøkelsene).

Godt tjenestetilbud viktig for lokalsamfunnet

Ikke bare de fysiske sidene ved bomiljøet har fått økt vekt. Det samme synes å gjelde tilgangen til en lang rekke tjenester i nærheten av bostedet. Ikke minst i kommuner som er truet av fraflytting, blir det ansett for avgjørende å opprettholde basistjenestene. En ser også at tilbudet av slike tjenester i økende grad blir brukt i konkurransen kommunene imellom om gode skattebetalere.

Det er neppe tvil om at tilgangen til en rekke tilbud innen sport og kultur er blitt lettere, og ikke bare på grunn av at flere bor i bymessige strøk. Tilgangen har også økt ved at vi er blitt mer mobile, ja til og med enkelte tjenester er blitt mer mobile.

Tabell 8.4. **Andel husholdninger med lang avstand til en del ulike servicetilbud. 1995. Prosent**

	Mer enn 2 km til dagligvarebutikk	Mer enn 4 km til folkeskole	Mer enn 5 km til Barnehage	Postkontor	Bank	Lege	Tannlege	Butikksenter
Alle husholdninger	18	9	6	9	17	17	19	21
Bostedsstrøk								
Spredtbygd	53	30	23	33	53	55	58	65
Tettbygd								
200 - 1 999 bosatte	16	7	5	7	24	24	26	30
2 000 - 19 999 bosattte	9	2	1	2	4	6	6	7
20 000 - 99 999 bosatte	6	2	0	0	4	2	3	4
Over 100 000 bosatte ..	3	2	0	0	3	1	3	3

Kilde: Boforholdsundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

For enkelte basistjenester har likevel avstanden økt. Det er blitt flere som har lang avstand til dagligvarebutikken. Selv om en økt andel husholdninger med bil reduserer effekten av dette, kan økt avstand skape vansker for husholdninger som ikke kan bruke bil. Andelen personer 16-79 år som hadde minst to kilometer til nærmest dagligvarebutikk var gjennom det meste av 1980-tallet 16 prosent. Andelen økte klart på slutten av tiåret og er fortsatt høyere enn i 1980. Særlig i spredtbygde strøk har andelen med så lang avstand til dagligvarebutikk økt. I 1995 hadde over halvparten av husholdningene i spredtbygde strøk minst to kilometer til nærmeste dagligvarebutikk.

Litteratur

Andersen, Arne S. (1996): Har utjevningen stoppet opp? *Samfunnsspeilet* 1996, 1, Statistisk sentralbyrå, 5-10

Barlindhaug, Rolf (1996): Boliger belånes til pipa, *Samfunnsspeilet* 1996, 4, Statistisk sentralbyrå, 9-14

Barstad, Anders (1994): *Bomiljø og ulikhet,* Rapporter 94/23, Statistisk sentralbyrå

Grøtvedt, Liv (1988): *Støy og helse. Analyse av støyopplevelse i Norge,* Sosiale og økonomiske studier 66, Statistisk sentralbyrå

Nordvik, Viggo (1996): Mot et mer ustabilt leiemarked? *Samfunnsspeilet* 1996, 4, Statistisk sentralbyrå, 15-18

Vogel, Joachim (1990): *Leva i Norden. Levnadsnivå och ojämlikhet vid slutet av 80-talet,* Nordisk statistisk skriftserie, København

Ås, Dagfinn (1996): Boligstandard og boutgifter 1973-1995: Vinnere og tapere i boligmarkedet, *Samfunnsspeilet* 1996, 4, Statistisk sentralbyrå, 3-8

Anders Barstad

9. Sosial deltaking

Deltaking og velferd

Deltaking i sosiale og politiske sammenhenger gir tilgang til viktige ressurser, slik som informasjon og muligheten for hjelp og støtte fra andre. Videre bidrar deltakingen til å skape mening og identitet for den som deltar. Men deltakingen kan også ha positive ringvirkninger for andre mennesker, for lokalmiljøet og det øvrige samfunn. Et levende lokalsamfunn forutsetter at mange i samfunnet deltar i frivillige foreninger, er med i dugnader og andre fellesaktiviteter; likeledes forutsetter det demokratiske styringssystemet et minstemål av politisk deltaking i befolkningen.

Det er likevel ikke alle former for sosial deltaking som er av det gode. Sosial kontakt innebærer at en utsetter seg for andre menneskers kontroll og påvirkning på godt og vondt. Begrepet sosial støtte brukes ofte som betegnelse på det positive innholdet i sosiale kontakter. Den følelsesmessige støtten fra personer som står en nær, regnes som spesielt viktig for

9.1. Måling av sosial deltaking

Kildegrunnlaget for dette kapitlet er hovedsakelig de norske levekårsundersøkelsene fra 1980 til 1995. Disse undersøkelsene har visse begrensninger som kilde til forståelse av utviklingen i den sosiale deltakingen (Barstad 1996). Hovedvekten i undersøkelsene er lagt på de kvantitative sidene ved sosiale kontakter. Blant annet blir det spurt om hvor ofte den enkelte "treffer" foreldre, søsken, venner og naboer (brev- og telefonkontakter inngår ikke). Vi vet ikke så mye om utviklingen i de sosiale relasjonenes *innhold*, om graden av konflikt eller støtte. Et annet problem er at spørsmålene ikke omfatter all familiekontakt, for eksempel ikke kontakten med tanter, onkler og besteforeldre. Spørsmålene om vennskap gjelder vennskap utenom ens egen familie. Et tredje problem er at noen kan ha vanskelig for å innrømme at de har liten sosial kontakt når de sitter ansikt til ansikt med en intervjuer. Det kan være spesielt vanskelig å innrømme at en føler seg ensom. Vi må derfor regne med en viss underrapportering i svaret på slike spørsmål. Det er vanskelig å si om underrapporteringen har endret seg over tid, men trolig har økt åpenhet og debatt om slike spørsmål bidratt til at underrapporteringen er blitt mindre.

selvfølelsen, framfor alt er denne støtten viktig for dem som av forskjellige grunner befinner seg i en livskrise.

9.1. Utviklingen i sosiale kontakter

Flere aleneboende

"Snart finnes det bare to former for menneskelig fellesskap; kidnapping og psykoanalyse". Dette heller pessimistiske bildet av utviklingen i de sosiale relasjonene, målbåret av den amerikanske humoristen Woody Allen, synes å være nokså utbredt. Men er det virkelig slik? Innenfor husholdningen og kjernefamilien har det skjedd en utvikling som peker i retning av mindre deltaking og fellesskap. Det er blitt stadig mer vanlig å bo alene på 1980- og 1990-tallet. Ifølge Levekårsundersøkelsen 1980 bodde 12 prosent av den voksne befolkningen alene, en andel som hadde økt til 17 prosent i 1995 (figur 9.1). Folke- og boligtellingene viser at andelen enpersonhusholdninger ble fordoblet fra 1970 til 1990 (Noack og Keilman 1993).

Denne utviklingen skyldes flere forhold. En viktig grunn til at flere bor alene, er at parforhold oppløses oftere enn tilfellet var for 15-20 år siden. For det første har antallet skilsmisser økt sterkt. Samtidig er det blitt langt mer vanlig å bo sammen uten å være gift. Samboerforhold oppløses lettere og er mindre varige enn ekteskapene (Blom, Noack og Østby 1993). Den sterke veksten i de nye samlivsformene bidrar derfor sannsynligvis til at flere parforhold (gifte og samboende sett under ett) oppløses. Dette har igjen ført til at det i dag er færre som til enhver tid lever i et parforhold enn tidligere. Andelen i aldersgruppen 16-79 år som ikke lever i parforhold, det vil si andelen enslige, økte fra 29 prosent i 1980 til 34

9.2. Viktige begreper

Bor alene: Personer som ikke deler en husholdning med andre. Dette i motsetning til personer som bor i flerpersonhusholdninger, det vil si hvor flere personer er fast bosatt i boligen og har minst ett daglig måltid felles.

Enslig: Personer som ikke er gift eller samboende. De fleste, men ikke alle, av disse bor alene.

Har liten familiekontakt: Personer som enten er helt uten nær familie (foreldre, barn 16 år og eldre, søsken) eller som har kontakt med disse sjeldnere enn hver måned.

Har sjelden kontakt med eller er helt uten gode venner: Personer som, bortsett fra medlemmer av egen familie, ikke har "noen gode venner, her på stedet", eller som er sammen med disse sjeldnere enn hver måned. I noen tilfeller omfatter kontakten med venner også gode venner "andre steder".

Har ingen fortrolig venn: Personer som, bortsett fra medlemmer av egen familie, ikke har "noen som står deg nær, og som du kan snakke fortrolig med".

Ingen kontakt med naboer: Personer som ikke kjenner noen familier eller husstander i nabolaget så godt at "dere besøker hverandre av og til".

Ikke aktiv i noen organisasjon eller forening: Personer som enten ikke er medlemmer eller er "forholdsvis passive" medlemmer av en organisasjon eller forening.

prosent i 1995. I tillegg til at det er blitt flere enslige, bor både yngre og eldre enslige oftere alene enn før. For eksempel bodde i 1980 56 prosent av enslige i aldersgruppen 25-44 år alene, i 1995 var andelen aleneboende i denne gruppen steget til 74 prosent.

Mindre nabokontakt

I perioden fra 1980 til 1995 har omkring en firedel av den voksne befolkningen vært uten besøkskontakt med andre familier eller husstander i nabolaget. Men det er blitt færre som har kontakt med *mange* naboer; 18 prosent hadde besøkskontakt med fem eller flere familier/husstander i 1995, mens andelen i 1980 var 28 prosent.

Flere har gode og fortrolige venner

På tross av at flere bor alene og at færre har kontakt med mange naboer, har utviklingen i det sosiale kontaktmønsteret langt fra vært entydig negativ. Den mest påfallende endringen i positiv retning de siste 15 årene har vært økningen i andelen som oppgir at de har fortrolige venner utenom familien. Fortrolig venn er definert som "noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med". Knapt en av fem, 18 prosent, hadde ingen fortrolig venn utenom familien i 1995, sammenlignet med omkring en av fire, 27 prosent, på begynnelsen av 1980-tallet (figur 9.1).

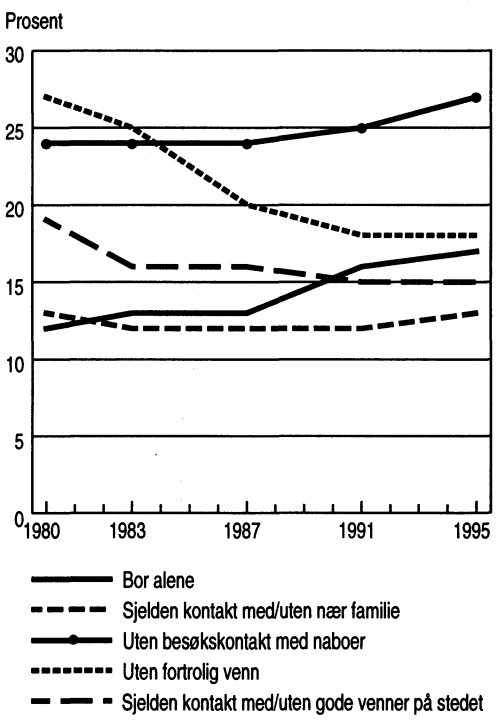
I tillegg har det vært en svak, men jevn, nedgang i andelen som sier at de sjelden har kontakt med eller er helt uten "gode venner" på bostedet. Denne nedgangen skyldes nesten utelukkende en økning i kontakthyppigheten. Både i 1980 og i 1995 var om lag en av ti helt uten gode venner på bostedet.

De fortrolige vennskapene synes å ha en betydelig grad av varighet. Vel 60 prosent av dem som hadde fortrolige venner, oppgav i 1995 at ett eller flere av disse vennskapene hadde vart i 10 år eller mer.

Stabil familiekontakt

Familie regnes her som foreldre, søsken og egne barn 16 år og eldre. 13 prosent av befolkningen hadde i 1995 sjelden eller ingen kontakt med slike nære familiemedlemmer, omtrent like mange som i 1980. Som nevnt, er ikke alle former for familiekontakt (for eksempel kontakt med tanter, onkler og besteforeldre) tatt med, heller ikke telefon- og brevkontakt (se ramme 9.1).

Figur 9.1. **Utvikling i andel aleneboende og i ulike former for svak sosial kontakt. Personer 16-79 år. 1980-1995. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Lavere dødelighet har ført til at det er blitt gradvis flere som har foreldre i live. I 1973 hadde seks av ti i den voksne befolkningen foreldre i live, i 1995 sju av ti. Kontakten med barn som har flyttet hjemmefra er blitt litt hyppigere, mens kontakten med søsken har vært så godt som uforandret (Noack og Barstad 1994).

Bedre samarbeidsrelasjoner i arbeidet

Lønnet arbeid er for mange en viktig del av den sosiale forankringen. En av konsekvensene av å bli arbeidsledig eller uførepensjonert, er at en mister mye av kontakten med arbeidskolleger og blir satt utenfor det sosiale fellesskapet som sysselsettingen innebærer. En del arbeidstakere omgås også etter arbeidstid, i 1989 hadde vel en av fem arbeidstakere omgang med arbeidskolleger i fritiden minst en gang i uka. De aller fleste sysselsatte, mer enn ni av ti, er tilfredse med det sosiale miljøet på arbeidsplassen. Sammenlignet med 1989, var det i 1996 færre arbeidstakere som ofte eller av og til opplevde konflikter eller dårlige forhold mellom ansatte eller mellom ledelse og ansatte. For eksempel var andelen som opplevde dårlige forhold mellom ansatte 26 prosent i 1989 og 20 prosent i 1996. 2 prosent av arbeidstakerne, anslagsvis snaut 40 000 personer, var utsatt for plaging eller ubehagelig erting fra arbeidskamerater i 1996. Seksuell trakassering var omtrent like vanlig i 1996 som i 1989. 4 prosent av kvinnene og 1 prosent av mennene var utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet på jobben. Vold på arbeidsplassen var også omtrent like vanlig i 1996 som i 1989, men dette skjer sjelden mellom arbeidskolleger (Arbeidsmiljøundersøkelsen 1989, Levekårsundersøkelsen 1996).

Ikke-vestlige innvandrere er en gruppe arbeidstakere som kan være særlig utsatt for trakassering på arbeidet. En av sju innvandrere oppgav i 1996 at de hadde blitt plaget på grunn av sin innvandrerbakgrunn på jobben eller i forbindelse med jobben (Blom og Ritland 1997). Dette er kanskje en medvirkende faktor til at vel en tredel av innvandrerne opplever arbeidet som en psykisk påkjenning, nesten dobbelt så mange som blant nordmenn.

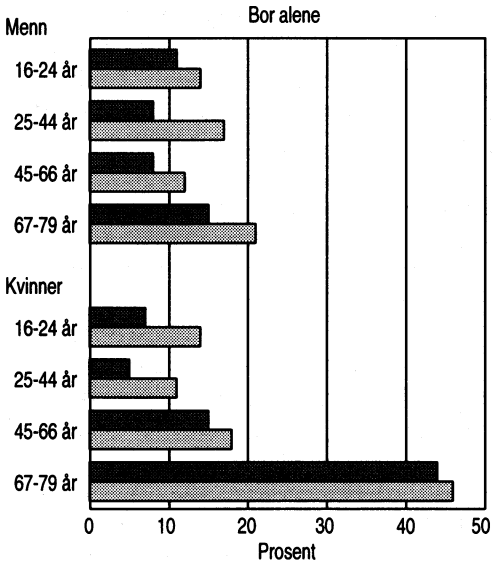
Forskyvning i kontaktmønsteret

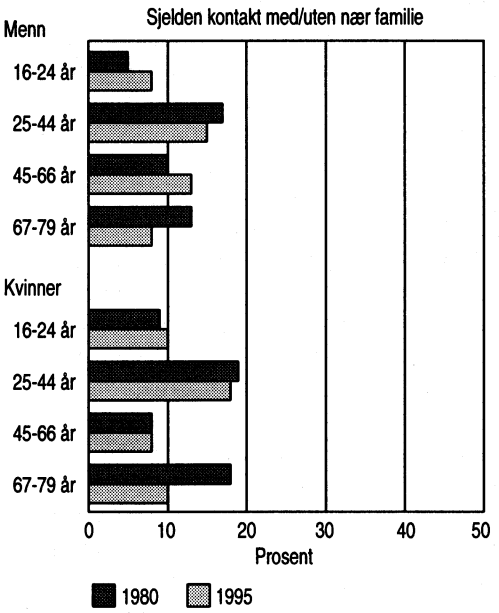
De endringene fra 1980 til 1995 som er beskrevet foran, peker i retning av en forskyvning i det sosiale kontaktmønsteret. Mens de sosiale relasjonene innen husholdningen er blitt mindre stabile og omfattende, har nære, fortrolige relasjoner utenfor husholdningen blitt mer vanlige. Tidsnyttingsundersøkelsene viser en lignende forskyvning, vi tilbringer mindre tid i boligen enn tidligere. Også tiden som tilbringes i nærmiljøet er redusert (Haraldsen og Kitterød 1992, Andersen 1993). Denne utviklingen har mange årsaker. Når flere bor alene, er det naturlig at flere søker sine kontakter utenfor husholdet. Det kan også se ut til at en mer "kontinental" fritidskultur har fått innpass i Norge, ved at flere enn tidligere går på dans og oppsøker restauranter og kafeer (se kapittel 10. Fritid og kultur). At yrkesdeltakingen, og dermed den sosiale kontaktflaten, har økt blant kvinner, kan være en av forklaringene på at andelen med fortrolige venner har økt spesielt mye blant kvinner (se nedenfor).

Bedre familiekontakt blant de eldste kvinnene

Hvordan har kontakten med familie og venner utviklet seg for menn og kvinner i ulike aldersgrupper? Andelen som bor alene, har endret seg minst i den gruppen hvor det er mest vanlig å bo alene, nemlig blant de eldre kvinnene. Nesten halv-

Figur 9.2. **Andel som bor alene, og andel med liten familiekontakt, blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1980 og 1995. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

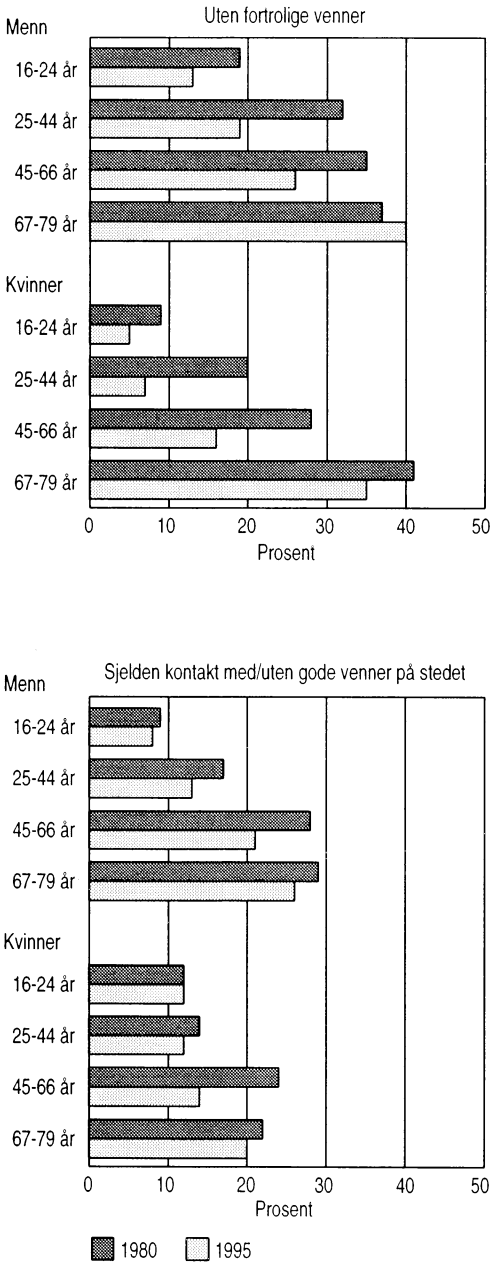
parten av kvinnene i alderen 67-79 år bor alene, blant kvinner som er 80 år og eldre bor sju av ti alene. Det er først og fremst blant menn i alderen 25-44 år og blant kvinner under 45 år at andelen som bor alene har økt (figur 9.2).

I løpet av de siste 15 årene har det bare skjedd små endringer i de fleste gruppenes kontakt med familien. Unntaket er først og fremst kvinner i alderen 67-79 år. For denne gruppen var familiekontakten betydelig bedre i 1995 enn den var i 1980. Dette har sammenheng med at en relativt høy andel av kvinnene som ble født i det første tiåret av århundret, aldri giftet seg og fikk barn. Verken før eller senere har barnløsheten vært så høy i Norge som for disse kullene (Østby 1995). Om lag hver femte kvinne født i 1910 forble barnløs, for dem født i 1920 var andelen sunket til 14 prosent, og for de kommende generasjonene av eldre kvinner vil andelen barnløse bare være en av ti (Noack og Texmon 1990).

Flere kvinner enn menn har fortrolige venner

Menn har i nesten like stor grad som kvinner kontakt med gode venner på bostedet, og økningen i denne formen for vennskapskontakt har vært omtrent den samme for begge kjønn. Derimot er det flere kvinner enn menn som har fortrolige venner, og denne forskjellen har blitt større de siste 15 årene. Mens 22 prosent av mennene i 1995 ikke hadde noen fortrolig venn utenom familien, var tilsvarende andel blant kvinnene 13 prosent. Kontakten med gode venner på stedet har økt mest i den "godt voksne" aldersgruppen 45-66 år. Andelen som mangler en fortrolig venn er sterkest redusert i aldersgruppene 25-44 og 45-66 år, særlig blant kvinner. Det er bare blant de eldste mennene at andelen som mangler en fortrolig venn ikke har blitt mindre.

Figur 9.3. **Andel uten en fortrolig venn, og andel som har liten kontakt med venner, blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper. 1980 og 1995. Prosent**

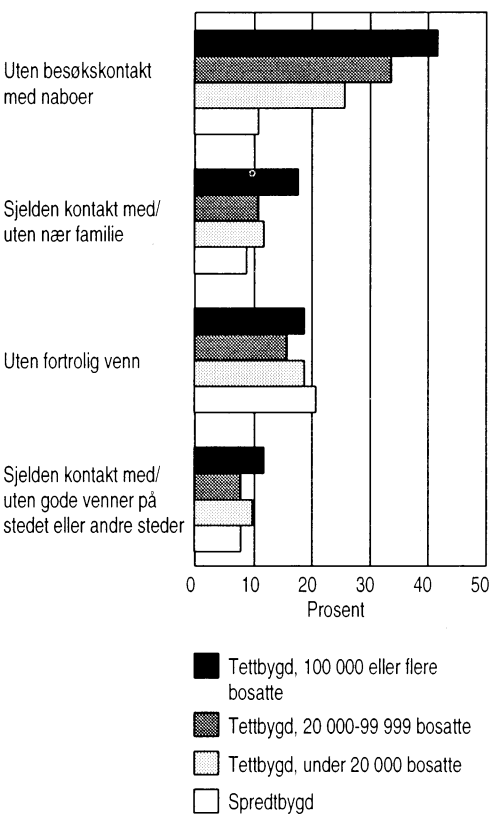

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Mest nabokontakt i spredtbygde strøk

En forestiller seg gjerne at de sosiale relasjonene er tettere og nærere på landsbygda enn i byene. Og det finnes én stor forskjell mellom by og land, nemlig kontakten med naboene (figur 9.4). I de største byene er det vel fire av ti som ikke besøker noen av naboene, i spredtbygde strøk er det bare en av ti som har så liten nabokontakt. Disse forskjellene har vært nokså stabile de siste 15 årene. Det er også færre i de spredtbygde områdene

Figur 9.4. **Andel med ulike former for svak sosial kontakt i ulike bostedsstrøk. 1995. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

enn i byene som bor alene. På andre områder er det langt mindre forskjeller mellom by og land. Andelen av befolkningen som har liten kontakt med familien er høyest i de største byene, men varierer ellers lite (se figur 9.4). Kontakten med gode og fortrolige venner er omtrent den samme over alt. Riktignok er det flere i storbyene enn på landsbygda som har liten eller ingen kontakt med venner på stedet; men når en tar med kontakten med venner andre steder, forsvinner det meste av forskjellene i vennekontakt.

9.2. Organisasjoner og politisk deltaking

Mer idrett, mindre politikk

I et historisk perspektiv representerer de frivillige organisasjonene en av de nye fellesskaps- og kontaktformene, til erstatning for de gamle formene for fellesskap med sin forankring i slekten og lokalmiljøet. Veksten i det frivillige organisasjonsvesenet begynte i siste halvdel av forrige århundre. I dag er det registrert snaut 2 400 landsomfattende organisasjoner i Norge, halvparten av disse er etablert etter 1960 (Hallenstvedt og Trollvik 1993).

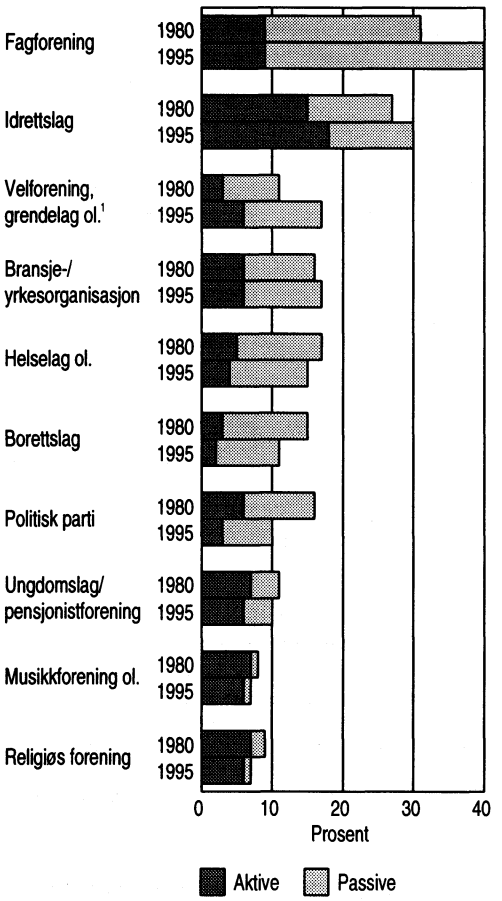
Vel halvparten av den voksne befolkningen er aktive i organisasjoner (ulike frivillige organisasjoner, fagorganisasjoner og bransje- eller næringsorganisasjoner). Aktivitetsnivået har vært omtrent uforandret i perioden fra 1980 til 1995. Idretten er vår tids største massebevegelse, spesielt blir dette tydelig når en også tar med medlemmer og aktive blant barn og unge. Norges Idrettsforbund har i dag vel 1,7 millioner medlemmer. Blant voksne er det riktignok en større andel som er medlem av en fagforening (fire av ti) enn som er medlem av et idrettslag (tre av ti), men bare en firedel av fagforeningsmedlemmene er aktive, i motsetning til i idrettsorganisasjonene hvor flertallet av medlemmene er aktive (figur 9.5). I tillegg til den organiserte idrettsutøvelsen, skjer det også mye idrettslig utfoldelse på mer uformell basis, utenfor idrettslagene.

Utviklingen av organisasjonsdeltakingen har vært nokså forskjellig for ulike organisasjonstyper. Mens andelen av befolkningen som er aktive medlemmer i idrettslag, har økt fra 15 prosent i 1980 til 18 prosent i 1995, har det vært en påfallende nedgang i den partipolitiske deltakingen. I løpet av et tidsrom på 15 år har den aktive deltakingen i politiske partier blitt halvert i Norge, fra 6 prosent av befolkningen i 1980 til 3 prosent i 1995. I samme tidsrom ble andelen som er medlem av et politisk parti, redusert fra 17 til 10 prosent.

Eldre menn har høyest valgdeltaking

Også valgdeltakingen har vært for nedadgående på 1980- og 1990-tallet (figur 9.6). Valgdeltakingen ved kommunestyrevalget i 1995, 63 prosent, var den laveste siden 1925, og deltakingen ved fylkestingsvalget den laveste noensinne. Valgdeltakingen ved stortingsvalget ble redusert fra 82 prosent i 1981 til snaut 76 prosent i 1993, men tok seg noe opp ved det siste stortingsvalget i 1997 (78 prosent). Mens det tidligere var lavere valgdeltaking blant kvinner enn blant menn, har deltakingen i de siste valgene vært omtrent like høy blant kvinner som blant menn. Valgdeltakingen blant eldre menn er fremdeles høyere enn blant eldre kvinner, blant dem under 30 år er det tvert imot kvinnene som oftest avgir stemme. Ved stortingsvalget i 1993 deltok snaut 88 prosent av alle menn 60 år og eldre, og bare 63 prosent av mennene i aldersgruppen 26-29 år.

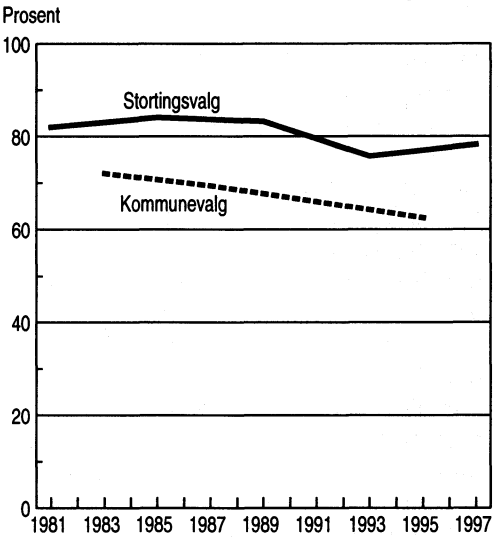
Figur 9.5. **Andel aktive og passive medlemmer i ulike foreningstyper. 1980 og 1995. Prosent**

[1] I 1980 er det bare spurt om velforening, i 1995 også om grendelag og strøksforening

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Figur 9.6. **Valgdeltaking ved stortingsvalg og kommunestyrevalg. 1981-1997. Prosent**

Kilde: Valgstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Større engasjement i enkeltsaker enn i partipolitikk?

Andre former for politisk aktivitet har imidlertid blitt mer vanlige, kanskje som en konsekvens av økende kunnskaps- og utdanningsnivå. Sammenlignet med situasjonen på begynnelsen av tiåret, var det på slutten av 1980-tallet flere som deltok i politiske diskusjoner, og flere som hadde prøvd å påvirke beslutninger ved å delta i opprop- eller underskriftsaksjoner, demonstrasjoner og andre former for politiske aksjoner (Martinussen 1993). Den synkende valgdeltakingen på 1990-tallet står også i kontrast til den rekordhøye deltakingen ved folkeavstemningen om norsk medlemskap i EU i november 1994, da hele 89 prosent av de stemmeberettigede avgav stemme. Ved den tilsvarende avstemningen i 1972 var valgdeltakingen vel 79 prosent.

Menn mest aktive i organisasjoner

Menn er noe oftere aktive i organisasjoner enn kvinner, en forskjell som har vært uendret de siste 15 årene (perioden 1980 til 1995). Derimot er det en tendens til noe mindre deltaking i organisasjoner blant menn under 45 år, mens deltakingen blant kvinner i samme aldersgruppe har vært så godt som uendret. Kvinner deltar hyppigere enn menn i visse organisasjonstyper: religiøse foreninger

og humanitære og sosiale foreninger. Eldre kvinner er spesielt aktive i disse typene foreninger.

Innvandrere deltar mindre enn nordmenn

Organisasjonsdeltakingen følger visse sosiale og økonomiske skillelinjer. Den er særlig lav blant ufaglærte arbeidere og lavere funksjonærer, og særlig høy blant funksjonærer på høyere nivå og blant gardbrukere og fiskere. De tre sistnevnte gruppene er også blant dem som deltar mest aktivt i politiske partier. Valgdeltakingen er lavere blant innvandrere enn blant nordmenn. Ved kommunestyrevalget i 1995 var valgdeltakingen blant utenlandske statsborgere 39 prosent. Som blant nordmenn, viste valgdeltakingen en synkende tendens på 1980-tallet (Faye 1995), men var uforandret fra 1991 til 1995. Det er også færre blant ikke-vestlige innvandrere enn blant nordmenn som er medlemmer i frivillige organisasjoner. Men når innvandrerne først er medlem av en organisasjon, er de ofte vel så aktive som nordmenn (Blom og Ritland 1997).

Tabell 9.1. **Andel som bor alene og har liten kontakt med familie og venner[1], og andel som verken er gift, samboende eller har en fortrolig venn[2], i grupper for kjønn og alder. 1980 og 1995. Prosent**

	Bor alene, ikke ukentlig kontakt med familie/venner		Ikke i samliv og uten fortrolig venn	
År	1980	1995	1980	1995
Menn				
16-24 år	0	1	16	11
25-44 år	1	1	5	4
45-66 år	1	2	6	4
67-79 år	4	2	10	9
80 år og eldre	..	7	..	25
Kvinner				
16-24 år	0	1	4	4
25-44 år	0	1	2	1
45-66 år	2	2	8	4
67-79 år	8	5	30	18
80 år og eldre	..	12	..	34
Alle 16-79 år	2	1	8	5

[1]Kontakt med nær familie og gode venner (på stedet eller andre steder) sjeldnere enn ukentlig. Inkludert de som ikke vet om de har en en god venn
[2] Inkludert de som ikke vet om de har fortrolig venn

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1980 og 1995, Statistisk sentralbyrå

9.3. Isolasjon og ensomhet

Færre sosialt isolerte

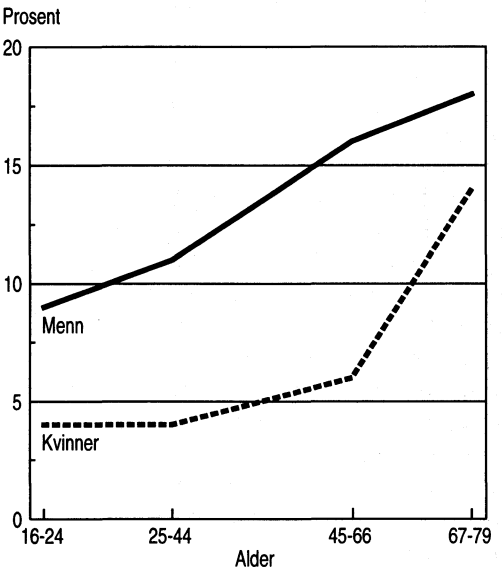
Hvor mange er sosialt isolerte i det norske samfunnet, og blir det flere sosialt isolerte over tid? Begrepet sosial isolasjon er vanskelig å definere; hvor liten kontakt skal en ha før det er rimelig å snakke om isolasjon? Vi har valgt å definere isolasjon på to måter. I det første målet defineres sosialt isolerte som dem som bor alene og verken treffer nære familiemedlemmer (foreldre, søsken, voksne barn) eller gode venner så ofte som ukentlig. I 1995 utgjorde denne gruppen bare 1 prosent av den voksne befolkningen, eller anslagsvis 30 000 personer. Det er ingen tegn til at denne gruppen er blitt større over tid (tabell 9.1). I det andre målet defineres sosialt isolerte som personer som verken lever i samliv eller har en fortrolig venn utenom egen familie. 5 prosent av befolkningen, om lag 150 000 personer, manglet disse formene for nære relasjoner i 1995; i 1980 var den tilsvarende andelen 8 prosent.

Mindre isolasjon blant eldre kvinner

Det er en tendens til mindre sosial isolasjon blant de eldre kvinnene. Blant kvinner i alderen 67-79 år var andelen som bodde alene og ikke hadde omgang med

nær familie eller venner 8 prosent i 1980 og 5 prosent i 1995. Andelen blant de eldre kvinnene som verken lever i samliv eller har en fortrolig venn, ble redusert fra 30 til 18 prosent i løpet av den samme perioden (tabell 9.1). Bare det siste av disse utviklingstrekkene er imidlertid statistisk sikkert. Som tidligere vist, har økningen i andelen aleneboende vært mindre blant de eldre kvinnene enn i befolkningen for øvrig, og det er blitt færre av de eldre kvinnene som har liten familiekontakt. Flest sosialt isolerte finner en blant kvinnene som er 80 år og eldre. Fordi spørsmålene i levekårsundersøkelsen ikke omfatter alle former for slektskontakt, er det grunn til å tro at omfanget av sosial isolasjon blant de eldre overvurderes. Det er for eksempel vist at blant en gruppe barnløse eldre over 80 år hadde så mange som fire av ti en nevø eller niese som nærmeste kontaktperson (Gautun og Romøren 1992).

Figur 9.7. **Andel personer 16-79 år som ikke har noen å snakke helt fortrolig med. 1995. Prosent**

Kilde: Helseundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

Én av ti har ingen å snakke fortrolig med

I Helseundersøkelsen 1995 ble de intervjuede spurt om de hadde noen å ".. snakke helt fortrolig med", uansett om dette var medlemmer av ens egen familie eller ikke. Spørsmålet ble stilt i et spørreskjema som den spurte skulle fylle ut på egen hånd. Det er grunn til å tro at en får mer ærlige svar på slike følsomme spørsmål ved bruk av selvutfyllingsskjema, enn når spørsmålene stilles av en fremmed intervjuer. Snaut en av ti i den voksne befolkningen oppgav at de ikke hadde noen å snakke fortrolig med, vel en tredel hadde bare én person de kunne betro seg til. I aldersgruppene under 67 år er det 2-3 ganger så mange menn som kvinner som ikke har noen fortrolige (figur 9.7). Igjen finner vi en tendens til at de eldre har mer mangelfulle sosiale relasjoner enn de yngre. Her må en være oppmerksom på at det kan finnes forskjellige kulturer, alt etter alder og kjønn, med hensyn til hva som oppfattes som "fortrolighet" og hvor viktig det er å være helt fortrolig. For unge kvinner kan nære og fortrolige samtaler med gode venner oppleves som langt viktigere enn de gjør for eldre menn.

Hvor mange er ensomme?

Hva vet vi så om det subjektive savnet av sosial kontakt, om følelsen av *ensomhet* i befolkningen? Ifølge Levekårsundersøkelsen 1995 føler 4 prosent av befolkningen seg ofte ensomme, mens noe over en femdel av befolkningen er ensomme ofte eller av og til (tabell 9.2). Siden spørsmålet om ensomhet er stilt i et intervju ansikt til ansikt, må en regne med en viss underrapportering. I en spørreskjemaundersøkelse fra Oslo midt på 1980-tallet oppgav mer enn dobbelt så mange, 10 prosent, at de ofte følte seg

ensomme (Thorsen 1990). I Helseundersøkelsen 1995 svarte 18 prosent at de hadde vært litt eller mye plaget av ensomhet i en 14-dagersperiode.

Det er framfor alt de eldste kvinnene (80 år og eldre) som er ensomme, over halvparten i denne gruppen føler seg ofte eller av og til ensomme. Med tanke på de tilsynelatende store kontaktbehovene blant de eldste, kan det være grunn til å spørre om i hvilken grad det offentlige hjelpeapparatet kan avhjelpe disse behovene. Dessverre er det mange eldre som opplever at det blir liten tid til sosial kontakt med hjemmehjelp eller hjemmesykepleier. Blant brukere av hjemmehjelp som er eldre enn 80 år, er det mer enn halvparten som oppgir at det aldri eller bare av og til er tid til å slå av en prat med hjemmehjelperen (Finnvold 1997).

Tabell 9.2. **Andel som føler seg ensom, etter kjønn, alder og om en bor alene. 1995. Prosent**

	Alle		Aleneboende	
	Ofte ensom	Av og til ensom	Ofte ensom	Av og til ensom
Alle	4	18	13	32
Menn	3	14	11	31
16-24 år ..	3	12	2	24
25-44 år ..	3	13	14	28
45-66 år ..	2	16	10	43
67-79 år ..	5	13	15	33
80- år	5	21	:[1]	:[1]
Kvinner	5	22	15	33
16-24 år ..	1	24	3	35
25-44 år ..	4	19	10	30
45-66 år ..	4	20	11	35
67-79 år ..	10	25	21	32
80- år	19	33	24	37

[1] Antallet personer som svarte er for lite til at tall kan offentliggjøres

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1995, Statistisk sentralbyrå

Kvinner har flere fortrolige enn menn, og med unntak av de eldre er de ikke mer sosialt isolerte enn menn. Likevel er det flere kvinner enn menn som føler seg ensomme. Kjønnsforskjellene er ikke like tydelige når en ser på dem som bor alene. Blant middelaldrende er aleneboende menn vel så ensomme som kvinner (tabell 9.2).

Mer ensomhet nå enn før?

Det er få undersøkelser som kan si noe om ensomhetsfølelsen øker eller minker i utbredelse i samfunnet. Slike undersøkelser er også vanskelige å tolke, siden det er tenkelig at underrapporteringen av slike følelser blir mindre over tid. De norske "verdiundersøkelsene" viste en svak økning fra 1982 til 1990 i andelen av befolkningen som hadde følt seg "svært ensom eller fjern fra andre" i løpet av de siste ukene før intervjuet (fra 10 til 13 prosent, se Barstad 1993). Også ulike nordiske undersøkelser av ensomhet blant eldre kan tyde på en økning over tid (Thorsen 1990).

At ensomhetsfølelsen skulle øke, virker overraskende med tanke på at kontakthyppigheten har økt på mange områder og at flere har fortrolige venner. Men som vist, er det blitt flere aleneboende og flere skilte og separerte. Dette er grupper som er mer ensomme enn andre (jf. tabell 9.2 og Thorsen 1990). Andelen ensomme blant de aleneboende er om lag dobbelt så høy som i befolkningen som helhet. Flere samlivsbrudd og flere aleneboende kan derfor bety mer for utbredelsen av ensomhet enn den økte kontakthyppigheten utenfor husholdet. I undersøkelsen fra Oslo var det mangelen på ektemake/partner, og "å komme hjem til tom bolig", som oftest ble nevnt som årsaker til ensomhet (Thorsen 1990). Det kan også ha skjedd kulturelle endringer som innebærer at vi har større forvent-

ninger til innholdet i de sosiale kontaktene enn tidligere.

En rekke former for sosial deltaking, både familiekontakt, arbeidsdeltaking og vennskap, reduserer risikoen for å oppleve ensomhet. "Alt annet likt", det vil si når en holder kjønn, alder og andre former for sosial deltaking konstant, viser det seg likevel at samlivsforholdet reduserer risikoen for ensomhet betydelig mer enn andre former for deltaking (Barstad 1997a, jf. tabell 9.2).

Til tross for at det er litt flere i de større byene enn på landsbygda som bor alene, og verken treffer nær familie eller venner så ofte som ukentlig, er det ikke flere som er ensomme.

Innvandrere oftere ensomme enn nordmenn

På mange områder er den sosiale deltakingen blant ikke-vestlige innvandrere lavere enn blant nordmenn. Framfor alt er ikke-vestlige innvandrere betydelig mindre integrert i arbeidslivet enn nordmenn (se kapittel 5. Arbeid). Flertallet av de ikke-vestlige innvandrerne, seks av ti, har en god norsk venn. Det er likevel påfallende at blant pakistanere, som har vært i Norge i gjennomsnittlig 16 år, er det fremdeles nesten halvparten som ikke har en god norsk venn (Blom og Ritland 1997). Organisasjonsdeltakingen er også lavere (se kapittel 9.2). På denne bakgrunn er det ikke overraskende at flere innvandrere er ensomme. Vel fire av ti ikke-vestlige innvandrere sier at de ofte eller av og til føler seg ensomme, om lag dobbelt så mange som blant nordmenn (Blom 1997).

Dårlig økonomi blant sosialt isolerte

Levekårsundersøkelsen 1995 tyder på at ensomme og isolerte mindre økonomiske ressurser enn andre (Barstad 1997b). Dårlig økonomi setter grenser for den sosiale aktiviteten. I tillegg kan dårlig økonomi bidra til at en mister selvtillit og sosial status.

Sosialhjelpsmottakere er en gruppe som har betydelige økonomiske problemer, og mange i denne gruppen gir uttrykk for følelser av ensomhet. Snaut fem av ti sosialhjelpsmottakere under 45 år oppgir at de ofte eller av og til er ensomme, sammenlignet med to av ti i befolkningen som helhet i denne aldersgruppen (Levekårsundersøkelsen 1995).

Litteratur

Andersen, Arne S. (1993): "Nærmiljø og arbeidsmiljø" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Barstad, Anders (1993): "Sosial deltaking" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Barstad, Anders (1996): Flere aleneboende, men færre venneløse, *Samfunnsspeilet* 1996, 1, Statistisk sentralbyrå, 24-29

Barstad, Anders (1997a): Sosial integrasjon som levekårsdimensjon. Paper til den 19. nordiske sosiologkongressen i København, 13.-15. juni 1997

Barstad, Anders (1997b): Hvem er de sosialt isolerte og ensomme? Paper til det 9. sosialpolitiske forskerseminaret i Køge, 6.-8. november 1997

Blom, Svein, Turid Noack og Lars Østby (1993): *Giftermål og barn - bedre sent enn aldri?* Sosiale og økonomiske studier 81, Statistisk sentralbyrå

Blom, Svein (1997): Levekår blant ikke-vestlige innvandrere: Hvorfor er så mange ensomme? *Samfunnsspeilet* 1997, 4, Statistisk sentralbyrå, 45-53

Blom, Svein og Agnes Aall Ritland (1997): Levekår blant ikke-vestlige innvandrere: Trang økonomi, men færre enn antatt opplever diskriminering, *Samfunnsspeilet* 1997, 1, Statistisk sentralbyrå, 2-16

Faye, Arne (1995): Utenlandske statsborgere og kommunestyrevalget 1991 (I): Valgatferden preges av hjemlandet, *Samfunnsspeilet* 1995, 2, Statistisk sentralbyrå, 22-26

Finnvold, Jon Erik (1997): Brukere av kommunale hjemmetjenester: Får hjelp, savner sosial kontakt, *Samfunnsspeilet* 1997, 2, Statistisk sentralbyrå, 59-68

Gautun, Heidi og Tor Inge Romøren (1992): Gammel, barnløs og alene? *Aldring og eldre* nr. 1, Norsk gerontologisk institutt

Hallenstvedt, Abraham og Jan Trollvik (red.) (1993): *Norske organisasjoner*, Oslo: Fabritius Forlag

Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*, Sosiale og økonomiske studier 76, Statistisk sentralbyrå

Martinussen, Willy (1993): *Velferdsfellesskap. Medvirkning og solidaritet i nærmiljø, yrkesliv og politikk,* Allforsk AVH, Senter for samfunnsforskning-SESAM

Noack, Turid og Inger Texmon (1990): Dagens og morgendagens eldre kvinner - familieerfaring og yrkesliv, *Samfunnsspeilet* 1990, 3, Statistisk sentralbyrå, 7-12

Noack, Turid og Nico Keilman (1993): "Familie og husholdning" i *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå

Noack, Turid og Anders Barstad (1994): Søskenrelasjoner: Fortsatt vanlig med mange søsken og hyppig kontakt, *Samfunnsspeilet* 1994, 1, Statistisk sentralbyrå, 40-44

Thorsen, Kirsten (1990): *Alene og ensom, sammen og lykkelig?* Ensomhet i ulike aldersgrupper, NGI, rapport nr. 2

Østby, Lars (1995): Norges befolkning gjennom 200 år, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Ekstranummer, Statistisk sentralbyrå, 3-14

Odd Frank Vaage

10. Fritid og kultur

Økt fritid

Fritid er i vanlig språkbruk den tiden som er igjen når man trekker fra lønnet arbeid, utdanning og søvn. Men mange av de aktivitetene som utføres i denne fritiden kan likevel ikke betraktes som "fri tid", det vil si tid til fri disposisjon. Dette gjelder aktiviteter som husarbeid, barnepass og hjemmelekser, som mer er å betrakte som ulønnet arbeid. Derfor bruker vi betegnelsen fritid om aktiviteter man ikke er forpliktet til å gjøre og som man vanligvis gjør fordi man har lyst til det, som for eksempel å lese aviser, se på TV eller gå på kino.

Definerer vi fritid som den tiden som er igjen når nødvendige gjøremål (inntektsgivende arbeid, utdanning, søvn, husarbeid, barnepass, måltider og personlig stell) er trukket fra, viser tidsnyttingsundersøkelsene at nordmenns fritid økte med omtrent én time fra 1970 til 1990; fra 5 timer og 10 minutter til 6 timer og 11 minutter pr. gjennomsnittsdag (en slik gjennomsnittsdag omfatter både hverdag og helg). Økningen skjedde i hovedsak på 1970-tallet. Menn hadde litt mer fritid enn kvinner i 1990, som er det siste året vi har slike opplysninger for.

Ifølge tidsnyttingsundersøkelsene bruker vi fritiden omtrent slik (om vi bare ser på tid brukt til hovedaktivitet; ikke biaktiviteter): Sosialt samvær og fjernsynsseing legger beslag på mer enn halvparten av fritiden, med henholdsvis 2 timer og 1½ time pr. dag. Deretter følger lesing (40 minutter), idrett og friluftsliv (30 minutter), fritidsreiser (30 minutter) og underholdning og annen fritid (1 time). Det var særlig tid brukt til sosialt samvær og fjernsynsseing som økte i 1970-årene.

10.1. Medietilbud og mediebruk

En stor del av fritiden bruker vi altså på massemediene. Mediebruksundersøkelsene viser at vi bruker over 5 timer til forskjellige medier hver dag. Med vel 6 timer fritid pr. dag, kan det synes som om nesten hele vår fritid går med til mediebruk. Men en del av mediekonsumet foregår ikke i fritiden; for eksempel leses aviser både på vei til og fra og på jobben. I tillegg foregår mye av mediebruken (for eksempel radiolytting) samtidig med andre gjøremål. Mediebruksundersøkelsene registerer altså vår totale mediebruk, også når den er en biaktivitet. Dermed blir det registrert mer tid til

mediebruk i mediebruksundersøkelsene enn i tidsnyttingsundersøkelsene (jf. ovenfor).

Færre aviser, større opplag

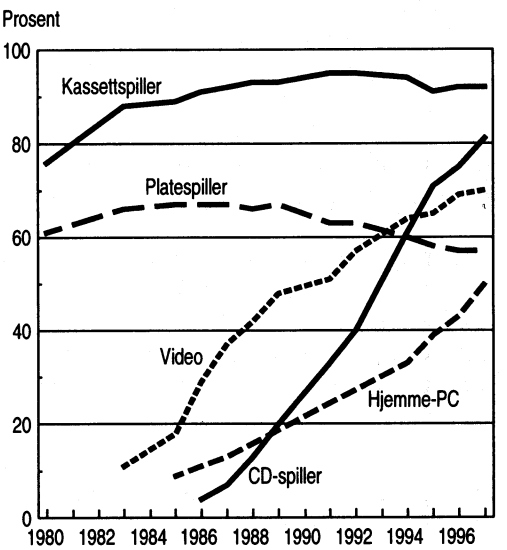
Tilgangen til de fleste typer medier fortsetter å øke, det gjelder også trykte medier. Norge er blant de land i verden hvor tilgangen til aviser er best, særlig aviser med lokalt tilsnitt. Antall aviser (inklusive ukeaviser) har likevel gått litt ned de senere årene; fra 165 i 1982 til 154 i 1996. Netto opplagstall pr. dag har derimot økt fra ca. 2,3 til ca. 2,9 millioner i den samme perioden. Denne økningen fant hovedsakelig sted på 1980-tallet (i tillegg har vi også de siste årene fått søndagsaviser). Det er altså blitt noen færre aviser, men de selger mer.

Samtidig har det vært en motsatt tendens når det gjelder bokutgivelser: Antall boktitler som gis ut hvert år øker, mens opplagene synker. I 1980 ble det utgitt 1 274 skjønnlitterære boktitler, mot 2 305 titler i 1996. De samme tendensene (flere titler, lavere opplag) gjør seg gjeldende for fagbøker og barnebøker.

Økende utbredelse av elektroniske medier

Fjernsynet har en dominerende plass blant massemediene og er med på å prege nordmenns hverdag. Etter at de fleste nå har fjernsyn, har det de senere årene vært en betydelig økning i tilgangen på andre typer hjemmeelektronikk. Videospiller, CD-spiller og PC begynte sitt inntog i hjemmene på begynnelsen og midten av 1980-tallet. CD-spiller finnes nå hos omtrent 80 prosent av befolkningen, mens 70 prosent har tilgang til videospiller. 50 prosent hadde i 1997 PC hjemme.

Figur 10.1. **Andel personer 9-79 år med ulike typer hjemmeelektronikk. 1980-1997. Prosent**

Kilde: NRKs lytter og seerundersøkelser; Kultur- og mediebruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Generasjonskløft

Det er til dels store forskjeller i tilgangen til disse mediene i forskjellige aldersgrupper: Mens fjernsyn er tilgjengelig for så å si alle uansett alder, er videospiller derimot nokså ujevnt fordelt. Blant unge 9-19 år har omtrent 85 prosent tilgang til videospiller hjemme. Annerledes for de eldre: Blant menn og kvinner i alderen 67-79 år hadde henholdsvis 38 og 18 prosent tilgang til videospiller i 1997.

Over 70 prosent av barn og unge har PC hjemme, 45 prosent har CD-rom-spiller som er koblet til PC. Blant 67-79-åringer var tallene henholdsvis 7 og 2 prosent i 1997. Vi finner med andre ord en formidabel generasjonskløft når det gjelder de nye elektroniske multimedietilbudene.

10.1. Kultur- og mediebruksundersøkelsene

Statistisk sentralbyrås *kultur- og mediebruksundersøkelser* er gjennomført i 1991, 1994 og 1997. I tillegg er det gjennomført rene mediebruksundersøkelser i 1992, 1995 og 1996. I disse undersøkelsene blir et representativt utvalg av den norske befolkningen i alderen 9-79 år spurt om hva de brukte av kulturtilbud siste 12 måneder og hva de brukte av medietilbud siste døgn. For å få et bilde av gjennomsnittlig mediebruk, blir undersøkelsene gjennomført i fire ulike perioder av året, og alle ukens syv dager er med. Antall deltakere i undersøkelsene har vært mellom 1 800 og 2 000 personer pr. år.

Bøker og kino kan betraktes både som kulturtilbud og medietilbud. Siden lesing av bøker er en aktivitet som foregår ofte, gjerne daglig, er den her definert som mediebruk og målt ved gjennomsnittlig tidsbruk pr. dag. Kinobesøk, derimot, foregår utenfor hjemmet og er en relativt sjelden aktivitet, på linje med teaterbesøk og andre kulturaktiviteter. Disse måles på årsbasis.

Denne generasjonsforskjellen kan nok i stor grad forklares ut fra interesse og hva man foretrekker å bruke fritiden til.

Hjemme-PC mest et storbyfenomen

Videospillere er nesten blitt allemannseie og er omtrent like utbredt på landsbygda som i storbyene. Derimot er det langt flere som har hjemme-PC, CD-spiller og CD-rom-spiller i storbyene. Her har 87 prosent CD-spiller, 55 prosent har hjemme-PC og 34 prosent har CD-rom-spiller. I spredtbygde strøk er andelen med disse forholdsvis nye medietilbudene henholdsvis 76, 43 og 21 prosent.

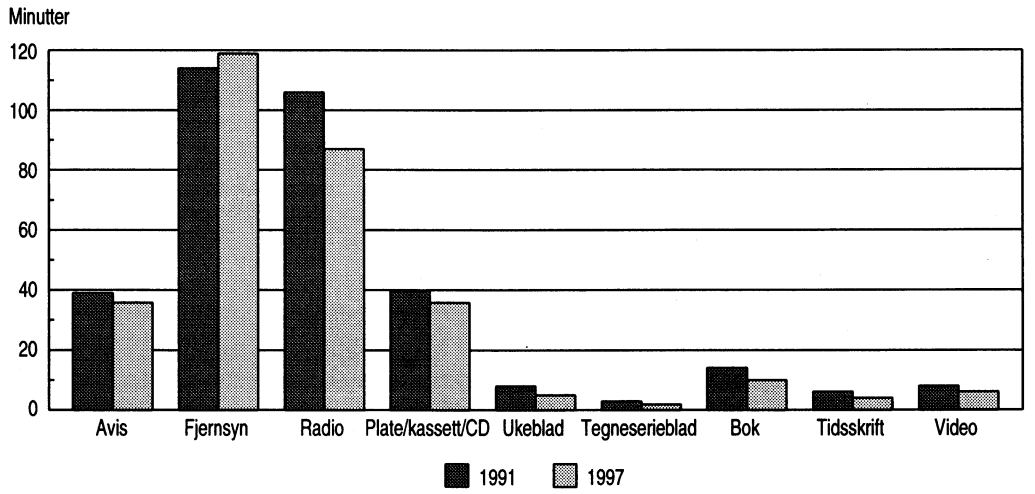
Økt TV-tilbud ...

Ikke bare har tilgangen til de elektroniske mediene økt, også programtilbudet har økt betydelig de senere årene. Mens det på begynnelsen av 1980-tallet bare var svensk TV som konkurrerte med NRK, har et flertall av seerne nå tilgang til både satellittbaserte TV-sendinger (vel 60 prosent) og TV2 (over 90 prosent). Private lokal-TV-sendinger når dessuten over 40 prosent av befolkningen. På radiosiden kan omtrent 90 prosent motta sendinger fra én eller flere nærradiokanaler i sitt distrikt. I tillegg til flere kanaler, er også tilbudet innen den enkelte kanal økt, ved at sendetiden er utvidet.

... men vi ser ikke mer på TV

Dette økte elektroniske medietilbudet har ikke ført til noen tilsvarende økning i bruken, i hvert fall ikke på 1990-tallet: Den samlede tiden brukt til elektroniske medier gikk ned fra 1991 til 1997 (se figur 10.2 og tabell 10.1). Særlig gjelder dette radiolytting: Til tross for økende og mer "lyttervennlige" radiotilbud, med lett musikk- og magasinstoff, hører vi mindre på radio. Også bruken av plater, kassetter og CD har avtatt noe. Det som kanskje likevel er mest overraskende, er at tid brukt til fjernsynsseing har holdt seg på omtrent samme nivå, selv med økende antall kanaler og økt sendetid. Til tross for store investeringer i de kommersielle kanalene har ikke fjernsynet som sådan fått særlig økt interesse. Den samme seertiden er i stedet blitt splittet opp og fordelt på flere kanaler. Også bruken av videospiller har holdt seg på samme nivå,

Figur 10.2. **Gjennomsnittlig tid brukt på ulike medier en gjennomsnittsdag i 1991 og 1997. Alle personer 9-79 år. Minutter**

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

selv om andelen som har tilgang til videospiller har økt med 25 prosentpoeng.

Noe mindre lesing

Med de nye fjernsyns- og radiokanalene som har dukket opp i de senere årene, skulle man kanskje vente at disse mediene ville få økt oppmerksomhet på bekostning av trykte medier. Riktig nok bruker vi noe mindre tid til lesing nå enn i 1991, men det er ikke noe som tyder på at dette skyldes at de elektroniske mediene overtar.

Supplement snarere enn konkurranse?

Hva kan forklaringen være på at de elektroniske mediene ikke har tatt mer tid fra de trykte? En sannsynlig forklaring kan være at elektroniske og trykte medier mer er supplerende enn konkurrerende; de dekker ulike behov. De brukes i stor grad i forskjellige sammenhenger og til forskjellige tider av døgnet. Vi leser våre aviser først og fremst om morgenen og om ettermiddagen, gjerne på vei til og fra jobb eller skole. Fjernsynsseingen foregår helst i godstolen om kvelden, gjerne sammen med andre i familien. Bøker kan på sin side ofte være sengelektyre. De forskjellige mediene er med andre ord knyttet til forskjellige sosiale sammenhenger og ser ut til å ha ulik plass i folks døgnrytme.

PC-enes inntog i hjemmene har så langt ikke hatt noen særlig betydning i retning av å endre mediebruksmønsteret. I 1997 brukte vi i gjennomsnitt bare 12 minutter pr. dag ved PC-en; 16 minutter blant menn og 7 minutter blant kvinner.

Kvinnene leser mest bøker og ukeblad

Kvinner bruker noe mindre tid på å lese aviser og tidsskrifter enn menn. Dette har vært et generelt trekk de senere årene. Når det gjelder ukeblad og bøker, er det omvendt: I alle undersøkelsene på 1990-tallet er kvinnene de ivrigste boklesere.

Tabell 10.1. **Tid brukt til ulike medier en gjennomsnittsdag i ulike aldersgrupper. 1991, 1994 og 1997. Minutter**

	9-15år			16-24 år			25-66 år			67-79 år		
Medier	1991	1994	1997	1991	1994	1997	1991	1994	1997	1991	1994	1997
Aviser	10	9	9	30	26	24	44	44	40	58	65	55
Ukeblad	8	5	3	8	8	5	8	6	4	11	15	10
Tegneserieblad	14	12	11	5	4	4	1	1	1	0	0	0
Tidsskrift/fagblad	1	1	1	4	5	2	7	6	5	8	7	3
Bøker	13	15	11	18	12	9	12	11	9	22	7	18
Fjernsyn	90	110	127	99	94	107	117	115	118	152	136	136
Radio	39	25	21	109	92	98	117	109	96	109	98	84
Video	22	13	13	17	16	15	5	6	4	1	0	1
Plater/kassetter	63	46	41	89	84	101	29	30	27	5	7	7
Hjemme-PC[1]	.	13	18	.	11	20	.	11	11	.	0	0
Trykte medier i alt	46	42	35	65	55	44	72	68	59	99	94	86
Elektroniske medier i alt	214	194	202	314	286	321	268	260	245	267	241	228
Mediebruk totalt	260	236	237	379	341	365	340	328	304	366	335	314

[1] Siden tall for hjemme-PC ikke ble samlet inn i 1991, er de ikke med ved summeringen av mediebruken

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Barn bruker mindre tid til medier enn før

Den tiden barn bruker til medier har sunket fra 1991 til 1997. Dette gjelder både trykte og elektroniske medier. Blant middelaldrende og eldre er det en lignende tendens. Blant de unge har det også vært nedgang i bruken av trykte medier, mens bruken av elektroniske medier har holdt seg på et høyt nivå.

Barna ser mer på TV enn tidligere, men dette oppveies til dels av at de ser mindre på video. De lytter også mindre til radio og plater/kassetter. Også de unge ser litt mer på TV enn tidligere, mens de ser omtrent like mye på video som tidlig på 1990-tallet. De bruker noe mindre tid på å lese aviser og bøker. Blant voksne og eldre har det bare vært mindre endringer, men også disse gruppene lytter mindre til radio.

Økningen i bruken av hjemme-PC blant barn og unge ser ut til å oppveie nedgangen i annen mediebruk. Det er derfor sannsynlig at PC-bruken heller erstatter andre medier, enn å komme i tillegg til dem. Det er de trykte mediene dette går ut over.

Ungdom 16-24 år er de største mediekonsumentene

Det er særlig ungdoms flittige bruk av CD- og kassettspillere som gjør at deres mediebruk er på så høyt nivå. De bruker også mer tid til video, men mindre til aviser enn voksne. Generelt kan man si at ungdom er mer opptatt av underholdningsmediene enn voksne, som på sin side er mer opptatt av nyhets- og informasjonsmediene. Det er likevel de eldre som ser mest fjernsyn og leser mest aviser og ukeblader.

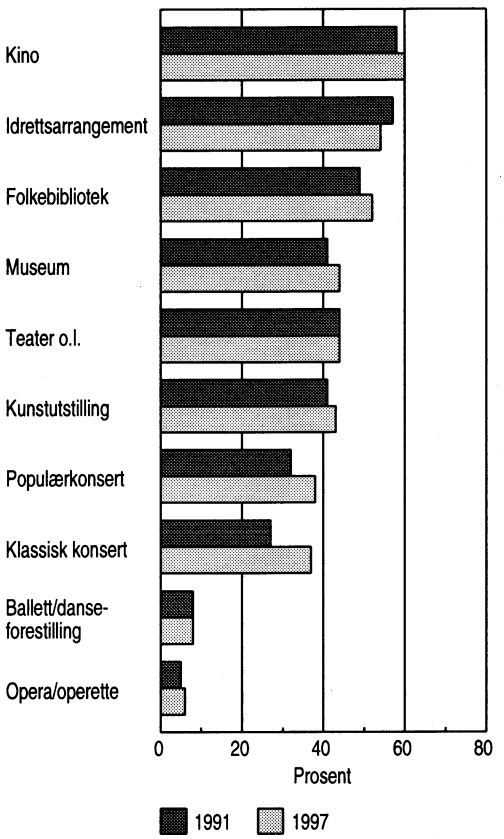
Internett appellerer mest til unge menn

Internett er i de senere årene blitt vanlig både i arbeidslivet og for hjemmemarkedet. Men tilbudet kan foreløpig bare i liten grad konkurrere med de mer tradisjonelle mediene. I 1997 var det 7 prosent som brukte dette tilbudet en gjennomsnittsdag. Blant menn var brukerandelen 10 prosent, blant kvinner bare 3 prosent. De ivrigste brukerne er menn i alderen 16-24 år. Blant dem var det 15 prosent som hadde brukt Internett en gjennomsnittsdag.

De høyt utdannede leser mest

De med høy utdanning bruker mer tid til å lese aviser, tidsskrifter og bøker enn de med lav utdanning. Men de bruker mindre tid på ukeblader. De bruker også mindre tid på fjernsyn og radio. Storbyboere og de som bor i spredtbygde strøk bruker omtrent like mye tid på medier generelt. Men de som bor i storbyer bruker mer tid til å lese aviser og bøker og til å lytte til plater/kassetter, mens folk på landsbygda bruker mer tid til radiolytting.

Figur 10.3. **Andel som har benyttet ulike kulturtilbud siste 12 måneder. 1991 og 1997. Prosent**

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

10.2. Kultur og underholdning

Økende kulturell aktivitet

Den tiden som går med til kulturelle aktiviteter, er langt mindre enn den tiden vi bruker på medier. Nordmenn besøker likevel i gjennomsnitt 21 kulturtilbud i løpet av et år, inkludert kinobesøk og idrettsarrangement (se figur 10.3 for oversikt over kulturaktivitetene). På flere områder har det de senere årene vært en økende kulturell aktivitet; både tilbudene og folks bruk av dem har økt. Besøksandelene har økt for alle kulturtilbudene på 1990-tallet, unntatt teater/musikal/revy, ballett-/danseforestillinger og idrettsarrangement. Særlig har økningen vært stor når det gjelder konserter med klassisk musikk.

Økningen i kulturbruken kan ha flere årsaker. Som vi skal se, er det en generell tendens til at folk tilbringer mer tid utenfor boligen; vi går mer "ut". Folks økonomi er også bedre, slik at de i større grad har råd til å benytte kulturtilbudene. Også det økte utdanningsnivået i befolkningen har betydning; høyt utdannede er

flittigere brukere av de fleste kulturtilbud enn folk med mindre utdanning. Dermed øker etterspørselen. Samtidig har vi fått et større og bredere kulturtilbud, både på det profesjonelle plan og på amatørsiden.

Den økende bruken av kulturtilbud gjenspeiles også ved at besøkstallet på de profesjonelle teatrene og Den norske opera har økt. I 1980 var det ca. 1,10 millioner besøk ved disse kulturinstitusjonene. Antallet besøk økte fram til 1993, men har siden sunket til 1,29 millioner i 1995. Utlånet av bøker på folkebibliotekene har også økt de siste 15 årene. I 1980 var utlånet på ca. 16,2 millioner bøker. Dette økte til ca. 17,9 millioner i 1986 og 20,4 millioner bøker i 1995. Kinobesøket, derimot, har gått ned: Fra ca. 17,5 millioner i 1980 var det en markert nedgang i første del av 1980-tallet, til ca. 11,1 millioner i 1986. Deretter har besøkstallet vært nokså stabilt og i 1996 var det omtrent 11,5 millioner (Kulturstatistikk).

Geografiske forskjeller i tilbudet

Kulturbruksundersøkelsene viser at det er klare regionale forskjeller i kulturtilbudet. Dette er ganske naturlig, i og med at store sceneoppsetninger, museer og kunstgallerier krever et forholdsvis stort publikumspotensiale. 60 prosent av befolkningen har under 10 km til nærmeste kunstsamling eller museum. Halvparten bor inntil 10 km fra nærmeste konsertsal eller lokale med jevnlig musikkarrangement. 44 prosent har en teatersal eller lokale med jevnlige teaterforestillinger under 10 km unna. Andre tilbud er atskillig lettere tilgjengelige: Over 90 prosent av befolkningen har under 10 km til nærmeste idrettsplass eller idrettshall. Når det gjelder bibliotek eller offentlig boksamling, er andelen 88 prosent. Også kino er det mange som har i nærheten; 70 prosent har under 10 km til nærmeste kinolokale.

Vi går oftest på kino og idrettsarrangement

Kino og idrettsarrangement er de kulturtilbudene flest nordmenn benytter seg av. Deretter følger folkebibliotek, museer og teater/musikal/revy. Minst besøkt er ballett-/danseforestillinger og opera/operetter.

Den geografiske tilgjengeligheten gjenspeiles naturlig nok i bruken av kulturtilbudene. Dette gjelder ikke bare hvor mange som benytter tilbudene, men også hvor ofte de benyttes gjennom et år. Oslo/Akershus er den landsdelen hvor kulturtilbudene er lettest tilgjengelig, og de som bor der benytter også kulturtilbudene oftere enn andre. Spesielt gjelder dette teater/musikal/revy og opera, men også ballett-/danseforestillinger, kino og museer. Ved siden av tilgjengelighet spiller nok også det høye utdanningsnivået i Oslo-regionen en stor rolle.

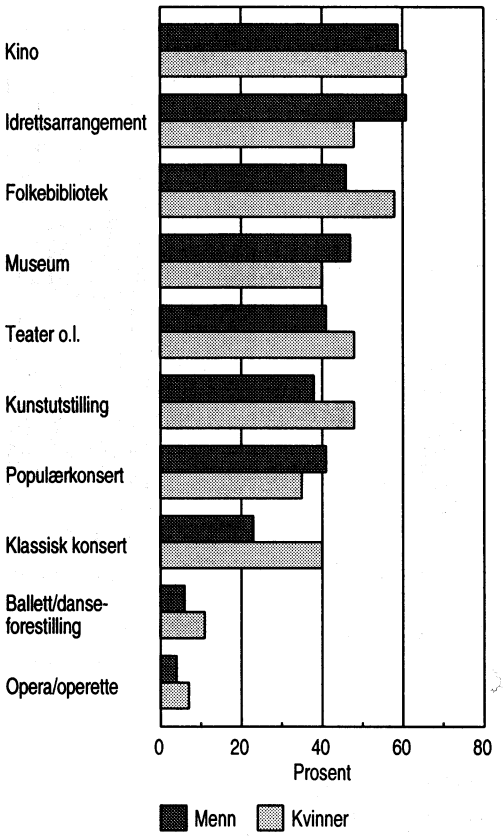
Kvinner ivrige kulturbrukere

Barn og ungdom er gjennomgående ivrigere brukere av kulturtilbud enn de voksne og de går ofte på kino, museer, bibliotek og ballettforestillinger. Barn går også oftest på idrettsarrangement. Populærkonsertene er i særlig grad et tilbud som de unge benytter seg av.

Jevnt over benytter kvinner de ulike kulturtilbudene oftere enn menn. Dette gjelder teater/musikal/revy, klassisk konsert, kunstutstilling og folkebibliotek. Andelen som går på kino, opera, populærkonsert og museum er nesten like stor blant begge kjønn, mens menn oftest går på idrettsarrangement.

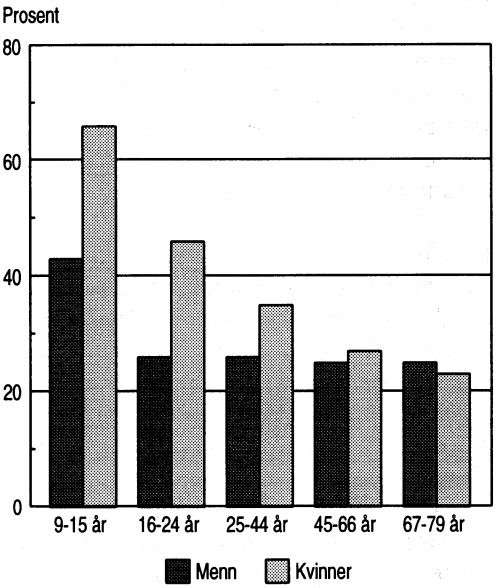
Folk med høy utdanning bruker, som nevnt, de fleste kulturtilbudene mer enn de med lav utdanning. Mens det i befolkningen som helhet var 44 prosent som hadde vært på teater, musikal eller

Figur 10.4. **Andel menn og kvinner som har benyttet ulike kulturtilbud siste 12 måneder. 1997. Prosent**

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå

Figur 10.5. **Andel kvinner og menn i ulike aldersgrupper som er medlem/aktiv deltaker innenfor ett eller flere kulturfelt[1]. 1997. Prosent**

[1] Med i/opptrådt offentlig med amatørteater/revygruppe siste 2 år, med i kunstforening, driver med/har stilt ut billedkunst/kunsthåndverk siste 2 år, med i/har opptrådt offentlig med kor/orkester siste 2 år eller spiller instrument regelmessig

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1997, Statistisk sentralbyrå

lignende kulturtilbud siste 12 måneder i 1997, var andelen 65 prosent blant dem med universitets- eller høyskoleutdanning. 43 prosent av hele befolkningen hadde vært på kunstutstilling, blant de høyt utdannede var andelen 69 prosent. Slike forskjeller kan både skyldes økt interesse gjennom sosialisering i løpet av utdanningen og at folk med høyere utdanning i større grad bor i områder med et bredt kulturtilbud.

Stor egenaktivitet, særlig blant kvinner

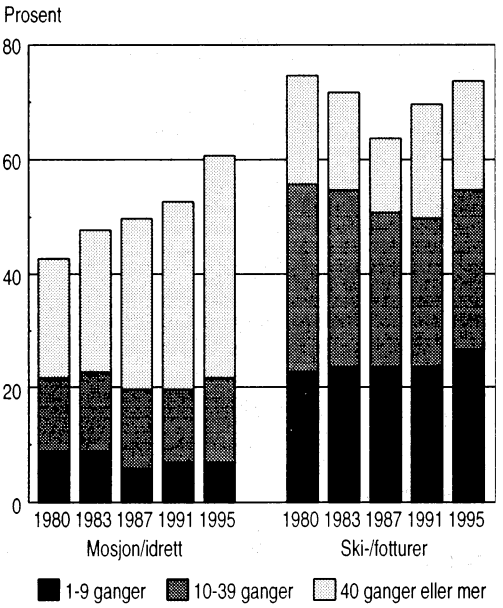
Nordmenns kulturelle egenaktivitet er betydelig: 12 prosent holder på med billedkunst eller kunsthåndverk på fritiden. 11 prosent spiller et instrument regelmessig; i aldersgruppen 9-15 år er andelen 31 prosent. 8 prosent er med i kor eller orkester, hele 19 prosent blant 9-15-åringene. 2 prosent er med i amatørteater eller revygruppe. Menn er i like stor grad som kvinner med i kor, orkester og lignende kulturaktiviteter, mens kvinner oftere er opptatt med billedkunst eller kunsthåndverk.

Andelen som er aktive (se note i figur 10.5) innenfor områdene musikk, sang, teater, revy og billedkunst har vært temmelig stabil. Andelen aktive var 34 prosent i 1991 og 32 prosent i 1997. Kvinner er mer aktive enn menn: 27 prosent av mennene og 36 prosent av kvinnene var aktive i 1997. Også denne forskjellen har vært stabil. Unge (og særlig unge kvinner) er mer aktive enn eldre, mens voksne menn er minst aktive.

Vi går mer "ut"

Nordmenn bruker i stadig større grad fritidstilbud utenfor hjemmet. Det er flere som går på restaurant, dans og diskotek. Ifølge levekårsundersøkelsene hadde omtrent 50 prosent vært på dans eller diskotek siste 12 måneder i 1980. Dette økte til nesten 60 prosent i 1991 og holdt seg på samme nivå i 1995. Andelen som har vært på restaurant eller kafé siste 12 måneder har også økt, fra 76 prosent i 1987 til 86 prosent i 1995. Sammen med den økte kulturelle aktiviteten, tyder dette på en mindre hjemmeorientert fritid (Barstad 1997).

Figur 10.6. **Andel personer 16-79 år som har benyttet ulike fritidstilbud siste 12 måneder. 1980-1995. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Eldre går oftere på restaurant og dans

Mens 96 prosent av 16-24 åringene hadde vært på restaurant/kafé og 90 prosent hadde vært på dans/diskotek, gjaldt dette bare henholdsvis 54 prosent og 19 prosent i aldersgruppen 67-79 år. Disse typene fritidsaktiviteter er altså nokså aldersbestemt. Men forskjellene mellom unge og gamle er blitt mindre. I 1987 hadde 42 prosent av de eldre vært på restaurant/kafé og 13 prosent hadde vært på dans/diskotek. Flere eldre går altså ut nå enn tidligere. Blant de unge har økningen vært mindre.

Økning i den fysiske aktiviteten

Antall medlemmer i Norges Idrettsforbund har økt fra ca. 1,63 millioner til om lag 1,75 millioner fra 1986 til 1996. Dette innebærer en svak økning fra 39 til 40 medlemskap pr. 100 innbyggere de siste ti år. Går vi tilbake til 1980, var det bare 34 medlemskap pr. 100 innbyggere. Det var altså en betydelig økning i første del av 1980-årene, deretter har medlemstallet vært relativt stabilt. Selv om andelen kvinnelige medlemmer har økt i perioden, er flertallet, 62 prosent, fortsatt menn.

Ifølge levekårsundersøkelsene er det flere nordmenn som driver med idrett og mosjonsaktivitet nå enn i 1987. Andelen

som har gått på fotturer eller skiturer siste 12 måneder sank riktignok på 1980-tallet og var 64 prosent i 1987. Men deretter økte andelen til 70 prosent i 1991 og videre til 74 prosent i 1995. Også andelen som driver med andre idretts- og mosjonsaktiviteter har økt jevnt; fra 43 prosent i 1980 til 50 prosent i 1987 og 61 prosent i 1995.

Større mosjonsaktivitet

Blant dem som har vært på ski- eller fotturer siste 12 måneder, har et flertall vært på 10 eller flere slike turer gjennom året. Denne andelen har vært stabil de siste 15 årene. Blant dem som driver med annen form for idrett eller mosjons-aktivitet, har den økte aktiviteten først og fremst kommet blant dem som er svært aktive (40 ganger eller mer pr. år). To tredeler av de aktive trente så ofte i 1995.

Ski- og fotturer er vanlig i alle aldre. Blant personer helt opp til pensjonsalderen har omtrent åtte av ti vært på slike turer i løpet av 1995. I aldersgruppen 67-79 år var mer enn halvparten på én eller flere ski- og/eller fotturer i løpet av året.

Over 80 prosent av alle unge (16-24 år) deltok i idretts- eller mosjonsaktiviteter i 1995. Blant unge voksne (25-44 år) var i underkant av 70 prosent aktive. Hver annen 45-66-åring og hver tredje 67-79-åring driver med mosjons- eller idrettsaktiviteter i løpet av en 12-måneders periode.

Mer fritid til sosial kontakt?

Mens stadig flere nordmenn deltar i idretts- og mosjonsaktiviteter og stadig flere benytter seg av ulike kulturtilbud, bruker vi altså mindre tid enn før på ulike elektroniske medier som radio og plater/kassetter og til å lese. Det er likevel lite som tyder på at den økende kulturaktiviteten går på bekostning av mediebruk generelt; de aktive kulturbrukerne bruker like mye tid til medier som befolkningen ellers (Vaage 1996). Kulturaktivitetene dekker tross alt en så liten del av fritiden at de vil ha liten innvirking på den daglige mediebruken. Kanskje er rett og slett behovet for underholdning og avkobling i hjemmet gjennom mediebruk nå dekket, mens stadig flere ønsker å benytte mer av fritiden i sosiale sammenhenger ute blant andre.

10.3. Feriereiser

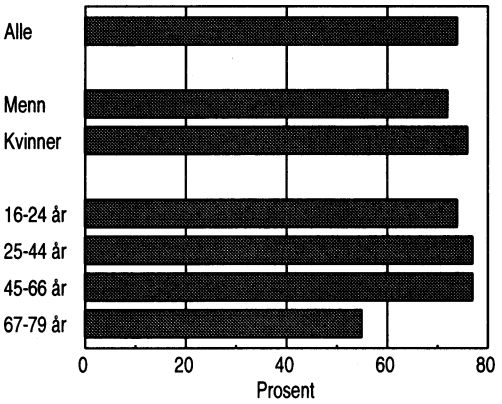
Stabile ferievaner

Ferieturaktiviteten har endret seg forholdsvis lite fra 1980 og fram til i dag. I 1982 var 74 prosent av befolkningen på ferietur. Det samme var situasjonen i 1997. Gjennomsnittlig antall ferieturer pr. person var i 1982 1,5, mot 1,4 i 1997. Ferieturenes lengde synes nå å være synkende: I 1982 var nordmenn i gjennomsnitt 16 dager på ferie, og dette økte til 17,4 dager i 1986. Senere har ferieturene blitt kortere: I perioden 1992-1997 har antall ferieturdager ligget på omtrent 14. En faktor som kan ha hatt betydning

10.2. Ferieundersøkelsene

Statistisk sentralbyrås *ferieundersøkelser* er gjennomført med nokså jevne mellomrom siden 1970. I undersøkelsene blir et representativt utvalg av den norske befolkning i alderen 16-79 år stilt spørsmål om de har hatt ferieturer med minst fire overnattinger siste 12 måneder. Antall spurte har variert noe, men har i de siste undersøkelsene vært omtrent 1 800 personer pr. år.

Figur 10.7. **Andel på ferietur blant personer 16-79 år, etter kjønn og alder. 1996/97. Prosent**

Kilde: Omnibusundersøkelsen november 1997, Statistisk sentralbyrå

for denne utviklingen, er oppblomstringen av "weekendturer", blant annet charterturer til storbyer i Europa med to til tre overnattinger. Disse turene faller utenfor den vanlige definisjonen av ferietur i undersøkelsene.

Pengesterke og storbyboere oftest på ferietur

Det kan ofte være dyrt å reise på ferie, og folks økonomi har derfor mye å si for deres feriereiser. Blant dem som tilhører en husholdning med inntekt under 200 000 kroner, hadde i 1997 62 prosent vært på feriereise i løpet av en 12-måneders periode. Blant dem med husholdningsinntekt på 500 000 kroner eller mer, var det over 90 prosent som hadde vært på feriereise.

Feriereiser har tradisjonelt vært et byfenomen, og slik er det fortsatt. Det er flere storbyboere enn bosatte på landsbygda som reiser på ferie. Og de ferierer også lenger: De som bor i spredtbygde strøk var i gjennomsnitt 9,1 dager på ferietur, mens de som bor i storbyene var borte mer enn dobbelt så lenge; 19,2 dager.

14 dager på ferietur

I gjennomsnitt hadde nordmenn i 1997 vært 14,0 dager på feriereise de siste 12 måneder. 9 prosent hadde vært på ferie mindre enn én uke, mens 16 prosent hadde vært på ferie i fire uker eller mer. Kvinner foretar noe lengre feriereiser enn menn: De reiste i gjennomsnitt på ferie 14,7 dager, mens mennene var borte 13,2 dager. Alderen har lite å si, men 35-44-åringene er flest dager på ferietur. Ser vi derimot bare på dem som har vært på ferie siste 12 måneder, er det eldre (67-79 år), som er lengst borte; 24,2 dager mot 19,0 dager i gjennomsnitt for hele befolkningen.

Helst reisemål i Norge

Til tross for et stadig økende tilbud av reiser til "Syden" og mer eksotiske reisemål, ferierer likevel de fleste nordmenn i hjemlandet. Av dem som reiste på ferie i 1996/97, hadde 67 prosent én eller flere av ferieturene i Norge. Våre nærmeste naboland er også populære feriemål. 22 prosent, eller én av fem, ferierte i Norden utenom Norge. 42 prosent av de ferierende var på ferie i utlandet utenom Norden. Dette er en økning fra undersøkelser gjennomført i første halvdel av 1990-årene, da andelen på ferie utenom Norden lå på rundt 34 prosent.

De unge reiser lengst

Det er ungdom i alderen 16-24 år og kvinner som i størst grad ferierer utenom Norden. Det er også en klar forskjell når det gjelder bosted. 52 prosent av de ferierende bosatt i storbyene reiste utenom Norden; blant ferierende fra spredtbygde strøk var andelen 36 prosent. 52 prosent av dem som reiste på ferietur fra Oslo/Akershus, ferierte i

utlandet. Bare 28 prosent av de feriende fra Nord-Norge reiste ut av landet. Her har nok geografisk beliggenhet og medfølgende kostnader en viss betydning.

De som tjener minst, det vil si under 100 000 kroner, er blant de gruppene som oftest reiser utenlands. I denne gruppen finner vi mange skoleelever og studenter som er nokså uavhengig av øvrig familie og som dessuten kan reise på en rimelig måte, for eksempel med Interrail. Ser vi bort fra denne gruppen, øker andelen utenlandsreisende med økende inntekt.

Under halvparten av de eldre på sommerferie

Man kan lett få inntrykk av at alle reiser på sommerferie. Slik er det ikke: I 1997 var det 63 prosent som reiste på sommerferie. Det vil si at en tredel av befolkningen ikke var på noen ferietur med minst fire overnattinger i månedene mai-august. Det er særlig de eldre som er hjemme i sommermånedene. Bare 37 prosent av 67-79-åringene reiste på sommerferie i 1997. (Men de eldre reiser derimot noe oftere enn gjennomsnittet på høstferie.) Sommerferie er også i stor grad et byfenomen. I spredtbygde strøk reiste bare 53 prosent på sommerferie. Økonomien har også betydning. I husholdninger med en inntekt på 500 000 kroner eller mer var andelen som reiste på sommerferie hele 79 prosent.

Færre på påskeferie

Sommeren er den dominerende ferieperioden. Bare et mindretall er på ferie til andre årstider. 17 prosent av befolkningen var på ferie i løpet av høsten 1997. Det er særlig yngre enslige og eldre ektepar uten hjemmeboende barn som tar høstferie. I løpet av vinteren var det 11 prosent som reiste på ferie og 10 prosent drog på påskeferie. Påskeferie er mest typisk for personer med høy utdanning bosatt i storbyene. Eldre, særlig enslige, drar derimot i liten grad på påskeferie.

Andelen som reiser på juleferie, vinterferie og sommerferie har holdt seg nokså stabil de siste 15 år, mens det er stadig færre som reiser på påskeferie (med minst fire overnattinger). I 1982 drog 30 prosent på påsketur, i 1997 10 prosent.

Litteratur

Barstad, Anders (1997): Stadig flere går på dans: Mot et samfunn med større plass for lek og moro? *Samfunnsspeilet* 1997, 4, Statistisk sentralbyrå, 23-29

Vaage, Odd Frank (1996): *Kultur- og medievaner*, Statistiske analyser 13, Statistisk sentralbyrå

Ulla Haslund

11. Kriminalitet

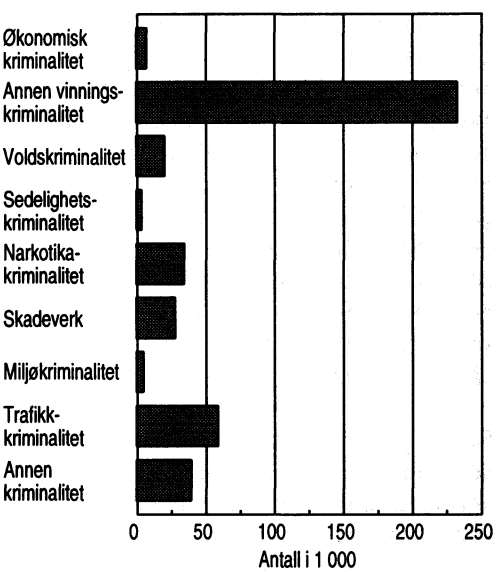
11.1. Kriminalitet, statistikk og mørketall

1 200 lovbrudd anmeldes daglig

I løpet av en gjennomsnittsdag blir det anmeldt 1 200 lovbrudd her i landet. 650 av dem er såkalte vinningslovbrudd, det vil si innbrudd, tyverier og mindre alvorlige underslag og bedragerier. Videre blir det anmeldt 160 trafikkforseelser, alvorlige nok til at de ikke kan avgjøres med forelegg på stedet, 110 narkotikaforbrytelser og 60 tilfeller av skadeverk. Vi må regne med 60 anmeldte voldsforbrytelser, 20 økonomiske forbrytelser, 10 sedelighetsforbrytelser og 15 miljølovbrudd. I tillegg blir det anmeldt vel 100 lovbrudd av så ulike slag at de ikke kan betegnes mer presist enn som annen kriminalitet. Antakelig vil det ikke bli anmeldt noe drap eller drapsforsøk; det går gjerne tre-fire dager mellom hver gang det skjer. Det vi kaller grove voldsforbrytelser er drap og drapsforsøk, grov legemsbeskadigelse, voldtekt og voldtektsforsøk, utuktig omgang med barn under 14 år, incest og grovt ran. Fire slike lovbrudd vil høyst sannsynlig tikke inn i politiets registreringssystem i løpet av gjennomsnittsdagen.

Tallene over bygger på statistikken over anmeldte lovbrudd de siste fem årene (1993-1997). Nå er få dager lik gjennomsnittsdagen, tvert i mot varierer kriminalitetsmønsteret blant annet med ukedag og årstid.

Figur 11.1. **Anmeldte lovbrudd[1], etter type lovbrudd. 1997**

[1] Både forbrytelser og forseelser. Se ramme 11.2

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

To tredeler av lovbruddene som politiet får kjennskap til, er slike som du og jeg oppdager og anmelder, så som innbrudd, tyverier og skadeverk, samt de fleste tilfeller av volds- og sedelighetskriminalitet. Den øvrige tredelen består for det meste av narkotikakriminalitet, økonomisk kriminalitet, miljø- og trafikkriminalitet. I slike tilfeller er en som regel avhengig av at et offentlig kontrollapparat oppdager og anmelder lovbruddene. Når antallet anmeldelser for slike typer kriminalitet varierer fra år til år, kan dette derfor henge sammen med endringer i kontrollapparatets innsats. Jo oftere det holdes trafikkontroller på veiene, jo flere vil bli anmeldt for brudd på veitrafikkloven.

Store mørketall

Et stort antall lovbrudd blir ikke oppdaget og følgelig ikke anmeldt. Sannsynligheten for at et lovbrudd skal bli oppdaget, avhenger blant annet av hva slags lovbrudd det dreier seg om. Vi må kunne regne med at nærmest alle drap blir oppdaget og anmeldt, og vi kan gå ut fra at bare en liten andel av veitrafikkforseelsene blir oppdaget og at langt færre blir anmeldt. Går vi over til mindre alvorlig voldskriminalitet enn drap, så som grov og simpel legemsbeskadigelse,

11.1. Statistikkens mørketall

Det er bare en del av den kriminaliteten som faktisk finner sted, som kommer til syne i anmeldelsesstatistikken. Andelen lovbrudd som blir anmeldt, varierer sterkt med typen lovbrudd. En pekepinn på mørketallenes størrelse får vi gjennom Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser. I Levekårsundersøkelsen 1997 oppgav 3 prosent av de spurte (16 år eller eldre) at de hadde vært utsatt for vold det siste året. Dette tilsvarer om lag 100 000 personer i totalbefolkningen. Ifølge kriminalstatistikken ble det samme år anmeldt 13 000 tilfeller av legemsvold, medregnet vold mot offentlig tjenestemann. Vi må regne med at enkelte av dem som svarte at de hadde vært utsatt for vold, hadde vært det flere ganger. Tallene tyder dermed på at minst 87 000 voldsovergrep ikke ble anmeldt og at anmeldelsesprosenten var 13 prosent eller lavere. Enda større sprik mellom opplevde og anmeldte tilfeller finner vi for trusler. En andel av de spurte, tilsvarende 70 000 personer i befolkningen, oppgav å ha vært utsatt for trusler, mens kriminalstatistikken viser at 5 000 tilfeller ble anmeldt, det vil si en anmeldelsesprosent på maksimum 7. I Levekårsundersøkelsen 1997 ble det spurt om husholdningen hadde vært utsatt for tyveri eller skadeverk det siste året, og 14 prosent av personene svarte bekreftende. Andelen tilsvarer 500 000 personer i befolkningen. Sammenholdt med kriminalstatistikkens 194 000 anmeldte tilfeller, indikerer dette en anmeldelsesprosent på 39 eller lavere.

Slike tall er imidlertid svært usikre. Levekårsundersøkelsene treffer ofte ikke de mest utsatte gruppene i befolkningen hva lovbrudd angår. Den faktiske andelen av befolkningen som har vært utsatt for vold, trusler om vold, tyveri eller skadeverk (og dermed mørketallet) kan være enda større. På den andre siden kan en del av de forholdene som rapporteres i levekårsundersøkelsene, være av så bagatellmessig art at verken politiet eller den som blir spurt, ville ha regnet det som grunnlag for en anmeldelse. Statistisk sett er det vel også betenkeligheter ved å bruke relativt små tall fra utvalgsundersøkelser for å si noe om atferd i hele befolkningen. Tallene er usikre.

må vi regne med at det stort sett er et bevisst valg hos offer eller vitne når lovbruddet ikke anmeldes. Vi må også ta i betraktning at det kreves en viss grad av modenhet og intellekt hos offeret for at det skal forstå at det har vært utsatt for et lovbrudd, jf. lovbrudd begått mot barn og mot psykisk utviklingshemmede.

Om et lovbrudd blir anmeldt eller ikke, henger også sammen med om det er av en type som vi regner med at det offentlige kontrollapparatet tar seg av. Vi regner med at politi, skattemyndigheter og tollvesen, så langt de rekker, pågriper trafikksyndere, narkotikaselgere, skattesnytere og smuglere, og at forholdet blir anmeldt. Når det skjer lovbrudd som

11.2. Forbrytelser og forseelser

Skillet mellom forbrytelser og forseelser er stort sett gitt i den straferammen loven anviser for det enkelte lovbrudd. Hovedregelen, som riktignok har mange unntak, sier at lovbrudd som ifølge loven kan straffes med fengsel i mer enn tre måneder, er forbrytelser, mens andre lovbrudd er forseelser. Tradisjonelt har kriminalstatistikken vært viet forbrytelser. I den grad statistikken har omfattet forseelser, har det vært i form av enkle summariske oversikter over straffereaksjoner, med noen utvalgte forseelsestyper skilt ut.

11.3. Anmeldte lovbrudd og etterforskede forbrytelser

Siden 1990 er det utarbeidet en statistikk over anmeldte lovbrudd, som omfatter både forbrytelser og forseelser. Det er anmeldelsesstatistikken som i dag ansees som best egnet til å følge utviklingen i kriminaliteten, dels fordi den omfatter alle lovbrudd, dels fordi den utarbeides hvert kvartal og således raskt fanger opp endringer. Den er heller ikke avhengig av politiets kapasitet i samme grad som etterforskningsstatistikken. Når et lovbrudd først anmeldes, blir det registrert og inngår i statistikken uavhengig av om etterforskningen kan gjøres unna på timer eller tar flere år. Kapasitetsproblemer hos politiet vil likevel kunne medføre at tallene går ned for slike lovbrudd som oppdages og anmeldes av politiet. Privatpersoner vil kunne unnlate å anmelde lovbrudd hvis det er en utbredt oppfatning at politiet ikke makter å etterforske sakene på forsvarlig måte eller innen rimelig tid.

Ønsker vi å studere utviklingen i kriminaliteten over en lengre periode, for eksempel for årene 1980-1996, er vi henvist til å bruke statistikken over etterforskede forbrytelser. Denne statistikken er utarbeidet etter noenlunde samme mønster siden i slutten av 1950-årene. Den gir opplysninger om hvor mange forbrytelser av ulike slag som hvert år blir ferdig etterforsket av politiet, om geografisk fordeling, politiets avgjørelser, oppklaringsprosenter og om personer som blir siktet. Etterforskningsstatistikken gir ikke noe godt mål på kriminalitetsutviklingen på kort sikt. Det kan som kjent gå lang tid fra et lovbrudd blir anmeldt til det er ferdig etterforsket. Likevel kan statistikken være tjenlig i et lengre tidsperspektiv. Fra 1992 ble etterforskningsstatistikken utvidet til å omfatte forseelser, men her hvor vi tar for oss perioden 1980-1995, konsentrerer vi oss om forbrytelser, som dessuten tradisjonelt er det de fleste oppfatter som kriminalitet. Unntaksvis ser vi på anmeldte lovbrudd i den perioden vi har sammenlignbar statistikk for, 1991-1997.

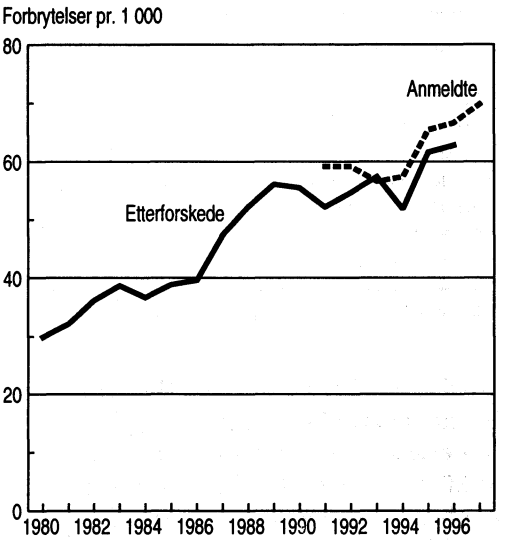
vanligvis oppdages av privatpersoner, så som tyverier, skadeverk, volds- og sedelighetsforbrytelser, vil den som utsettes for lovbruddet måtte gjøre et valg om hvorvidt det skal anmeldes eller ikke. Ulike motiver vil være avgjørende; som graden av indignasjon, ønsket om å få gjerningspersonen innhentet og straffet, og muligheten til å få erstatningsutbetaling fra forsikringsselskapet. Også forholdet mellom offer og gjerningsperson vil være en viktig faktor.

Kriminalitet er det som er straffbart

Kriminalitet innebærer at en straffebestemmelse blir overtrådt. Slike bestemmelser finner vi i straffeloven og i en rekke såkalte spesiallover som for eksempel veitrafikkloven, alkoholloven og utlendingsloven. Begrepet "kriminalitet" er ukjent i lovverket. Der finner vi uttrykkene forbrytelser og forseelser og fellesbetegnelsen straffbare handlinger.

I kriminalstatistikken har man tradisjonelt brukt telleenheten ferdig etterforsket forbrytelse. Det er her vi har de lange tidsseriene. På 1990-tallet har man i tillegg talt anmeldte lovbrudd.

Figur 11.2. **Anmeldte forbrytelser 1991-1997 og ferdig etterforskede forbrytelser 1980-1996. Pr. 1 000 innbyggere**

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

11.2. Kriminalitetsutviklingen

Mer enn fordobling på 16 år

Mens politiet i 1980 etterforsket 122 000 forbrytelser, var tallet i 1996 steget til 275 000. I gjennomsnitt økte antall etterforskede forbrytelser med 6 prosent pr. år.

Økningen var langt sterkere i 1980-årene enn på 1990-tallet. Mens tallet på etterforskede forbrytelser hittil i 1990-årene (1990-1996) har økt med 17 prosent, var økningen i 1980-1986 over dobbelt så stor, 36 prosent. Enda sterkere var økningen i den resterende delen av 1980-årene, 44 prosent i løpet av tre år.

Vi bør ta i betraktning at også andre forhold enn en faktisk økning i kriminaliteten kan gjøre at tallene går opp. I perioden 1985-1990 tok de fleste politikamrene i bruk elektronisk dataregistrering. Den nye og enklere arbeidsformen medførte muligens at lovbrudd som tidligere ikke ville ha blitt registrert, nå ble det (Olaussen 1995 og 1996). I siste halvår 1994 fikk politiet nye retningslinjer for registrering av lovbrudd. Avhengig av hvilken praksis politikammeret hadde fra før, innebar de nye retningslinjene at mindre alvorlig kriminalitet kunne komme til å bli registrert i større grad enn tidligere. De nye retningslinjene må antas å være årsak til en vesentlig del av økningen på 20 prosent fra 1994 til 1995.

Tabell 11.1. **Etterforskede forbrytelser, etter type forbrytelse. 1980-1996. Antall**

	1980	1990	1996
Alle forbrytelser	121,700	235 300	275 300
Økonomisk kriminalitet	1 300	3 400	5 300
Annen vinningskriminalitet	102 800	189 500	200 000
Voldskriminalitet	5 100	11 800	17 200
Sedelighetskriminalitet	700	1 900	2 600
Narkotikakriminalitet	2 100	9 100	20 900
Skadeverk	7 900	15 500	23 100
Annen kriminalitet	1 800	4 100	6 200

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Narkotikakriminalitet økte mest

Narkotikakriminalitet er den typen forbrytelse som økte mest i årene etter 1980. Mens det totalt ble etterforsket dobbelt så mange forbrytelser i 1996 som i 1980, var det en tidobling for narkotikaforbrytelser, fra vel 2 000 forbrytelser i 1980 til 21 000 i 1996. Det skjedde en firedobling i løpet av 1980-årene og en fordobling fra 1990 til 1996. I samme periode var det en gjennomgående oppmerksomhet på og innsats for å bekjempe denne typen kriminalitet, noe som blant annet kom til uttrykk gjennom to skjerpelser av straffebestemmelsene, i 1981 og i 1984. Såkalte grove narkotikaforbrytelser, det vil si innførsel eller overdragelse av større kvanta rusmidler, har en maksimumsstraff som er lovens strengeste, 21 års fengsel. Så høy strafferamme finner vi ellers bare for drap, pengefalsk og enkelte forbrytelser som truer rikets sikkerhet. Fram til 1983 ble ikke grove narkotikaforbrytelser skilt ut fra andre narkotikaforbrytelser i statistikken. Men gjennom den perioden vi har tall for (1984-1996), utgjør grove narkotikaforbrytelser mellom 3 og 5 prosent av det samlede antall narkotikaforbrytelser som ble etterforsket. I 1984 ble det etterforsket 230 grove narkotikaforbrytelser og i 1996 i overkant av 540.

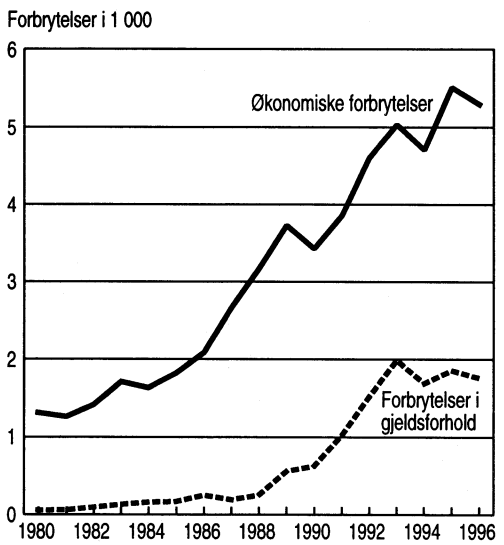
Narkotikakriminalitet er et område der politiets innsats er helt avgjørende for utviklingen i anmeldelsestallene. Gjennom overvåking og ulike typer kontrolltiltak avdekker politiet denne typen kriminalitet, for deretter å anmelde den. Halvdelen av narkotikaforbrytelsene som ble etterforsket i 1996 gjaldt bruk og besittelse av narkotika.

Økonomisk kriminalitet: økt oppmerksomhet

Økonomisk kriminalitet er kriminalitet begått i tilknytning til økonomisk virksomhet som i seg selv er, eller forutsettes å være, lovlig (se for eksempel St.meld. nr. 23). Oppmerksomheten mot denne typen kriminalitet er blitt skjerpet, ikke minst på grunn av en markant økning av politiets arbeidsmengde i slike saker under de økonomiske nedgangstidene i siste halvdel av 1980-årene. Det avhenger i stor grad av ressurser og kapasitet hos det offentlige kontrollapparatet om økonomisk kriminalitet skal bli oppdaget, anmeldt og etterforsket. Arbeidet med bevismaterialet i forbindelse med slike lovbrudd kan være svært komplisert og krevende.

I 1989 ble politiet rustet opp ved at den spesialiserte etterforskningsetaten

Figur 11.3. **Ferdig etterforskede økonomiske forbrytelser og forbrytelser i gjeldsforhold. 1981-1996**

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Økokrim ble etablert. Stortingsmelding nr. 23, 1991-92 utpekte økonomisk kriminalitet som et "særlig satsningsområde". Økt oppmerksomhet og større kunnskap om økonomisk kriminalitet kan, sammen med større kompetanse og mer ressurser hos politiet, ha bidratt til den store økningen i antall etterforskede saker i perioden 1980-1996. Det skjedde en firedobling fra 1 300 etterforskede forbrytelser i 1980 til 5 300 i 1996. Med unntak av noen få år, har økningen vært jevn og markert i hele perioden. Økningen gjaldt i begynnelsen av perioden først og fremst forbrytelser i gjeldsforhold, ofte kalt "konkurskriminalitet" (se figur 11.3). Etter 1993 gjelder økningen først og fremst forbrytelser mot ligningsloven og lov om merverdiavgift.

Andre vinningsforbrytelser: Forbrytelsene som rammer oss alle

Andre vinningsforbrytelser (enn økonomiske forbrytelser) er den uten sammenligning største forbrytelsesgruppen. Den utgjorde i 1996 tre firedeler av alle etterforskede forbrytelser. Antallet andre vinningsforbrytelser ble nær fordoblet i løpet av perioden. I absolutte tall dreide det seg om 200 000 etterforskede forbrytelser i 1996 mot 103 000 i 1980, eller regnet pr. 1 000 innbyggere: 46 i 1996 mot 25 i 1980. 182 000 av vinningsforbrytelsene i 1996 var tyverier, mens resten var bedragerier og underslag av mindre alvorlig karakter (slik at de ikke var å betrakte som økonomiske forbrytelser).

Dette er lovbrudd som rammer mange. Levekårsundersøkelsen 1997 viste at 14 prosent av befolkningen hadde vært utsatt for tyveri eller skadeverk det siste året. Dette tilsvarer omtrent 500 000 personer. Et flertall av disse hadde opplevd å bli utsatt for tyveri.

Kategorien "andre vinningsforbrytelser" har i hele perioden 1980-1996 utgjort en meget stor, men likevel synkende, andel av alle etterforskede forbrytelser. I 1980 var 84 prosent av forbrytelsene politiet etterforsket, slike vinningsforbrytelser. Ti år senere var andelen 81 prosent, og etter ytterligere seks år, i 1996, var den 73 prosent.

Tyverier utgjorde 91-92 prosent av vinningsforbrytelsene både i 1996 og 16 år tidligere. Den vanligste forbrytelsen av alle, grovt tyveri, utgjorde nesten halvparten (45-48 prosent) av alle forbrytelser i gruppen "andre vinningsforbrytelser" gjennom hele perioden 1980-1995. På slutten av 1950-tallet, var 26 prosent av tyveriene politiet etterforsket, grove.

Etter en nærmest årviss økning var andelen i 1980 oppe i 48 prosent. I 1988 var 55 prosent av tyveriene grove, hvoretter andelen tok til å synke og i 1996 utgjorde 45 prosent av tyveriene. Det som gjør et tyveri grovt, er blant annet at det har skjedd i forbindelse med innbrudd, fra person på offentlig sted, ved at gjerningsmannen har vært bevæpnet eller ved at det har vært stjålet betydelige verdier.

Ikke grovere vold i 1990-årene

I perioden 1980-1996 ble antallet etterforskede voldsforbrytelser mer enn tredoblet, fra 5 100 til 17 200. Voldsforbrytelsene, som i 1980 utgjorde 4 prosent av alle etterforskede forbrytelser, økte sin andel til 6 prosent i løpet av 16-årsperioden. Det er ingen klare tegn på at volden er blitt grovere i 1990-årene, slik den ble i 1980-årene. Andelen drap, drapsforsøk, grov legemsbeskadigelse og forsettlig brannstiftelse, var tvert i mot lavere i 1996 enn i 1990, 1,7 mot 2,8 prosent. I 1980 var tilsvarende andel 2,1 prosent. I alt 299 slike forbrytelser ble etterforsket i 1996, mot 325 i 1990 og 107 i 1980.

I Levekårsundersøkelsene er folk helt siden 1983 blitt spurt om de har vært utsatt for vold eller trusler om vold i løpet av det siste året. I 1983 svarte 4 prosent at de hadde vært utsatt for dette, mens andelene i 1987, 1991 og 1995 var 5 prosent, før andelen steg til 6 prosent i 1997 (se tabellvedlegget, indikator 11.1). Den registrerte voldskriminaliteten økte imidlertid betydelig mer i den samme perioden, slik vi har sett. Forskjellen mellom de to utviklingsbildene kan ha flere årsaker. For det første kan det være slik at flere anmelder vold nå enn tidligere, kanskje fordi vi har fått en lavere terskel for hva vi går til politiet med. For det andre er det slik at levekårsundersøkelsene i liten grad fanger opp de mest utslåtte samfunnsmedlemmene, en gruppe som er hyppig utsatt for vold. Vi kan imidlertid anta at levekårsundersøkelsene gir et brukbart bilde av hvor hyppige erfaringer folk flest har med voldslovbrudd, sannsynligvis med unntak av volden mellom familiemedlemmer (se også ramme 11.1).

I levekårsundersøkelsene er det også siden 1983 blitt spurt om man frykter å bli utsatt for vold eller trusler om vold (se tabellvedlegget, indikator 11.2). Det er flere som frykter vold og trusler om vold enn som blir utsatt for slike hendelser. Andelen fryktsomme har ligget mellom 8 prosent i 1983 og 1987 og 11 prosent i 1997. Frykten har ikke utviklet seg i takt med økningen i den registrerte volden. Et viktig poeng er også at de gruppene som er minst utsatte for vold, det vil si kvinner og særlig de eldste blant dem, er de som er mest engstelige for vold. Motsatt er de mest voldsutsatte, det vil si menn og særlig de yngste blant dem, de som er minst fryktsomme.

Sedelighetsforbrytelser: Mørketallene gikk trolig ned

Dette er den minste forbrytelsesgruppen i henhold til standardinndelingen, og den utgjør årlig under 1 prosent av det samlede antall forbrytelser som etterforskes. I 1996 ble det etterforsket 2 600 sedelighetsforbrytelser. Dette var nær en firedobling siden 1980 og en økning på 40 prosent siden 1990. Nær 47 prosent av sedelighetsforbrytelsene i 1996 gjaldt utuktig atferd (blotting) eller utbredelse av pornografi. Særlig det sistnevnte lovbruddet har fått sedelighetstallene til å stige de senere årene. Det har imidlertid vært en sterk økning også av grovere former for sedelighetskriminalitet i perioden 1980-1996, blant annet av overgrep mot mindreårige. Sterkest var økningen i siste halvdel av 1980-årene og begynnelsen av

1990-årene. I løpet av åtte år ble antall tilfeller av utuktig omgang med barn under 14 år femdoblet og utgjorde 530 tilfeller i 1993, mens antall incestsaker ble mer enn tidoblet til 130. Deretter fant det sted en nedgang for begge forbrytelsers vedkommende i årene 1994-1996.

Flere faktorer kan ha hatt betydning for den økte registreringen av grove sedelighetsforbrytelser. Kvinnebevegelsen og kvinneforskningen har satt denne typen overgrep på dagsordenen, og vi har et mer profesjonelt hjelpeapparat til å ta hånd om ofre og pårørende, noe som kan ha ført til at flere slike forbrytelser blir anmeldt. Det er grunn til å tro at medieoppmerksomheten omkring utuktssaker som fant sted på begynnelsen av 1990-tallet, skapte en større innsikt og årvåkenhet hos både voksne og barn, og at dette kan ha medført flere anmeldelser. Statistikkmaterialet viser at gjerningstidspunktet i sedelighetssaker de senere årene oftere enn tidligere har ligget langt forut for anmeldelsen. Dermed kan den store økningen også ha sammenheng med at eldre saker blir anmeldt i større grad enn tidligere. For nedgangen de senere årene har den såkalte "Bjugn-effekten" vært nevnt som en mulig forklaring (Statistisk sentralbyrå 1997). Spørsmålet er om straffesaker som får stor medieoppmerksomhet og som ender med frifinnelser, kan gjøre folk mer tilbakeholdne med å anmelde denne typen saker.

Tagging: En ny form for skadeverk

Det ble i 1996 etterforsket over 23 000 skadeverk. Dette var nær tre ganger så mange som i 1980. Økningen var relativt stor de første årene i perioden, og allerede i 1987 ble det etterforsket dobbelt så mange skadeverk som sju år tidligere. Deretter var tallene temmelig stabile fram til 1995 da de økte med hele 46 prosent og med ytterligere 8 prosent i 1996. Økningen fra 1994 til 1995 gjaldt i første rekke skadeverk av typen tagging og grafitti, og kan ha sammenheng med nye registreringsregler hos politiet fra høsten 1994 som gjorde at mindre alvorlig kriminalitet skulle registreres i større grad enn tidligere. Både transportbedrifter og politiet har nedlagt mye arbeid i å anmelde og etterforske denne typen lovbrudd.

11.3. Strafferettsapparatets silingsprosess

410 000 anmeldelser, 17 000 fengselsdommer

Mer enn 410 000 lovbrudd ble anmeldt i 1996, mens "bare" rundt 17 000 fengselsstraffer, hvorav 9 500 ubetinget, ble idømt samme år. De fengselsdommene som ble gitt betinget, innebar at den skyldige slapp å sone med mindre han begikk lovbrudd i prøvetiden. Det er bare et fåtall av alle lovbrudd som fører til domfellelse og soning av straff.

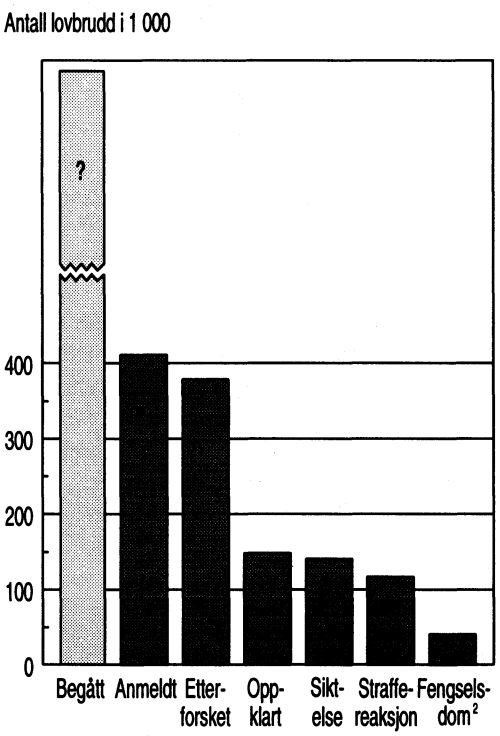
Det er flere forklaringer på den reduksjonen i antall saker som skjer etter hvert som lovbruddene beveger seg gjennom rettsapparatet. En del saker blir henlagt nokså umiddelbart etter anmeldelsen, fordi anmeldelsen viser seg å være grunnløs. Slike saker, 18 000 i 1996, telles som anmeldte, men ikke som etterforskede.

En av fire etterforskede forbrytelser oppklares

Den store reduksjonen skjer imidlertid ved at politiet må avslutte etterforskningen og henlegge sakene som uoppklarte. Dette gjaldt 78 prosent av forbrytelsene som ble etterforsket i årene 1980-1996. Selv når etterforskningen fører til at gjerningsmannen blir funnet, og lovbruddet

er å betrakte som oppklart fra politiets side, kan det være at saken må henlegges. Siktede kan være under kriminell lavalder, eller han kan av andre grunner ikke stilles til ansvar for sine handlinger. Siden 1994 har politiet over hele landet hatt som alternativ til siktelse å henvise den siktede og offeret til mekling i konfliktråd, forutsatt at begge parter er enige i dette. Denne løsningen blir stort sett brukt i tyveri- og skadeverkssaker med unge utøvere. I 1993 ble 225 forbrytelsessaker overført til konfliktrådene. Året etter var antallet saker økt til 713, mens det i 1996 var 2 400 saker som ble overført til konfliktrådene.

Figur 11.4. **Fra lovbrudd til fengsel. Lovbruddenes gang gjennom strafferettsapparatet[1]. Antall. 1996**

[1] Det er antall lovbrudd som telles, ikke antall personer. En og samme siktelse, straffereaksjon eller fengsling kan omfatte flere lovbrudd

[2] Bare ubetinget fengselsdom

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Selv når saken henvises til retten, blir ikke nødvendigvis den siktede dømt. De siste fem årene økte andelen frifinnelser fra 3 til 5 prosent for alle lovbrudd sett under ett. En del av dommene som går ut på fengselsstraff, gjøres dessuten betinget, og noen lovbrytere idømmes bøter selv om de etter loven kan straffes med fengsel. Det lar seg gjøre å telle lovbrudd som medfører siktelse, straffereaksjon og fengselsdom. Figur 11.4 gir et bilde av hvordan lovbruddene avskalles gjennom strafferettsapparatet. Vi ser at den største avskallingen av saker skjer gjennom etterforskningsarbeidet og fram til oppklaring. Av de oppklarte sakene medfører nesten samtlige at det blir tatt ut en siktelse (en reduksjon fra 149 000 til 141 000 saker). Det skjer også en relativt beskjeden avskalling, fra 141 000 til 117 000 saker, fram til neste trinn; lovbrudd som medfører straffereaksjon.

Som vi ser av figuren, blir om lag hver tredje straffereaksjon gitt i form av ubetinget fengselsdom. Slike dommer blir imidlertid gitt til personer som i gjennomsnitt må stå til rette for mer enn fire saker i hver dom. Gjennomsnittet blir så høyt fordi vi her har å gjøre med en belastet gruppe lovbrytere. Dette er sannsynligvis også en gruppe personer som har begått en rekke uoppdagede og ikke-sanksjonerte lovbrudd, noe som kan bety at personene bak mange av de usanksjonerte sakene like fullt blir møtt med reaksjoner.

Færre tiltales, flere får forelegg

I løpet av 1996 ble 26 000 personer siktet for forbrytelser. I 1980 var tallet i under-

kant av 14 000. På begynnelsen av 1980-tallet fikk opp til 60 prosent av de siktede saken innstilt på tiltale. I 1990 ble 50 prosent av de siktede tiltalt, og i 1996 46 prosent. Stadig flere siktede får saken avgjort med forelegg, 29 prosent i 1996 mot 13 prosent 16 år tidligere. Forelegg innebærer en bøtestraff som ikke er idømt, men som er foreslått av påtalemyndigheten. Siktede kan vedta forelegget og dermed slippe domstolsbehandling, eller han kan avslå.

Påtaleunnlatelse etter straffeprosessloven er blitt mindre vanlig i perioden vi har statistikk for, det vil si fra siste halvdel av 1950-årene. I 1980 var andelen siktede som fikk denne formen for påtaleunnlatelse under 3 prosent, og innen 1996 var den gått ytterligere ned til 1 prosent.

Ordningen med kommunale konfliktråd brukes særlig i saker med unge lovbrytere. I 1996 var vel 800 eller to tredeler av alle siktede som fikk saken overført til konfliktråd, i alderen 15-18 år, mens denne aldersgruppen utgjorde en tidel av siktede totalt. Konfliktrådsordningen har trolig ført til at færre unge siktede får påtaleunnlatelse og forelegg, og også at færre blir satt under tiltale enn hva som ville ha vært tilfellet uten dette tilbudet. En evaluering av konfliktrådsordningen foretatt i 1996 fastslår at 96 prosent av avtalene som blir inngått mellom offer og gjerningsmann overholdes, men framholder også at ordningen fortsatt er under utforming og tilpassing (Agenda utredning og utvikling 1996).

Oppklaringsprosenten, lav og stabil

Av alle forbrytelser som politiet hadde til etterforskning i løpet av perioden 1980-1996, ble vel 22 prosent oppklart. Det ble gjennomgående oppklart en noe lavere andel forbrytelser i 1980-årene, enn hittil i 1990-årene (se tabellvedlegget, indikator 11.7).

Oppklaringsprosenten er i høy grad avhengig av typen kriminalitet. Gjennomsnittstallene for perioden viser at bare 16 prosent av vinningsforbrytelsene og 20 prosent av skadeverkene ble oppklart. Høyest oppklaringsprosent finner vi for narkotikaforbrytelser med 82, mens økonomisk kriminalitet, volds- og sedelighetskriminalitet representerer mellomskiktet med henholdsvis 51, 54 og 43 prosent oppklarte saker. Når narkotikakriminalitet og økonomisk kriminalitet har høy oppklaringsprosent, henger det sammen med at dette er lovbrudd som stort sett avdekkes av politiet, og som anmeldes når politiet anser bevismaterialet for å være tilstrekkelig.

For de ulike forbrytelsesgruppene ligger oppklaringsprosenten i noenlunde samme størrelsesorden gjennom hele perioden, men er på langt nær så stabil som den vi finner for alle forbrytelser sett under ett. Alle typer kriminalitet, unntatt annen vinningskriminalitet, har hatt høyere oppklaringsprosent hittil i 1990-årene enn i forrige tiår, slik det var for alle typer kriminalitet sett under ett.

11.4. Oppklarte forbrytelser

Som oppklarte regnes forbrytelser der politiet kan sikte en eller flere personer når etterforskningen er avsluttet. Dette gjelder uavhengig av om saken senere blir henlagt fordi personen er under kriminell lavalder, eller av andre grunner ikke kan stilles til ansvar for sine handlinger. Som oppklarte regnes også forbrytelser der anmeldelsen er trukket tilbake.

11.4. Hvem siktes og straffes?

Unge menn som bor i byer, har vært klart overrepresenterte i kriminalstatistikkens fortegnelser over siktede og straffede så lenge vi har hatt slik statistikk (Christie 1982). Ungdommens plass i kriminalitetsbildet er presentert i kapitlet om Ungdoms levekår. Der viser vi at ungdommen fremdeles har en dominerende plass i kriminalitetsbildet, men at tyngden av registrerte forbrytelser nå blir begått av de eldre tenåringene. Tidligere var det 14-16-åringene som hyppigst ble registrert. Ungdom utgjør også en synkende andel av dem som sitter i fengsel.

Lav, men økende kvinneandel

Det er først og fremst menn som begår lovbrudd. Fra 1980 har imidlertid kvinneandelen blant straffbare økt jevnt, fra 6 prosent fram til dagens andel på 13 prosent. Økningen i kvinneandelen var sterkest i begynnelsen av 1980-årene og rundt midten av 1990-årene.

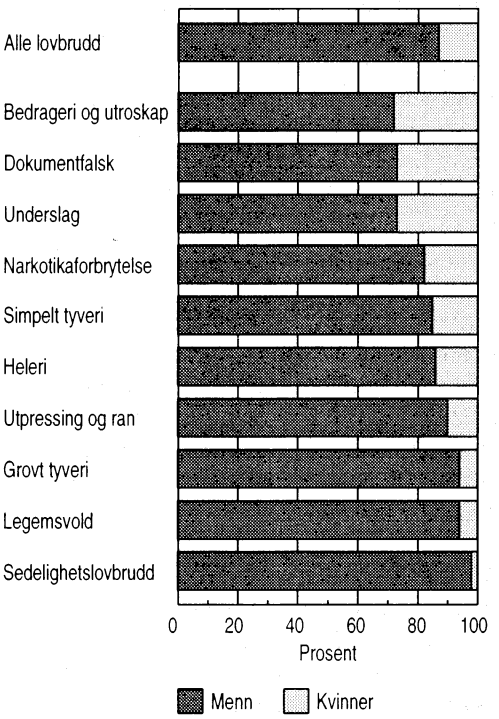
Kvinnenes kriminalitet er gjennomgående mindre alvorlig enn mennenes. Kvinneandelen blant straffbare varierer svært fra forbrytelse til forbrytelse. Underslag, bedrageri og dokumentfalsk og en del mindre alvorlig narkotikakriminalitet framstår som typisk kvinnekriminalitet. Kvinneandelen er imidlertid også her godt under tredelen. For sedelighetsforbrytelser og voldsforbrytelser er kvinneandelen lav, 2 og 5 prosent. Statistikken viser også at kvinnene sjeldnere har vært straffet tidligere, at kvinnene gjennomgående er noe eldre enn menn når de straffes, og at en høyere andel av mennene enn av kvinnene begår forbrytelser på nytt.

Mindre kriminalitet på landet

Mens det ble etterforsket 67 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere i hele landet i 1996, var forholdstallet for Oslo 170. I Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal ble det bare etterforsket henholdsvis 28 og 26 forbrytelser pr. 1 000 innbyggere. Grovt sett kan vi si at fylkene der en høy andel av befolkningen bor i tettbygde strøk, også har en relativt høy andel registrerte lovbrudd.

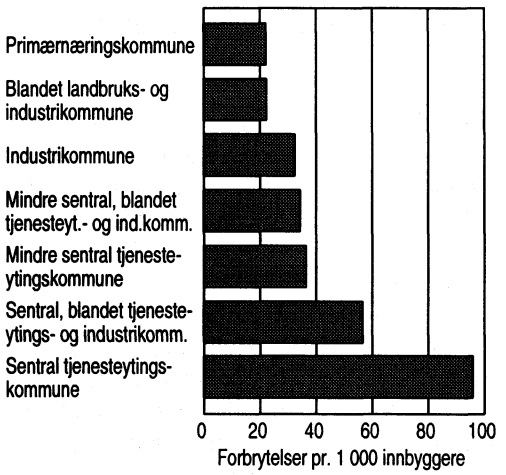
Denne tendensen blir tydeligere og bedre dokumentert når vi bruker data på kommunenivå (se fig. 11.6). Når ferdig etterforskede forbrytelser i alle landets kommuner blir fordelt etter kommunenes sentralitet og næringsstruktur, ser vi at de sentrale kommunene har de klart høyeste forbrytelsesfrekvensene. Primærnærings-

Figur 11.5. **Kvinners og menns andel av straffede for forskjellige forbrytelser. 1996. Prosent**

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

Figur 11.6. **Ferdig etterforskede forbrytelser pr. 1 000 innbyggere, etter kommunetype. 1996**

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

kommunene og de blandede landbruks- og industrikommunene har en registrert kriminalitet som utgjør godt under en firedel av hva vi finner i de sentrale tjenesteytingskommunene.

Innvandrere og kriminalitet

Om innvandreres kriminalitetsmønster er annerledes enn nordmenns, har vært et hett debattema i store deler av 1990-årene. Med innvandrere mener vi her to grupper; førstegenerasjonsinnvandrere uten norsk bakgrunn og annengenerasjonsinnvandrere, det vil si norskfødte med to utenlandsfødte foreldre. Innvandrere etter denne definisjonen utgjorde i 1995 vel 5 prosent av befolkningen (Vassenden 1997, se også kapittel 1.4, ramme 1.3 her).

I hele befolkningen var det 17 siktede for lovbrudd pr. 1 000 innbyggere i 1995. I innvandrerbefolkningen var forholdstallet 24 pr. 1 000 innbyggere. Innvandrernes overrepresentasjon forklares dels ved at det er mange unge menn bosatt i byer i denne befolkningen. Innvandrere fra Vest-Europa, Nord-Amerika og Norden hadde lavere registrert kriminalitet enn nordmenn. Innvandrere fra Øst-Europa (26 siktede pr. 1 000) og den tredje verden (33 siktede pr. 1 000) ble hyppigere siktet enn resten av befolkningen.

Innvandrere var noe overrepresenterte blant siktede for vinnings- og volds-kriminalitet, og noe underrepresenterte blant siktede for skadeverk, miljø- og trafikkriminalitet. Det er viktig å være oppmerksom på at siktede innvandrere sjeldnere ble tiltalt enn siktede ellers. Henleggelsesprosenten lå for alle siktede på 17 prosent, ved lovbrudd begått av innvandrere lå den på 23 prosent.

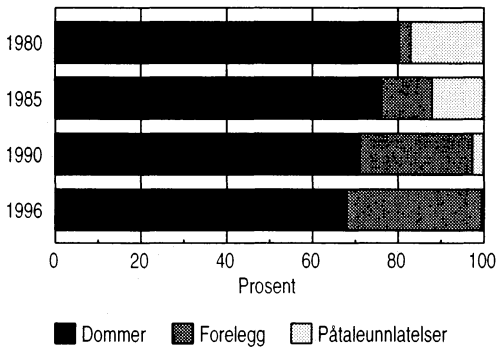
11.5. Endringer i reaksjonsmønsteret

Færre blir dømt, flere får forelegg

Nesten hver tredje person som ble funnet skyldig i en eller flere forbrytelser i 1996, fikk saken ut av verden uten domstolsbehandling ved å vedta et forelegg. I halvdelen av sakene var personene straffet tidligere, og foreleggene beløp seg til gjennomsnittlig 3 800 kroner. I 1980 var det bare 1 av 40 skyldige som fikk saken avgjort med forelegg. Andelen reaksjoner i form av forelegg økte jevnt gjennom hele 16-årsperioden, mens andelen dommer og påtaleunnlatelser gikk tilsvarende ned.

Også i dommenes sammensetning finner vi vesentlige endringer siden 1980. Tilbøyeligheten til å idømme økonomisk straff har økt (jf. den store økningen av forelegg). Andelen dommer som innebar bot alene eller sammen med betinget fengsel, gikk opp fra 15 til 25 prosent i løpet av perioden. Betinget fengsel

Figur 11.7. **Reaksjoner for forbrytelser, etter reaksjonstype. 1980-1996. Prosent**

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

idømmes sjeldnere i dag enn på begynnelsen av 1980-tallet, og er oftere kombinert med bot. Fengselsstraff blir dessuten hyppigere gitt ved at en del av straffen er ubetinget, mens resten gjøres betinget.

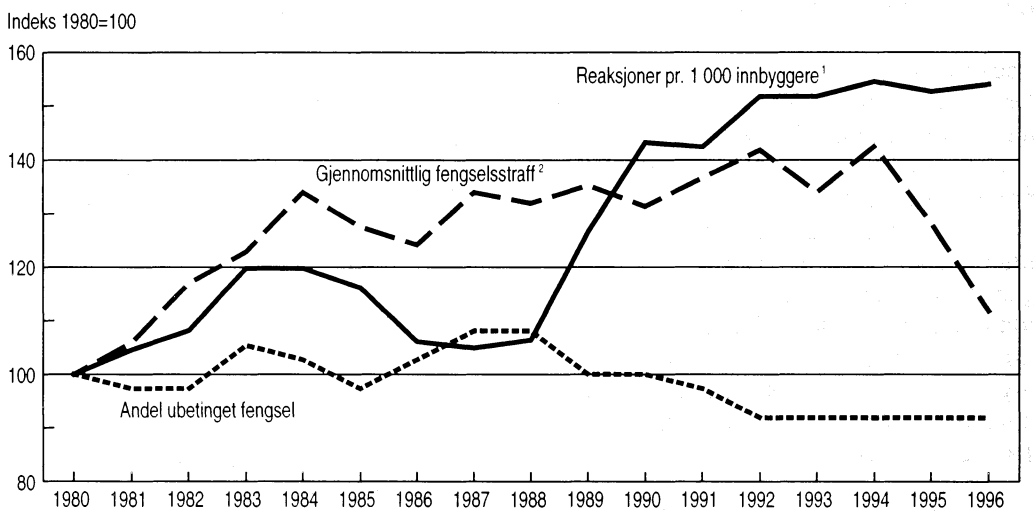
Andelen dommer på ren ubetinget fengselsstraff har ligget stabil på om lag 40 prosent de fleste årene i perioden, mens kombinasjonen ubetinget og betinget fengsel har økt sin andel fra 6 til 12 prosent.

Samtidig med at ubetinget fengselsstraff idømmes oftere enn før, har straffelengden økt. Mens gjennomsnittsstraffen i 1980 var på 153 dager, økte den til nesten 220 dager tidlig på 1990-tallet (i 1992 og 1994). Deretter gikk den ned til 171 dager i 1996. Det meste av økningen skjedde imidlertid fra 1980 til 1984 (se tabellvedlegget, indikator 11.9). Økningen har sammenheng med at andelen narkotikasaker har økt, og at slike forbrytelser straffes strengt.

Flere sitter i fengsel

I 1996 satt det på en gjennomsnittsdag rundt regnet 2 600 personer i fengslene

Figur 11.8. **Reaksjoner i forbrytelsessaker. Utvikling 1980-1996. 1980=100**

[1] Andel reaksjoner pr. 1 000 innbyggere 15 år og over (14 år fram til 1990 da den kriminellle lavalder ble hevet)
[2] Omfatter ubetinget del av kombinert straff

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

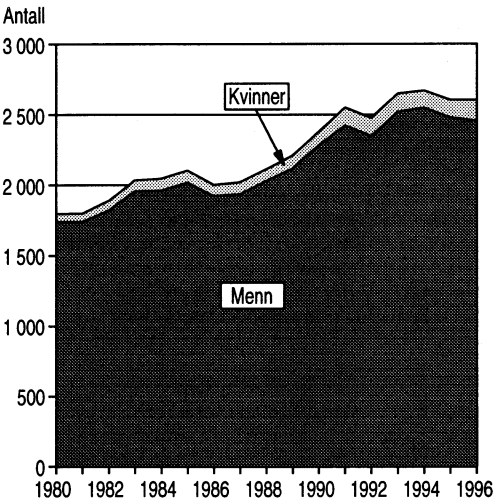
her i landet. Drøyt 580 av dem satt i varetekt, 84 i sikringsanstalt og 30 på bøtesoning (subsidiær frihetsstraff). De øvrige 1 900 sonet en fengselsdom. Gjennomsnittlig antall innsatte har økt med 45 prosent siden 1980. Økningen hittil i 1990-årene har vært 9 prosent, mens den i løpet av foregående tiår var 23 prosent. I perioder har økningen vært "hemmet" av at det har vært mangel på soningsplasser, det oppstod "soningskøer" som nå er avviklet.

Fengslingsstatistikken omfatter alle typer lovbrudd, ikke bare forbrytelser som vi stort sett har konsentrert oss om tidligere i artikkelen. Det er imidlertid en relativt liten andel av de innsatte som sitter på grunn av forseelser alene. Nesten hver fjerde av dem som hvert år settes i fengsel, er riktignok straffet for promillekjøring eller annen veitrafikkforseelse, men dette er fengslinger av kort varighet som ikke får tilsvarende innflytelse på gjennomsnittstallet for innsatte.

Andelen varetektsinnsatte har ligget på 21-23 prosent av det gjennomsnittlige årlige fengselsbelegget nesten hvert år siden 1980, bare unntaksvis noe høyere. Når andelen varetektsinnsatte av det totale antall innsatte samtidig har gått ned, er forklaringen at varetektsoppholdene er blitt lengre. Særlig skjedde dette i begynnelsen av 1980-årene da gjennomsnittstiden i varetekt gikk opp fra om lag 30 til 45 dager i løpet av få år. Deretter var det en jevn økning fram til 1996 da det gjennomsnittlige varetektsoppholdet var 51 dager, det høyest registrerte i perioden. Årlig settes 10 000-12 000 personer i fengsel her i landet, hvorav mellom hver tredje og hver fjerde settes i varetekt.

De som sitter i fengsel, er oftest unge menn. 75 prosent av dem som ble satt

Figur 11.9. **Antall innsatte i fengsel, årlig gjennomsnitt. 1980-1996**

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå

inn i 1996 var menn under 40 år, og 28 prosent var menn under 25 år. 7 prosent av de nyinnsatte var kvinner.

Minst hver annen gjør nye lovbrudd

Den årlige tilbakefallsregistreringen blant siktede for forbrytelser, viste i 1996 at 41 prosent av de siktede i 1993 har blitt siktet for nye forbrytelser innen tre år etter siktelsen. Andelen med tilbakefall har holdt seg nokså stabil i den perioden vi her konsentrerer oss om, 1980-1996, men i et lengre tidsperspektiv har den økt. Størst tilbakefall var det i 1996 blant siktede for vinningsforbrytelser og narkotikaforbrytelser med rundt 50 prosent, og lavest blant siktede for sedelighetskriminalitet og økonomisk kriminalitet med henholdsvis 18 og 17 prosent. Denne tilbakefallsundersøkelsen tar ikke hensyn til tilbakefallshindringer som soningsopphold, emigrasjon eller dødsfall.

Tilbakefallsundersøkelsene blant straffbare (bøtelagte, domfelte og påtalefritatte) lovbrytere tar hensyn til slike feilkilder, og har derfor høyere tall. Den hittil siste undersøkelsen gjaldt straffbare for forbrytelser i 1987. Det ble da undersøkt om personer med mulighet for tilbakefall var blitt funnet skyldige i nye forbrytelser i løpet av fem år. Dette viste seg å være tilfellet for over 51 prosent av de straffede. Tilsvarende undersøkelser blant straffede i 1951, 1957 og 1962 viser tilbakefallsandeler på 28, 32 og 37 prosent.

Litteratur

Agenda utredning og utvikling (1996): "Evaluering av konfliktrådsordningen. Sluttrapport", Agenda utredning og utvikling, Sandvika

Christie, Nils (1982): *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget

Olaussen, Leif Petter (1995): Voldskriminalitetens utvikling de to siste tiårene, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* nr. 2

Olaussen, Leif Petter (1996): Kriminalstatistikk som målestokk for kriminalitetsutviklingen, Institutt for kriminologi, Stensilserien nr. 85, Universitetet i Oslo

Statistisk sentralbyrå (1997): *Kriminalitet og rettsvesen,* 3. utgave 1997, Statistiske analyser 21

St.meld. nr. 23 (1991-92): *Om bekjempelse av kriminalitet,* Justisdepartementet

Vassenden, Kåre (red.) (1997): *Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de?* Statistiske analyser 20, Statistisk sentralbyrå

Vedlegg 1

Sosiale indikatorer 1980-1997

Som et ledd i Statistisk sentralbyrås løpende arbeid med sosial rapportering presenterer vi i dette tabellvedlegget et bredt utvalg av sosiale indikatorer.

Grovt sagt er sosiale indikatorer – mer eller mindre bearbeidede – statistiske mål som beskriver eller belyser viktige sider ved samfunnsutviklingen. Sosiale indikatorer er forsøk på å tallfeste utviklingen ved ulike sider av befolkningens levekår og livsstil og skal gi en samlet og konsentrert oversikt over demografiske, sosiale og kulturelle forhold.

Sosiale indikatorers hovedformål er ikke alltid å gi entydige svar, men å invitere til interessante spørsmål og problemstillinger og å stimulere nysgjerrigheten.

Statistikk av denne typen representerer nødvendigvis et utvalg som framhever visse sider ved samfunnsutviklingen på bekostning av andre. Det har vært et mål å dekke flest mulig samfunnsområder, slik at oversikten gir et allsidig bilde av utviklingen. Et viktig kriterium har vært tilgjengelighet, det vil si at opplysningene allerede finnes for flere tidspunkter, slik at vi kan belyse endringer over tid.

De fleste indikatorene i dette vedlegget er representert ved én tidsserie som gir tall for hele befolkningen. Som hovedregel presenterer vi ikke tidsserier for undergrupper; som alder, husholdningstype, kommunestørrelse eller landsdel. Ett unntak er kjønn: For svært mange av indikatorene presenterer vi separate tall for menn og kvinner.

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
1. Befolkning								
1.1. Folkemengde 1. januar.								
Millioner	4,08	4,09	4,11	4,12	4,13	4,15	4,16	4,18
Menn	2,02	2,03	2,03	2,04	2,05	2,05	2,06	2,06
Kvinner	2,06	2,06	2,07	2,08	2,09	2,10	2,10	2,11
1.2. Befolkningsvekst i året.								
Promille	3,3	3,6	3,8	2,9	2,8	3,2	3,9	5,5
1.3. Menn 80 år og over. Andel av alle menn.								
Prosent	2,1	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,4	2,4
Kvinner 80 år og over. Andel av alle kvinner.								
Prosent	3,6	3,8	3,9	4,0	4,2	4,3	4,4	4,6
1.4. Levendefødte	51 039	50 708	51 245	49 937	50 274	51 134	52 514	54 027
Gutter	26 348	25 860	26 454	25 769	25 763	26 305	27 056	27 502
Jenter	24 691	24 848	24 791	24 168	24 511	24 829	25 458	26 525
1.5. Samlet fruktbarhetstall (SFT)[1]	1,72	1,70	1,71	1,66	1,66	1,68	1,71	1,75
1.6. Kvinnens alder ved første fødsel[2]	..	..	..	..	..	..	25,0	25,1
1.7. Andel barn født utenfor ekteskap. Prosent	14,5	16,1	17,6	19,3	21,3	25,8	27,9	30,9
1.8. Antall døde	41 340	41 893	41 454	42 224	42 581	44 372	43 560	44 959
Menn	22 606	22 818	22 631	22 919	23 005	23 783	23 462	24 008
Kvinner	18 734	19 075	18 823	19 305	19 576	20 589	20 098	20 951
1.9. Forventet levealder[3]								
Menn	72,33	72,62	72,65	72,73	72,99	72,59	72,87	72,75
Kvinner	79,16	79,26	79,54	79,55	79,61	79,4	79,74	79,55
1.10. Antall vigsler[4]	22 230	22 271	21 706	20 803	20 537	20 221	20 513	21 081
1.11. Antall skilsmisser	6 634	7 136	7 165	7 668	7 974	8 206	7 891	8 417
1.12. Forventet andel oppløste ekteskap[5]. Prosent	25,0	27,2	27,6	29,9	31,4	32,5	31,9	34,5
1.13. Andel samboende av alle i samliv, kvinner 20-44 år. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
4,20	4,22	4,23	4,25	4,27	4,30	4,32	4,35	4,37	4,39
2,08	2,09	2,09	2,10	2,11	2,13	2,14	2,15	2,16	2,17
2,12	2,13	2,14	2,15	2,16	2,17	2,19	2,20	2,21	2,22
5,3	2,9	3,9	5,6	6,0	6,0	5,5	5,0	5,2	...
2,4	2,5	2,5	2,5	2,6	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7
4,7	4,7	4,9	4,9	5	5,1	5,2	5,3	5,3	5,4
57 526	59 303	60 939	60 808	60 109	59 678	60 092	60 292	60 927	...
29 473	30 461	31 276	31 305	31 154	30 566	30 936	31 006	31 490	...
28 053	28 842	29 663	29 503	28 955	29 112	29 156	29 286	29 437	...
1,84	1,89	1,93	1,92	1,89	1,86	1,87	1,87	1,89	...
25,2	25,3	25,5	25,7	25,9	26,0	26,3	26,5	26,7	...
33,7	36,4	38,6	40,9	42,9	44,4	45,9	47,6	48,3	...
45 354	45 173	46 021	44 923	44 731	46 597	44 071	45 190	43 860	...
23 705	23 604	23 866	23 145	23 071	23 769	22 348	23 020	22 106	...
21 649	21 569	22 155	21 778	21 660	22 828	21 723	22 170	21 754	...
73,05	73,34	73,44	74,01	74,16	74,24	74,88	74,8	75,37	...
79,57	79,85	79,81	80,09	80,34	80,25	80,64	80,82	81,07	...
21 744	20 755	21 926	19 880	19 266	19 464	20 605	21 677	23 172	...
8 772	9 238	10 170	10 281	10 209	10 943	10 934	10 360	9 982	...
36,4	38,7	43,0	43,7	43,6	47,1	47,4	45,6	44,4	...
[6]21,6	..	..	..	..	30,2	30,6	31,8	32,8	33,3

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
1. Befolkning (forts.)								
1.14. Enslige[7] mødre m/hjemmeboende barn under 18 år i prosent av alle barnefamilier	..	..	..	..	..	..	..	..
Enslige[7] fedre m/hjemmeboende barn under 18 år i prosent av alle barnefamilier	..	..	..	..	..	..	..	..
1.15. Andel menn 18 år og over som lever alene. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Andel kvinner 18 år og over som lever alene. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Andel menn 80-84 år som lever alene. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Andel kvinner 80-84 år som lever alene. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
1.16. Antall flyttinger til Norge	18 776	19 698	20 468	20 063	19 688	21 858	24 196	31 149
Menn	9 719	10 128	10 652	10 451	10 062	11 592	12 609	17 817
Kvinner	9 057	9 570	9 816	9 612	9 626	10 266	11 587	13 332
1.17. Antall flyttinger fra Norge	14 705	14 522	14 728	15 778	15 927	15 630	16 745	17 380
Menn	7 559	7 524	7 449	8 163	8 248	8 016	8 601	8 960
Kvinner	7 146	6 998	7 279	7 615	7 679	7 614	8 144	8 420
1.18. Nettoinnflytting	4 071	5 176	5 740	4 285	3 761	6 228	7 451	13 769
Menn	2 160	2 604	3 203	2 288	1 814	3 576	4 008	8 857
Kvinner	1 911	2 572	2 537	1 997	1 947	2 652	3 443	4 912
Norske statsborgere	-474	-633	-1 032	-850	-1 459	-1 156	-659	-1 433
Utenlandske statsborgere	4 545	5 809	6 772	5 135	5 220	7 384	8 110	15 202
1.19. Antall bosatte som skiftet til norsk statsborgerskap	2 680	2 441	3 095	1 754	2 798	2 851	2 486	2 370
1.20. Innenlandske flyttinger pr. 1 000 innbyggere[8]	44,4	43,2	42,0	42,2	41,1	42,3	43,2	44,3
1.21. Nettoinnflytting til mest sentrale kommuner[9]	-1 150	-32	1 253	1 886	5 185	6 129	6 760	3 948
Nettoinnflytting til minst sentrale kommuner[10]	-589	-1 012	-1 977	-1 801	-4 164	-5 898	-6 643	-5 125
1.22. Utenlandske statsborgere 1.1. pr. 1 000 innbyggere	19,7	20,2	21,1	22,0	22,9	23,6	24,4	26,2

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
..	15,7	..	17,1	..	18,4	18,9	19,0	19,2	19,3
..	2,4	..	2,5	..	2,7	2,6	2,6	2,3	2,5
..	22,9	..	23,9	24,5	25,0	25,5	25,9	26,3	25,7
..	26,7	..	27,1	27,4	27,6	27,8	28,0	28,1	26,7
..	..	..	..	39,4	38,9	38,8	38,2	38,3	37,8
..	..	..	..	77,2	76,9	77,0	76,6	76,2	75,6
29 964	25 847	25 494	26 283	26 743	31 711	26 911	25 678	26 407	...
16 493	13 589	13 171	13 835	13 737	15 650	13 005	12 268	12 451	...
13 471	12 258	12 323	12 448	13 006	16 061	13 906	13 410	13 956	...
19 821	27 300	23 784	18 238	16 801	18 903	19 475	19 312	20 590	...
10 341	15 108	12 880	9 539	8 829	10 127	10 062	9 802	10 393	...
9 480	12 192	10 904	8 699	7 972	8 776	9 413	9 510	10 197	...
10 143	-1 453	1 710	8 045	9 942	12 808	7 436	6 366	5 817	...
6 152	-1 519	291	4 296	4 908	5 523	2 943	2 466	2 058	...
3 991	66	1 419	3 749	5 034	7 285	4 493	3 900	3 759	...
-3 578	-9 274	-4 216	328	837	964	-848	-1 124	-1 347	...
13 721	7 821	5 926	7 717	9 105	11 844	8 284	7 490	7 164	...
3 364	4 622	4 757	5 055	5 132	5 538	8 778	11 778	12 237	...
44,2	41,5	39,9	39,0	37,6	38,5	40,9	41,8	42,1	...
3 151	1 787	2 939	4 875	3 929	5 505	5 177	6 114	7 156	...
-4 422	-3 240	-3 402	-3 336	-2 934	-3 039	-4 385	-4 136	-4 938	...
29,5	32,2	33,2	33,7	34,6	35,8	37,5	37,7	36,8	35,9

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
1. Befolkning (forts.)								
1.23 Innvandrerbefolkning 1.1. pr. 1000 innbyggere .	23,3	..	..	..	..	..	29,7	31,4
Innvandrerbefolkning 1.1. fra Øst-Europa pr. 1 000 innbyggere	1,7	..	..	..	..	..	2,1	2,2
Innvandrerbefolkning 1.1. fra Asia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika og Tyrkia pr. 1000 innbyggere	5,5	..	..	..	..	..	9,3	10,5
1.24. Befolkningsvekst i mest sentrale kommuner[9]	0,37	0,48	0,58	0,48	0,64	0,81	0,91	0,94
Befolkningsvekst i minst sentrale kommuner[10].....	0,11	0,04	-0,11	-0,12	-0,48	-0,76	-0,83	-0,35
1.25. Andel av kommunene med befolkningsvekst. Prosent[11]	68	63	63	61	50	43	45	54

[1] For definisjon av SFT, se ramme 1.1. [2] Gjennomsnittlig observert fødealder. [3] Den beregnede gjennomsnittlige gjenstående levetid ved fødselen. [4] Tallene for 1980-1985 omfatter ikke vigsler (om lag 500 pr. år) der bare kvinnen var bosatt i Norge. [5] Forutsatt skilsmissemønster som i det enkelte år. [6] Tall for kvinner 23, 28, 33, 38 og 43 år. [7] Verken gift eller samboende med felles barn. [8] Flyttinger mellom kommuner. Ikke korrigert for at antall kommuner er blitt redusert fra 454 i 1980 til 435 i 1997. [9] Kommuner i sentralitetsgruppe 3 iflg. Standard for kommuneklassifisering 1994. [10] Kommuner i sentralitetsgruppe 0 iflg. Standard for kommuneklassifisering 1994. [11] Ut fra kommuneinndelingen i 1997 (435 kommuner)

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
34,8	38,0	39,8	41,1	42,8	44,9	47,5	49,5	51,2	52,9
2,5	2,8	3,2	3,5	3,7	4,3	6,1	7,0	7,6	7,9
13,2	15,9	18,1	19,8	21,3	22,6	23,4	24,2	25,1	26,1
0,91	0,56	0,70	0,94	0,94	0,95	0,95	0,91	0,99	...
-0,33	-0,46	-0,46	-0,26	-0,14	-0,02	-0,37	-0,37	-0,47	...
55	47	46	49	50	54	53	50	47	...

Kilde: 1.1-1.12, 1.14-1.25: Befolkningsstatistikk, 1.13: Familie- og yrkesundersøkelsen 1998, Omnibusundersøkelsene

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
2. Helse								
2.1. Spedbarnsdødelighet; døde pr. 1 000 levendefødte; (under 1 år)	8,1	7,5	8,1	7,9	8,3	8,5	7,9	8,4
2.2. Post neonatal dødelighet; døde pr. 1 000 levendefødte; (4 uker-under 1 år)	3,0	3,1	3,5	3,1	4,0	3,8	3,7	3,7
Aldersstandardiserte[1] dødsrater etter utvalgte årsaker								
2.3. Ondartede svulster								
Menn	294	302	302	300	301	311	306	303
Kvinner	185	188	188	187	184	189	188	187
2.4. Hjerte-/karsykdom								
Menn	727	734	717	717	711	722	710	717
Kvinner	453	454	432	429	415	419	401	402
2.5. Ulykker								
Menn	75	66	69	65	65	70	68	67
Kvinner	38	37	36	33	34	36	35	31
2.6. Selvmord								
Menn	19	20	22	22	23	21	21	24
Kvinner	7	7	8	8	7	8	8	8
2.7. Antall nye krefttilfeller pr. år pr. 100 000 innbyggere. Aldersstandardisert								
Menn	357	367	374	380	381	389	394	382
Kvinner	299	287	303	309	305	308	312	305
2.8. Andel dagligrøykende (15 år og over)								
Menn	42	40	40	42	42	42	39	40
Kvinner	30	31	34	32	34	32	31	33
2.9. Andel 18 år og over som konsumerer 2 cl ren alkohol eller mer pr. dag								
Menn	..	..	..	..	..	16	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	5	..	..
2.10. Utgifter til helseformål i offentlig forvaltning (1993 priser, mill. kr) pr. 1 000 innbyggere	8,91	8,85	8,94	9,54	9,63	9,89	10,16	10,81
2.11. Sum legeårsverk pr. 10 000 innbyggere i somatiske sykehus	8,83	9,08	9,19	9,20	9,37	9,65	9,85	10,26

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
8,3	7,9	7,0	6,4	5,9	5,1	5,2	4,1	...	...
3,8	4,0	3,1	2,7	2,1	1,7	1,6	1,4	...	...
315	306	302	304	304	312	310	311	...	...
189	186	188	181	179	188	192	190	...	...
676	662	672	635	629	619	574	584	...	...
398	391	392	376	366	366	339	337	...	...
63	68	62	57	55	57	53	52	...	...
33	33	32	28	27	27	25	25	...	...
25	23	24	24	22	21	18	19	...	...
9	8	8	8	8	6	7	6	...	...
389	404	409	410	428	428	426	427	...	...
311	320	322	329	331	338	336	340	...	...
41	37	37	36	37	38	35	33	34	...
35	34	34	33	32	36	31	32	33	...
..	..	..	14	..	..	15	..	..	..
..	..	..	3	..	..	3	..	..	..
10,84	10,59	10,92	11,34	11,61	11,68	11,87	...	...	...
10,28	10,56	10,77	10,69	11,06	11,38	11,63	12,36	13,06	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
2. Helse (forts.)								
2.12. Sum sykepleierårsverk pr. 10 000 innbyggere i somatiske sykehus	27,75	28,17	29,03	29,92	30,37	30,59	31,23	32,89
2.13. Antall liggedøgn pr. 1 000 innbyggere i somatiske sykehus[2, 4]	1 550	1 501	1 470	1 462	1 454	1 452	1 396	1 256
2.14. Antall sykehusopphold pr. 1 000 innbyggere i somatiske sykehus[2, 4]	142,6	142,2	143,3	145,0	147,9	152,0	152,2	149,1
2.15. Antall polikliniske konsultasjoner pr. 1 000 innbyggere i somatiske sykehus	..	..	..	..	..	..	..	..
2.16. Sum legeårsverk pr. 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	0,11	0,11	0,12	0,13	0,13	0,14	0,13	0,14
2.17. Sum sykepleierårsverk pr. 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	0,50	0,49	0,53	0,57	0,60	0,62	0,61	0,61
2.18. Antall liggedøgn pr. 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	971,3	908,9	826,7	819,7	806,5	766,4	725,3	684,1
2.19. Antall utskrivninger pr. 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	5,10	4,74	4,61	5,02	4,97	4,61	4,58	4,19
2.20. Antall polikliniske konsultasjoner pr. 1 000 innbyggere i psykiatriske institusjoner	..	..	..	..	..	..	..	..
2.21. Årsverk av leger pr. 10 000 innbyggere innenfor kommunehelsetjenesten[3]	..	..	..	..	..	..	..	7,2
2.22. Årsverk av fysioterapeuter pr. 10 000 innbyggere innenfor kommunehelsetjenesten[3]	..	..	..	..	..	..	..	6,0
2.23. Årsverk av jordmødre pr. 10 000 fødte	..	..	..	..	..	..	..	17,1
2.24. Årsverk av helsesøstre pr. 10 000 innbyggere 0-4 år	..	..	..	..	..	..	..	43,4

[1] Standardbefolkning er summen av menn og kvinner pr. 1. januar 1990. [2] Psykiatriske avdelinger er inkludert fra 1980 til og med 1988. [3] Årsverk i institusjoner for eldre er ikke medregnet. [4] Det er brudd i tidsseriene i 1989

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
33,59	33,90	34,81	35,31	35,71	36,95	37,84	40,01	41,92	...
1 256	1 076	1 063	1 021	999	996	976	967	971	...
149,7	143,0	144,5	142,1	142,5	145,4	143,8	145,4	148,5	...
653	610	599	634	646	698	672	696	732	...
0,15	0,13	0,17	0,18	0,18	0,19	0,20	0,20	...	...
0,64	0,72	0,78	0,81	0,82	0,84	0,86	0,88	...	...
628,4	653,4	613,7	577,2	552,2	548,6	504,1	492,8	...	...
5,18	4,84	5,01	5,17	5,37	5,59	5,50	5,99	...	...
..	..	91,54	104,45	113,15	118,16	132,93	140,10	...	...
7,0	7,0	7,1	7,2	7,3	7,5	7,5	7,5	7,5	...
6,0	6,0	6,2	6,4	6,6	6,7	6,7	6,9	7,3	...
18,6	18,1	18,6	20,5	23,8	26,6	26,6	33,4	36,7	...
41,2	41,4	41,2	41,6	41,4	44,7	47,8	49,6	50,8	...

Kilde: 2.1-2.6: Dødsårsaksstatistikk, 2.7: Kreftregisteret, 2.8: Statens tobakkskaderåd, 2.9: Statens institutt for alkoholforskning, 2.10: Nasjonalregnskapsstatistikk, 2.11-2.12, 2.15-2.20: Statistikk for fylkeshelsetjenesten, 2.13-2.14: Pasientstatistikk, 2.21-2.24: Statistikk for kommunehelsetjenesten

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
3. Omsorg								
3.1. "Omsorgsbyrde" i befolkningen[1]	26,9	26,4	25,9	25,4	24,9	24,6	24,3	24,3
3.2. Husholdninger med barn 0-6 år, med ulike typer barnetilsyn. Prosent								
Andel med barn i barnehage	17	..	..	22	..	..	..	27
Andel som benytter slektninger, nære kjente	15	..	..	10	..	..	..	15
Andel som benytter dagmamma, praktikant	12	..	..	14	..	..	..	20
3.3. Ressurser i barnevernet. Antall årsverk								
Kommunal barneverntjeneste	..	..	..	..	..	..	..	..
Barneverninstitusjoner	..	..	..	..	..	..	..	..
3.4. Ressurser i barnevernet. Årsverk pr. 1 000 barn 0-17 år								
Kommunal barneverntjeneste	..	..	..	..	..	..	..	..
Barneverninstitusjoner	..	..	..	..	..	..	..	..
3.5. Barn med barneverntiltak pr. 1 000 barn 0-17 år[2]	8,0	7,6	8,4	10,1	10,9	11,5	..	9,9
3.6. Andel som har gitt ulønnet praktisk hjelp til syke, eldre eller uføre. Prosent	8	..	..	9	..	..	..	11
Menn	6	..	..	8	..	..	..	13
Kvinner	9	..	..	10	..	..	..	12
3.7. Ressurser i kommunal pleie- og omsorgstjeneste								
Antall årsverk[3]	..	..	..	..	..	..	..	..
Årsverk pr. bruker[3]	..	..	..	..	..	..	..	..
Årsverk pr. 1 000 personer 67 år og over[3]	..	..	..	..	..	..	..	..
3.8. Brukere av pleie- og omsorgstjenestene. Antall[4]	..	..	..	..	..	..	..	..
Andel kvinner. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Andel 80 år og over. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
24,4	24,6	24,9	25,3	25,7	26,0	26,4	26,8	27,1	27,4
..	..	..	34	..	..	..	45	...	..
..	..	..	12	..	..	..	14	...	..
..	..	..	15	..	..	..	12	...	..
..	..	831	1 446	2 233	2 211	2 285	2 450	2 385	...
..	1 652	1 362	1 647	1 947	2 183	2 310	2 442	2 552	...
..	..	0,8	1,5	2,3	2,2	2,3	2,4	2,3	...
..	1,7	1,4	1,7	2,0	2,2	2,3	2,4	2,5	...
10,2	10,6	12,3	14,0	18,4	19,8	19,9	20,2	20,2	...
..	..	..	11	..	..	..	17	..	..
..	..	..	12	..	..	..	17	..	..
..	..	..	11	..	..	..	16	..	..
..	..	..	58 953	66 430	69 395	68 331	69 795	73 733	...
..	..	..	0,31	0,35	0,37	0,36	0,39	0,39	...
..	..	..	9,6	10,7	11,2	11,0	11,2	11,9	...
..	..	..	..	191 843	187 501	185 801	187 781	187 840	...
..	..	..	..		69,8	68,9	69,7	69,6	...
..	..	..	..	52,2	53,3	52,7	53,8	54,7	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
3. Omsorg (forts.)								
3.9. Andel brukere av pleie- og omsorgstjenestene i ulike grupper. Prosent[4]								
Menn 67-79 år	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner 67-79 år	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn 80 år og over	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner 80 år og over	..	..	..	..	..	..	..	..
3.10. Brukere av hjemmetjenester i alt. Antall[4]	..	..	..	..	..	..	..	..
Hjemmehjelp	..	149 850	148 188	149 664	146 613	151 006	148 223	151 706
Hjemmesykepleie	..	81 824	89 671	94 486	100 957	..	105 915	108 678
3.11. Brukere av hjemmetjenester pr. 1 000 innbyggere 67 år og over[4]	..	..	..	..	..	..	..	..
3.12. Institusjoner for eldre og funksjonshemmede.								
Antall plasser	40 751	41 139	42 119	43 021	43 786	45 607	48 695	48 774
Plasser pr. 1 000 innbyggere 80 år og over	335	328	323	320	316	322	334	327
3.13. Plasser i alders- og trygdeboliger. Antall[5]	..	..	..	..	20 965	21 899	22 092	22 609

[1]Antall barn 0-9år + antall eldre 80 år og over i prosent av alle personer i yrkesaktiv alder (16-66 år). [2] Brudd i tidsserien fra 1987. Før 1987 pr. 1 000 personer 0-19 år. For disse årene kan det være ungdom opp til 22 år blant barnevernklientene. [3] Før 1994 er leger og fysioterapeuter talt med. Fra og med 1994 er de holdt utenfor. Antall årsverk i 1993 ville ha vært ca. 600 lavere hvis legene og fysioterapeutene ikke hadde vært talt med. [4] For 1995 er 10 720 mottakere av "hjemmetjenestelignende tjenester", dvs. ulike tjenester for psykisk utviklingshemmede, lagt til totaltallet og tallet for mottakere av hjemmehjelp i NOS Pleie- og omsorgsstatistikk 1995. [5] Brudd i tidsserien fra 1994, pga. endret spørreskjema. Tallet i NOS Pleie- og omsorgsstatistikk 1994 (30 260) viser antall beboere og ikke antall enheter

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
..	..	..	..	..	10,0	9,7	9,2	9,3	...
..	..	..	..	..	15,7	15,9	15,2	15,8	...
..	..	..	..	..	46,5	43,3	40,9	41,5	...
..	..	..	..	..	65,0	62,7	60,4	61,2	...
..	..	..	..	146 272	142 623	142 354	145 249	144 765	...
148 383	148 406	..	..	120 956	118 085	120 303	124 732	121 575	...
109 367	114 271	..	..	75 426	73 194	69 120	65 210	70 643	...
..	..	..	..	236	230	229	234	233	...
49 887	47 933	45 628	45 946	45 890	45 767	44 941	43 928	43 735	...
328	307	286	285	277	270	259	249	243	...
22 948	24 056	22 368	28 291	28 067	26 345	28 695	32 423	37 882	...

Kilde: 3.1: Befolkningsstatistikk, 3.2 og 3.6: Levekårsundersøkelsene, 3.3-3.5: Sosialstatistikk, 3.6-3.13: Pleie- og omsorgsstatistikk

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
4. Utdanning								
4.1. Barnehagedekning. Prosent								
1-5 år	19,3	21,3	22,8	24,0	25,4	26,6	28,1	29,8
1-2 år	6,8	7,7	8,2	8,5	9,1	9,3	9,7	10,5
3-5 år	27,3	30,2	32,3	34,2	36,0	38,0	40,4	42,8
4.2. Andel barn i barnehage med heldagsplass[1]. Prosent								
1-2-åringer	78,0	75,9	81,1	83,3	84,1	86,0	86,2	85,6
3-5-åringer	41,6	40,5	41,0	42,2	43,4	45,7	46,9	49,4
4.3. Andel private barnehager. Prosent	46,4	45,1	43,7	42,8	42,4	42,3	41,1	39,7
4.4. Andel barnehagebarn 1-5 år i med plass i privat barnehage. Prosent	39,3	40,8	37,7	36,1	35,6	36,0	35,5	34,8
4.5. Antall barn pr. årsverk i								
Private barnehager	..	..	..	..	..	8,8	8,2	7,2
Offentlige barnehager	..	..	..	..	..	5,1	4,9	4,6
4.6. Andel styrere/pedagogiske ledere i barnehage, med godkjent førskolelærerutdanning[2]. Prosent	91,4	90,4	91,0	93,4	94,1	94,4	90,0	86,5
Andel 16 år og over etter høyeste fullførte utdanning[3]. Prosent								
4.7. Grunnskole	43,9	..	..	..	..	38,5	37,4	36,6
Menn	40,5	..	..	..	..	35,1	34,0	33,3
Kvinner	47,1	..	..	..	..	41,7	40,6	39,8
4.8. Universitet eller høyskole	12,3	..	..	..	..	14,0	14,4	14,7
Menn	14,4	..	..	..	..	15,8	16,1	16,3
Kvinner	10,3	..	..	..	..	12,3	12,7	13,1
4.9. Andel som fullførte utdanning som gir generell studiekompetanse som var under utdanning ved universitet el. høyskole samme høst. Prosent								
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
4.10. Andel i videregående utdanning. Prosent av registrerte årskull 16-18 år								
Menn	62,7	64,0	64,5	68,0	69,6	71,4	71,1	71,0
Kvinner	68,6	70,4	71,4	73,8	74,6	75,4	75,0	74,9

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
31,7	34,0	36,3	39,9	43,4	46,6	49,8	52,3	54,9	...
11,6	13,5	15,4	18,3	21,8	25,1	28,6	31,3	33,9	...
45,8	48,8	51,7	55,9	58,6	61,2	63,6	66,0	68,7	...
86,0	85,8	84,9	84,7	82,6	80,5	78,4	77,2	75,1	...
52,8	56,6	59,6	61,9	62,7	63,3	63,4	63,5	63,4	...
39,4	40,0	41,1	43,8	45,9	47,9	50,1	51,8	52,3	...
34,7	35,4	36,9	39,1	39,7	40,6	41,7	42,4	42,3	...
6,8	6,6	6,2	5,9	5,8	5,6	5,5	5,4	5,4	...
4,5	4,5	4,6	4,4	4,4	4,5	4,4	4,4	4,5	...
81,7	81,3	79,7	76,8	76,8	76,2	76,1	78,1	79,7	...
35,6	34,2	33,1	32,0	30,9	29,7	28,7	26,9	25,3	...
32,3	31,0	29,9	28,8	27,8	26,5	25,6	23,9	22,4	...
38,8	37,3	36,1	35,0	33,9	32,7	31,6	29,8	28,0	...
15,1	15,9	16,6	17,2	17,9	18,8	19,5	20,2	20,9	...
16,6	17,5	18,0	18,5	19,1	20,0	20,6	21,1	21,7	...
13,6	14,5	15,2	16,0	16,7	17,6	18,5	19,3	20,2	...
..	30,8	30,3	29,9	29,2	27,7	27,5	27,8	...	...
..	27,7	28,2	28,0	29,1	30,1	34,2	35,1	...	...
74,0	80,4	81,9	84,9	86,4	87,6	89,1	90,0	...	...
77,8	82,2	83,1	84,6	86,5	87,2	88,9	90,6	...	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
4. Utdanning (forts.)								
Andel i høyere utdanning								
4.11. Prosent av registrerte årskull 19-24 år [4, 5]								
Menn	11,8	11,9	11,9	11,9	12,2	11,5	12,3	12,7
Kvinner	9,5	12,3	13,0	13,4	14,0	13,6	14,8	15,9
4.12. Prosent av registrerte årskull 25-29 år								
Menn	..	..	..	..	..	..	8,4	7,8
Kvinner	..	..	..	..	..	..	6,8	7,0
4.13. Andel utenlandsfødte i videreg. utdanning. Prosent av registrerte årskull 16-18 år	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
Andel utenlandsfødte i høyere utdanning								
4.14. Prosent av registrerte årskull 19-24 år								
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
4.15. Prosent av registrerte årskull 25-29 år								
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
Antall elever og studenter i								
4.16. Grunnskole	591 320	586 071	576 910	565 497	550 136	534 000	519 867	505 942
4.17. Videregående skoler [5, 6]	183 931	184 334	188 040	196 317	204 199	209 621	204 811	199 642
4.18. Høyere utdanning [4, 5].	73 856	82 781	88 008	90 381	93 535	87 559	101 187	103 129
4.19. Antall elever pr. lærerårsverk i grunnskole/videregående skole	..	..	..	..	..	..	9,8	9,2
4.20. Antall studenter pr. lærerårsverk i høyere utdanning	..	..	..	..	..	..	11,4	10,9

[1] Oppholdstid 31 timer eller mer pr. uke. [2] For årene 1980 og 1981 gjelder tallene styrere og førskolelærere. For 1982, 1983 og 1984 er det kun for styrere. [3] Personer med uoppgitt eller ingen fullført utdanning er holdt utenfor ved beregning av andelene. [4] På grunn av mangelfull datalevering, er tallet på universitets- og høyskolestudenter dette året om lag 6-8 000 for lavt. [5] I 1981 ble en rekke helsefagskoler omgjort til høyskoler. Elever ved disse skolene ble inntil 1980 klassifisert som elever i videregående skoler og fra og med 1981 som studenter ved universiteter/høyskoler. [6] Omfatter elever ved folkehøyskoler, men ikke spesialskoler. Omfatter lærlinger fra og med 1989

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
13,2	15,0	16,2	17,0	18,7	19,6	20,7	21,7	22,7	...
16,8	19,0	20,0	21,2	23,2	24,6	26,4	28,5	30,8	...
7,7	8,8	9,2	9,9	10,8	11,4	11,7	11,9	12,0	...
7,3	8,4	8,8	9,3	10,4	10,9	11,3	12,1	12,7	...
..	..	59,9	62,5	64,4	63,1	65,7	69,3	77,4	...
..	..	59,4	61,6	64,1	63,9	66,2	70,6	78,3	...
..	..	60,5	63,4	64,6	62,4	65,2	68,0	76,6	...
..	..	12,0	13,2	13,1	12,7	13,0	13,8	17,5	...
..	..	11,8	12,6	12,8	13,3	13,3	14,6	18,4	...
..	..	10,2	11,6	12,6	12,7	11,6	10,6	11,6	...
..	..	7,7	8,9	9,1	9,4	9,3	9,0	9,9	...
492 769	482 964	473 078	467 501	463 948	466 991	470 936	477 236	487 398	...
208 405	240 417	251 386	257 305	257 956	254 692	244 938	235 501	235 496	...
109 346	123 653	132 760	142 882	155 643	165 942	169 306	176 745	181 741	...
9,2	9,3	9,3	9,1	8,8	8,8	8,6	8,5	...	...
11,4	13,5	14,0	13,9	13,0	13,3	13,5	13,4	...	...

Kilde: 4.1-4.6: Barnehagestatistikk, 4.7-4.20: Utdanningsstatistikk

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
5. Arbeid								
5.1. Andel personer i arbeidsstyrken[1]. Prosent								
Menn 16-24 år	64,5	64,9	66,8	65,7	64,2	64,1	67,0	68,7
Kvinner 16-24 år	54,5	53,6	53,1	55,9	53,3	56,4	61,5	63,1
Menn 25-66 år	90,1	90,0	90,1	89,3	89,6	89,6	89,1	89,1
Kvinner 25-66 år	62,2	64,3	64,8	65,8	67,1	68,5	71,0	72,6
5.2. Andel gifte/samboende kvinner med barn under 7 år i arbeidsstyrken, etter alder på yngste barn[2]. Prosent								
0-2 år	46	49	49	53	55	58	65	66
3-6 år	57	59	60	62	64	69	73	76
5.3. Andel sysselsatte i kommunal forvaltning. Prosent	16,8	17,3	17,5	18,1	18,5	18,5	18,3	18,7
Menn	9,0	9,0	9,0	9,5	9,8	9,9	9,6	9,6
Kvinner	28,4	29,3	29,6	30,1	30,3	30,2	29,8	30,5
5.4. Andel sysselsatte i statlig forvaltning. Prosent	6,9	7,1	7,3	7,3	7,1	7,0	6,8	6,7
Menn	7,9	8,2	8,4	8,4	8,1	7,9	7,7	7,6
Kvinner	5,3	5,6	5,7	5,8	5,8	5,7	5,6	5,6
5.5. Andel sysselsatte på deltid[3]. Prosent	27,1	28,4	28,8	29,6	29,1	28,4	28,4	28,3
Menn	9,8	10,7	11,1	11,6	11,5	10,6	10,4	11,2
Kvinner	52,5	54,1	54,3	54,8	53,6	52,6	52,1	50,7
5.6. Faktisk arbeidstid pr. uke[4]. Timer	36,2	35,9	35,9	35,6	35,9	36,2	36,4	35,9
Menn	41,1	41,0	41,1	40,8	41,0	41,5	41,9	41,0
Kvinner	29,2	28,6	28,7	28,5	28,9	29,3	29,3	29,3
5.7. Andel sysselsatte med biarbeid[5]. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
5.8. Undersysselsatte i prosent av de deltidssysselsatte	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
5.9. Arbeidsledige (AKU) i prosent av arbeidsstyrken[6]								
Menn 16-74 år	1,3	1,5	2,3	3,2	3,1	2,2	1,5	1,7
Kvinner 16-74 år	2,3	2,7	3,0	3,8	3,2	3,1	2,5	2,5
Menn 16-24 år	4,3	5,3	6,7	8,2	6,9	5,8	3,9	4,2
Kvinner 16-24 år	6,1	6,2	8,1	9,6	7,9	7,4	6,8	6,7

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
69,9	65,1	64,2	59,6	59,2	58,5	58,0	58,1	61,6	...
64,0	59,2	56,9	55,6	54,1	52,9	53,0	53,5	56,9	...
88,6	88,2	87,0	86,4	86,2	85,7	85,7	86,6	87,4	...
72,7	72,0	72,6	72,8	73,0	73,3	73,6	74,7	76,1	...
68	68	69	70	71	72	71	72	74	...
74	75	74	75	76	76	77	80	79	...
19,4	20,1	20,9	21,9	22,7	23,5	23,7	23,7	...	...
9,7	10,0	10,6	10,9	11,3	11,7	11,9	11,7	...	...
31,6	32,9	33,8	35,3	36,3	37,4	37,7	37,8	...	...
6,8	7,1	7,3	7,4	7,5	7,6	7,3	7,1	...	...
7,7	8,0	8,4	8,5	8,6	8,6	8,1	7,9	...	...
5,6	5,8	6,0	6,1	6,3	6,4	6,4	6,2	...	...
..	26,4	26,6	26,7	26,9	27,1	26,5	26,6	26,5	...
..	8,4	8,8	9,2	9,8	9,8	9,5	9,4	10,2	...
..	48,9	48,2	47,6	47,1	47,6	46,5	46,7	45,8	...
36,5	36,4	36,0	35,7	35,6	35,6	35,7	35,6	35,3	...
41,6	41,2	40,6	40,3	40,0	40,0	40,0	39,8	39,5	...
30,1	30,2	30,1	30,0	30,0	30,2	30,3	30,3	30,0	...
..	6,6	6,5	6,7	6,5	6,3	6,2	6,5	7,5	...
..	6,7	6,5	6,7	6,3	6,2	6,1	6,4	7,2	...
..	6,6	6,4	6,7	6,7	6,5	6,3	6,8	7,9	...
..	11,1	12,7	13,7	15,4	15,2	15,7	15,8	15,3	...
..	14,2	15,8	18,2	20,3	20,3	19,5	18,4	17,9	...
..	10,4	12,0	12,7	14,2	14,0	14,7	15,2	14,6	...
3,0	5,1	5,6	5,9	6,5	6,6	6,0	5,2	4,8	...
3,4	4,7	4,8	5,0	5,1	5,2	4,7	4,6	4,9	...
7,7	11,8	12,7	13,3	14,7	14,4	13,5	11,9	12,1	...
8,6	11,0	10,7	12,4	12,8	12,9	11,9	11,7	12,8	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
5. Arbeid (forts.)								
5.10. Andel langtidsledige (AKU)[7]. Prosent	11	16	16	21	29	24	18	15
Menn	12	13	16	21	32	26	17	17
Kvinner	11	19	17	21	24	23	18	14
5.11. Andel ansatte 16-66 år som arbeider dagtid. Prosent								
Menn	82	..	..	80	..	..	..	74
Kvinner	79	..	..	74	..	..	..	71
5.12. Andel ansatte 16-66 år som har skift- eller turnus-arbeid. Prosent								
Menn	12	..	..	11	..	..	..	13
Kvinner	11	..	..	12	..	..	..	13
5.13. Andel ansatte 16-66 år som må løfte 20 kg minst 5 ganger daglig. Prosent								
Menn	..	..	..	..	..	..	..	21
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	9
5.14. Andel ansatte 16-66 år som er utsatt for sterk støy. Prosent								
Menn	..	..	..	..	..	..	..	9
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	3
5.15. Andel ansatte 16-66 år som har vært utsatt for arbeids-ulykker siste 12 md. Prosent								
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
5.16. Andel ansatte 16-66 år som kan planlegge eget arbeid i høy grad. Prosent								
Menn	44	..	..	47	..	..	..	46
Kvinner	38	..	..	38	..	..	..	37
5.17. Andel ansatte 16-66 år som opplever at de har mye å gjøre[8]. Prosent								
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..

[1] Forskjellen mellom menns og kvinners arbeidsstyrkeprosenter i aldersgruppen 16-24 år skyldes i hovedsak at vernepliktjeneste regnes som sysselsetting. Brudd i tidsserien mellom 1985 og 1986 (økning på 15 000 i arbeidsstyrken), mellom 1987 og 1988 (økning på 10 000) og mellom 1995 og 1996 (økning på om lag 10 000). [2] Brudd i tidsserien, se note 1.[3] Tallene før og etter 1988 er ikke helt sammenlignbare (endret beregningsmåte fører til en reduksjon i deltidsandelen på om lag 2 prosentpoeng f.o.m. 1989). [4] Brudd i tidsserien mellom 1987 og 1988 pga. endringer i spørreskjemaet. [5] Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 pga. endringer i undersøkelsesopplegget. [6] Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 pga. endringer i definisjon og undersøkelses-opplegg (økning i ledighetstallet på 0,5 prosentpoeng). [7] Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 pga. endret spørsmåls-formulering og undersøkelsesopplegg. [8] Andel som sier at de mesteparten av arbeidstiden hadde så stor arbeidsmengde at de ikke hadde tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
16	30	40	40	41	44	44	44	31	...
16	31	39	38	40	44	44	45	34	...
17	28	42	42	43	44	45	42	28	...
..	..	..	75	..	..	..	73	72	..
..	..	..	69	..	..	..	72	65	..
..	11	..	12	..	13	..	14	14	...
..	15	..	15	..	16	..	15	18	...
..	22	..	23	..	20	..	19	22	..
..	13	..	12	..	12	..	7	10	..
..	..	..	7	..	..	..	8	..	..
..	..	..	2	..	..	..	3	..	..
..	4	..	..	..	4	..	..	4	..
..	3	..	..	..	2	..	..	2	..
..	51	..	48	..	52	..	52	57	..
..	42	..	38	..	45	..	40	45	..
..	29	..	..	..	33	..	..	43	..
..	35	..	..	..	42	..	..	44	..

Kilde: 5.1, 5.2, 5.5-5.10: Arbeidskraftundersøkelsene (AKU), 5.3-5.4: Nasjonalregnskapsstatistikk, 5.11, 5.14: Levekårsundersøkelsene, 5.12, 5.13, 5.16: Levekårsundersøkelsene, Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993, 5.15, 5.17: Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993, Levekårsundersøkelsen 1996

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
6. Inntekt								
6.1. Disponibel inntekt pr. innbygger i faste priser. Indeks 1980=100[1]	100	102	102	103	107	109	111	110
6.2. Yrkesinntekt i prosent av inntekt	..	..	..	..	..	..	78	78
6.3. Kapitalinntekt i prosent av inntekt	..	..	..	..	..	..	6	7
6.4. Overføringer i prosent av inntekt	..	..	..	..	..	..	16	16
6.5. Utlignet skatt i prosent av inntekt	..	..	..	..	..	..	23	25
6.6. Kapitalutgifter i prosent av inntekt	..	..	..	..	..	..	12	13
6.7. Andel parhusholdninger 25-54 år med minst to yrkesaktive.[2] Prosent	..	..	..	..	..	..	68,3	69,6
6.8. Andel husholdninger som har yrkesinntekt som viktigste inntektskilde. Prosent	..	..	..	..	..	..	69,5	69,2
6.9. Andel husholdninger som har pensjon/trygd som viktigste inntektskilde. Prosent	..	..	..	..	..	..	27,1	27,6
6.10. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i prosent av gjennomsnittlig inntekt for alle husholdninger[3]								
Enslige								
Under 45 år	..	..	..	..	..	..	89	92
45-64 år	..	..	..	..	..	..	94	93
65 år og over	..	..	..	..	..	..	61	61
Par uten barn								
16-45 år	..	..	..	..	..	..	126	133
45-64 år	..	..	..	..	..	..	129	125
65 år og over	..	..	..	..	..	..	86	84
Par med barn, yngste barn								
0-6 år	..	..	..	..	..	..	101	99
7-17 år	..	..	..	..	..	..	123	119
18 år og over	..	..	..	..	..	..	132	132
Enslig med barn 0-17 år	..	..	..	..	..	..	72	78

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
112	113	115	118	122	125	128	130	...	...
77	74	75	74	74	74	74	75	...	...
7	8	7	6	6	6	6	6	...	...
16	18	19	19	20	20	20	20	...	...
25	24	24	23	22	23	23	24	...	...
14	13	13	13	12	9	7	7	...	...
69,9	69,0	70,9	72,2	71,7	73,1	72,9	73,7	...	...
69,3	65,7	65,6	65,7	64,2	64,7	64,4	65,7	...	...
27,7	30,5	30,6	29,2	30,7	30,8	30,2	29,1	...	...
93	85	88	90	87	89	82	81	...	...
97	90	91	88	93	91	92	93	...	...
61	62	65	65	64	63	62	63	...	...
136	140	125	131	130	124	124	124	...	...
131	145	139	139	143	143	146	144	...	...
85	91	89	91	93	90	97	96	...	...
100	105	106	107	107	104	110	108	...	...
119	121	121	122	122	125	127	125	...	...
127	130	132	130	133	134	136	132	...	...
74	72	74	71	76	72	74	76	...	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
6. Inntekt (forts.)								
6.11. Inntekt etter skatt pr. forbruksenhet i prosent av samlet ekvivalentinntekt for alle personer[3]								
Tidelen personer med lavest inntekt	..	..	..	..	..	..	4,2	4,2
Tidelen personer med høyest inntekt	..	..	..	..	..	..	19,5	19,9
6.12. Andel personer med inntekt etter skatt pr. forbruksenhet under halvparten av median inntekt.[3,4] Prosent								
Kvinner	..	..	..	..	..	..	9,1	8,3
Menn	..	..	..	..	..	..	4,2	4,4
6.13. Lønn pr. normalårsverk i 1995-kroner. 1 000 kroner	203,3	200,2	200,3	201,5	204,0	207,6	211,3	211,2
6.14. Realkapital i faste priser. Indeks 1986=100	..	..	..	..	..	..	100	103
6.15. Brutto finanskapital i faste priser. Indeks 1986=100	..	..	..	..	..	..	100	101
6.16. Bruttoformue i faste priser. Indeks 1986=100	..	..	..	..	..	..	100	102
6.17. Gjeld i faste priser. Indeks 1986=100	..	..	..	..	..	..	100	107
6.18. Nettoformue i faste priser. 1986=100	..	..	..	..	..	..	100	87
6.19. Brutto finanskapital for husholdningene med lavest og høyest brutto finanskapital i prosent av samlet brutto finanskapital for alle husholdninger								
De 50 prosent med lavest brutto finanskapital	..	..	..	..	..	..	5,8	6,2
De 10 prosent med høyest brutto finanskapital	..	..	..	..	..	..	50,6	48,9
6.20. Andel husholdninger med gjeld større enn to ganger inntekten. Prosent	..	..	..	..	..	..	16,6	17,3
6.21. Realkapital i prosent av bruttoformue	..	..	..	..	..	..	52	53

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
4,2	4,0	4,1	4,0	4,0	4,0	3,8	3,9	...	...
19,2	20,6	20,2	20,5	20,0	20,8	21,1	21,0	...	...
8,3	9,0	8,6	8,7	9,0	9,1	10,2	9,4	...	...
4,7	4,8	4,7	4,9	5,5	4,9	5,8	5,1	...	...
209,7	209,3	210,6	214,2	217,2	219,7	223,2	225,0*	...	...
102	97	98	98	101	102	98	109	...	...
104	104	103	97	95	104	103	108	...	...
103	101	100	98	98	103	101	108	...	...
107	102	103	101	99	98	93	99	...	...
87	95	90	88	97	120	125	139	...	...
6,2	6,1	5,4	4,2	4,3	4,4	3,8	4,0	...	...
51,0	51,2	53,3	55,9	55,3	57,2	59,9	59,7	...	...
18,8	19,5	20,7	20,0	21,4	17,8	17,1	17,5	...	...
51	50	51	52	54	52	51	52	...	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
6. Inntekt (forts.)								
6.22. Brutto finanskapital i prosent av bruttoformue	..	..	..	..	..	..	48	47
6.23. Gjeld i prosent av bruttoformue	..	..	..	..	..	..	77	80
6.24. Nettoformue i prosent av bruttoformue	..	..	..	..	..	..	23	20
6.25. Kvinners andel av total yrkesinntekt[5]. Prosent	..	..	..	..	..	..	31	32
Prosentandel av total forbruksutgift som brukes til:								
6.26. Matvarer	19,8	20,1	20,5	19,6	18,7	17,3	15,6	15,0
6.27. Bolig, lys og brensel...	18,3	17,7	17,8	19,2	19,8	20,7	21,4	22,7
6.28. Reiser og transport	18,7	19,6	19,9	21,4	21,5	21,9	24,4	23,3
6.29. Andel husholdninger som eier bil. Prosent.....	61,6	65,2	65,7	69,5	69,5	71,5	70,1	72,9
6.30. Andel husholdninger som eier fritidshus. Prosent.	21,8	22,7	23,6	21,4	20,9	20,5	19,6	21,3

[1] Ved omregning til faste priser har en benyttet nasjonalregnskapets prisindeks. [2] Par med og uten barn, der hovedperson er 25-54 år. [3] Som forbruksvekt er brukt kvadratroten av antallet personer i husholdningen. Se ramme 6.3. [4] Studenter er utelatt. [5] Gjelder personer under 65 år

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
49	50	49	48	46	48	49	48	...	...
80	78	79	79	77	73	71	70	...	...
20	22	21	21	23	27	29	30	...	...
32	33	33	35	35	35	36	35	...	...
15,2	15,0	15,3	14,9	14,0	14,0	14,2	13,6	13,3	...
25,6	26,4	26,4	25,9	26,3	25,2	24,6	22,1	21,8	...
20,9	19,6	18,8	19,4	19,3	19,6	21,0	22,2	22,1	...
73,7	73,6	73,9	73,8	76,1	75,1	76,1	73,1	73,4	...
22,6	22,9	22,6	21,9	20,0	20,8	22,7	21,9	21,3	...

Kilde: 6.1 og 6.13: Nasjonalregnskapsstatistikk, 6.2-6.12, 6.14-6.25: Inntekts- og formuesundersøkelsene, 6.26-6.30: Forbruksundersøkelsene

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
7. Sosial trygghet								
7.1. Gjennomsnittlig alderspensjon. 1995-kroner	..	..	..	..	61 572	64 673	66 320	62 115
Kvinner	..	..	..	..	58 654	60 082	61 094	56 683
Menn	..	..	..	..	68 246	71 342	73 973	70 046
7.2. Gjennomsnittlig alderspensjon som andel av gjennomsnittslønn[1]. Prosent	..	..	..	..	30,2	31,2	31,4	29,4
7.3. Minstepensjon for enslig. 1995-kroner	57 111	57 545	57 886	58 386	58 764	59 709	60 900	59 710
7.4. Minstepensjon som andel av gjennomsnittslønn[1]. Prosent	28,1	28,7	28,9	29,0	28,8	28,8	28,8	28,3
7.5. Andel minstepensjonister blant alderspensjonistene. Prosent	74,1	72,6	69,9	67,8	64,9	62,3	59,6	56,8
Kvinner	..	..	..	..	82,0	79,8	77,5	75,1
Menn	..	..	..	..	40,3	36,9	33,6	30,2
7.6. Gjennomsnittsinntekt for alderspensjonister. 1995-kroner	..	..	..	..	..	..	103 300	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	81 800	..
Menn	..	..	..	..	..	..	135 500	..
7.7. Andel uførepensjonister av befolkningen 16-66 år. Prosent	6,1	6,1	6,2	6,4	6,9	7,0	7,1	7,6
Kvinner	7,3	6,5	6,7	6,9	7,4	7,5	7,7	8,3
Menn	6,8	5,8	5,8	6,0	6,4	6,5	6,6	6,9
7.8. Antall etterlatte ektefeller 16-66 år med etterlattepensjon	42 856	42 393	41 830	41 143	41 098	41 175	40 802	39 719
Kvinner	42 072	41 600	40 984	40 170	40 134	40 061	39 631	38 617
Menn	784	793	846	973	964	1 114	1 171	1 102
7.9. Antall enslige forsørgere med overgangsstønad[2]	..	24 791	25 623	26 182	26 129	26 547	25 862	25 483
Kvinner	..	24 542	25 369	25 917	25 850	26 276	25 605	25 248
Menn	..	249	254	265	279	271	257	235
7.10. Andel mottakere av overgangsstønad med redusert stønad pga. forventet arbeidsinntekt. Prosent	..	26	36	24	24	24	23	22
Kvinner	..	28	36	25	25	25	24	23
Menn	..	42	39	29	27	27	20	22

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
65 436	67 411	68 864	71 251	72 652	73 819	75 557	77 441	80 908	...
59 166	60 407	61 292	63 564	64 452	65 060	66 256	67 937	70 688	...
74 623	77 667	79 952	82 495	84 656	86 644	89 151	91 350	95 846	...
31,2	32,2	32,7	33,3	33,4	33,6	33,8	34,4	34,9	...
59 719	59 907	60 095	61 017	61 677	61 744	62 183	62 752	64 466	65 756
28,5	28,6	28,5	28,5	28,4	28,1	27,9	27,9	27,8	28,0
53,8	51,4	48,9	48,2	45,7	43,4	41,7	41,2	39,1	...
72,2	69,5	67,0	66,6	64,0	61,5	59,1	58,7	56,3	...
26,9	24,9	22,3	21,4	18,9	17,0	16,3	15,6	14,1	...
..	..	114 400	..	..	114 500	..	120 800	...	...
..	..	91 000	..	..	92 200	..	94 400	...	...
..	..	149 100	..	..	148 200	..	160 700	...	...
7,9	8,2	8,4	8,6	8,4	8,3	8,3	8,3	8,4	...
8,7	9,2	9,5	9,7	9,5	9,4	9,4	9,5	9,6	...
7,0	7,3	7,4	7,5	7,4	7,2	7,2	7,2	7,2	...
38 341	35 828	35 718	34 881	34 149	33 629	32 638	31 877	30 895	...
37 206	34 731	34 234	33 296	32 569	31 939	30 940	30 023	29 087	...
1 135	1 097	1 484	1 585	1 580	1 690	1 698	1 854	1 808	...
28 346	31 122	37 185	41 703	44 333	45 996	46 255	46 340	45 529	...
28 063	30 779	36 641	41 025	43 578	45 174	45 428	45 432	44 590	...
283	343	544	678	755	822	827	908	939	...
16	16	26	29	30	32	34	36	42	...
16	16	26	29	30	32	34	35	42	...
20	20	39	41	43	42	46	47	51	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
7. Sosial trygghet (forts.)								
7.11. Andel helt arbeidsledige med dagpenger i prosent av alle helt ledige	..	..	..	..	..	..	..	..
7.12. Andel fødende kvinner med fødselspenger. Prosent	55	57	58	60	64	64	..	68
7.13. Antall menn som tok ut fødselspenger[3]	57	58	62	100	112	..	..	..
7.14. Antall sosialhjelps-mottakere[4]	60 100	65 800	77 100	93 900	100 700	106 400	103 100	116 200
7.15. Andel sosialhjelpsmot-takere i arbeid. Prosent[5]	27,3	26,5	23,3	22,7	23,0	23,8	23,2	24,6
7.16. Andel sosialhjelpsmot-takere med sosialhjelp seks måneder eller mer pr. år. Prosent[6]	18,0	18,7	19,5	21,4	26,2	28,3	34,4	36,5
7.17. Sosialhjelpsmottakere 20-24 år i prosent av befolk-ningen i samme alder[7]	3,6	4,0	4,9	6,0	6,5	6,8	6,4	7,0

[1] Gjennomsnittlig lønn pr. normalårsverk. [2] Tall for enslige forsørgere er litt annerledes enn i Historisk Statistikk fram til 1986 fordi personer som også har andre pensjoner er inkludert i tallene her. Tall for 1985 gjelder 3. kvartal. Ellers gjelder tallene utgangen av året. [3] Fedrekvote i fødselspengeordningen ble innført fra 1.4.1993.[4] Før 1986: sosialhjelpstilfeller. Personer som mottok sosialhjelp i flere kommuner ble da talt med flere ganger. Med den gamle tellemåten ville det ha vært 7 900 flere sosialhjelps-mottakere (sosialhjelpstilfeller) i 1986. [5] Brudd i tidsserien i 1986 (se note 4). Omleggingen førte til om lag et halvt prosentpoengs økning i andelen sosialhjelpsmottakere som var i arbeid i 1986. Noe av nedgangen i andelen klienter som var i arbeid fra 1991 til 1992 skyldes omlegging av statistikken i 1992. [6] Brudd i tidsserien i 1986 (se note 4). Omleggingen førte til en økning i andelen klienter som mottok sosialhjelp seks måneder eller mer med om lag 3 prosentpoeng i 1986. [7] Brudd i tidsserien i 1986 (se note 4). Endringen førte til en reduksjon i andelen sosialhjelpsmottakere 20-24 år med om lag et halvt prosentpoeng i 1986

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
76	75	73	71	72	71	67	63	61	58
70	71	73	72	72	72	73	73	...	...
208	382	617	820	973	1 567	13 911	24 791	27 922	...
134 100	150 900	155 200	161 400	161 200	165 900	166 500	160 400	153 800	...
24,8	22,1	19,2	17,2	14,5	13,2	12,8	12,6	12,8	...
37,6	39,9	39,6	38,4	38,4	39,1	39,2	40,7	41,1	...
7,9	9,3	9,5	10,1	10,3	10,9	10,8	10,2	9,7	...

Kilde: 7.1, 7.3, 7.5, 7.7-7.10 og 7.13: Rikstrygdeverket, 7.2 og 7.4: Rikstrygdeverket, Nasjonalregnskapsstatistikk, 7.6: Inntekts- og formuesundersøkelsene, 7.11: Arbeidsdirektoratet, 7.12: Rikstrygdeverket, Befolkningsstatistikk, 7.14-7.17: Sosialhjelpsstatistikk

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
8. Boforhold								
8.1. Andel husholdninger som bor i småhus[1]. Prosent.	74	73	76	76	76	77	81	79
8.2. Andel husholdninger som er eiere[2]. Prosent	74	74	75	75	77	77	77	80
8.3. Andel husholdninger som er leiere. Prosent	19	20	19	19	18	17	13	12
8.4. Andel som bor trangt, 16-79 år[3]. Prosent	16	..	..	13	..	..	..	9
Menn	17	..	..	13	..	..	..	10
Kvinner	15	..	..	13	..	..	..	9
8.5. Andel som bor romslig, 16-79 år[3]. Prosent	26	..	..	29	..	..	..	34
Menn	26	..	..	29	..	..	..	34
Kvinner	26	..	..	29	..	..	..	34
8.6. Boareal m^2 pr. person[4].	36	37	37	37	39	39	42	43
8.7. Andel 16 år og over uten bad. Prosent	10	6	7	5	4	4	2	2
8.8. Andel 16-79 år med minst to bad. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
8.9. Andel 16-79 år med kald eller fuktig bolig. Prosent	9	..	..	9	..	..	..	9
Menn	9	..	..	8	..	..	..	8
Kvinner	9	..	..	9	..	..	..	9
8.10. Andel husholdninger med høy boutgiftsbelastning[5]. Prosent	28	27	29	32	34	37	40	42
8.11. Andel husholdninger med botid mindre eller lik 5 år. Prosent	32	33	32	35	36	38	36	31
8.12. Prisindeks for bruktbolig. Selveier og borettslag		..	..	..	..	..	..	..
8.13. Antall fullførte boliger	38 092	34 672	38 465	32 513	30 866	26 114	25 784	28 381

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
82	81	81	80	77	78	85	79	...	...
78	78	79	80	77	73	76	76	...	...
12	13	12	13	16	20	17	15	...	...
..	..	..	8	..	..	..	8	..	...
..	..	..	8	..	..	..	9	..	...
..	..	..	8	..	..	..	7	..	...
..	..	..	36	..	..	..	40	..	...
..	..	..	37	..	..	..	39	..	...
..	..	..	35	..	..	..	41	..	...
44	44	46	47	48	49	49	49	...	...
2	1	1	1	1	1	1	0	...	...
18	..	..	24	..	..	..	30	..	...
18	..	..	24	..	..	..	31	..	...
17	..	..	24	..	..	..	30	..	...
..	..	..	7	..	..	..	5	..	...
..	..	..	6	..	..	..	5	..	...
..	..	..	8	..	..	..	6	..	...
48	49	53	54	53	51	50	47	...	...
36	37	37	41	37	36	36	34	...	...
..	..	..	100	95	96	108	117	126	...
30 406	27 979	27 120	21 689	17 789	15 897	17 836	19 214	17 905	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
8. Boforhold (forts.)								
8.14. Areal fullførte boliger[6]. m²	..	..	..	158	164	180	184	188
8.15. Andel 16-79 år utsatt for støy fra veitrafikk.								
Prosent	14	..	..	13	..	..	..	12
Menn	13	..	..	12	..	..	..	12
Kvinner	15	..	..	14	..	..	..	13
8.16. Andel med minst 2 km til dagligvarebutikk, 16-79 år.								
Prosent	16	..	..	16	..	..	..	16
Menn	17	..	..	17	..	..	..	16
Kvinner	15	..	..	15	..	..	..	15

[1] Som småhus regner en våningshus, frittliggende enebolig, hus i kjede, rekke, terrasse og tomannsbolig. [2] Som eiere regnes også eiere av bolig i borettslag eller aksjeselskap. [3] Trangboddhet og romslighet er definert i kap. 8, tekstramme 8.1. [4] Boareal pr. person er beregnet på grunnlag av samlet netto boligflate, dvs. innvendig areal, ikke medregnet: kott, kjellerbod eller andre boder. [5] Høy boutgiftsbelastning har husholdninger som bruker mer enn 25 prosent av total forbruksutgift til bolig, lys og brensel. [6] Areal fullførte boliger er summen av arealet innenfor ytterveggene for alle etasjer

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
175	157	138	131	131	134	138	144	149	...
..	..	..	13	..	..	..	13	..	...
..	..	..	12	..	..	..	14	..	...
..	..	..	14	..	..	..	13	..	...
..	..	..	20	..	..	..	19	..	...
..	..	..	22	..	..	..	19	..	...
..	..	..	18	..	..	..	19	..	...

Kilde: 8.1-8.3, 8.6, 8.7, 8.10 og 8.11: Forbruksundersøkelsene, 8.4, 8.5, 8.9 og 8.15: Levekårsundersøkelsene, 8.8: Levekårsundersøkelsene og Boforholdsundersøkelsen 1988, 8.12: Prisindeks for bruktboliger, 8.13: Bygge- og anleggsstatistikk, 8.14: Byggearealstatistikk, 8.16: Levekårsundersøkelsene og Boforholdsundersøkelsen 1995

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
9. Sosial deltaking								
9.1. Andel 16-79 år som bor alene. Prosent	12,0	..	..	13,0	..	..	..	13,0
Menn	9,0	..	..	11,0	..	..	..	12,0
Kvinner	14,0	..	..	15,0	..	..	..	15,0
9.2. Andel 16-79 år uten besøkskontakt med naboene[1]. Prosent	24,0	..	..	24,0	..	..	..	24,0
Menn	25,0	..	..	25,0	..	..	..	25,0
Kvinner	24,0	..	..	23,0	..	..	..	23,0
9.3. Andel 16-79 år som er uten eller som sjelden har kontakt med nær familie[1]. Prosent	13,0	..	..	12,0	..	..	..	12,0
Menn	12,0	..	..	12,0	..	..	..	11,0
Kvinner	13,0	..	..	13,0	..	..	..	13,0
9.4. Andel 16-79 år som er uten eller som sjelden har kontakt med gode venner[2]. Prosent	19	..	..	16	..	..	..	16
Menn	21	..	..	16	..	..	..	17
Kvinner	18	..	..	17	..	..	..	15
9.5. Andel 16-79 år som ikke har en fortrolig venn[1]. Prosent	27	..	..	25	..	..	..	20
Menn	31	..	..	30	..	..	..	25
Kvinner	23	..	..	21	..	..	..	15
9.6. Andel 16-79 år som verken er gift, samboende eller har en fortrolig venn[3]. Prosent	8	..	..	8	..	..	..	6
Menn	7	..	..	9	..	..	..	7
Kvinner	8	..	..	7	..	..	..	5
9.7. Andel 16-79 år som ikke er aktiv i noen organisasjon eller forening[1]. Prosent	48	..	..	49	..	..	..	47
Menn	42	..	..	46	..	..	..	44
Kvinner	53	..	..	51	..	..	..	50
9.8. Andel 16-79 år som er aktive i idrettslag. Prosent	15	..	..	15	..	..	..	17
Menn	21	..	..	21	..	..	..	22
Kvinner	10	..	..	10	..	..	..	12

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
..	..	..	16,0	..	..	..	17,0	...	...
..	..	..	15,0	..	..	..	15,0	...	...
..	..	..	17,0	..	..	..	18,0	...	...
..	..	..	25,0	..	..	..	27,0	...	...
..	..	..	26,0	..	..	..	28,0	...	...
..	..	..	25,0	..	..	..	27,0	...	...
..	..	..	12,0	..	..	..	12,0	..	..
..	..	..	11,0	..	..	..	12,0	..	..
..	..	..	13,0	..	..	..	12,0	..	..
..	..	..	15	..	..	..	15	..	..
..	..	..	16	..	..	..	16	..	..
..	..	..	14	..	..	..	14	..	..
..	..	..	18	..	..	..	18	..	..
..	..	..	24	..	..	..	22	..	..
..	..	..	11	..	..	..	13	..	..
..	..	..	5	..	..	..	5	..	..
..	..	..	6	..	..	..	6	..	..
..	..	..	4	..	..	..	5	..	..
..	..	..	47	..	..	..	47	..	...
..	..	..	44	..	..	..	43	..	...
..	..	..	50	..	..	..	52	..	...
..	..	..	18	..	..	..	18	..	...
..	..	..	22	..	..	..	22	..	...
..	..	..	13	..	..	..	13	..	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
9. Sosial deltaking (forts.)								
9.9. Andel 16-79 år som er aktive i politisk parti. Prosent	6	..	..	7	..	..	..	4
Menn	7	..	..	8	..	..	..	4
Kvinner	4	..	..	5	..	..	..	3
9.10. Andel sysselsatte som er aktive i fagforening eller yrkesorganisasjon. Prosent	19	..	..	21	..	..	..	19
Menn	24	..	..	25	..	..	..	22
Kvinner	12	..	..	15	..	..	..	15
9.11. Valgdeltaking i stortingsvalg. Prosent	..	82,0	..	..	..	84,0	..	..
9.12. Valgdeltaking i kommunevalg. Prosent	..	..	..	72,1	..	..	..	69,4
9.13. Andel arbeidstakere som utsettes for plaging eller ubehagelig erting på arbeidsplassen[1]. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
9.14. Andel arbeidstakere som utsettes for vold eller trusler på arbeidsplassen[4]. Prosent.	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..

[1] Se definisjon i ramme 9.2. [2] "Vet ikke" er holdt utenfor beregningene. [3] Enslige som har svart "vet ikke" på spørsmålet om de har en fortrolig venn, er inkludert . [4] Et par ganger i måneden eller oftere

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
..	..	..	4	..	..	..	3	..	...
..	..	..	5	..	..	..	4	..	...
..	..	..	2	..	..	..	2	..	...
..	..	..	18	..	..	..	18	..	...
..	..	..	20	..	..	..	22	..	...
..	..	..	14	..	..	..	13	..	...
..	83,2	..	..	..	75,8	..	..	..	78,3
..	..	..	66,0	..	..	..	62,8	..	..
..	3	..	..	..	3	..	..	2	..
..	3	..	..	..	3	..	..	2	..
..	3	..	..	..	2	..	..	2	..
..	4	..	..	..	5	..	..	5	..
..	3	..	..	..	3	..	..	5	..
..	6	..	..	..	6	..	..	6	..

Kilde: 9.1- 9.10: Levekårsundersøkelsene, 9.11- 9.12: Valgstatistikk, 9.13- 9.14: Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993, Levekårsundersøkelsen 1996

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
10. Fritid og kultur								
10.1. Antall skjønnlitterære bokutgivelser	1 274	1 141	1 193	1 102	903	1 223	903	1 813
10.2. Antall utlån pr. innbygger fra folkebibliotek	4,0	4,0	4,2	4,3	4,4	4,3	4,3	4,4
10.3. Andel boklesere en gjennomsnittsdag. 9-79 år. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.4. Dagsavisers nettoopplag pr. 1 000 innbyggere[1]	429	441	443	448	455	463	484	494
10.5. Andel avislesere en gjennomsnittsdag. 9-79 år. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.6. Andel som kan se satellittformidlede TV-sendinger. 9-79 år. Prosent.	..	..	..	..	..	7	..	20
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.7. Antall minutter fjernsynsseing en gjennomsnittsdag. 9-79 år[2]	135	..	..	144	..	121	142	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.8. Andel som har tilgang til video. 9-79 år. Prosent	..	..	..	11	..	18	..	37
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.9. Andel som har tilgang på PC hjemme. 9-79 år. Prosent	..	..	..	..	..	9	..	13
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.10. Antall kinobesøk pr. innbygger	4,3	4,0	3,7	3,8	3,1	3,1	2,7	3,0

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1 152	1 166	1 005	1 073	1 070	1 449	2 274	2 663	2 305	...
4,2	4,7	4,8	4,7	4,9	5,1	5,0	5,0	5,2	...
..	..	..	24	21	..	18	19	19	17
..	..	..	19	19	..	12	14	15	14
..	..	..	28	24	..	24	24	23	21
497	557	510	494	510	509	510	498	507	...
..	..	..	84	84	..	85	84	82	84
..	..	..	87	86	..	86	85	84	85
..	..	..	82	81	..	85	83	80	83
22	26	..	40	45	..	50	55	55	58
23	26	..	38	44	..	52	55	54	59
21	26	..	41	46	..	49	55	55	56
153	148	..	114	108	..	113	124	117	119
156	149	..	116	115	..	121	128	120	122
150	146	..	113	101	..	105	121	114	117
44	48	..	51	57	..	64	65	69	70
47	51	..	54	62	..	68	67	71	72
41	46	..	49	51	..	61	62	67	69
..	..	..	..	..	..	33	39	43	50
..	..	..	..	..	..	36	42	44	52
..	..	..	..	..	..	30	36	41	47
2,8	3,0	2,7	2,5	2,2	2,5	2,7	2,6	2,6	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
10. Fritid og kultur (forts.)								
10.11. Andel på kino siste 12 md. 9-79 år. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.12. Antall teater-/opera-besøk pr. 1 000 innbyggere	270	304	288	280	259	277	271	280
10.13. Andel på klassiske konserter siste 12 md. 9-79 år. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.14. Andel som har benyttet kulturtilbud siste 12 md. 9-79 år[3]. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.15. Andel med egen kultur-aktivitet siste 2 år 9-79 år[4]. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..
10.16. Medlemmer i Norges Idrettsforbund i 1 000	1 392	1 457	1 479	1 561	1 605	1 624	1 633	1 645
Menn	922	936	950	996	1 012	1 027	1 034	1 037
Kvinner	470	521	528	565	593	597	599	608
10.17. Antall dager på ferie-reise siste 12 md. 16-79 år	..	..	16,0	..	..	..	17,2	..
Menn	..	..	15,0	..	..	..	16,5	..
Kvinner	..	..	18,0	..	..	..	17,9	..
10.18. Andel som ikke har vært på ferie siste 12 md. 16-79 år. Prosent	..	..	26	..	..	..	23	..
Menn	..	..	29	..	..	..	24	..
Kvinner	..	..	23	..	..	..	22	..
10.19. Andel som har over-nattet på ferietur utenfor Norden. 16-79 år. Prosent	..	..	..	..	..	..	..	..
Menn	..	..	..	..	..	..	..	..
Kvinner	..	..	..	..	..	..	..	..

[1] Inkludert søndagsutgaver. Fra og med 1989 regnes Aftenpostens aftennummer som egen avis. [2] Tall for februar til og med 1989, deretter årsgjennomsnitt. [3] Kino, teater/musikal/revy, folkebibliotek, konsert, museum, kunstutstilling, ballett/danse-forestilling eller opera/operette. [4] Med i/opptrådt offentlig med amatørteater/revygruppe siste 2 år, med i kunstforening, driver med/har stilt ut billedkunst/kunsthåndverk siste 2 år, med i/har opptrådt offentlig med kor/orkester siste 2 år eller spiller instrument regelmessig

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
..	..	..	58	52	..	61	58	62	60
..	..	..	56	51	..	62	56	61	59
..	..	..	61	53	..	61	61	63	61
300	308	311	319	337	347	277	295	253	...
..	..	..	27	..	..	34	..	..	37
..	..	..	23	..	..	29	..	..	33
..	..	..	31	..	..	39	..	..	40
..	..	..	89	..	..	91	..	..	90
..	..	..	88	..	..	90	..	..	90
..	..	..	90	..	..	91	..	..	89
..	..	..	34	..	..	35	..	..	32
..	..	..	30	..	..	29	..	..	27
..	..	..	39	..	..	40	..	..	36
1 614	1 583	1 632	1 710	1 702	1 716	1 721	1 727	1 746	...
1 008	985	998	1 047	1 045	1 057	1 066	1 074	1 079	...
606	598	634	663	657	659	655	653	667	...
..	..	..	..	13,9	14,5	13,7	..	..	14,0
..	..	..	..	13,6	13,7	12,4	..	..	13,2
..	..	..	..	14,1	15,3	14,8	..	..	14,7
..	..	..	..	27	27	28	..	..	26
..	..	..	..	27	29	30	..	..	28
..	..	..	..	27	25	25	..	..	24
..	..	..	..	34	32	34	..	..	42
..	..	..	..	32	33	31	..	..	39
..	..	..	..	35	31	37	..	..	45

Kilde: 10.1-10.2, 10.4, 10.10 og 10.16: Kulturstatistikk, 10.3, 10.5-10.9: Mediebruksundersøkelsene, 10.10-10.15: Kulturbruksundersøkelsen, 10.17-10.19: Ferieundersøkelsene

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
11. Kriminalitet								
11.1. Andel av befolkningen som har vært utsatt for vold eller trusler om vold. Prosent .	..	..	4	..	..	..	..	5
Menn	..	..	4	..	..	..	..	6
Kvinner	..	..	4	..	..	..	..	5
11.2. Andel av befolkningen som frykter for å bli utsatt for vold eller trusler om vold. Prosent	..	..	8	..	..	..	..	8
Menn	..	..	2	..	..	..	..	3
Kvinner	..	..	14	..	..	..	..	14
11.3. Antall anmeldte lovbrudd i alt	..	..	..	..	..	..	..	..
Av dette:								
Forbrytelser	..	..	..	..	..	..	..	..
Forseelser	..	..	..	..	..	..	..	..
11.4. Anmeldte forbrytelser. Pr. 1 000 innbyggere i alt	..	..	..	..	..	..	..	..
Økonomisk kriminalitet	..	..	..	..	..	..	..	..
Annen vinningskriminalitet	..	..	..	..	..	..	..	..
Voldskriminalitet	..	..	..	..	..	..	..	..
Sedelighetskriminalitet	..	..	..	..	..	..	..	..
Narkotikakriminalitet	..	..	..	..	..	..	..	..
Skadeverk	..	..	..	..	..	..	..	..
Annen kriminalitet	..	..	..	..	..	..	..	..
11.5. Antall etterforskede forbrytelser	121 565	131 317	148 276	159 598	151 622	164 067	164 890	198 877
11.6. Etterforskede forbrytelser. Pr. 1 000 innbyggere i alt	29,7	32,0	36,0	38,6	36,6	39,4	39,5	47,4
Økonomisk kriminalitet	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6
Annen vinningskriminalitet	25,1	26,7	30,2	32,0	30,2	32,7	32,4	39,1
Voldskriminalitet	1,2	1,4	1,4	1,7	1,6	1,8	1,7	1,9
Sedelighetskriminalitet	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
Narkotikakriminalitet	0,5	0,7	0,7	0,9	1,1	1,0	1,1	1,1
Skadeverk	1,9	2,2	2,5	2,8	2,6	2,6	2,8	3,6
Annen kriminalitet	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	0,6	0,7
11.7. Oppklaringsprosent for forbrytelser i alt	22	23	21	21	23	23	21	18
Økonomisk kriminalitet	66	64	59	53	56	55	53	45
Annen vinningskriminalitet	18	18	17	17	19	19	16	13
Voldskriminalitet	57	56	54	54	55	55	52	49
Sedelighetskriminalitet	43	44	40	46	42	44	40	42
Narkotikakriminalitet	84	83	83	83	82	81	79	78
Skadeverk	21	21	18	19	18	20	17	15
Annen kriminalitet	56	54	56	54	55	54	47	45

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
..	..	..	5	..	..	..	5	..	6
..	..	..	6	..	..	..	7	..	5
..	..	..	5	..	..	..	4	..	6
..	..	..	10	..	..	..	9	..	11
..	..	..	3	..	..	..	3	..	5
..	..	..	18	..	..	..	16	..	17
..	..	..	351 723	357 611	346 187	351 634	400 579	411 898	431 608
..	..	..	252 362	254 099	244 659	249 615	285 900	292 249	307 949
..	..	..	99 361	103 512	101 528	102 019	114 679	119 649	123 659
..	..	..	59,4	59,3	56,9	57,7	65,7	66,8	69,7
..	..	..	1,4	1,4	1,4	1,4	1,7	1,3	1,4
..	..	..	45,8	45,6	42,8	43,1	46,6	46,6	48,3
..	..	..	3,4	3,6	3,8	4,0	4,3	4,6	4,5
..	..	..	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	1,0	0,8
..	..	..	3,1	2,9	3,3	3,4	5,4	6,3	7,9
..	..	..	3,7	3,3	3,6	3,7	5,4	5,1	4,9
..	..	..	1,5	1,9	1,5	1,6	1,9	1,9	1,9
220 338	237 319	235 256	223 122	234 904	248 203	225 214	269 282	275 421	...
52,2	56,1	55,4	52,2	54,6	57,4	51,8	61,6	62,4	...
0,7	0,9	0,8	0,9	1,1	1,2	1,1	1,3	1,2	...
45,5	45,1	44,6	41,2	42,3	44,7	39,1	46,2	45,3	...
2,4	2,7	2,8	2,8	3,2	3,5	3,7	3,8	3,9	...
0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	...
1,5	1,9	2,1	2,3	2,6	2,7	2,7	3,6	4,7	...
3,9	4,0	3,6	3,4	3,7	3,6	3,4	4,9	5,2	...
0,9	1,1	1,0	1,1	1,2	1,2	1,2	1,3	1,4	...
20	23	23	23	24	24	26	23	26	...
36	40	46	44	51	50	52	64	62	...
15	17	17	16	17	16	17	14	16	...
51	53	55	55	55	54	58	56	56	...
39	42	44	41	44	43	45	49	36	...
79	80	82	82	81	84	84	85	87	...
18	20	23	23	25	26	28	20	22	...
47	51	53	53	55	54	58	61	66	...

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
11. Kriminalitet (forts.)								
11.8. Siktede for forbrytelser. Pr. 1 000 innbyggere 5 år og over								
Menn	6,7	7,0	7,1	7,7	7,1	6,9	6,4	6,6
Kvinner	0,6	0,7	0,7	1,0	0,8	0,9	0,8	0,8
11.9. Reaksjoner i forbrytelsessaker								
Reaksjoner pr. 1 000 innbyggere over kriminell lavalder[1]	3,28	3,43	3,55	3,93	3,93	3,81	3,48	3,44
Andel ubetinget fengsel. Prosent	37	36	36	39	38	36	38	40
Gjennomsnittlig fengselsstraff[2]. Dager	153	162	179	188	205	195	190	205
11.10. Innsatte i fengsel (årlig gjennomsnitt) i alt	1 797	1 800	1 888	2 033	2 045	2 104	2 002	2 023
Av dette kvinner. Prosent	3,1	3,3	3,5	3,7	4,0	4,0	3,8	4,1

[1] Den kriminelle lavalder ble hevet fra 14 til 15 år i 1990. [2] Omfatter ubetinget del av kombinert straff

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
7,9	9,4	10,4	10,1	11,0	11,3	11,3	10,9	11,1	...
0,9	1,2	1,3	1,3	1,3	1,4	1,3	1,5	1,7	...
3,49	4,48	4,70	4,67	4,98	4,98	5,07	5,01	5,05	...
40	37	37	36	34	34	34	34	34	...
202	207	201	209	217	205	218	196	171	...
2 113	2 208	2 379	2 548	2 477	2 650	2 670	2 605	2 602	...
3,9	4,0	4,1	4,9	5,2	4,9	4,3	4,8	5,1	...

Kilde: 11.1 og 11.2: Levekårsundersøkelsene, 11.3-11.10: Kriminalstatistikk

Vedlegg 2

Hvordan finne fram til statistikk om levekår

I kapitlene 1-11 og i tabellvedlegget er det gitt en bred framstilling av hvordan vi har det i Norge i dag på ulike områder. Det er gitt en beskrivelse av fordelingen av goder og byrder, eller av levekårene i befolkningen. De viktigste endringene på 1990-tallet er beskrevet og sammenlignet med det som skjedde på 1980-tallet.

Framstillingen bygger i all hovedsak på den offisielle statistikken om personer og husholdninger som Statistisk sentralbyrå samler inn og publiserer, i noen grad også på statistikk fra andre kilder, som for eksempel Rikstrygdeverket og Arbeidsdirektoratet. *Sosialt utsyn* er på mange måter en sammenfatning av, og en inngangsport til, denne statistikken.

De som ønsker å gå dypere inn i ett eller flere av de tema som behandles i *Sosialt utsyn*, vil måtte gå til selve statistikkildene. Dette er ikke alltid like lett. Den publiserte statistikken fins i mange ulike publikasjoner, og i tillegg til de rene statistikkpublikasjonene vil man kunne finne en god del statistikk presentert i mer analysepregede bøker, rapporter eller artikler. Noen ganger er disse utgitt av Statistisk sentralbyrå, men også andre utgir rapporter og artikler basert på statistikk fra Statistisk sentralbyrå.

I det følgende skal vi gi en oversikt over de viktigste typer publikasjoner der statistikken om levekår er presentert og kommentert:

All ny statistikk omtales først i *Ukens statistikk* samtidig som den publiseres på *Internett*, på adressen *http://www.ssb.no* (se nedenfor). Ukens statistikk publiseres hver torsdag. En gang i året gis det ut en systematisk og alfabetisk oversikt over innholdet i siste kalenderårs utgaver av Ukens statistikk.

Serien *Norges offisielle statistikk (NOS)* omfatter ca. 80 publikasjoner årlig, blant annet *Statistisk årbok* og en rekke enkeltpublikasjoner innen ulike levekårsområder. Utgivelser i denne serien er i første rekke tallpublikasjoner med opplysninger om datakilder, innsamlings- og bearbeidingsmetoder og statistiske standarder. I denne serien utgis tabellpublikasjonene fra levekårsundersøkelsene. Sist utgitt er Levekårsundersøkelsen 1995.

Mer utdypende analyser og kommentarer publiseres blant annet i *Samfunnsspeilet* og *Økonomiske analyser,* den første med seks nummer i året, den andre med ni. De fleste av artiklene i Samfunnsspeilet er analyser av, og kommentarer til, statistikk om

levekår. Årets siste nummer inneholder alltid en artikkel bygd over et utvalg sosiale indikatorer. Den siste stod i nr. 4/ 1997 og dekket årene 1980-1996. Det er utarbeidet en oversikt over de artiklene som er publisert i Samfunnsspeilet i perioden 1987-1997. Oversikten inneholder et forfatter- og et emneregister. Den er gratis og kan fås ved henvendelse til Statistisk sentralbyrå.

I serien *Statistiske analyser* publiseres blant annet statistikk om, og analyser av, levekår rettet mot en større leserkrets (se oversikt bak). Sosialt utsyn utgis i denne serien. *Sosiale og økonomiske studier* er en serie for forskningsformidling først og fremst rettet mot andre forskningsmiljøer.

I tillegg utgis en rekke *Rapporter* knyttet til de enkelte statistikkområder eller til forsknings- og analyseprosjekter i Statistisk sentralbyrå. Vitenskapelig publisering av mer foreløpig karakter kommer i *Discussion Papers,* mens seriene *Notater* og *Documents* brukes til publikasjoner med mindre spredning.

For lettere å finne fram i det samlede statistikktilbudet, er det utarbeidet en *Veiviser i norsk statistikk* (NOS C 300). Den gir en samlet presentasjon av statistikk og statistikkrelaterte analyser som er utarbeidet i Statistisk sentralbyrå. Veiviseren gir en oversikt over de fleste tema som man finner i Sosialt utsyn: levekår generelt, helse og sosiale forhold (inklusive pleie og omsorg, sosiale tjenester, trygd og sosialhjelp, kriminalitet og rettsvesen), utdanning (inklusive barnehager), personlig økonomi og boforhold, arbeidsliv, fritid og kultur. Publikasjonen er gratis og kan fås ved henvendelse til Statistisk sentralbyrå. Den ble siste gang oppdatert i februar 1996.

I tillegg utgis årlige publikasjonsoversikter, der publikasjonene er ordnet etter serie, emne og i alfabetisk rekkefølge. Sist utgitt er publikasjonsoversikter for 1997.

Statistisk sentralbyrås webtjeneste på Internett (http://www.ssb.no) er i dag en hovedkanal for formidling av all ny statistikk. Den oppdateres og utvides hver eneste dag, ofte flere ganger om dagen. Webtjenesten er gratis og den kan brukes både for oppslag, papirutskrift og nedlasting til egen datamaskin - og gjenfinning er enkelt med gode søkesystemer. Noen av Statistisk sentralbyrås viktigste publikasjoner kommer både som webprodukter og papirprodukter. Det gjelder blant annet Ukens statistikk og Statistisk årbok.

Webtjenesten gir også en oppdatert oversikt over publikasjoner utgitt av Statistisk sentralbyrå og du kan bestille publikasjonene her. Du kan også abonnere på nyheter fra Statistisk sentralbyrå, som sendes deg via e-post.

Vedlegg 3

Detaljert innhold

Ungdoms levekår: Utelukkelser, utsettelser og uforpliktende relasjoner ... 7
Hvorfor er ungdoms levekår viktige? ... 7
Hvor lenge er man ungdom? ... 7
Ungdomskullene blir mindre ... 8
Ungdom bor lenger hjemme ... 8
Mindre familieforpliktelser i dagens ungdomsliv ... 9
Utdanning fyller stadig mer av ungdomstiden ... 10
Ungdom har en utsatt posisjon på arbeidsmarkedet ... 12
Ungdom sakker akterut økonomisk ... 13
Færre eier egen bolig ... 15
Risikofylt livsstil blant unge menn ... 17
Registrerte ungdomslovbrytere blir eldre ... 18
Unge kvinner har flest venner ... 19
Unge menn går oftere på kulturarrangementer ... 20
Var det bedre før? ... 20

1. Befolkning ... 23
1.1. Befolkningens sammensetning ... 23
Aldersstrukturen påvirkes av fødsler, død og flytting 23
... men variasjoner i fruktbarhet betyr mest ... 24
1.2. Fødselstall og fruktbarhet ... 25
Høyere fruktbarhet på 1990-tallet ... 25
Innvandrernes fruktbarhet er avtakende ... 27
Regionale variasjoner i fruktbarhet ... 27
1.3. Dødelighet ... 27
Levealderen øker mest for menn ... 27
Store regionale forskjeller i dødelighet ... 28
1.4. Inn- og utvandring ... 28
Flere inn- enn utvandringer ... 28
Hvem er innvandrerne i Norge? ... 29
Flyktninger blir i landet, våre naboer reiser igjen ... 31

1.5. Regional befolkningsutvikling ... 31
Langsiktig synkende geografisk mobilitet ... 31
Konjunkturer påvirker flyttemønsteret ... 32
Økt sentralisering ... 32
Færre barn i distriktene ... 34
1.6. Endring i familie- og husholdningsmønster ... 34
225 000 samboerpar ... 34
Antall inngåtte ekteskap har økt på 1990-tallet ... 36
Annethvert barn fødes utenfor ekteskap ... 37
Lavere vekst i antall skilsmisser på 1990-tallet ... 37
Mindre husholdninger ... 37
De fleste barn har gifte foreldre ... 38

2. Helse ... 41
Flere gode leveår for alle ... 41
2.1. Sykelighet og dødelighet ... 42
Hvor syke er vi? ... 42
Er vi blitt sykere? ... 42
Oppfatter vi sykdom og helse annerledes i dag enn tidligere? ... 43
Sykdomsmønster i forandring ... 44
Økning i muskel- og skjelettlidelser? ... 44
Liten endring i omfanget av nervøse lidelser ... 45
Stadig flere nye krefttilfeller 45
... men liten endring i kreftdødeligheten på 1990-tallet ... 46
Flere eldre menn lever med hjerte- og karsykdom enn tidligere ... 46
Redusert dødelighet av hjerte- og karsykdommer ... 47
Allergi - mest utbredt blant barn og unge ... 47
Færre ulykker og selvmord ... 48
Nedgang i selvmord etter 1990 ... 48
2.2. Livsstil og risikoatferd ... 49
Færre dagligrøykende menn 49
... og lavere alkoholkonsum blant kvinner ... 49
2.3. Konsekvenser av sykdom ... 49
Færre eldre med bevegelsesproblemer ... 49
Sykdom er årsak til redusert hverdagsmestring ... 50
Færre hjelpetrengende blant de eldste hjemmeboende ... 50
2.4. Helsetjenester ... 51
Flere ressurser til helsesektoren ... 51
Somatiske sykehus: mer personale, færre senger ... 52
Færre lokalsykehus ... 52
Marginalt kommersielt sykehustilbud ... 52
Flere sykehusopphold ... 52
Flere behandles poliklinisk ... 53
Færre sengeplasser i psykiatrien ... 53
Flere leger og fysioterapeuter i kommunehelsetjenesten ... 53
Økende privatisering av legetjenesten ... 53
Mindre geografiske forskjeller i kommunehelsetjenesten ... 53

3. Omsorg 57
3.1. Omsorgsbehov og omsorgstjenester 57
Beskjeden økning i omsorgsbyrden? 57
Mye ulønnet, privat omsorg 58
Framveksten av en offentlig omsorgssektor 58
Frivillige organisasjoner gjør en viktig innsats 58
Lite rom for private, kommersielle omsorgstilbud 59
3.2. Omsorg for barn 59
Foreldrenes tilsyn og omsorg fortsatt viktigst 60
Barnehagene: et stadig viktigere barnetilsynstilbud 60
Sterk vekst i skolefritidsordninger 61
Økt innsats i barnevernet 61
Sterk vekst i forebyggende tiltak 62
3.3. Omsorg for eldre og funksjonshemmede 62
Flere gir uformell omsorg 62
Økte ressurser til pleie- og omsorgstjenestene på 1990-tallet 63
... men antall brukere har ikke økt 63
Nye omsorgstilbud til psykisk utviklingshemmede 64
Ikke *flere* brukere av hjemmetjenester 65
... men flere *tunge* brukere 65
Sju av ti mottakere av hjemmetjenester er kvinner 65
5 000 pårørende får betalt for å gi pleie og omsorg 65
Færre institusjonsplasser på 1990-tallet 66
Ingen økning i korttids institusjonsopphold 67
Bedre botilbud til eldre og funksjonshemmede? 67
Økte behov, men lavere behovsdekning blant de eldste? 68
3.4. Rusmiddelomsorgen 68
Flest menn i institusjonene 68
Færrest rusmiddelmisbrukere i Nordland? 69

4. Utdanning 71
4.1. Utdanningsreformer i 1990-årene 71
Barnehagene som første trinn på utdanningsstigen 71
Reform 97 71
Lovfestet rett til videregående opplæring 72
Ny struktur i høyere utdanning 72
4.2. Ressurser til utdanning 72
Vekst i overføringer til utdanning 73
Sterk utbygging av barnehager 73
Flest private barnehager 74
4.3. Barn i barnehager 74
Barnehagedekningen for 1-5-åringene fordoblet på 10 år 74
Regional utjevning 75
To av tre har heldagsplass 75
4.4. Barn og unge i skoleverket 76
Mot større grunnskolekull 76
De fleste velger videre utdanning 76

Færre elever på allmennfag ... 77
Fortsatt "guttefag" og "jentefag" ... 78
Store variasjoner blant innvandrere ... 78
Kvinner tar oftere høyere utdanning enn menn ... 79
Store geografiske forskjeller ... 79
4.5. Befolkningens utdanningsnivå ... 80
Flest høyt utdannede i Oslo ... 80
Yngre kvinner har nå høyere utdanning enn menn ... 80

5. Arbeid ... 83
5.1. Hvem er yrkesaktive? ... 84
Yrkesaktiviteten blant ungdom øker igjen ... 84
Stadig flere slutter før pensjonsalderen ... 85
Småbarnsmødres yrkesaktivitet øker fortsatt ... 85
Utdanning betyr mest for kvinners yrkesaktivitet ... 86
Lav yrkesaktivitet blant innvandrere ... 87
Færre husmødre ... 87
5.2. Utvikling i sysselsettingen ... 87
Ny vekst i industrisysselsettingen etter mange år med nedgang ... 87
Nesten halvparten av kvinnene arbeider i offentlig sektor ... 88
Innvandrerne arbeider i restaurant og rengjøring ... 88
En kvart million midlertidig ansatte ... 89
Fortsatt tradisjonelle yrkesvalg ... 89
5.3. Arbeidstid ... 90
Stadig flere kvinner i heltidsarbeid ... 90
Menn arbeider ofte overtid ... 92
7 prosent har mer enn én jobb ... 92
Større variasjon i folks arbeidstidsordninger ... 92
En av seks har skift- eller turnusarbeid ... 93
5.4. Undersysselsetting og arbeidsledighet ... 93
Nedgang i ledigheten etter 1993 ... 93
Høy, men kortvarig ledighet blant ungdom ... 93
Lav ledighet blant dem med høyere utdanning ... 94
Hver tiende innvandrer arbeidsledig ... 94
Høyest arbeidsledighet i Finnmark ... 95
5.5. Arbeidsmiljø ... 95
Små endringer i det fysiske arbeidsmiljøet ... 96
Kvinner står og går, menn løfter tungt ... 96
Flere kan planlegge sitt eget arbeid ... 97
... og flere opplever å ha mye å gjøre ... 98

6. Inntekt og forbruk ... 99
Inntekt og formue er viktig i fordelingspolitikken ... 99
Økonomisk utvikling etter 1980 ... 99
6.1. Utvikling og sammensetning av husholdningenes inntekt ... 99
Mange måter å måle inntekt på ... 99

Sterk økning i disponibel inntekt på 1990-tallet 100
Tre firedeler av husholdningenes inntekter er yrkesinntekt 101
Betydelig nedgang i gjeldsrenter 102
Overføringer er ikke blitt viktigere på 1990-tallet 104
6.2. Inntektsutvikling for ulike husholdningstyper 104
Sammenligning av inntekt i store og små husholdninger 104
Størst inntektsøkning for eldre og middelaldrende par uten barn 104
Eldre enslige og enslige forsørgere har lavest inntekt 106
Betydelig reduksjon i renteutgiftene for yngre husholdninger 106
6.3. Inntektsulikhet 107
De rike er blitt rikere på 1990-tallet 107
Flere personer under lavinntektsgrensen 107
Vanskelig å si hvem som er fattige 108
6.4. Formue og gjeld 109
Vanskelig å belyse formuesutviklingen 109
Økende bruttoformue og redusert gjeld på 1990-tallet 110
Formuen er stadig skjevere fordelt 110
Tre av fire husholdninger eier bil 111
6.5. Utviklingen i forbruket 112
Moderat vekst i forbruket på 1990-tallet 112
Veksten i boutgiftsandelen er brutt 112
Størst forandringer i forbrukets sammensetning blant enslige 114

7. Sosial trygghet 115
To systemer for inntektssikring 115
7.1. Pensjonene fra folketrygden 116
Økningen i antall alderspensjonister har avtatt 118
Uførepensjonister: Ny økning etter nedgang i 1991-1994 118
Jevn nedgang i antall etterlattepensjonister 119
Færre minstepensjonister - høyere pensjoner 119
Har pensjonene holdt tritt med lønningene? 120
De fleste har inntekter i tillegg til pensjonen 120
Tjenestepensjon viktig for alderspensjonistene 121
Svært varierende husholdningsinntekt blant minstepensjonistene... 121
... og mange med oppsparte midler 122
7.2. Tidsbegrensede ytelser fra folketrygden 122
Mange faller utenfor dagpengeordningen 122
Stønadsnivå og kompensasjonsgrad varierer 123
250 000 med tidsbegrensede ytelser fra folketrygden 124
Flere får sykepenger i gode tider 124
Antall mottakere av overgangsstønad øker ikke lenger 125
Stadig flere kvinner og menn mottar fødselspenger 125
7.3. Økonomisk sosialhjelp 126
Lavere vekst i sosialhjelpsutbetalingene på 1990-tallet 126
Mange unge og flyktninger mottar sosialhjelp 127
Stadig flere sosialhjelpsmottakere uten arbeid 127

Sosialhjelp et viktig supplement til overgangsstønad 127
Sosialhjelp - et viktig bidrag til sosialhjelpsmottakernes inntekt 128

8. Boforhold 131
Deregulering av boligmarkedet 131
8.1. Boligmarked 131
Én av fem boliger bygget etter 1980 131
Halvparten flytter i løpet av ti år 132
Et turbulent tiår på boligmarkedet 132
Økende privat utleiemarked 133
8.2. Hvordan bor vi? 133
Vi bygger fortsatt flest familieboliger 134
... mens det er antallet enpersonhusholdninger som øker 134
Nybygde boliger størst i 1987 134
Flere bor svært romslig, men trangboddheten går ikke ned 135
Få bor i boliger med lav standard 136
Yngre bor dårligst 136
Færre yngre enslige og enslige forsørgere eier bolig 137
8.3. Boligøkonomi 138
Boutgiftene gikk klart ned midt på 1990-tallet 138
Enslige og enslige forsørgere har høy boutgiftsbelastning 138
8.4. Bomiljø 139
Like mange utsatt for veitrafikkstøy som før 139
Godt tjenestetilbud viktig for lokalsamfunnet 140

9. Sosial deltaking 143
Deltaking og velferd 143
9.1. Utviklingen i sosiale kontakter 144
Flere aleneboende 144
Mindre nabokontakt 145
Flere har gode og fortrolige venner 145
Stabil familiekontakt 145
Bedre samarbeidsrelasjoner i arbeidet 146
Forskyvning i kontaktmønsteret 146
Bedre familiekontakt blant de eldste kvinnene 146
Flere kvinner enn menn har fortrolige venner 147
Mest nabokontakt i spredtbygde strøk 148
9.2. Organisasjoner og politisk deltaking 149
Mer idrett, mindre politikk 149
Eldre menn har høyest valgdeltaking 149
Større engasjement i enkeltsaker enn i partipolitikk? 150
Menn mest aktive i organisasjoner 150
Innvandrere deltar mindre enn nordmenn 151
9.3. Isolasjon og ensomhet 151
Færre sosialt isolerte 151
Mindre isolasjon blant eldre kvinner 151

Én av ti har ingen å snakke fortrolig med ... 152
Hvor mange er ensomme? ... 152
Mer ensomhet nå enn før? ... 153
Innvandrere oftere ensomme enn nordmenn ... 154
Dårlig økonomi blant sosialt isolerte ... 154

10. Fritid og kultur ... 157
Økt fritid ... 157
10.1. Medietilbud og mediebruk ... 157
Færre aviser, større opplag ... 158
Økende utbredelse av elektroniske medier ... 158
Generasjonskløft ... 158
Hjemme-PC mest et storbyfenomen ... 159
Økt TV-tilbud 159
... men vi ser ikke mer på TV ... 159
Noe mindre lesing ... 160
Supplement snarere enn konkurranse? ... 160
Kvinnene leser mest bøker og ukeblad ... 160
Barn bruker mindre tid til medier enn før ... 161
Ungdom 16-24 år er de største mediekonsumentene ... 161
Internett appellerer mest til unge menn ... 162
De høyt utdannede leser mest ... 162
10.2. Kultur og underholdning ... 162
Økende kulturell aktivitet ... 162
Geografiske forskjeller i tilbudet ... 163
Vi går oftest på kino og idrettsarrangement ... 163
Kvinner ivrige kulturbrukere ... 163
Stor egenaktivitet, særlig blant kvinner ... 164
Vi går mer "ut" ... 165
Eldre går oftere på restaurant og dans ... 165
Økning i den fysiske aktiviteten ... 165
Større mosjonsaktivitet ... 166
Mer fritid til sosial kontakt? ... 166
10.3. Feriereiser ... 166
Stabile ferievaner ... 166
Pengesterke og storbyboere oftest på ferietur ... 167
14 dager på ferietur ... 167
Helst reisemål i Norge ... 167
De unge reiser lengst ... 167
Under halvparten av de eldre på sommerferie ... 168
Færre på påskeferie ... 168

11. Kriminalitet ... 169
11.1. Kriminalitet, statistikk og mørketall ... 169
1 200 lovbrudd anmeldes daglig ... 169
Store mørketall ... 170
Kriminalitet er det som er straffbart ... 172

11.2. Kriminalitetsutviklingen 172
Mer enn fordobling på 16 år 172
Narkotikakriminalitet økte mest 173
Økonomisk kriminalitet: økt oppmerksomhet 173
Andre vinningsforbrytelser: Forbrytelsene som rammer oss alle 174
Ikke grovere vold i 1990-årene 175
Sedelighetsforbrytelser: Mørketallene gikk trolig ned 175
Tagging: En ny form for skadeverk 176
11.3. Strafferettsapparatets silingsprosess 176
410 000 anmeldelser, 17 000 fengselsdommer 176
En av fire etterforskede forbrytelser oppklares 176
Færre tiltales, flere får forelegg 177
Oppklaringsprosenten, lav og stabil 178
11.4. Hvem siktes og straffes? 179
Lav, men økende kvinneandel 179
Mindre kriminalitet på landet 179
Innvandrere og kriminalitet 180
11.5. Endringer i reaksjonsmønsteret 180
Færre blir dømt, flere får forelegg 180
Flere sitter i fengsel 181
Minst hver annen gjør nye lovbrudd 182

Utgitt i serien Statistiske analyser
Issued in the series Statistical Analyses

Merverdiavgift på 23 prosent kommer i tillegg til prisene i denne oversikten hvis ikke annet er oppgitt

1 Sosialt utstyn 1993. 1993. 455s. 165 kr. ISBN 82-537-3874-9

2 Naturressurser og miljø 1993. 1994. 153s. 115 kr. ISBN 82-537-3967-2

3 Natural Resources and the Environment 1993. 1994. 160s. 115 kr. ISBN 82-537-3968-0

4 Social Survey 1993. Summary with Tables and Graphs. 1994. 155s. 90 kr. ISBN 82-537-3987-7

5 S. Øverås: Helseboka 1995. Hovedtrekk ved helsetilstand og helsetjeneste i Norge. 1995. 151s. 170 kr. ISBN 82-537-4081-6

6 Naturressurser og miljø 1995. 1995. 175s. 140 kr. ISBN 82-537-4111-1

7 Natural Resources and the Environment 1995. 1995. 178s. 140 kr. ISBN 82-537-4147-2

8 A.S. Andersen, J. Epland, R. Kjeldstad og J. Lyngstad: Husholdningenes økonomi: 1980-tallet: Fra vekst til innstramming. 1995. 187s. 175 kr. ISBN 82-537-4205-3

9 Naturressurser og miljø 1996. 1996. 208s. 140 kr. ISBN 82-537-4240-1

10 Natural Resources and the Environment 1996. 1996. 215s. 140 kr. ISBN 82-537-4242-8

11 B. Otnes: Sosial- og barneverntjenesten. Organisering, omfang og utvikling 1980-1994. 1996. 115s. 130 kr. ISBN 82-537-4243-6

12 O.F. Vaage (red.): Norsk mediebarometer 1995. 1996. 76s. 95 kr. ISBN 82-537-4271-1

13 O.F. Vaage: Kultur- og medievaner. Bruk av kulturtilbud og massemedier i første halvdel av 1990-årene. 1996. 144s. 150 kr. ISBN 82-537-4304-1

14 Inntekt, skatt og overføringer 1997. 1997. 172s. 170 kr. ISBN 82-537-4330-0

15 K-M. Roalsø: Ungdoms levekår i 1990-årene. 1997. 64s. 110 kr. ISBN 82-537-4358-0

16 Naturressurser og miljø 1997. 1997. 203s. 180 kr. ISBN 82-537-4393-9

17 Natural Resources and the Environment 1997. 1997. 216s. 220 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4394-7

18 O.F. Vaage (red.): Norsk mediebarometer 1996. 1997. 76s. 95 kr. ISBN 82-537-4395-5

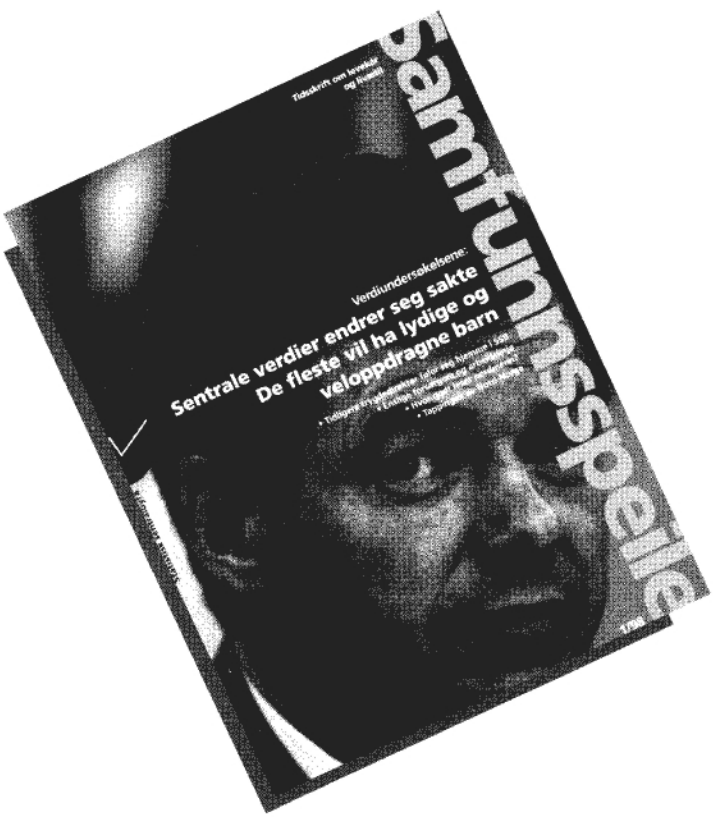
19 T. Jørgensen (red.): Utdanning i Norge. 1997. 134s. 150 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4408-0

20 K. Vassenden (red.): Innvandrere i Norge. 1997. 269s. 240 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4412-9

21 Kriminalitet og rettsvesen. 3. utgave 1997. 1997. 69s. 120 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4414-5

Fant du noe interessant i Sosialt utsyn?

Da vil du sikkert ha glede av å abonnere på Samfunnsspeilet, slik at du kan holde deg oppdatert til neste utgave av Sosialt utsyn kommer. Samfunnsspeilet kommer ut seks ganger i året, og inneholder aktuelle artikler med temaer fra alle levekårsfeltene.
I det siste nummeret hvert år presenterer vi "Sosiale indikatorer", der vi ser på de siste årenes utvikling på nesten alle de feltene som dekkes av Sosialt utsyn. Artikkelen ledsages av rundt 40 indikatorer presentert som figurer.

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå,
Salg- og abonnementservice
Postboks 1260
2201 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post:
salg-abonnement@ssb.no

Pris (pr.år):
Institusjonsabonnement: kr. 280,-
Privatabonnement: kr. 190,-
Enkeltnummer: kr. 50,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

Sosialt utsyn 1998

Sosialt utsyn 1998 beskriver levekårene i Norge på midten av 1990-tallet og hvordan de har utviklet seg gjennom de 10-15 siste årene. I en oversiktlig og lett tilgjengelig form samler og presenterer boka informasjon om levekårene fra ulike statistiske kilder.

Befolkningens sammensetting og familieforhold, helse og omsorg, utdanning, arbeid, inntekt og forbruk, sosial trygghet, boforhold, sosial og politisk deltaking, fritid og kultur og kriminalitet beskrives i 11 kapitler. Til hvert kapittel hører et sett av sosiale indikatorer som blir presentert i et tabellvedlegg. Disse indikatorene viser hvordan sentrale trekk ved befolkningens levekår har utviklet seg fra 1980 og fram til i dag. I en spesialartikkel beskrives ungdoms levekår.

Sosialt utsyn 1998 er et aktuelt oppslagsverk for alle samfunnsinteresserte og et viktig supplement til lærebøkene i samfunnsfag i videregående og høyere utdanning.

Publikasjonen utgis i kommisjon hos forlaget Ad Notam Gyldendal og er til salgs hos alle bokhandlere.

Publikasjonen kan også bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementsservice
Postboks 1260
2201 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4497-8
ISSN 0804-3221
Pris kr 255,- inkl. mva.

Omslagsdesign: Enzo Finger Design, Omslagsfoto (manipulert): Ken Davies/ Masterfile/ NPS, Trykk: Lobo Grafisk

ISBN 82-537-4497-8
9 788253 744971